FRANCESCO GUIDA

CEALALTĂ JUMĂTATE A EUROPEI

DE LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL PÂNĂ ÎN ZILELE NOASTRE

ISTORIE

book HUMANITAS

FRANCESCO GUIDA

CEALALTĂ JUMĂTATE A EUROPEI

DE LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL PÂNĂ ÎN ZILELE NOASTRE

Traducere din limba italiană de

Aurora Firţa-Marin

EDITURA HUMANITAS
2023

Francesco Guida

L'altra metà dell'Europa
Dalla Grande Guerra ai giorni nostri
Copyright © 2015

Gius. Laterza & Figli
All rights reserved.

© HUMANITAS, 2023, pentru prezenta versiune în limba română (ediția digitală)

ISBN: 978-973-50-8023-5 (epub)

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021.408.83.50, fax 021.408.83.51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723.684.194

Acest e-book este protejat de legea drepturilor de autor. Reproducerea sa integrală sau parțială, multiplicarea sa prin orice mijloace şi sub orice formă, punerea sa la dispoziție publică pe internet sau în rețele de calculatoare, stocarea sa temporară sau permanentă pe diverse dispozitive sau în sisteme care permit recuperarea

informației, gratuit sau în scop comercial, precum şi alte fapte similare, fără permisiunea scrisă a editurii reprezintă o încălcare a legislației privind protecția dreptului de autor şi se pedepsesc conform legilor în vigoare.

Istoricul şi analistul Francesco Guida (n. 1950) este profesor emerit de istoria Europei central-răsăritene, cu o îndelungată carieră didactică la catedrele universităților Roma Tre', La Sapienza din Roma şi Ca' Foscari din Veneția. Din 2013 până în 2020 a prezidat Conferința Italiană de Ştiințe Politice – CISPOL. Autor a 11 cărți (traduse în mai multe limbi), a publicat de asemenea peste 180 de eseuri pe teme istorice, în reviste şi volume de articole din Italia şi din străinătate. Din opera sa a mai fost tradus în limba română volumul *România în secolul XX*. De-a lungul carierei a primit numeroase premii şi distincții, precum Premiul „Howard Marraro" al Societății Americane de Istorie Italiană (1987) pentru cartea *L'Italia e il risorgimento balcanico*, Ordinul „Meritul Cultural" în grad de ofițer al Preşedinției Române (2003), Diploma Ministerului Afacerilor Externe al României pentru promovarea valorilor universale în relațiile internaționale (2012), Doctor honoris causa al Academiei Bulgare de Ştiințe – Institutul de Studii Balcanice (2017) şi Doctor honoris causa al Universității „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca (2019).

PREFAŢĂ LA EDIŢIA ROMÂNEASCĂ

De acum câțiva ani, când a fost publicată ediția italiană a cărții ce apare acum la Editura Humanitas, am putea spune că roata istoriei a început să se rostogolească tot mai repede, cel puțin pe continentul european. Criza politică din Ucraina, din 2013–2014, manifestată pentru început prin mișcarea numită Euromaidan, a condus la o schimbare radicală a direcției de guvernare a țării (care are graniță întinsă cu România), având drept consecință anexarea Crimeii de către Rusia și declanșarea sângerosului conflict din Donbas. De atunci, criza nu s-a atenuat câtuși de puțin și a condus la agresiunea militară rusă din februarie 2022, încă în desfășurare. Mai cu seamă acest al doilea eveniment dramatic a influențat și a tulburat politica internațională sub mai multe aspecte ce se răsfrâng până departe, dincolo de granițele Europei, atingând dimensiuni globale. Chiar și numai faptul că „operațiunea militară specială" lansată de președintele Putin este purtată de o putere nucleară condiționează reacțiile, de natură atât militară, cât și politică, ale celorlalte state.

Toate acestea constituie motive de îngrijorare, ba chiar, putem spune, amenință *Cealaltă jumătate a Europei* despre care se vorbește în paginile ce urmează. România (și Moldova) se află, practic, tocmai „în spatele liniei frontului", după cum au dovedit în repetate rânduri cele mai recente evenimente. Acestea ne pot îndemna să încercăm să înțelegem și să nu uităm felul în care Europa central-răsăriteană a ajuns în situația actuală, traversând secolul XX și primii ani ai celui prezent. Ultimele decenii au asistat la includerea Europei Centrale și de Est (de la Marea Baltică până la Marea Neagră) în Europa Occidentală prin aderarea la Uniunea Europeană – mai mult decât la NATO –, cu excepția statelor mici din Balcanii de vest, excepție datorată unei grave erori politice a guvernelor europene occidentale ce încă nu a fost depășită, precum și dinamicilor interne din

acele spații, generatoare din timp în timp de mari tensiuni (precum cele dintre Kosovo şi Serbia, dar nu numai). Acum, războiul în Europa de Est pune la încercare rezistența aderării la Uniunea Europeană a statelor care au îndurat regimul comunist şi influența sovietică vreme de aproape 45 de ani şi pune în discuție înseşi validitatea şi vitalitatea proiectului de unificare europeană. Dacă mi-e îngăduit, autorul acestei cărți îşi doreşte ca toate statele şi popoarele Europei să depăşească cu bine această încercare, pentru ca unificarea continentului să fie deopotrivă politică, economică şi culturală.

Sperăm că prezentarea din capitolele acestei cărți, pe cât posibil critică, a unui veac de istorie poate contribui la menținerea unei amintiri vii şi clare a dinamicilor ce au dus în secolul nostru, al XXI-lea, la o nouă confruntare între Est şi Vest, neaşteptată pentru mulți, dar nu întru totul nouă: e suficient să ne gândim chiar şi numai la Europa de la jumătatea secolului al XIX-lea cu a ei foarte răspândită *peur des Moscovites* şi la Războiul Rece din secolul XXI.

Generalizând, cititorul care va dori va putea, printr-un exercițiu critic adecvat, să raporteze automat discursul istoric şi evenimentele la care acesta face trimitere la evoluțiile din ultimii ani caracterizați de accelerarea bruscă a dinamicilor politice (şi economice). Fireşte, ca orice carte de istorie, aceasta poate fi citită şi fără a o interpreta neapărat în lumina evenimentelor recente, ci ca simplă plăcere intelectuală. Se ştie că istoria este o disciplină legată şi interconectată cu numeroase alte domenii, dar poate fi exploatată şi ca bagaj de cunoştințe de sine stătător, compus dintr-o varietate de elemente ce servesc narațiunii şi reconstituirii faptelor.

Ca autor, mă bucur că lucrarea va apărea în ediția sa românească şi, mai cu seamă, sunt curios să văd ce reacții va trezi într-un public diferit de cel italian pentru care a fost

gândită. Mai ales într-un public precum cel român, aflat în interiorul acelei părți a continentului european pe care am cercetat-o din perspectivă istorică.

Francesco Guida

PREFAȚĂ

Este arhicunoscută definiția de „secol scurt" aplicată de Hobsbawm secolului XX. Dacă ne referim la Europa central-răsăriteană, ea pare suficient de percutantă deoarece, între Primul Război Mondial şi perioada 1989–1991, țările situate între Marea Baltică şi Marea Neagră, *Zwischeneuropa*, au avut parte în succesiune rapidă de desăvârşirea formării statelor naționale, introducerea democrației liberale importate din Occident şi criza imediată a acesteia, paranteza autoritarismului de dreapta, scurtă, dar violentă, deoarece a culminat cu Al Doilea Război Mondial şi lunga epocă a regimurilor comuniste, preponderent cenuşie. După aceea, scenariul a revenit, aparent, la perioada anterioară Primului Război, prin reimportarea modelului liberal-democratic şi prin economia de piață, prin noi tensiuni legate, în unele cazuri, de granițele statelor naționale, dar cu o diferență importantă. Planurile abia schițate în perioada interbelică de uniune suprastatală, bazate pe voința fiecărui popor, iar nu, ca până în 1914, pe supunerea față de aceeaşi dinastie şi acelaşi imperiu, şi-au găsit o înfăptuire semnificativă, chiar dacă parțială, prin aderarea majorității statelor la Uniunea Europeană, între 2004 şi 2007.

Ne putem întreba dacă noua situație presupune şi

depăşirea numeroaselor probleme, de factură materială şi ideologică, care au caracterizat deceniile secolului XX în zona luată în discuție. Întrebarea ar putea fi valabilă şi pentru restul continentului, dar pentru țările despre care e vorba în această carte este deosebit de importantă. Acestea au cunoscut o schimbare fundamentală, anume cea privitoare la populație şi la structura ei socială, o schimbare pe care demografii şi sociologii ar putea-o explica pornind de la creşterea demografică redusă şi de la transformarea radicală determinată de declinul clasei țărăneşti. Realitățile sociale ancorate în stereotipurile, regulile şi activitățile lumii agrare au cunoscut revoluția industrială şi naşterea sectorului terțiar; puținele țări care cunoscuseră deja industria şi proletariatul au trecut şi ele prin schimbări deloc neglijabile. Alfabetizarea generalizată, începută de regimurile liberale şi dezvoltată de cele comuniste în ciuda numeroaselor limite şi neregularități, a schimbat mentalitățile, constituind baza naturală pentru formarea opiniei publice şi pentru consultările democratice. Răspândirea mijloacelor de comunicare în masă a însoțit acest proces, influențându-l în mod decisiv şi, în cele din urmă, privându-l de valoarea pozitivă (care ar fi trebuit să îi caracterizeze rezultatele) de dialog neîntrerupt între decidenții politici şi economici şi cetățenii alegători, pentru exercitarea responsabilă şi critică a calității de cetățean.

Şi în acest caz s-ar putea spune că fenomene similare s-au înregistrat şi în societățile Europei occidentale, dar este important să ținem seama de considerațiile formulate anterior, deoarece în societățile est-europene este deosebit de gravă acumularea unor experiențe atât de diferite, care se suprapun fără a beneficia de timpul necesar pentru a se stabiliza. Înainte ca avantajul recunoaşterii depline a drepturilor politice (într-un regim democratic şi neautoritar sau într-o falsă „democrație populară”) să fie perceput de

nişte cetăţeni informaţi şi capabili să aleagă, s-a afirmat civilizaţia dezinformării şi a îndoctrinării subliminale sau explicite (dar la fel de eficiente). Înainte să devină limpede avantajul de a alege elitele de formaţie tehnică şi culturală (iar nu în virtutea unui drept social ancestral) s-a afirmat o oarecare inutilitate a patrimoniului cultural al fiecăruia: emigraţia în epoca postcomunistă a acutizat fenomenul, umplând ţările de muncitori imigranţi angajaţi pe posturi cu totul diferite (mai corect spus, de nivel inferior) faţă de bagajul cultural acumulat. Uneori, în procesul de eliminare a diferenţei existente între majoritatea ţărilor din Europa central-răsăriteană şi cele din Europa Occidentală, pare să cântărească mai mult lipsa unui teren fertil pe care societatea să se dezvolte echilibrat şi proporţional decât creşterea economică deficitară.

O relatare completă privitoare la „cealaltă jumătate a continentului”[1] s-ar putea opri la momentul 1989, însă e util să extindem această naraţiune istorică la ultimii 20 şi ceva de ani, pentru a completa informaţia şi pentru a surprinde câteva linii de continuitate sau ruptură între deceniile secolului scurt şi această epocă apropiată nouă.

Este uşor de intuit că tema cărţii poate da naştere unei naraţiuni istorice deosebit de extinse. Nu dorim să renunţăm la aceasta, cu toate că suntem conştienţi că nu va putea fi niciodată completă. Ca urmare, nu intenţionăm să scriem un eseu de pură interpretare istorică, trasând exclusiv direcţiile principale din aproximativ un secol de istorie, şi nici o analiză a istoriografiei aferente. În acelaşi

[1] Acesta este titlul volumului îngrijit de mine cu peste zece ani în urmă: *L’altra metà del continente. L’Europa centro-orientale dalla formazione degli Stati nazionali all’integrazione europea* [„Cealaltă jumătate a continentului. Europa centrală şi orientală de la formarea statelor naţionale la integrarea europeană”], CEDAM, Padova, 2003.

timp, firește că nu dorim să propunem un soi de cronică lungă și că narațiunea va trebui însoțită de observații și reflecții care să îi confere, parțial, o oarecare logică intrinsecă sau cel puțin cea pe care autorul, din când în când, o va recunoaște drept logica internă a evenimentelor. Îi vom propune cititorului, inevitabil, unele întâmplări știute de cei care au cunoștințe de istorie contemporană, alături de alte evenimente sau personaje cunoscute doar de aceia care s-au ocupat punctual, în cercetările lor, de popoarele situate între Marea Baltică și Marea Neagră. Pe cât posibil, am fost mai succinți când am discutat despre evenimente istorice mai larg cunoscute (cele două războaie mondiale, frământările din Iugoslavia interbelică, revoluția ungară din 1956, Primăvara de la Praga, dezintegrarea dificilă și sângeroasă a Iugoslaviei în epoca postcomunistă) sau despre personaje destul de familiare și marelui public (Tito, Ceaușescu, Dubček, Milošević), acordând mai mult spațiu faptelor și personajelor rămase aproape în umbra istoriei. Chiar mai mult: am introdus câteva scurte digresiuni referitoare la aspecte secundare ce caracterizează pregnant evoluția istorică a fiecărei țări, sau referitoare la personaje minore, interesante dintr-un motiv sau altul, sau care pot fi puse în relație cu o realitate mai apropiată de noi. Avem speranța că toate acestea au îmbogățit cartea pe care i-o propunem cititorului și au făcut-o mai interesantă; nu am dorit să alungăm în subteranele istoriei oameni și fapte pe care cercetătorii și specialiștii, uneori foarte valoroși, i-au extras din acea zonă de umbră. Fie că istoria este un *opus oratorium maximum*, trezind „plăcerea textului”, fie că ea este, cum spunea Tucidide, un câștig pentru totdeauna (kt»ma ™j ¢e...), adică un patrimoniu al memoriei colective, ni s-a părut oportun ca istoria mare să nu o eclipseze în totalitate pe cea minoră.

I. DE LA UN RĂZBOI MONDIAL LA CELĂLALT

1. Amurgul imperiilor şi triumful statului naţional. Războiul mondial

Asasinarea moştenitorului la tronul Austro-Ungariei, arhiducele Franz Ferdinand, de către foarte tânărul student Gavrilo Princip, cooptat în organizaţia iredentistă Tânăra Bosnie, petrecută la Sarajevo pe 28 iunie 1914, este general recunoscută drept evenimentul care a detonat conflagraţia europeană şi mondială. Evenimentele din deceniile anterioare atentatului ne determină să considerăm această opinie ca fiind corectă şi să nu fim surprinşi de faptul că scânteia care a dat foc întregului continent a scăpărat în Balcani. Cea mai slabă dintre puteri (exceptând Italia) avea nevoie să îşi consolideze în primul rând situaţia internă şi, pe cale de consecinţă, pe cea internaţională. Trebuia să recunoască, mai mult decât în trecut, drepturile tuturor naţionalităţilor, astfel încât acestea să nu opteze pentru independenţă şi nici să nu vadă în statele naţionale vecine patria mamă cu care să se unească. În această direcţie a acţionat chiar moştenitorul tronului, susţinut de intelectuali şi politicieni care doreau o transformare profundă a imperiului pe baze federaliste: cel mai clar exemplu l-a oferit Aurel Popovici, un român din Lugoj, în Transilvania, în volumul său intitulat *Statele Unite ale Austriei Mari*. În ciuda succesului ideii naţionale, imperiul încă putea exercita atracţie pentru supuşii săi din motive practice, dar şi din

ataşament faţă de tradiţie şi dinastie. În el se trăia mai bine decât în statele naţionale vecine (România, Serbia), iar teritoriile sale întinse şi marile sale oraşe constituiau un bazin economic deosebit de atractiv, oferindu-le supuşilor posibilităţi de ascensiune socială deloc neglijabile.

Şi gânditori mai radicali (de exemplu, austro-marxiştii ca Adler) considerau că, odată modificată structura imperiului, s-ar putea avansa, în timp, către republica federală. Imperiul nu avea motive să îşi lărgească graniţele: clasa conducătoare maghiară, în frunte cu prim-ministrul István Tisza, nu era favorabilă proiectelor federaliste sau trialiste (acestea din urmă prevedeau drepturi politice pentru germano-austrieci, maghiari şi slavi), nedorind să asimileze şi alte naţionalităţi. În schimb, era mai potrivit să îşi impună în Balcani propria influenţă şi propriile interese economice; prin urmare, Viena nu putea accepta ca o altă putere, mare sau mică, să domine eşichierul balcanic şi mai cu seamă nu putea tolera atacuri la adresa propriei hegemonii, oricât de neagresive în sine ar fi fost acestea. În definitiv, agitaţiile revoluţionare ce se desfăşurau în Serbia şi, în măsură mult mai limitată şi mai puţin periculoasă, în România trebuiau reduse la ceva inofensiv. Era, sub o altă formă, o politică asemănătoare cu cea practicată cu ocazia „războiului porcilor”[2].

Extrem de gravul atentat de la Sarajevo, soldat cu victime, era, desigur, menit să aibă urmări politice, indiferent de ce prevedea dreptul internaţional şi de responsabilităţile reale ale guvernului de la Belgrad. Doar o „supunere totală” ar fi putut evita declaraţia de război. Iar dacă unii considerau războaiele balcanice şi noua ordine geopolitică stabilită de acestea drept o victorie a Rusiei,

---

[2] Wayne S. Vucinich, *Serbia between East and West. The events of 1903-1908*, Stanford University Press, Stanford, 1954.

ultimatumul de pe poziții de forță al guvernului austro-ungar adresat celui sârb constituia, la rându-i, o provocare la adresa cabinetului de la Petersburg. În 1908, acesta nu intervenise militar cu ocazia alipirii Bosniei-Herțegovina la Austro-Ungaria deoarece nu primise asigurările necesare din partea Franței şi Angliei; Viena putea spera că va acționa cu o prudență similară în 1914, în caz contrar putea conta pe ajutor german. Asemenea calcule, oricât de hazardate sau de înguste ar fi fost, au declanşat – după cum se ştie – o reacție în lanț în care toate marile puteri (Rusia şi Germania, dar şi Franța şi Anglia), urmând logica sistemelor de alianțe opuse – Tripla Înțelegere *versus* Tripla Alianță – s-au implicat în conflictul menit să schimbe istoria mondială. Italia şi România, ambele legate prin alianțe de Germania şi Austro-Ungaria, au optat, de comun acord, pentru neutralitate.

Declanşarea războiului prezenta motive întemeiate de interes pentru statele şi naționalitățile din întreaga Europă central-răsăriteană, nu numai pentru Serbia atacată de Austro-Ungaria. Chiar şi Turcia, periferică, s-a implicat în conflict foarte de timpuriu (noiembrie 1914), atrasă de speranța de a-şi consolida situația sprijinindu-se pe gigantul germanic şi de a se sustrage tradiționalei influențe politice şi economice a Parisului şi Londrei. Actorii naționalismului aflați la putere sperau să se revanşeze pentru seria de înfrângeri şi umilințe suferite de acest imperiu în ultimele decenii.

Guvernul bulgar (o coaliție de partide liberale condusă de Vasil Radoslavov), căruia, din rațiuni politice, Parisul îi respinsese toate cererile de împrumut internațional, necesar pentru a întări economia slăbită a țării, a cedat la cântecul de sirenă al unui masiv împrumut de război acordat de Berlin şi a văzut cum se profilează revanşa cel puțin în fața

Serbiei, dacă nu şi faţă de alte ţări vecine. Zadarnic liderul agrar Stamboliiski i-a prevestit regelui Ferdinand un sfârşit tragic dacă ar fi susţinut intervenţia: a primit în schimb o condamnare la moarte, comutată apoi în închisoare pe viaţă. Marea majoritate a deputaţilor au votat în favoarea războiului. Înainte de a coborî în arenă (octombrie 1915) Sofia a obţinut de la Turcia o mică rectificare a graniţei în Tracia, pentru a garanta autonomia liniei de cale ferată ce ducea către Marea Egee.

Cum am menţionat, guvernul român, condus de liberalul Ion I.C. Brătianu, a preferat neutralitatea: această opinie a avut câştig de cauză într-un Consiliu de Coroană la care participau şi foşti preşedinţi ai Consiliului din cadrul Partidului Conservator cu tendinţe filogermane. Toţi erau nesiguri cu privire la tabăra în care se afla adevăratul interes al ţării, care din cele două blocuri ar trebui să iasă victorios şi, de asemenea, care ar fi fost răspunsul opiniei publice din România la o intervenţie alături de Austro-Ungaria, care domina provincii (Transilvania, Banat, Bucovina) locuite în mare măsură de români. Organizaţiile revoluţionare (precum Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor) îşi făcuseră deja auzit glasul în manifestaţii publice, dar într-un cu totul alt sens. Tocmai pentru a fi pe placul guvernului, dar şi al sentimentului naţional al românilor, guvernele german şi austro-ungar i-au oferit celui de la Bucureşti, în schimbul intervenţiei alături de ele, Basarabia, regiune supusă ţarului, locuită de o majoritate română. În contrapartidă, guvernele Antantei au oferit în schimb teritoriile supuse Austro-Ungariei. Această a doua ofertă era, fără îndoială, mai atrăgătoare, la fel ca sprijinul economic pe care îl garantau puterile occidentale, însă, după doi ani de indecizii, situaţia militară de pe frontul de est, aparent favorabilă Rusiei, l-a determinat pe Brătianu să intre în luptă de partea Antantei,

pe lângă opțiunea exprimată cu un an mai devreme de guvernul italian (care renunțase la neutralitate fără să se consulte cu cel român).

Europa în 1914

Foarte puțin dispusă să se implice în conflict a fost clasa

conducătoare elenă. Regele şi apropiații Curții regale nu îşi ascundeau simpatiile filogermane, însă au optat pentru neutralitate. Liderul liberal Eleftherios Venizelos era pentru intervenția alături de Antanta; pentru a-şi atinge scopul, acesta nu a ezitat să îşi constituie la Salonic un guvern din umbră, sub protecția armatelor Antantei. Grecia a intrat oficial în război numai în 1917, dar trebuie spus că suveranitatea ei fusese grav încălcată printr-un bombardament anglo-franco-italian asupra Pireului şi prin ocuparea Salonicului pentru a-l transforma în cap de pod pentru *Armée d'Orient* în Balcani. Ea avusese, într-o oarecare măsură, soarta atât de potrivnică a Belgiei ocupate de armata germană şi prin operațiunile flotelor aliate occidentale (engleză, franceză şi italiană). Şi în cazul Greciei, trebuia înțeles în ce constau interesele țării: odată ce se renunța la neutralitate, adversarul natural era Turcia, aliată cu Puterile Centrale, în care locuia o importantă comunitate greacă. Se prefigura posibilitatea de a realiza *Megali idea* (Marea Idee), propagată de-a lungul întregii Renaşteri naționale elenice, deschizând calea unei Grecii moştenitoare a Imperiului Bizantin şi în Asia.[3]

[3] George B. Leontaritis, *Greece and the first World War: from neutrality to intervention, 1917-1918*, Columbia University Press, New York, 1990.

Europa în 1923

Albania nu a fost o forţă activă în conflict: era prea proaspătă independenţa ei (1912) şi prea instabilă situaţia politică internă după fuga prinţului Wilhelm de Wied impusă de puteri. Totuşi, aceasta a suferit ocupaţia mai multor armate aflate în conflict: austriacă, italiană,

franceză. Deosebit de relevantă a fost poziția conducerii de la Roma, care, prin glasul generalului Ferrero, a proclamat în 1917 intangibilitatea şi integritatea teritoriului albanez împotriva ingerințelor statelor învecinate. De fapt, prezența militară italiană în „țara vulturilor" a fost cea mai semnificativă, celelalte puteri ale Antantei recunoscând că Albania intra în sfera de influență a Italiei. Însă, atunci când după multe frământări s-a constituit din nou un guvern național albanez, trupele italiene au fost nevoite să se retragă, rămânând doar în mica insulă Sazan, vizavi de portul Vlora, atât din pricina ostilității albanezilor[4], cât şi din cauza presiunilor repetate ale taberelor stângiste din Italia pentru retragerea soldaților.

Polonezilor, cehilor şi slovacilor, conflictul general le-a oferit prilejul de a relua sau de a lansa inițiative menite să ducă la obținerea independenței. În realitate, mare parte a populației şi a păturii conducătoare a acestor popoare a păstrat vreme îndelungată o atitudine loială față de dinastia şi monarhia dualistă. Unii lideri din Boemia, precum Masaryk şi Beneš, au preferat să îşi continue propria luptă politică[5], părăsind țara pentru a obține mai multă susținere din partea puterilor Antantei, propunându-se astfel drept conducători ai viitorului stat independent. În timpul

---

[4] Istoriografia albaneză vorbeşte cu mândrie despre războiul Vlorei şi, în general, despre războiul de eliberare antiimperialist: de fapt, contingentul militar italian, redus, a fost nevoit să se retragă şi ca urmare a unor ciocniri cu trupe locale neregulate. Muin Çami, *Lufta çlirimtare antiimperialiste e popullit shqiptare ne vitet 1918-1920*, Universiteti Shtetëror i Tiranës, Instituti i Historisë, Tiranë, 1969.

[5] Încă din secolul al XIX-lea, între cehii şi germanii din Boemia (identificați cu albinele şi respectiv cu mistreții) existaseră o serie de tensiuni care nu trebuiau neapărat să ducă la naşterea statului independent ceh, ci la un rol diferit al cehilor în interiorul imperiului condus de Habsburgi. Alfredo Laudiero, *Api e cinghiali. Culture politiche dell'Europa centrale: il caso ceco*, Rubbettino, Soveria Mannelli, 2000.

conflictului, ţarul a promis să-i unească pe toţi polonezii (atât pe cei supuşi lui, cât şi pe cei aflaţi sub dominaţia imperiilor centrale) într-un singur stat înzestrat cu o largă autonomie în sânul Imperiului ţarist; şi Viena, şi Berlinul au făcut promisiuni menite să îi convingă pe supuşii lor polonezi să se înroleze în legiuni şi să lupte împotriva armatei ruse, iar când provinciile poloneze din Imperiul ţarist au fost ocupate, s-a realizat un proiect de Constituţie a Regatului Poloniei, pe al cărui tron s-ar fi aflat un rege german. Cele trei popoare baltice (lituanian, leton, estonian), cuprinse în Imperiul ţarist din secolul al XVIII-lea, în ultimii ani dinaintea războiului mondial au devenit tot mai conştiente de propria identitate naţională, atât faţă de ruşi, cât şi faţă de germani (clasă dominantă pe coasta baltică) şi chiar şi faţă de polonezi. Revoluţia rusă din 1905 a accelerat acest proces identitar, iar cea din 1917 şi războiul i-au oferit fiecăruia dintre aceste popoare posibilitatea de a-şi făuri propriul stat naţional. Finlanda era legată de Rusia printr-o uniune personală, iar poporul său păstrase dintotdeauna trăsăturile sale specifice şi instituţii proprii.

Aceasta era, aşadar, situaţia popoarelor şi a ţărilor din Europa central-răsăriteană la momentul izbucnirii Marelui Război şi al implicării lor în conflict. Nu vom urmări operaţiunile militare care le privesc, dar cititorul poate înţelege cu uşurinţă că, acolo unde nu exista încă un stat naţional, contribuţia militară a fiecărei naţiuni nu a putut fi semnificativă şi, de fapt, chiar şi atunci când statul naţional exista, aceasta a fost limitată. Este bine cunoscută rezistenţa încrâncenată a sârbilor împotriva forţelor predominante austro-ungare, care au putut ocupa Serbia numai la capătul unui an de lupte: ceea ce a rămas din armata sârbă a fost evacuat pe mare, alături de Curtea

regală, pe nave ale Antantei (în primul rând de către flota italiană) şi a participat la operaţiunile din Balcanii aflaţi mai la sud, de unde a fost în măsură să înainteze în întreaga peninsulă atunci când sorţii conflictului s-au întors împotriva Puterilor Centrale şi a aliaţilor acestora. Armata bulgară a ocupat fără mari dificultăţi, încă de la finele anului 1915, teritoriile sârbeşti, anume Macedonia, şi ulterior a intervenit limitat pe teritoriul grecesc, rămânând în restul timpului pe poziţii până când, în ultima etapă a războiului, a trebuit să se predea puterilor aliate înaintând dinspre sud. O cauză importantă a capitulării a fost lipsa proviziilor, de care suferea şi populaţia civilă. Armata română, intrată în luptă în august 1916, a fost nevoită să se retragă la sud în câteva săptămâni; ulterior, întreaga Muntenie şi Dobrogea au fost ocupate de trupele inamice, care nu au putut, însă, să pătrundă în Moldova, unde se refugiaseră guvernul şi toată Curtea regală. După pacea de la Brest-Litovsk, încheiată de guvernul lui Lenin cu Puterile Centrale, şi România (în timp ce anexa Basarabia, care fusese sub stăpânire rusească[6]) a semnat, în mai 1918, Pacea separată de la Bucureşti, pe care a denunţat-o doar cinci luni mai târziu ca să îşi poată relua locul alături de puterile Antantei, în cele din urmă învingătoare. A urmat victoriosul conflict cu Ungaria ce a permis cucerirea tuturor provinciilor către care se îndreptau aspiraţiile românilor.

Din ianuarie 1919, Conferinţa de Pace reunită la Paris a trasat nu fără dificultăţi şi polemici noile graniţe ale întregii Europe. Tratatele de la Versailles, Saint-Germain, [Trianon], Neuilly, Sèvres au fost numeroasele piese ale unui mare proiect unic ce a implicat toate ţările şi toate popoarele

[6] În Basarabia, simpatizanţii bolşevicilor luptau împotriva guvernului şi a parlamentului dominate de tabăra românofonă, care a cerut ajutor României şi a proclamat unirea cu România.

despre care se vorbeşte în acest volum.[7] La finalul conflictului, nimic nu rămăsese ca înainte. Marile imperii dispăruseră şi în locul lor apăruseră nişte ţări de dimensiuni mult mai mici şi care, cel puţin în limbajul curent, tindeau să se caracterizeze drept naţionale. Multe dintre ele nu erau astfel, deoarece noile formaţiuni statale, de exemplu România şi Polonia, cuprindeau minorităţi importante, şi în unele cazuri nici nu se putea indica o naţionalitate care să reprezinte majoritatea absolută: aşa stăteau lucrurile în Cehoslovacia şi în Iugoslavia. Polonia renăscută (*Polonia restituta*) era rezultatul unui complex de împrejurări şi de iniţiative disparate ale unor oameni şi grupări care sfârşiseră prin a conlucra pentru a ajunge la un rezultat pe care puţini polonezi ar fi mizat în 1914. În fapt, au fost anexate la statul polonez teritorii ce fuseseră supuse Imperiului ţarist, celui germanic şi celui austro-ungar, adică unor puteri aflate pe fronturi opuse în timpul războiului. Cu toate că la finalul încă unui conflict guvernul polonez acceptase, în 1921, o pace de compromis cu Rusia bolşevică, ucrainenii, bieloruşii, germanii, evreii şi alţii reprezentau aproximativ o treime din cetăţenii Poloniei.

O informaţie destul de surprinzătoare pentru destinul acestei ţări, dar care, oricum, caracterizează aproape întreaga zonă: mai exact cea care ţine de conflictele declanşate puţin după sfârşitul Marelui Război. România şi Cehoslovacia au luptat împotriva Ungariei conduse de un guvern socialist-comunist, pentru a-şi asigura controlul asupra unor regiuni importante. Cehoslovacia a reuşit, în cele din urmă, să anexeze întreaga Slovacie, inclusiv partea în care ungurii erau majoritari sau foarte prezenţi. România

---

[7] Literatura despre Conferinţa de pace este vastă. Trimitem numai la Francesco Caccamo, *L'Italia e la 'Nuova Europa': il confronto sull'Europa orientale alla Conferenza di pace di Parigi (1919–1920)*, Luni, Milano, 2000.

a anexat Transilvania, Maramureşul şi Crişana învingând armata roşie maghiară şi ajungând să ocupe provizoriu chiar Budapesta. Înainte de încheierea Marelui Război, trupele române ocupaseră Basarabia, rezolvând conflictul în desfăşurare dintre bolşevici şi parlamentul local controlat de elemente românofone şi filoromâne: astfel, încă o regiune întinsă s-a alipit la statul român. Pentru a obține o parte a Banatului, inclusiv importantul oraş Timişoara (Temesvár), nu a fost necesară folosirea forței împotriva Iugoslaviei, moştenitoarea Serbiei. Puterile învingătoare au fost cele care au decis astfel la Conferința de Pace de la Paris. De fapt, aprobarea noilor frontiere a sosit de la Conferință prin tratatele menționate anterior. Cele de la Versailles şi Saint-Germain au privit Germania şi Austro-Ungaria, deci şi statele succesoare. Tratatul de la Neuilly a decis soarta Bulgariei în 1919, cel de la Trianon a pedepsit aspru Ungaria în iunie 1920. Însă la 1 decembrie 1918 românii din Transilvania au votat unirea cu România, cu toate că se întrezărea o perioadă de tranziție în care regiunea urma să fie condusă de un Consiliu dirigent. Pentru ca acea decizie să se concretizeze, a fost însă necesar ca trupele române să intervină – cum am spus puțin mai sus – ca să le înfrângă pe cele ungare, puterile învingătoare sprijinind intervenția aproape fără rezerve, în contextul regimului revoluționar [comunist] ce se instaurase pe teritoriul maghiar. Astfel, prin fapte, s-au pus bazele deciziilor luate la Trianon.

Un război deosebit de sângeros a fost cel greco–turc cu lupte între 1921 şi 1922. În acest caz, evenimentele militare au dus la încălcarea Tratatului de la Sèvres, împovărător pentru Imperiul Otoman. Într-adevăr, o nouă pace semnată de delegații greci şi turci la Lausanne în 1923 i-a redat Turciei controlul asupra întregii peninsule anatoliene şi asupra Traciei răsăritene.

Expediția lui Gabriele D'Annunzio la Fiume (Rijeka) a

contribuit la trasarea, în favoarea Italiei, a granițelor iugoslave atât de disputate, pe când cea dintre Austria şi Iugoslavia a fost stabilită recurgându-se la un plebiscit care a alipit Carintia la Austria. Un plebiscit din 1922 i-a dat Ungariei oraşul Sopron. Un altul a dus la împărțirea Sileziei între Polonia şi Germania. În definitiv, unele granițe au fost stabilite de Marile Puteri la Conferința de Pace, altele prin plebiscit, iar altele prin forța armelor. În paragrafele următoare dedicate fiecărei țări se găsesc câteva detalii în plus privind anexările teritoriale: cum ne putem uşor imagina, pentru un tablou complet ar fi necesar prea mult spațiu.

2. Polonia, marele obiect al dorinței

Cel mai mare stat născut din ruinele imperiilor a fost Polonia. Desigur, teritoriul ei nu era la fel de întins ca cel al Uniunii polono-lituaniene dispărute în urma împărțirilor din secolul al XVIII-lea, dar cuprindea şi teritorii nelocuite de polonezi. Atât partea rusă, cât şi cea germană şi cea austriacă făcuseră tot posibilul pentru a atrage simpatia națiunii poloneze (element, fireşte, deloc neglijabil), astfel că alături de armatele Puterilor Centrale au luptat şi polonezi încadrați în formațiuni militare specifice. În umbra puterilor germane s-a constituit Regatul Poloniei independent doar de formă (1916–1918). Evenimentele neprevăzute şi tumultuoase din 1918 au transformat victoriile austro-germane de pe frontul de est în înfrângerea finală în fața puterilor occidentale şi au dus la punerea în libertate de către autoritățile imperiale a comandantului Legiunii polone Józef Piłsudski. La 11 noiembrie 1918, în Varşovia evacuată de trupele germane, acesta a fost numit comandantul forțelor armate (şi trei zile mai târziu şeful statului

provizoriu) de către Consiliul de regență instituit de germani. Aceasta este considerată data la care a fost proclamată independența polonezilor.[8]

Alături de organizarea țării şi a conducerii ei, una dintre problemele urgente era delimitarea granițelor. Trupele poloneze s-au aflat în situația de a contracara inițiativele națiunilor baltice care aspirau, la rându-le, la independență: mai cu seamă au apărut conflicte grave cu lituanienii pentru oraşul Vilnius, locuit în majoritate de polonezi şi de evrei, dar înconjurat de o regiune etnică lituaniană. Efortul militar polonez a fost şi mai însemnat în Galiția, fostă provincie austro-ungară: aici au avut loc ciocniri cu rutenii, sau ucrainenii occidentali, care au proclamat Lvovul (Lviv) o Republică democratică care a stabilit imediat relații, anticipând o unire aşteptată, cu Republica democrată a Ucrainei, cu capitala la Kiev, ce se constituise încă din 1917 şi care îşi proclamase independența la începutul lui 1918.[9] A urmat conflictul dintre Polonia şi Rusia bolşevică. Oamenii lui Piłsudski au pătruns atunci şi în Ucraina, ocupând pentru scurtă vreme Kievul. Contraofensiva energică a bolşevicilor părea să anunțe naşterea unei republici sovietice şi pe teritoriul polonez; ajunsă pe Vistula, Armata Roşie a fost însă respinsă printr-o nouă ofensivă poloneză („Miracolul de pe Vistula"). În cele din urmă, prin Pacea de la Riga din 1921 granița ruso-poloneză s-a fixat cuprinzând în Polonia însemnate minorități ucrainene şi bieloruse. Şi

[8] Jerzy Lukowski, Hubert Zawadzki, *Polonia il paese che rinasce*, Beit, Trieste, 2009, p. 223. Câteva zile mai devreme, la Lublin, socialistul Daszyński emisese o declarație de independență; ulterior, el a acceptat să colaboreze cu Piłsudski.

[9] Arkady Joukovsky, *Histoire de l'Ukraine des origines a nos jours*, Dauphin, Paris, 2005[3]; Giulia Lami, *Ucraina 1921-1956*, Cuem, Milano, 2008; Katrin Boeckh, Ekkehard Volkl, *Ucraina dalla rivoluzione rossa alla rivoluzione arancione*, Beit, Trieste, 2009.

oraşul Vilnius a fost ocupat printr-o lovitură de stat în octombrie 1920, dar rămânea încă neîmplinit visul lui Piłsudski de a făuri o Polonie mare pe baze federaliste, având drept model statul ce existase din Evul Mediu târziu până în epoca modernă. De asemenea, regiunea minieră Silezia a fost împărțită între Germania şi Polonia în urma unui plebiscit, în vreme ce ultima controversă teritorială (chiar dacă modestă) a privit zona Teschen, cuprinsă în mare parte în statul cehoslovac.

Istoria constituțională poloneză prezintă câteva trăsături caracteristice. În ianuarie 1919 s-au desfăşurat alegerile pentru adunarea (*Seim*) constituantă. Însă aceasta, în loc să inițieze redactarea noii Carte, a hotărât să recunoască însemnătatea bărbatului ce era considerat un fel de părinte al patriei, Josef Piłsudski, conferindu-i rolul de conducător al statului provizoriu. Ca urmare, a fost aprobat un document ce a intrat în istorie drept Constituția cea Mică, care a statuat o chestiune politică de importanță crucială pentru evoluția ulterioară a istoriei naționale. În realitate, Constituția cea Mică îi acorda preşedintelui republicii prerogative de mică anvergură. Chestiunea a rămas secundară față de cea a granițelor țării, dar a revenit în prim-plan după Pacea de la Riga din 1921, după ce frontierele fuseseră trasate într-un mod destul de mulțumitor pentru Polonia. Constituția, aprobată în cele din urmă chiar în 1921, nu a preluat solicitările lui Piłsudski de a i se acorda puteri sporite preşedintelui republicii. Acesta ar fi trebuit să negocieze cu puterea parlamentară autonomă, atât cu *Seim*-ul, cât şi cu Senatul.[10] De aceea, Mareşalul (din 1920) a preferat să susțină, în locul propriei candidaturi, pe cea a unor apropiați. Nu a lipsit recursul la violență politică, un militant al Democrației Naționale

[10] Caterina Filippini, *Polonia*, il Mulino, Bologna, 2010.

asasinându-l pe preşedintele nou ales Narutowicz, căruia i-a urmat Stanisław Wojciechowski. De asemenea, introducerea sufragiului universal şi a votului proporţional a dus la fragmentarea accentuată a forţelor politice, ajungându-se să nu se poată guverna decât prin intermediul unei coaliţii de partide. În vreme ce alegerile politice şi un acord cu dreapta au readus la putere Partidul ţărănesc al lui Wincenty Witos, Piłsudski s-a retras pentru o perioadă din activitatea politică, insistând pentru consolidarea poziţiei şefului statului. Astfel a început o aprigă dispută, transformată apoi într-un veritabil skanderbeg ce a condus la lovitura de stat din 1926.

Dincolo de administrarea concretă a puterii, care nu a anulat în totalitate modelul parlamentar democratic (dreptul de vot fusese recunoscut chiar şi femeilor), cu toate că l-a limitat drastic, revizuirea constituţiei a fost spinoasă. Abia în 1935 Polonia a avut o nouă Constituţie ce punea bazele unei democraţii deopotrivă parlamentare şi prezidenţiale, în realitate un regim autoritar care păstra forme democratice, cel puţin în aceeaşi măsură ca Ungaria lui Horthy. Piłsudski a avut inteligenţa politică de a nu-şi asuma preşedinţia, rezervându-şi poziţii de putere reală, dar mai puţin vizibilă, în vreme ce blocul său non-partinic a rămas permanent la conducere până la următorul conflict mondial. În cele din urmă, în 1935, a încetat din viaţă, lăsându-le succesorilor (aşa-numiţii colonei) o ţară cu probleme interne, dar mai ales cu probleme ce ţineau de relaţiile externe. Guvernele poloneze au dus pe scena internaţională o politică autonomă şi de largă respiraţie, dar insuficientă pentru a garanta Poloniei un rol de mare putere (la care aspira majoritatea opiniei publice) şi mai ales pentru a garanta securitate, înconjurată fiind de puteri revizioniste ca Uniunea Sovietică şi Germania.

Dacă stabilirea graniţelor poloneze fusese o chestiune

extrem de dificilă şi dramatică, dacă procesul constituțional a fost anevoios, nu mai puțin complexe au fost evenimentele din politica internă, cu schimbări de guvern prea frecvente. Principalele forțe în joc erau dreapta, care se inspira parțial din ideile Democrației Naționale a lui Dmowski şi cuprindea partide de inspirație catolică, stânga socialistă (şi patriotică), ce avea în Piłsudski liderul ei charismatic, dar şi, la centru, Partidul țărănesc *Plast* al lui Witos, cu rădăcini în Galiția şi, totuşi, suficient de moderat ca să nu îşi dorească o reformă agrară prea drastică, în vreme ce partidul țărănesc *Wyzwolenie* (Eliberare), condus de Jan Dąbski şi având bazinul electoral în teritoriile ce aparținuseră Imperiului rus, avea tendințe mai radicale. După câțiva ani de instabilitate şi alternanță continuă între guverne de coloratură diferită, conflictul s-a acutizat în 1926 cu privire la puterile conducătorului statului şi la trecerea armatei în subordinea guvernului. O lovitură de stat ce a cauzat un număr foarte mare de victime a tranşat situația în favoarea socialiştilor şi a lui Piłsudski şi a dus la arestarea şi apoi la exilarea lui Wincenty Witos, în vreme ce *Plast* şi *Wyzvolenie* au fuzionat ulterior în Partidul Poporului (*Stronnictwo Ludowe*), ai cărui cei mai importanți exponenți au fost mai întâi Maciej Rataj, iar apoi Stanisław Mikołajczyk.

Sanacja sau însănătoşirea a fost un proces politic dificil de interpretat, dar în fapt s-a soldat cu o dictatură disimulată în spatele unor forme parlamentare, care a luat sfârşit prin îndepărtarea, de către Mareşalul erou al independenței, a multora dintre adepții săi. În mod paradoxal, noul regim s-a bucurat la început şi de simpatia fascismului italian, şi de cea a mişcării socialiste, până la clarificarea ulterioară a pozițiilor. De fapt, în cazul Poloniei nu se poate vorbi despre un regim fascist, ci numai de o criză a democrației şi de preponderența unei politici autoritare, care de altfel, cel puțin teoretic, nu coincide cu

forțe şi interese conservatoare. Rolul pe care l-au avut militarii în toate aceste evenimente a fost îngrijorător şi excesiv. Piłsudski însuşi şi-a rezervat funcția de inspector general al forțelor armate. El a reacționat dur față de tentativele partidelor din opoziție de a pune capăt regimului pe care îl instaurase. În 1930 Parlamentul a fost dizolvat după ce țărăniştii, creştin-democrații şi socialiştii, dezamăgiți de Mareşal, îi ceruseră demisia, şefii acelor partide ajungând după gratii.

În luna noiembrie a acelui an, la alegerile puternic influențate de guvern şi caracterizate de un absenteism accentuat, blocul guvernamental care îl susținea pe Piłsudski a obținut o majoritate confortabilă. Constituția a suferit amendamente neliberale, dar regimul a păstrat un caracter ambiguu, deoarece adevăratul său conducător nu deținea funcții de prim-plan. Autoritatea lui nu a fost pusă sub semnul întrebării până la moarte, ce a survenit în mai 1935, şi nici atunci autoritarismul nu s-a transformat propriu-zis într-o dictatură: la preşedinție a rămas un civil socialist la origine, Ignacy Mościcki, cu toate că ministrul de externe, colonelul Beck, şi inspectorul general al armatei, generalul Rydz-Śmigły, deținеau adevărata putere, luând asupra lor deciziile fundamentale privind soarta țării şi fiind văzuți drept adevărații interlocutori şi de către diplomații străini. Sistemul parlamentar nu a fost abolit, dar aceiaşi oameni au continuat să guverneze până la izbucnirea noului conflict mondial. Privațiunile şi nemulțumirile populației s-au manifestat prin câteva răscoale țărăneşti, prin câteva greve, dar şi prin absenteism electoral, deoarece partidelor nu li s-a mai permis să poarte o luptă politică normală. O soartă cu totul specială a avut Partidul Comunist, deloc îndrăgit de opinia publică, fiindcă era rusofil; fusese, de altfel, plasat de mult în afara legii. În cele din urmă, adepții săi s-au refugiat peste hotare, în Uniunea Sovietică, unde au

fost implicați masiv în Marea Teroare stalinistă, ajungându-se la dizolvarea partidului însuşi pentru „deviaționism”.

Regimul autoritar a fost nevoit să se confrunte cu criza economică ce a urmat după 1929, precum şi cu problema relațiilor interetnice: polonezii nu reprezentau mai mult de 70% din populație. Deschiderea manifestată de Piłsudski față de minorități nu a avut efecte mulțumitoare în privința dialogului acestora cu majoritatea poloneză şi catolică. Rămânea deschisă şi chestiunea foarte numeroasei comunități evreieşti (peste trei milioane de oameni), care avea să fie exterminată de ocupanții germani în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. În Polonia s-a vorbit despre emigrarea în masă a evreilor către ținuturi îndepărtate, *de facto* ca urmare a sionismului.[11]

Nici după 1935 nu s-a îmbunătățit situația numeroaselor minorități naționale din Polonia, ele constituind un motiv serios de tensiune în relațiile internaționale. Atât Germania, cât şi Uniunea Sovietică nutreau aspirații revizioniste, a căror înfăptuire era în detrimentul Poloniei. Este cunoscută expresia „să mori pentru Gdansk” creată pentru războiul mondial, izbucnit în urma agresiunii militare germane (1 septembrie 1939) împotriva Poloniei, război care a pornit tocmai de la ocuparea acestui oraş liber (important port de la Marea Baltică) şi a aşa-zisului „coridor” polonez care tăia Germania în două. Conducătorii polonezi au încercat să găsească un *modus vivendi* cu Berlinul (Tratatul de neagresiune din 1934), dar nu au sprijinit acordurile încheiate între Franța, Uniunea Sovietică şi Cehoslovacia, refuzând trupelor sovietice permisiunea de a tranzita pe teritoriul polonez în caz de război. În 1938 Varşovia nu a ezitat să profite de criza cehoslovacă ca să rezolve în

[11] Carla Tonini, *Operazione Madagascar: la questione ebraica in Polonia 1918-1968*, Clueb, Bologna, 1999.

avantajul său chestiunea Teschenului (vezi *supra*). Nu trecuse nici un an, iar Polonia cădea victimă noii alianțe încheiate (spre surprinderea puterilor occidentale) între Germania şi Uniunea Sovietică, fiind invadată de *Wehrmacht*, în fața căreia Statul-Major polonez îşi făcuse iluzia că va putea rezista: după numai o lună, operațiunile militare se încheiaseră, în vreme ce Armata Roşie ocupase, din 17 septembrie, mare parte din estul Poloniei.

Pactul Ribbentrop–Molotov, semnat la Moscova la 23 august 1939, prevedea împărțirea Poloniei între Germania şi Uniunea Sovietică, dar şi păstrarea unui mic stat polonez independent; în plus, includea Lituania în sfera de influență germană şi Letonia şi Estonia în cea sovietică; în fine, Berlinul îi dădea Moscovei libertatea de a revizui granița cu România. În timpul ocupației Poloniei au fost revizuite tratatele germano-sovietice: Lituania a fost recunoscută ca făcând parte din sfera de influență sovietică, iar Germania a putut anexa şi teritoriile poloneze care ar fi trebuit să rămână independente. Aşadar, în vreme ce provinciile răsăritene în care locuiau bieloruşi şi ucraineni au fost alipite la Uniunea Sovietică, cele occidentale au început să facă parte din *Reich*-ul nazist, iar cele rămase au constituit Guvernământul general al provinciilor poloneze ocupate, care a găzduit cele mai cunoscute lagăre de concentrare şi exterminare, în care s-a jucat actul final al Shoahului evreilor, dar în care au fost închişi şi lichidați şi țigani, homosexuali şi adepții unor religii minoritare precum martorii lui Iehova. Odată cu operațiunea Barbarossa (care a constituit punctul de pornire al războiului Germaniei împotriva Uniunii Sovietice), şi provinciile de est au ajuns sub control german. Ocupația sovietică, ce durase circa 20 de luni, nu fusese uşoară: fără doar şi poate, episodul cel mai grav a fost uciderea cu sânge-rece, în localitatea Katyń, a 11.000 de ofițeri polonezi, considerați ostili Uniunii

Sovietice şi ideologiei comuniste. Moscova a încercat vreme îndelungată să le atribuie germanilor responsabilitatea pentru acel masacru şi numai la sfârşitul anilor ’80 secretarul PCUS, Gorbaciov, a recunoscut adevărul factual şi a prezentat scuze naţiunii poloneze.

După înfrângerea militară, guvernul polonez a plecat în exil, mai întâi în ţara vecină România, apoi la Londra, de unde a continuat să desfăşoare o activitate politică intensă; în felul acesta şi contingente militare importante au reuşit să se adăpostească în afara graniţelor şi, ulterior, să revină în tranşee alături de forţele engleze şi americane. Şi în Peninsula Italică au activat trupe poloneze în ultimii ani ai conflagraţiei. Mulţi alţi militari polonezi (dar şi civili) au organizat o rezistenţă acerbă în patrie – alături de cea iugoslavă, cea mai importantă rezistenţă de pe întreg continentul – care avea ca punct de reper guvernul din exil şi care şi-a luat numele de *Armia Krajowa* (Armata Ţării). Numai după agresiunea Germaniei împotriva Uniunii Sovietice, mai exact după ce armata sovietică a trecut la contraofensivă, polonezii militanţi de stânga au putut organiza *Armia Ludowa* (Armata Poporului), adică o rezistenţă de altă coloratură politică, ce a rămas, totuşi, o minoritate. De fapt, aceasta şi-a obţinut succesele pe spezele victoriilor repurtate de Armata Roşie sovietică, în vreme ce *Armia Krajowa* a fost protagonista unor episoade de mare importanţă militară şi politică, precum Revolta de la Varşovia, care a ţinut în şah forţele germane de ocupaţie din vara lui 1944 până la începutul lui 1945.

Violentele represalii naziste au înăbuşit rezistenţa naţională şi au născut polemici aprige, dat fiind că trupele sovietice, ce se aflau într-o suburbie a Varşoviei, nu au intervenit în favoarea celor răsculaţi, rămânând un mare semn de întrebare cu privire la motivul neintervenţiei: incapacitate

militară sau calcul politic. În orice caz, după acel episod, rezistența controlată de Partidul Comunist şi Comitetul pentru Eliberarea Națională de la Lublin, creat de aceasta şi condus de socialistul Osóbka-Morawski, s-au aflat pe poziții net avantajoase pentru preluarea puterii în Polonia ce nu se mai afla sub ocupația germană odată cu avansarea armatei sovietice. În aceste evenimente vedem premisele viitorului destin politic al țării, menită regimului comunist şi intrării în aşa-zisul bloc sovietic.

3. Popoarele baltice

Lituanienii, letonii şi estonienii, anexați la imperiul țarist din vremea lui Petru cel Mare, stăpâneau o zonă destul de dezvoltată din conglomeratul imperial. Clasa conducătoare (baronii baltici) era de origine sau de cultură germană şi ştiuseră să găsească un *modus vivendi* cu țarul şi Curtea lui. Până la Marele Război era greu de crezut că aceasta va fi alungată de la putere, după cum puțini anticipau separarea acestor teritorii de Rusia. Într-adevăr, cele trei națiuni aveau deja reprezentanți suficient de valoroşi şi de maturi ca să îşi asume răspunderea de a constitui şi de a conduce trei state independente. În penultimul an de război, situația celor trei popoare a fost pusă în discuție, date fiind avansarea de neoprit a germanilor şi fragilitatea guvernului provizoriu rus ce se instalase la Sankt Petersburg în martie 1917. Moscova le-a acordat autonomie amplă, care a devenit independență după venirea la putere a bolşevicilor. Păturile conducătoare baltice nu îndrăgeau ideologia acestora şi cu atât mai puțin considerau credibile asigurările lor privind un viitor federal. După Pacea de la Brest-Litovsk (martie 1918), guvernul Lenin a renunțat la orice suveranitate asupra țărilor baltice, acceptând ca acestea să fie anexate şi să graviteze pe orbita

Germaniei.

Aceia care intenționau să creeze formațiuni statale independente au fost nevoiți să lupte cu forțe militare apărute ulterior sau cu simpatizanții bolșevicilor aflați în Estonia și Letonia, dar și cu generalii albi, ca Judenič (aliat și dușman în același timp), în sfârșit, cu forțele militare germane atât înainte, cât și după înfrângerea Germaniei, care, să ne amintim, a avut loc numai pe fronturile occidental și balcanic, nu și pe cel de răsărit. De fapt, *Freikorps* și *Eisserne Division* ale lui von der Goltz, care au continuat să conducă operațiuni pe frontul de est (uneori și cu acordul puterilor învingătoare), erau adversare redutabile pentru forțele estoniene și letone ce se constituiseră de puțin timp sub conducerea unor generali care activaseră în armata țaristă, precum estonianul Johan Laidoner[12], sau politicieni și intelectuali precum letonul Karlis Ulmanis și lituanianul Antanas Smetona. În 1918, acesta din urmă, aflat la conducerea Comitetului național lituanian, a proclamat independența Regatului Lituaniei, recunoscută de Germania și pentru că pe tronul lui a urcat prințul german Wilhelm von Urach. Firește că imediat după armistițiu regatul efemer s-a sustras de sub tutela germană, transformându-se într-o republică întru totul independentă. La rândul său, un comitet estonian, condus de Konstantin Päts, proclamase în martie 1918 independența Estoniei și neutralitatea față de războiul ruso–german, dar, confruntați cu refuzul Berlinului, s-a propus imediat în aprilie ca noua Estonie să se constituie ca o uniune personală cu Germania (prin persoana aceluiași kaiser Wilhelm). Evenimentele belice care au urmat au permis proclamarea independenței statului republican. În Letonia, agrarienii lui Ulmanis i-au devansat și pe simpatizanții bolșevici (care chiar

[12] În 1924 Laidoner a reprimat o revoltă filobolșevică în patrie.

proclamaseră o efemeră republică sovietică) şi pe social-democraţi.

În ciuda opoziţiei forţelor germane mai sus menţionate, care au operat la Marea Baltică şi după semnarea armistiţiilor din toamna lui 1918, dar şi în ciuda opoziţiei ruşilor şi polonezilor, Lituania, Letonia şi Estonia şi-au proclamat independenţa şi au ştiut să o apere. Însă cea mai întinsă dintre cele trei ţări, Lituania, nu a putut cuprinde între graniţe oraşul principal (azi capitala), Vilnius, controlat de polonezi. Ca urmare, capitala s-a stabilit la Kaunas (Kovno). De asemenea, statului lituanian i-a fost contestată şi mica ieşire la mare reprezentată de portul Memel (la gura de vărsare a râului omonim) sau Klaipeda. La finele războiului, oraşul fusese separat de Germania şi rămăsese câţiva ani sub ocupaţie franceză, dar cu un regim de autonomie; ulterior, în 1923 a fost anexat la Lituania, devenind singura ei ieşire importantă la Marea Baltică. Fireşte, a constituit obiectul aspiraţiilor revizioniste ale Germaniei, aspiraţii ce s-au concretizat în 1939. În 1921, puterile occidentale au recunoscut Estonia şi Letonia (pe vechiile teritorii Livonia şi Curlanda), dar a mai durat un timp în cazul Lituaniei, din pricina litigiului teritorial cu Polonia.[13]

În Finlanda, ţară foarte dezvoltată încă din vremea aceea, au avut câştig de cauză în cele din urmă aspiraţiile spre autonomie şi independenţă ce s-au manifestat începând din 1905. Guvernul de centru-dreapta al lui Svinhufvud a proclamat independenţa la sfârşitul lunii decembrie 1917, imediat recunoscută de guvernul sovietic condus de Lenin. Fapt ce nu a împiedicat izbucnirea unui veritabil război civil între „roşii" şi „albi", care s-a soldat cu victoria celor din urmă şi datorită sprijinului acordat de Suedia şi Germania,

[13] Ralph Tuchtenhagen, *Storia dei paesi baltici*, il Mulino, Bologna, 2008.

astfel încât coroana Regatului Finlandei i-a fost oferită prințului Frederic Karl de Hessa. Înfrângerea Germaniei a condus, ulterior, la instituirea Republicii, care a negociat cu Uniunea Sovietică trasarea granițelor (Tratatul de la Tartu). În ciuda numeroaselor crize, regimul democratic a rămas în vigoare în toată perioada interbelică.[14]

În pofida gradului de maturitate dovedit, populațiile baltice nu au fost în măsură să plămădească un teren prielnic pentru ca planta democrației să prindă rădăcini. Totuşi, regimul democratic, cu limite şi defecte, s-a menținut pe toată durata anilor '20 şi în prima parte a anilor '30 în Estonia şi Letonia. În Lituania, încă din 1926 s-a instaurat un regim autoritar în jurul preşedintelui Smetona şi a prim-ministrului Augustinas Voldemaras. Anul 1934 a marcat sfârşitul democrației şi afirmarea regimurilor autoritare şi în celelalte două țări din acel colț nordic al continentului: generalul Päts s-a impus în Estonia, iar liderul țărănist Ulmanis, în Letonia. Problema principală a celor trei țări a continuat să fie păstrarea independenței. În acest sens, încă din 1923 Tallinn şi Riga au încheiat o alianță militară, dar în 1934, alături de guvernul lituanian, au ajuns să semneze o Înțelegere Baltică care, pusă în fața faptelor, s-a dovedit a fi un instrument insuficient, atât din punct de vedere diplomatic, cât şi militar, pentru a contracara interesele marilor puteri din regiune.

În a doua jumătate a anilor '30, odată cu evoluția îngrijorătoare a situației internaționale, soarta țărilor baltice a fost similară cu cea a Poloniei. De altfel, mareşalul Tuhacevski, dispărut în epurările staliniste din 1937, declarase cât se poate de limpede că neutralitatea statelor baltice era periculoasă pentru URSS, aşadar trebuia

---

[14] Massimo Longo Adorno, *Storia della Finlandia contemporanea. Il percorso della modernita e l'integrazione nel contesto europeo*, FrancoAngeli, Milano, 2014, p. 65.

anulată.[15] La scurt timp după căderea Poloniei, guvernele de la Tallinn, Riga şi Kaunas au fost nevoite să semneze cu Uniunea Sovietică nişte acorduri de asistență reciprocă. Primele contingente militare sovietice au pătruns pe teritoriul celor trei state pe baza acestor acorduri, însă la jumătatea anului 1940 anexarea a devenit explicită prin proclamarea, în urma unor alegeri impuse, a celor trei republici socialiste care au fost incluse în Uniunea Sovietică.

Finlanda s-a opus prin forța armelor pretențiilor sovietice de a rectifica linia frontierei, stabilită prin Tratatul de la Tartu în octombrie 1920 şi considerată periculoasă pentru Leningrad (fostul Sankt Petersburg), însă, în ciuda unei rezistențe eroice – aşa-numitul „război de iarnă" –, guvernul de la Helsinki a trebuit în cele din urmă să accepte voința Moscovei, care mulțumită pactului Ribbentrop–Molotov nu mai avea în Germania un opozant:[16] noua graniță servea mai mult necesităților strategice ale sovieticilor (graniță la vestul lacului Ladoga şi cedarea peninsulei Hanko ca bază navală) şi mai la nord URSS anexa enclava Salla şi insulele înconjurătoare, dar şi teritorii arctice.[17] Totuşi, Finlanda îşi

---

[15] Seppo Hentilă, *Dall'indipendenza alla fine della guerra di continuazione*, în Osmo Jussila, Seppo Hentilă, Jukka Nevakivi, *Storia politica della Finlandia. 1809-2003*, Guerini e Associati, Roma, 2004, pp. 107–133; Massimo Longo Adorno, *Italia e Finlandia davanti al Patto Molotov-Ribbentrop (1939-1941)*, în *Il Patto Ribbentrop-Molotov, l'Italia e l'Europa (1939-1941*), a cura di Alberto Basciani, Antonio Macchia e Valentina Sommella, Aracne, Roma, 2013, pp. 208–210.

[16] Se ştie însă că principala aliată a Germaniei, Italia fascistă, simpatiza cu Finlanda, iar Mussolini ajunsese să îi ceară socoteală lui Hitler pentru excesul de prudență față de „duşmanul ideologic", Uniunea Sovietică. A se vedea *ibid*.

[17] Massimo Longo Adorno, *Storia della Finlandia contemporanea*, ed. cit., p. 65. Textul tratatului de pace fino-sovietic se poate citi în anexă, în Max Jakobson, *Finland survived. An account of the Finnish–Soviet winter war 1939-1940*, Otava, Helsinki, 1984[2], şi în Robert Edwards, *White death. Russia's war on Finland 1939-40*, Phoenix, London, 2007, pp.

păstra independența, căci eşuase încercarea de a se instaura un guvern comunist (instituit în momentul invaziei militare).

Dimpotrivă, în țările baltice anexarea a fost urmată de eliminarea sau epurarea majorității elitelor conducătoare, prea puțin dispuse să accepte sfârşitul independenței, dar şi transformarea regimului social şi economic. Înainte de anexare, Hitler începuse strămutarea a 150.000 de germani din cele trei state baltice în teritoriile recent asimilate de Germania[18]; după ce a început războiul germano–sovietic, Lituania, Letonia şi Estonia au fost ocupate de *Wehrmacht*, care a găsit o populație foarte dispusă să colaboreze împotriva sovieticilor. Cu aceeaşi stare de spirit, Finlanda a intrat din nou[19] în luptă împotriva Uniunii Sovietice, pentru a anula efectele Păcii de la Moscova, semnată *a fortiori* în martie 1940. Evoluția ulterioară a războiului, întru totul favorabilă Armatei Roşii, a adus o nouă schimbare de situație. Pe de o parte a fost întărită anexarea Lituaniei (acum cu capitala la Vilnius), a Letoniei şi Estoniei la Uniunea Sovietică, pe de altă parte, granița sovieto-finlandeză a fost trasată pentru a servi şi mai bine intereselor Uniunii Sovietice, care a ajuns să se învecineze chiar cu Norvegia. Totuşi, Finlanda nu a devenit un satelit al Moscovei, chiar dacă politica ei externă a fost extrem de condiționată de Kremlin: acesta a fost un fenomen foarte special, pentru care, nu întâmplător, s-a inventat termenul „finlandizare".

4. Cehoslovacia, o democraţie solidă

283–289.

[18] Ne putem întreba dacă această măsură era coerentă cu proiectul unui război viitor cu Uniunea Sovietică.

[19] A fost numit Războiul de Continuare, *Jatkosota*.

Cehoslovacia a fost unul dintre numeroasele state succesoare ale imperiului condus de Habsburgi. Aceasta a luat naştere din unirea provinciilor cehe (Boemia şi Moravia) ce făceau deja parte din zona austriacă a Dublei Monarhii, cu Slovacia şi Rutenia Transcarpatică, provincii ce până la 1918 aparţinuseră Regatului Ungariei. La aceste trei popoare slave se adăugau foarte numeroasa minoritate germană (peste trei milioane) din regiunea sudeţilor şi din alte regiuni şi o minoritate maghiară importantă (aproape jumătate de milion) din Slovacia. Părinţii Cehoslovaciei, Tomáš Garrigue Masaryk şi Edvard Beneš au fost principalii promotori ai dezintegrării Austro-Ungariei, fiind atât de convingători încât – cu susţinerea ziariştilor britanici, în primul rând – în a doua parte a Războiului Mondial puterile occidentale au optat pentru această soluţie drastică. Propunerea lansată *in extremis* de ultimul împărat, de a guverna o monarhie federală (*Manifestul din octombrie*), a fost respinsă prin *Declaraţia de independenţă a naţiunii cehoslovace*, în care se specifica: „Noi considerăm libertatea prima condiţie a federalizării şi credem că naţiunile libere ale Europei centrale şi de est s-ar putea federaliza cu uşurinţă dacă ar vedea aceasta ca pe o necesitate”[20]. Spre sfârşitul războiului, în Franţa şi Italia s-au constituit legiuni cehoslovace, precum şi un Consiliu naţional care, la Paris, funcţiona ca un guvern în exil. Tocmai acesta a pregătit

[20] *Declaraţia de independenţă a naţiunii cehoslovace* a fost semnată oficial la Paris la 18 octombrie 1918 de Masaryk, Beneš şi Milan R. Štefánik, respectiv prim-ministrul, ministrul de externe şi de interne şi ministrul apărării naţionale din Consiliul naţional cehoslovac, pe care puterile Antantei îl recunoscuseră ca guvern legitim în străinătate. În realitate, fusese scrisă numai de Masaryk la Washington, unde a fost publicată în limba engleză, cu aprobarea secretarului de stat american, Lansing. A se vedea *Costruire uno Stato. Scritti di Tomáš Garrigue Masaryk sull'identità nazionale ceca e la creazione della Cecoslovacchia*, coord. Pasquale Fornaro, Le Lettere, Firenze, 2011, pp. 251–252.

terenul pentru formarea noului stat. Totuşi, principalele proclamaţii în acest sens s-au pronunţat în Statele Unite, în decursul anului 1918: la Pittsburgh, reprezentanţi slovaci au declarat că acceptă crearea noii formaţiuni statale; aceeaşi declaraţie a fost pronunţată de reprezentanţii rutenilor la Baltimore. O altă declaraţie s-a pronunţat în localitatea slovacă Turčiansky Sväty Martin, prin care se adera la Cehoslovacia, a cărei naştere a fost proclamată la Praga, la 28 octombrie 1918.

Graniţele Cehoslovaciei cu Austria (şi Germania) au fost relativ uşor de trasat pentru că s-au păstrat separările teritoriale preexistente. Singura dificultate a apărut în urma solicitării germanilor din provinciile cehe să se unească cu Austria, separându-se, de altfel, în nu mai puţin de patru provincii. În spatele acelei petiţii se afla un trecut îndelungat de conflicte între cehi şi germani, aceasta fiind respinsă de către puterile învingătoare. În ciuda acestui fapt, rezistenţa componentei germanice faţă de naşterea noului stat nu a fost prea îndârjită. După câţiva ani, în cadrul minorităţii germane se răspândise în asemenea măsură tendinţa de a colabora, încât unii dintre reprezentanţii ei politici au decis să intre în majoritatea guvernamentală. La acestea au contribuit politica non-revizionistă a Republicii de la Weimar şi slăbiciunea Austriei. Dimpotrivă, graniţele cehoslovace din alte zone s-au definitivat în urma evenimentelor din 1919, având la bază considerente mai curând strategice şi economice decât etnice. În Slovacia, lipsită până atunci de orice fel de autonomie sub Coroana Sfântului Ştefan, exista o largă susţinere pentru unirea cu ţările cehe, mai cu seamă în rândurile protestanţilor şi, cu unele reţineri, şi în Partidul catolic condus de monseniorul Andrej Hlinka, dar nu trebuie uitat că alături de cei de sânge maghiar trăiau şi mulţi slovaci maghiarizaţi din motive sociale: sigur că nu toţi aceştia puteau privi cu simpatie unirea cu boemii şi

moravii. În consecință, guvernul democrat-maghiar al lui Károlyi nu a acceptat să recunoască aspirațiile cehoslovace, iar când după acesta s-a format Republica Sfaturilor, trupele maghiare au reuşit să pătrundă în Slovacia şi la jumătatea lui iunie, la Prešov, a fost proclamată Republica slovacă a Sfaturilor.

A fost o republică efemeră, deoarece, în scurtă vreme, experimentul bolşevic inițiat la Budapesta şi-a aflat sfârşitul în ciocnirea cu armata română, care a ocupat Budapesta, iar în Slovacia, trupele cehoslovace au reuşit să recâştige controlul asupra teritoriului, pregătind astfel terenul pentru deciziile luate ulterior la Conferința de Pace de la Paris. Fără îndoială că puterile Antantei nu priveau cu simpatie existența unui focar revoluționar în centrul continentului şi au preferat să întărească Cehoslovacia, plasată aproape ca santinelă a întregii regiuni pe o lungime de circa o mie de kilometri de la nord-vest la sud-est. În acest sens, şi anexarea Ruteniei subcarpatice avea o semnificație strategică: prin aceasta, statul cehoslovac ajungea la granița română, izolând şi mai mult Ungaria. Slăbiciunea de moment a Poloniei, angajată mai ales în est împotriva Rusiei bolşevice, a permis forțelor cehoslovace să anexeze şi micul ducat silezian Teschen, a cărui populație era preponderent polonează.

Cuvintele lui Masaryk însuşi nu au întârziat să clarifice orientarea politică şi ideologică a noului stat; pentru acesta, în războiul ce tocmai se încheiase, „democrația câştigase în fața autocrației teocrate”[21]; drept urmare, Cehoslovacia avea să fie o republică democrată. Cu toate că nu au fost acceptate propuneri federaliste, minorităților le-au fost acordate drepturi însemnate (în fiecare district în care o

[21] Antoine Marès, *Histoire des Tcheques et des Slovaques*, Perrin, Paris, 2005, p. 331. Despre Masaryk a se vedea Alain Subigou, *Thomas G. Masaryk*, Fayard, Paris, 2002.

minoritate națională ajungea la 50% din populație, limba acesteia era recunoscută ca principală, în vreme ce o minoritate de 20% ducea la aplicarea bilingvismului administrativ); în ciuda acestor măsuri, au existat unele nemulțumiri. Nivelul diferit de dezvoltare economică din teritoriile de pe cuprinsul statului a contribuit la apariția unor neînțelegeri, dând naştere unui soi de concurență între oraşele industrializate şi zonele rurale.

Alături de Masaryk şi Beneš, printre părinții patriei trebuie menționat şi slovacul Milan Štefánik, dispărut într-un accident aviatic la întoarcerea în patrie din Italia: acest sfârşit a lăsat, fără doar şi poate, o urmă de suspiciune despre care cu greu se poate afirma că este întemeiată. De fapt, Štefánik (care avea şi cetățenie franceză şi era perfect integrat în elita franceză) nu era de acord cu ceilalți doi reprezentanți ai noului stat cu privire la statutul populației slovace, din care provenea, şi cu privire la preferința pe care i-o acorda Franței în politica externă. De la sfârşitul lui 1918 şi de-a lungul anului 1919, trupele cehoslovace revenite din Italia şi Franța au fost plasate în subordinea unor ofițeri italieni, dar nu peste mult timp s-a constatat că Praga acordase Statului-Major francez dreptul de a-i controla armata şi, mai ales, că apăruseră probleme din pricina faptului că italienii nu erau dispuşi să aplice toate măsurile ce se doreau luate privind populația slovacă, inclusiv minoritatea maghiară. De fapt, soldații italieni fuseseră surprinşi să descopere că însăşi Bratislava (Presburg sau Pozsony sau chiar Prešporok) era doar parțial un oraş slav, dat fiind că fusese vreme îndelungată sediul Dietei maghiare.[22]

Paradoxal, statul cehoslovac a fost pus în situația de a se

[22] Gioacchino Nicoletti, *Sotto la cenere*, Treves, Milano, 1927, Sansoni, Firenze, 1968[2]; Giulio Cesare Gotti Porcinari, *Coi legionari cecoslovacchi al fronte italiano ed in Slovacchia, 1918-1919*, Regionale, Roma, 1933.

confrunta cu problema relațiilor multietnice ce fusese crucială pentru Dubla Monarhie. Cehii erau percepuți de celelalte comunități etnice ca „stăpânitorii" țării, fiind predominanți în administrație şi armată, dar şi în cele mai avansate activități economice. Fenomenul era, parțial, firesc, deoarece de multă vreme Boemia-Moravia era o provincie mai dezvoltată decât Slovacia şi decât Rutenia. Slovacii şi rutenii aşteptau de la acordurile preliminare semnate de reprezentanții lor în Statele Unite cu cehii autonomie mai largă şi convieţuire bazată pe egalitate deplină. Partidul popular (catolic) al monseniorului Hlinka, principala forță politică slovacă, a manifestat deschis tendințe spre autonomie ce frizau aspirația la independență. Chiar şi rolul deținut de Biserica Catolică în Slovacia mai mult decât în Boemia s-a lovit de un oarecare laicism al clasei politice şi conducătoare ceheşti. Relațiile dintre conducere şi Sfântul Scaun au fost însoțite de polemici aprige care au împiedicat încheierea unui acord, cum s-a întâmplat chiar şi în țări în care catolicii erau minoritari (în România sau în Iugoslavia), în plus a luat naştere şi o Biserică catolică independentă de Roma, deloc neglijabilă.

În ciuda acestor serioase probleme, Cehoslovacia a fost țara din Europa central-răsăriteană cu cea mai solidă şi mai îndelungată democrație. Femeile şi-au putut exercita dreptul de vot şi chiar şi comuniştii s-au bucurat de acces la scena politică, în ciuda criticilor nevoalate ale lui Masaryk față de ideologia bolşevică (reprobabilă din punctul lui de vedere, deoarece nu lua în considerare omul),[23] la Praga având sediul principal Internaționala verde, constituită din partidele țărăneşti. În ciuda schimbărilor frecvente de guvern, s-a înregistrat, totuşi, o oarecare continuitate a

[23] Giuseppe Rutto, *Thomas Garrigue Masaryk 1850-1937*, Nuova Cultura, Roma, 2008 (lucrarea este puțin cam prea influențată de cea a lui Subigou).

majorității guvernamentale, fapt dovedit pe de o parte de aceea că la conducerea Ministerului de Externe a rămas mereu Beneš,[24] până când i-a succedat lui Masaryk, în 1935, pe de altă parte de faptul că partidele guvernamentale mergeau în audiență la președintele republicii înainte să prezinte un proiect de lege mai însemnat.

De fapt, președinția republicii avea puteri mai ample decât în Franța, iar în cazul lui Masaryk s-a vorbit și despre „dictatura respectului". La fel de constant la guvernare ca Partidul socialist național al lui Masaryk și Beneš, din 1922 până în 1938, a fost Partidul republican al agricultorilor și micilor țărani al cehului Antonin Švehla, al cărui succesor a fost un slovac protestant, Milan Hodža, de numele căruia se leagă și proiectul federației danubiene. Să nu uităm că elementul protestant din Slovacia, chiar dacă net minoritar, era mai cult și mai elevat din punct de vedere social decât cel catolic, ce cuprindea mare parte din clasa țărănească. Acest partid s-a bucurat de un anumit consens și pentru că a susținut lotizarea marilor proprietăți germane și maghiare, dar, de fapt, a promovat buna conviețuire și colaborarea dintre clasele sociale. Însă scena politică era și mai variată, inclusiv din pricina sistemului electoral proporțional. De fapt, inițial, majoritatea a fost formată din cinci partide (*Pětka*), dar apoi s-a extins chiar până la opt. Majoritatea relativă inițială (25, 7% din voturi) obținută de Partidul social-democrat în 1920 s-a pierdut din pricina scindării comuniste. Nou constituitul PC, ce se bucura de consens, era însă contrar însеși existenței statului cehoslovac multietnic, pe care îl considera antisovietic; susținerea populară a continuat să scadă, însă, după epurările drastice din partid solicitate de Moscova și care au adus în prim-plan

[24] Antoine Marès, *Edvard Beneš: un destin emblématique de la tragédie de l'Europe face aux totalitarismes*, Perrin, Paris, 2014.

figura lui Klement Gottwald. În Cehoslovacia, regulile democratice erau încă în vigoare când, în 1938, a suferit ofensiva letală a Germaniei naziste.

Agresiunea germană din 1938 găsea o raţiune în existenţa numeroasei minorităţi germane din Cehoslovacia, minoritate care la sfârşitul Primului Război Mondial, după cum s-a văzut, manifestase dorinţa de a rămâne legată de Austria (dacă nu chiar de a se uni cu Germania şi chiar cu Elveţia). Situaţia politică internaţională nu favorizase, desigur, asemenea deziderate şi, odată cu trecerea anilor, în rândurile populaţiei germane s-a resimţit tot mai accentuat tendinţa împăcării cu statul cehoslovac. Totuşi, a fost un fenomen trecător, pentru că la începutul anilor ’30 au ajuns să predomine formaţiuni naţionaliste ce înclinau să privească spre Germania, precum Partidul german al sudeţilor al lui Konrad Heinlein[25], care a atras cele mai multe voturi la alegerile din 1935.

Dincolo de apelurile ce soseau din afara graniţelor, provinciile germane au resimţit mai mult decât altele criza economică din 1929, cu efecte grave asupra scenei politice. Trebuie amintit că la sfârşitul anilor ’20 economia cehoslovacă depăşise dificultăţile din perioada imediat următoare formării statului şi se afla în plină expansiune. După 1929 lucrurile s-au schimbat. Pentru a putea relua trendul pozitiv au fost necesare mai multe intervenţii ale guvernului şi instrumente de asistenţă socială, şi abia la jumătatea anilor ’30 criza părea să fi fost depăşită. De altfel, cu excepţia Cehoslovaciei, toate statele din zonă, după sfârşitul războiului mondial, se obişnuiseră să trăiască pe marginea prăpastiei, adică cu un mare deficit bugetar. Însă chiar şi Cehoslovacia s-a aliniat la protecţionismul economic

[25] S-a sinucis în 1945 după ce fusese închis de americani: ca să-şi ia viaţa, şi-a tăiat venele cu lentilele sparte ale ochelarilor.

triumfător conform căruia „practica autosuficienței, implementată în numele națiunii, şi în realitate foarte dăunătoare, a înfrânt rațiunea economică”[26]. În anii ’30, Cehoslovacia şi Austria importau mari cantități de grâu şi făină din America, de aceea au încercat să îşi sporească producția de grâu dând un imbold industriei morăritului. Motivul acestei opțiuni pare mai puțin limpede dacă ne gândim că Ungaria vecină era nevoită să exploateze propria industrie a morăritului la o capacitate de 50% şi avea dificultăți în a vinde propriile produse agricole.

Hodža a fost primul slovac care şi-a asumat conducerea guvernului, fără să reuşească prin aceasta să elimine neînțelegerile dintre cele două popoare „înrudite”; Partidul creştin popular al lui Hlinka a continuat să facă opoziție, aproape fără întrerupere, adoptând, după moartea liderului său, o atitudine şi mai radicală. Printre slovaci se răspândise ideea că erau prea mulți angajații şi profesorii care se transferaseră în Slovacia din teritoriile ceheşti şi că economia slovacă era prea dependentă de cea cehă, mult mai industrializată. În concluzie, exista convingerea că relația nu este una de paritate. De partea cealaltă, mulți cehi s-au convins că Slovacia reprezenta o povară economică. Prin urmare, nu era atât de uşor ca diferitele componente ale țării să fie menținute laolaltă.

În vara lui 1938 guvernul german i-a adresat Cehoslovaciei cererea de cesiune a regiunii sudete, populată de germani. Diplomația internațională s-a activat imediat pentru găsirea unei soluții de compromis care, în fapt, consta în trecerea la Germania a provinciilor în care populația germană era net majoritară. Deoarece crescuse temperatura climatului politic, pentru a se ajunge la un act

---

[26] Peter Hanak, *La miseria di una regione spezzata*, în *Dalla liberazione di Buda all’Ungheria del Trianon. Ungheria e Italia in età moderna e contemporanea*, ed. Francesco Guida, Lithos, Roma, 1996, p. 228.

oficial a fost necesară convocarea unei conferințe care s-a ținut la München, între liderii englez, francez, german şi italian. În realitate, aceştia au impus conducerii de la Praga cedarea unor teritorii întinse mai mari decât ar fi dorit aceasta, ba mai mult, au decis că era necesar să intervină şi în soluționarea situației celorlalte minorități aflate pe teritoriul Cehoslovaciei. De fapt, alte teritorii i-au fost cedate Ungariei (vezi *infra*) şi Poloniei: aceasta a ocupat imediat zona Teschen, asupra căreia continua disputa începută la finele Primului Război Mondial. În cele din urmă, Slovaciei şi Ruteniei li s-a acordat autonomia de multă vreme cerută: cele două guverne, de la Bratislava şi de la Ujgorod (apoi Hust, pentru că Ujgorodul a fost cedat, la scurtă vreme, Ungariei), erau conduse de doi clerici, Jozef Tiso şi Augustin Vološin. Dacă autonomia însemna înfăptuirea unor străvechi aspirații, duşul rece nu a întârziat să apară sub forma Primului Arbitraj de la Viena din 2 noiembrie 1938 (dorit de Roma şi Berlin), care a redus semnificativ teritoriul slovac şi rutean în favoarea Ungariei.

Planurile lui Hitler nu s-au oprit aici. În martie 1939 a lansat o nouă inițiativă politică complexă: după ce i-a oferit Slovaciei independența şi Ungariei anexarea Ruteniei subcarpatice (în care Vološin proclamase o independență ce durase nici măcar zile, ci ore), a ocupat fără dificultate Boemia şi Moravia, care au devenit parte integrantă din *Reich* sub formă de protectorat (acceptat *obtorto collo* de preşedintele Emil Hácha, care ocupase fotoliul lui Beneš). Nu mai era vorba despre unirea tuturor germanilor într-un singur stat, ci despre reconstruirea acelui conglomerat care fusese Sfântul Imperiu roman de națiune germană. Se poate spune că populația cehă a reacționat cu resemnare la ocupație şi numai în toamna lui 1939 mediile studențeşti şi-au manifestat dezacordul. Rezistența propriu-zisă a avut loc în străinătate, unde se constituise guvernul din exil al lui

Beneš[27], care în mai 1942 a pus la cale asasinarea într-un atentat a lui Reinhard Heydrich, mai întâi şef al poliției, apoi *protector,* adică guvernator în numele Germaniei. Numai atunci populația a avut de suferit o represiune violentă, inclusiv distrugerea unor localități precum Lidice şi Ležaky.

Se poate spune că, din punct de vedere militar, succesul operațiunii Anthropoid s-a transformat în lichidarea rezistenței, reprimată cu duritate de germani. S-a accentuat şi mai mult fenomenul deloc neglijabil al conspiraționismului, ce se manifestase încă din perioada de după 1939. De fapt, Boemia şi Moravia au trebuit să aştepte sosirea Armatei Roşii, în 1945, care a intrat în Praga la 9 mai, şi a trupelor americane, ca să se elibereze de prezența germană; numai în ultima parte a războiului operațiunile partizanilor au fost mai semnificative. Însă, cu patru zile înainte, începuse în capitală o revoltă (care, paradoxal, s-a bucurat doar de susținerea cazacilor lui Andrej Vlasov, ruşi aliați cu armata germană în căutare de recunoaştere din partea occidentalilor)[28] şi la 8 mai trupele germane se retrăseseră pe baza unui acord încheiat cu nou înființatul Consiliu Național Cehoslovac.

Din martie 1939, în Slovacia se instaurase regimul condus de reprezentantul Partidului popular, monseniorul Tiso (însă de luni de zile politica era monopolizată de Partidul Unității Naționale Slovace, un partid „umbrelă" cu orientare clară de dreapta). Acesta acceptase să proclame

---

[27] *The Secret History of the Czech Connection – The Czechoslovak Government in Exile in London and Buckinghamshire during the Second World War*, coord. Neil Rees, Cesham, 2005; Jiří Musil (îngrijit de), *The End of Czechoslovakia*, Central-European University Press, Budapest-New York, 2000 (ilustrează relațiile dintre cehi şi slovaci şi între cele două războaie mondiale, şi după).

[28] Antoine Marès, *Histoire des Tcheques et des Slovaques*, ed. cit., p. 384. În 1946 Vlasov a fost executat la Moscova, fiind predat statului sovietic.

independența după ce rivalul său, şeful efemerului guvern slovac instalat la Praga, Karol Sidor, refuzase invitația/ordinul lui Hitler. Dacă Tiso a devenit conducătorul (din 1943 *vôdca* sau duce) noului stat independent, el a numit la conducerea guvernului un personaj mult mai radical şi mai filofascist, Vojtech Tuka, doar pentru a-l marginaliza în 1942, cu acordul Führerului. La fel ca în România, acesta prefera un lider conservator în locul unor elemente mai ideologizate, dar mai greu controlabile.

Regimul lui Tiso era filogerman şi a imitat, parțial, formele regimului german (de exemplu înființând, în 1938, un corp paramilitar numit *Garda Hlinka*, condus de extremistul Alexander Mach), dar din punct de vedere ideologic nu era similar național-socialismului hitlerist, deoarece era legat de cultura catolică, fiind comparabil, cel mult, cu regimul lui Franco sau al lui Salazar.[29] Asemenea celorlalți sateliți ai Axei, Slovacia a aderat la Pactul Tripartit şi la cel Anticomintern, a direcționat mare parte a producției spre piața germană, pe care a trimis şi 120.000 de muncitori, a luat parte la agresiunea împotriva Uniunii Sovietice (chiar dacă numai cu 50.000 de soldați) şi a efectuat deportarea puținilor evrei slovaci, care a fost însă întreruptă după câteva luni, trezind protestele conducerii de la Berlin: între martie şi octombrie 1942 au fost deportați 58.000, ulterior au mai avut loc deportări abia în 1944, ca

[29] Lisa Guarda Nardini, *Tiso: una terza proposta*, CESEO, Liviana, Padova, 1977; Ingrid Graziano, István Eördögh, *Josef Tiso e la questione ebraica in Slovacchia*, Cosenza, Periferia, 2002; James Ramon Felak, *After Hitler, before Stalin: Catholics, communists, and democrats in Slovakia, 1945-1948*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2009; James Mace Ward, *Priest, politician, collaborator: Jozef Tiso and the making of fascist Slovakia*, Cornell University Press, Ithaca/London, 2013.

urmare a ocupației germane. Mult mai numeroşi au fost evreii (100.000) deportați din Rutenia subcarpatică.[30] De asemenea, cehii au fost internați sau obligați să se stabilească în Boemia şi Moravia: era o revanşă pentru hegemonia lor din cele două decenii anterioare, reală sau presupusă.

Rezistența împotriva acestui regim a fost mai energică decât în provinciile cehe şi s-a intensificat considerabil în 1944: la finele acelui an a luat naştere în clandestinitate un Consiliu Național Slovac, în care comuniştii aveau un rol însemnat. Alături de dorința de a scoate țara de sub influența germană, acesta plănuia reconstituirea Cehoslovaciei pe baze federaliste, cu drepturi egale pentru cele două națiuni slave. Împotriva acțiunilor rezistenței a trebuit să intervină armata germană pentru că întregi unități (nu mai puțin de 60.000 oameni) din armata slovacă, ce se uniseră cu partizanii, reuşiseră, la sfârşit de august, să preia controlul asupra importantului oraş Banská Bystrica, proclamând insurecția generală. Această inițiativă militară semnificativă a fost reprimată în două luni de către *Wehrmacht*, numărul victimelor ridicându-se la câteva mii (generalii care conduseseră revolta au fost condamnați la moarte), în ciuda faptului că forțele sovietice nu se aflau foarte departe: de fapt, acestea au ocupat Slovacia abia din martie 1945.

Chiar într-un oraş slovac, Košice (Kassa pentru maghiari), la începutul lui aprilie 1945 s-a format un guvern provizoriu cehoslovac, condus de ambasadorul cehoslovac la Moscova, social-democratul Zdeněk Fierlinger (Beneš păstra

[30] Milan S. Durica, *Dr. Joseph Tiso and the Jewish problem in Slovakia*, Stamperia dell'Università, Padova, 1964; Ingrid Graziano, Istvan Eordögh, *Josef Tiso e la questione ebraica in Slovacchia*, ed. cit.; Curzio Nitoglia, *Monsignor Josef Tiso e il problema ebraico: per un sano revisionismo storico*, Effepi, Genova, 2010.

preşedinţia republicii), care a pus prima piatră la temelia reconstituirii Cehoslovaciei, sortită să fie „curăţată” de minorităţi – cu exodul dramatic al germanilor şi, parţial, al maghiarilor supuşi pentru un timp procesului de slovacizare – şi privată de ramificaţia sa răsăriteană, Rutenia subcarpatică, cedată Uniunii Sovietice în virtutea unui principiu etnic, dar şi a intereselor strategice ale acelei puteri din aşa-numitul Program de la Košice (semnat de şase partide: populari, naţional-socialişti, social-democraţi, comunişti cehi, democraţi slovaci şi comunişti slovaci) reieşea doar parţial că ar fi urmat transformarea Cehoslovaciei într-o republică populară sub un regim comunist. Totuşi, acelaşi Beneš le-a făcut comunişţilor concesii importante, ce ţineau de politica economică (naţionalizări) şi socială a viitoarei republici şi încă din 1943 încheiase un tratat de prietenie cu Uniunea Sovietică. Programul de la Košice nu a dat satisfacţie speranţelor născute în sânul Comitetului Naţional Slovac privind posibilitatea de a-i oferi viitoarei Slovacii o amplă autonomie (democraţi) sau un statut federal (comunişti), rezumându-se la a recunoaşte Comitetul Naţional Slovac, adică un organism care era în sine un simbol al autonomiei.[31]

5. Ungaria lui Horthy

În ultimele zile ale Războiului Mondial, în Ungaria, stânga democrată a avut ocazia să preia frâiele situaţiei politice. În speţă, din aşa-numita „revoluţie a crizantemelor” s-a ridicat un nobil cu opinii democrate, Mihály Károlyi, reprezentant de vârf al opoziţiei faţă de regimul conservator anterior; lui i-a revenit sarcina de a proclama republica şi separarea de

[31] Stanislav J. Kirschbaum, *A history of Slovakia. The struggle for survival*, St. Martin’s Griffin, New York, 1995, p. 221.

Austria. Acele zile au fost şi martorele unor evenimente mai puțin onorabile, precum asasinarea fostului prim-ministru István Tisza, considerat, poate pe nedrept, răspunzător pentru război. Însă noul regim democratic a fost foarte fragil: partidul lui Károlyi a trebuit să se sprijine, curând, pe alianța cu Partidul Social Democrat, dar şi cu radicalii, al căror lider, Oszkár Jászi, a primit sarcina cea mai dificilă: ministerul fără portofoliu al naționalităților. Jászi a sfârşit prin a fi, potrivit unei expresii a lui Federigo Argentieri[32], „dublu exilat" în Statele Unite ale Americii, văzut cu ochi răi de regimurile cu orientare opusă care au ajuns la conducerea Ungariei între cele două războaie mondiale şi după anii '40.

În 1918, era esențială reglementarea relațiilor cu numeroasele naționalități – diferite de cea maghiară – care locuiau în interiorul granițelor Regatului Ungariei, până atunci parte componentă (iar din 1867 pe picior de egalitate) a Dublei Monarhii habsburgice. Cântărea greu situația internațională a țării, considerată nu doar înfrântă, ci şi responsabilă de război. Guvernul Károlyi a încheiat un armistițiu punctual la Belgrad, la 13 noiembrie, care urma după cel semnat deja de comandanții militari austro-ungari pe frontul italian, la 3 noiembrie. În realitate, frontul era încă în mişcare în Peninsula Balcanică şi era limpede că principala problemă ce trebuia rezolvată era stabilirea noilor granițe. Sârbii, cehoslovacii şi românii doreau să obțină maximum posibil în termeni teritoriali, sprijiniți de trupele franceze ce sosiseră din Balcani. Poziția slabă a maghiarilor în fața puterilor victorioase şi a statelor învecinate (cel român şi cele recent formate: iugoslav şi cehoslovac) reducea

---

[32] Comunicarea *La fine della monarchia dualista – storiografia e interpretazioni* prezentată la colocviul *Storia, letteratura, cultura dei popoli del regno d'Ungheria all'epoca della Monarchia austro-ungarica (1867-1918)*, Roma, ianuarie 2013.

credibilitatea politică a noului guvern (condus acum de Dénes Berinkey, deoarece Károlyi preluase funcția de preşedinte al republicii). Confruntați cu numeroasele constrângeri din partea diplomației internaționale, care printr-o *Notă* înmânată de colonelul Ferdinand Vyx cerea încă o retragere a pozițiilor ungureşti, în martie 1919 Károlyi a decis să demisioneze, lăsând deschisă calea (încă se discută dacă intenționat) unei noi şi originale soluții politice.

Între 20 şi 21 martie, aripa social-democrată maghiară, la acea vreme caz singular în istoria lumii, a aprobat unirea cu comunişti pentru a da naştere împreună unui nou regim politic. Liderul comunist Béla Kun, cu toate că era în închisoare chiar ca urmare a unor violențe comise de adepții săi împotriva sediului ziarului social-democrat, a putut dicta condițiile unei colaborări de asemenea factură. Partidul comunist (MKP) căpătase mare influență, iar în piețe se protesta împotriva arestării capilor săi, însă Partidul Social Democrat (MSZDP) conta pe un număr cel puțin triplu de susținători. Este credibil că grupul conducător al social-democraților – aşa cum o făcuse poate, mai devreme, Károlyi – ar fi ajuns la concluzia că, pentru a apăra interesele naționale, era necesară asistența militară sovietică; de aceea a ajuns la o înțelegere cu Béla Kun, nu doar conferindu-i în mod oficial funcția de comisar pentru afaceri externe, ci şi, în fapt, chiar conducerea guvernului (al cărui preşedinte era social-democratul Sándor Garbai). Din acest motiv şi din altele, de natură ideologică, a fost proclamată, aşadar, Republica Sfaturilor, inspirată după modelul sovietelor ruseşti, un experiment politic revoluționar sortit să dureze doar 133 de zile. Alte republici „sovietice” efemere proclamate la Berlin, la München şi în Slovacia au supraviețuit mult mai puțin.

„Revoluția mondială” dorită de bolşevicii ruşi, dar şi de Internaționala Comunistă sau Comintern, înființată în 1919,

nu a avut loc, iar Armata Roşie nu a intervenit ca să salveze Republica ungară a Sfaturilor: era deja implicată în lupta împotriva trupelor generalului „alb” Denikin în Rusia şi în Ucraina. Armata Roşie ungară a obținut victorii împotriva armatei cehoslovace, recent constituită şi condusă de ofițeri italieni şi francezi, dar a fost înfrântă cu uşurință în sud, de armata română. De altfel, izolarea politică a regimului maghiar a fost aproape absolută: puterile victorioase nu doreau ca morbul revoluției să se propage în inima Europei. Nici în rândurile populației maghiare Kun şi adepții săi nu se bucurau de largă simpatie: unele măsuri prea radicale privind naționalizarea pământului şi confiscarea locuințelor s-au dovedit contraproductive. Practicile violente ale unor grupări paramilitare muncitoreşti (de exemplu cea condusă de Tibor Szamuely) au dat naştere unei „terori roşii”, ce nu era, desigur, menită să trezească simpatie printre cetățeni şi care a lăsat în urmă şi câteva sute de victime. În iunie, cadeții de la Academia militară Ludovika au plănuit o lovitură de stat care a fost dejucată: doar intervenția lui Guido Romanelli, ofițerul care din aprilie reprezenta Italia (şi, de fapt, Antanta) la Budapesta, a împiedicat trecerea prin sabie a cadeților. În vreme ce trupele sârbe şi franceze şi armata națională contrarevoluționară amenințau în regiunea Szeged, sosirea armatei române în capitală, în august, i-a determinat pe conducătorii revoluției să predea ştafeta unui guvern pe care unii l-au numit de „sindicalişti”, cu orientare mai puțin radicală, în conformitate cu cerințele repetate ale diplomaților occidentali pentru a evita un deznodământ drastic şi sângeros. Acel guvern, condus de Gyula Peidl, a fost răsturnat după numai şase zile de un puci militar ce a dus la instaurarea unui guvern contrarevoluționar condus de István Friedrich, prin numirea unui Habsburg ungar: arhiducele Iosif, care se autoproclamase regent în absența monarhului: Carol de

Habsburg, succesor al lui Franz Joseph pe tronul vienez, pierduse atât coroana imperială austriacă, cât şi pe cea regală ungară. Kun şi ceilalți capi ai revoluției au fugit în Austria, nu fără ajutorul lui Romanelli: paradoxal, mulți ani mai târziu, liderul comunist a sfârşit ca victimă a epurărilor staliniste din Uniunea Sovietică.[33]

După căderea Republicii Sfaturilor (august 1919) au urmat câteva luni de instabilitate politică. Comuniştii ieşiseră din cărți, nici social-democrații nu au reuşit să profite cu adevărat de simpatia de care se bucurau în unele cercuri ale Antantei; pe cale de consecință, guvernul de dreapta condus de Friedrich, rău văzut de puteri, încă din noiembrie a cedat locul unui executiv moderat condus de Károly Huszár. După retragerea trupelor române din Budapesta, la jumătatea lui noiembrie, țara a fost controlată de armata națională condusă de amiralul Miklós Horthy[34], fost aghiotant al împăratului Franz Joseph. Pe când domnea „teroarea albă", care a făcut mai multe victime decât cea „roşie", Horthy, care intrase în Budapesta, din hotelul Gellert unde îşi avea cartierul-general a declarat că „iartă" oraşul pentru recentele sale aventuri revoluționare şi la începutul lui 1920, în absența unui rege şi cu acordul Marilor Puteri, a fost ales regent sau guvernator: de fapt, noul parlament a abolit republica şi a restaurat monarhia, existentă şi după detronarea lui Carol IV de Habsburg, eveniment ce a avut loc la 6 noiembrie 1921, impus fiind de puterile occidentale şi de Mica Antantă. Fostul împărat (astăzi proclamat preafericit de către Biserica Catolică)

---

[33] Francesco Guida, *Ungheria e Italia dalla fine del primo conflitto mondiale al trattato del Trianon*, în *Storia contemporanea*, XIX, 1988, 3, pp. 5–42.

[34] Martina Bertoni, *Miklos Horthy, dittatore o gentiluomo?*, Forum, Udine, 2010; Catherine Horel, *L'amiral Horthy régent de Hongrie*, Perrin, Paris, 2014.

încercase de două ori, fără succes, să se întoarcă pe tărâm unguresc, unde se bucura încă de simpatia şi chiar de complicitatea unor oameni din păturile cele mai înalte, şi să se înscăuneze pe tronul deținut de secole de familia sa.

Problema esențială era în continuare cea a noii organizări teritoriale. În legătură cu aceasta s-au vehiculat chiar şi ipoteze pline de fantezie precum unirea cu România, limitată la persoana monarhului, regele Ferdinand. În realitate, în ciuda negocierilor discrete şi a unui oarecare activism propagandistic, nu se puteau opune voinței Conferinței de pace, unde, cu privire la granițele ungare, criteriul istoric a avut pondere mult mai mică decât cel etnic, şi nici acesta nu a fost aplicat în mod echitabil, fiind influențat de cel economic şi de cel logistic (căi de comunicație şi continuitatea granițelor). A cântărit şi faptul că delegația oficială a Budapestei nu a fost primită la Conferință. În iunie 1920 guvernul condus de Sándor Simonyi-Semadam a trebuit să accepte tratatul de pace semnat în palatul Marele Trianon la Versailles, care, în ciuda unor promisiuni rostite cu jumătate de gură de către guvernele occidentale, a rămas, în viziunea maghiarilor, cea mai mare catastrofă şi umilință din istoria lor. În fapt, vechiul regat al Ungariei era redus la o treime din suprafață (de la 220.000 de km pătrați la 83.000) şi din populație. Mai mult, trei milioane de maghiari deveneau cetățeni ai altor state; în plus, bazinul economic şi comercial aflat în interiorul granițelor anterioare era fracționat cu consecințe deloc neglijabile, având în vedere că, nu după mult timp, în Europa au început să predomine politicile protecționiste în locul liberului schimb şi în locul colaborării comerciale. Ungaria a reuşit să recupereze numai oraşul Sopron şi zona limitrofă ca urmare a unui plebiscit în 1922, desfăşurat sub control italian, iar

în anul următor a fost primită în Societatea Națiunilor.[35]

Trei direcții politice luptau pentru putere: democrații, radicalii de dreapta şi conservatorii. Din august 1919, Partidul Social-Democrat, renunțând la colaborarea cu comunişţii, a decis să opteze pentru o orientare mai reformistă. În rândurile burgheziei mici şi medii şi printre intelectuali au existat simpatii pentru mişcarea creştină socială, dar mai ales pentru partidele liberal-democrate. Tot un program democratic avea şi unul dintre curentele Partidului țărănesc condus de István Szabó din Nagyatád, răspândit la țară, dar susținut şi de intelectuali. Urmaşii curentului radical de dreapta, grupați preponderent în asociații paramilitare (MOVE, Liga națională a forțelor armate ungare; EME, Asociația maghiarilor răsculați) parțial responsabile de uciderile şi alte acte de violență, doreau abolirea sau limitarea regimului parlamentar pentru a da naştere unei puteri centralizate sau dictatoriale, nelipsind din rândurile lor sentimentele antievreieşti.[36]

După încheierea „terorii albe" şi după normalizarea situației pe scena politică, din 1921-1922 Horthy s-a distanțat de aceste mişcări, persoana de referință a acestora ajungând să fie Gyula Gömbös. În centrul sistemului politic se plasau reprezentanții elitei tradiționale, adică marii proprietari şi capitaliştii bogați, care doreau reactivarea sistemului parlamentar dinaintea războiului, eventual cu

---

[35] Ignác Romsics, *The dismantling of historic Hungary: the peace treaty of Trianon, 1920*, Boulder, Colorado, 2002.

[36] Tendințe accentuate de a forma grupări au existat printre cei tineri şi foarte tineri, mai ales ca reacție la pacea de la Trianon. În 1921 a luat naştere *Levente Mozgalom* (Mişcarea Levente), la care erau afiliați tineri între 12 şi 21 de ani, care la sfârşit de săptămână efectuau exerciții fizice menite să suplinească într-o oarecare măsură interdicția de a se înrola, stabilită de tratatul de pace. În 1945 unii dintre cei înscrişi în mişcare au participat la operațiunile militare. Şi mişcarea cercetaşilor părea că se inspiră din viziuni paramilitare similare.

câteva concesii în sens democratic. În esență, intenționau să susțină un regim conservator, sprijinind partidele agrare şi catolice. Cel mai important reprezentant al acestei tendințe conservatoare, ce respecta formulele democrate, a fost István Bethlen, prim-ministru între 1921 şi 1931 şi din 1922 până în 1932 lider al partidului de guvernământ. Adept al liberalismului moderat, cenzitar, masculin precum în secolul al XIX-lea, el s-a opus stângii şi dreptei radicale, precum şi tendințelor democrate mai moderate. Ceea ce nu l-a împiedicat să ajungă la un acord cu Partidul social-democrat, pe care l-a reprimit pe eşichierul politic. A fost, aşadar, susținătorul „democrației dirijate", sau al „democrației conservatoare", sau al „progresului moderat". De fapt, pe concepțiile sale s-a bazat sistemul politic maghiar în vigoare până în 1944.

Între 1920 şi 1926 funcția legislativă a fost asigurată de Adunarea Națională, apoi, din 1927, s-a instituit Înalta Cameră, moştenitoarea Camerei magnaților, existentă înainte de 1918. Aceasta a avut tendințe mai conservatoare, membrii ei fiind parțial numiți, parțial aleşi ca reprezentanți ai câtorva instituții şi organisme. În 1937, prerogativele Înaltei Camere au fost extinse, limitându-le pe cele ale celeilalte camere. Alegerile din 1920 s-au ținut având la bază o lege electorală destul de democratică, aprobată de guvernul Friedrich pe linia deciziilor luate anterior de guvernul Károlyi: 75% dintre cetățenii adulți şi-au putut exprima opțiunile prin vot secret, echivalentul a 40% din totalul populației, cu o creştere importantă a numărului de electori față de perioada antebelică.[37] Şi femeile instruite au

[37] Conform analizei comparate a lui Ignác Romsics (*Il sistema statale e governativo ungherese, 1919-1944*, în *L'epoca Horthy*, îngrijit de Francesco Guida, Lithos, Roma, 2000, pp. 24–25), la acea vreme, în Europa occidentală şi de nord, dar şi în Austria şi în Cehoslovacia, se bucura de drept de vot 45-60% din populație, în vreme ce în alte țări

avut acces la vot. Parlamentul rezultat era expresia mai multor clase sociale, nu numai a celor înalte, aşa încât, în primăvara lui 1922, Bethlen a schimbat legea electorală, reducând procentul electorilor la 28% din populație, dar mai cu seamă introducând votul deschis (necunoscut în celelalte țări europene) în zona rurală, unde votau 80% dintre electori.

Astfel, în parlamentul ales în 1922 a crescut reprezentarea claselor superioare şi a scăzut cea a celor medii şi populare. Tot din inițiativa lui Bethlen, în 1922, principalele partide politice (Partidul Micilor Proprietari şi Partidul Uniunii Național Creştine) s-au dizolvat şi parțial s-au reunit în noul partid de guvernământ – Partidul Unitar, din 1932 Partidul Unității Naționale, iar apoi Partidul Vieții Ungare – care a obținut sistematic, începând din 1922, o majoritate confortabilă (60-70% din locuri). În schimb, a fost foarte limitată influența parlamentară a social-democraților şi a liberalilor democrați. În ciuda acțiunilor lui Bethlen, nu se poate vorbi despre o dictatură a prim-ministrului, a cărui putere era limitată de opoziția din parlament şi de diversitatea din sânul partidului de guvernământ. În cadrul acestuia conviețuiau, alături de puternicul front conservator, grupări liberale şi țărănişti democrați, dar şi, pe flancul drept, Gyula Gömbös şi o trupă de extremişti de dreapta (au ieşit din partid în 1923 şi au revenit în 1928). În anii '30, poziția grupărilor radicale de dreapta din partidul de guvernământ s-a consolidat în detrimentul liberalilor; iar din 1935 se poate vorbi despre o concurență între aripa dreaptă şi centrul conservator.

Regentul avea puteri destul de ample, dar nu în asemenea măsură încât să îşi impună voința în fața

---

(Franța, Italia, Elveția, Belgia, Polonia) aceste drepturi reveneau unui procent de 25-35% din cetățeni, iar în Balcani, unui procent de 20-25%.

legislativului şi executivului, cu toate că era şi comandantul suprem al armatei. Practic, se înrădăcinase obiceiul ca guvernul să îi prezinte mai întâi lui Horthy cele mai importante proiecte de lege, înainte ca acestea să fie discutate în parlament, practică ce aminteşte de cea utilizată până în 1918 cu suveranul austro-ungar (preaprobare), ceva similar petrecându-se şi cu preşedintele Masaryk în Cehoslovacia. Totuşi, pentru câțiva ani preşedintele s-a bucurat de o funcție mai mult politică decât reprezentativă. Prerogativele lui au sporit treptat în anii ’30, întărindu-şi poziția în raport cu parlamentul şi, în cele din urmă, având chiar permisiunea de a-şi alege succesorul. În februarie 1942, cele două Camere ale parlamentului l-au numit viceguvernator pe fiul cel mare al lui Horthy, István. S-a crezut că se va instaura o nouă dinastie, dar câteva luni mai târziu tânărul Horthy şi-a pierdut viața într-un accident aviatic şi a fost numit un alt viceguvernator. Istoricii interpretează puterile conferite regentului ca pe o stavilă în calea influenței crescânde a dreptei radicale în sânul parlamentului.

După mandatul de lungă durată al lui Bethlen, la conducerea guvernului s-au succedat mulți politicieni. În vreme ce parlamentul nu a fost niciodată în măsură să oblige guvernul să demisioneze (cu excepția lui Béla Imrédy, în 1939), executivul a fost destul de respectuos cu regulile constituționale. Acesta nu a lăsat mult spațiu de manevră presiunilor exercitate de autonomiile locale, influențate decisiv de normele electorale de tip cenzitar, dar, cu toate acestea, a trebuit să accepte primari neagreați chiar la Budapesta (unde fusese abolit votul cenzitar masculin). Regimul legal şi juridic special care însoțise „teroarea albă” a fost suprimat treptat, încă din prima jumătate a anilor ’20. A fost în continuare aplicată o cenzură foarte moderată care nu a împiedicat publicarea unui mare număr de ziare cu

orientări diferite, excepţiile fiind puţine (ziarul liberal radical *Világ* a fost închis şi au existat şi alte publicaţii care au fost închise temporar sau care au suferit presiuni). Cenzura înaintea publicării a reapărut numai odată cu al Doilea Război Mondial, iar ziarele din opoziţie au văzut lumina tiparului până în martie 1944, adică până la ocupaţia germană. Presa şi Partidul comunist erau în ilegalitate; uneori însă, măsurile împotriva comuniştilor au fost utilizate şi împotriva unor formaţiuni de extremă dreaptă (cea mai cunoscută era Partidul Crucilor cu Săgeţi, *Nyilás keresztes Part*, al cărui conducător, Ferenc Szálasi, a trecut prin experienţa închisorii). Regimul maghiar, pe care unii au dorit să îl asimileze regimurilor fasciste, a fost, în realitate, doar unul autoritar şi conservator, cu respectarea – chiar dacă nu deplină – a formelor democratice. Pe de altă parte, s-a observat că, sub aspect social, acesta a fost mai puţin atent la nevoile claselor sărace decât unele regimuri antidemocratice, precum fascismul italian.[38]

Din cauze interne, dar mai ales sub influenţa evenimentelor politice internaţionale, sistemul politic maghiar a suferit unele modificări parţiale. La cumpăna dintre decenii, s-a constituit o nouă formaţiune politică, Partidul Micilor Proprietari, moştenitor al tendinţelor democratice din rândurile vechiului Partid Ţărănesc, dar şi legat de poporanismul ungar, deosebit de activ şi chiar dominant în domeniul literaturii. De altfel, acest curent intelectual era extrem de sensibil la situaţia clasei ţărăneşti. Trebuie amintit că Ungaria s-a numărat printre ţările din Europa central-răsăriteană care au menţinut marea proprietate funciară, dat fiind că guvernul şi parlamentul

---

[38] Pasquale Fornaro, *Due aspetti della svolta autoritaria tra le due guerre: fascismo e horthysmo*, în *Italia ed Ungheria dagli anni trenta agli anni ottanta*, îngrijit de Péter Sárközy,Universitas, Budapesta, 1998, pp. 55–58.

aprobaseră o reformă agrară cu efecte foarte limitate. O altă noutate importantă a fost, în 1932, venirea la putere a lui Gömbös, admirator deschis al fascismului italian şi al Ducelui său, câştigându-şi chiar porecla Gombolini. S-a observat, însă, că acest prim-ministru, provenit din aripa dreaptă a partidului de guvernământ, a sfârşit prin a se alinia la tendința politică tradițională a acestuia, nereuşind să o modifice semnificativ. În 1936 Gömbös a încetat din viață, însă în ultimii ani ai deceniului şi în prima parte a anilor '40 s-a intensificat activitatea numeroaselor mişcări radicale de dreapta, împotriva cărora dreapta tradițională şi conservatoare a fost obligată să recurgă la mecanisme adecvate de apărare. Național-socialiştii maghiari şi mai ales Crucile cu Săgeți erau sprijinite din umbră şi de Germania nazistă.

În 1938 s-a revenit la votul secret generalizat, aşa cum cerea opoziția de dreapta şi de stânga. Noua modalitate de vot a favorizat net dreapta radicală: partidele de stânga din opoziție au pierdut voturi şi locuri în parlament. În ciuda acestui succes, dreapta poporanistă nu a reuşit să preia puterea din mâinile elitei tradiționale şi nici nu a putut să îi influențeze prea mult deciziile. În 1939, prim-ministrul Imrédy, dorind să limiteze puterile parlamentului – cum am spus –, a fost obligat să demisioneze. Chiar şi în plin război, Ungaria fiind deja aliata Germaniei, guvernele maghiare au avut puterea de a nu accepta voința Berlinului în toate celelalte aspecte ale politicii lor: în ciuda înăspririi legislației antievreieşti, de exemplu, masacrul evreilor a avut loc numai după ce forțele armate germane au pătruns pe teritoriul ungar. Asemenea multor țări din Europa central-răsăriteană, Ungaria se confrunta cu o problemă evreiască deloc neglijabilă. Au fost fixate plafoane mai întâi privind prezența evreilor în şcoli, apoi şi în diferite sectoare profesionale şi de producție. După ocupația germană, s-a

scris trista pagină a Shoahului maghiar: circa jumătate de milion de evrei din cei 800.000 şi-au pierdut viaţa în lagărele de concentrare.[39] Putem găsi menţiuni despre această dramă şi în operele laureatului Nobel Imre Kertész.

O trăsătură esenţială a istoriei maghiare dintre cele două războaie mondiale este dată de revizionismul privitor la noile graniţe ale ţării. Opinia publică maghiară percepea – după cum am văzut – Tratatul de la Trianon ca fiind injust şi extrem de punitiv: fuseseră cedate prea multe teritorii din vechiul regat şi, mai cu seamă, prea mulţi maghiari locuiau în afara graniţelor ţării. Ungaria era descrisă ca mutilată (*Csonka Magyarország*). La un concurs patriotic din 1920 a fost prezentată o rugăciune care a devenit populară: „Cred în Dumnezeu, cred în patrie, cred în dumnezeiescul adevăr veşnic, cred în reînvierea Ungariei, amin". Încă din vremea lui Bethlen s-a încercat pregătirea terenului pentru retrasarea graniţelor, dar fără mare succes. În acest sens trebuie interpretat tratatul de prietenie din 1927 cu Italia lui Mussolini, cu toate că ambii semnatari erau conştienţi de limitele gestului lor. Revizionismul maghiar, atent supravegheat de ţările vecine (inclusiv cu episoade ce au făcut mare vâlvă, precum descoperirea unui trafic de arme între Ungaria şi Italia), s-a manifestat şi prin susţinerea *ustaš*-ilor croaţi, adversari ai regimului iugoslav. De altfel, Ungaria era obligată să reducă contingentul militar la câteva zeci de mii de oameni şi, în realitate, nu au existat tentative serioase de reînarmare în măsură să ameninţe statele din zonă. Numai politica lui Mussolini întreţinea flacăra

[39] Câteva detalii în plus în László Karsai, *L'olocausto in Italia e in Ungheria*, în *Ungheria e Italia nella seconda guerra mondiale*, ed. Francesco Guida, Lithos, Roma, 2002; şi Francesco Guida, *Regimi autoritari e antisemitismo nell'Europa centro-orientale (1933-1944)*, în *Giorgio Perlasca e Raoul Wallenberg. Ricordando*, ed. Cinzia Franchi, Aracne, Roma, 2013.

speranțelor, de altminteri slabe, legate de o eventuală revizuire. Însă reactivarea politicii revizioniste germane, după venirea la putere a lui Hitler, mult mai periculoasă şi mai amenințătoare pentru „sistemul de la Versailles", a prilejuit modificări majore şi la frontierele Ungariei.

Primul rezultat concret s-a înregistrat ca urmare a crizei germano-cehoslovace, care a culminat cu Conferința de la München. Dacă în noiembrie 1938 Slovacia a obținut autonomia față de Praga, dar nu independența, un arbitraj italo-german (primul arbitraj de la Viena) a stabilit că sudul Slovaciei (sau Ungaria de sus, *Felvidék*) ar trebui cedat statului maghiar, care îl pierduse, ca urmare a Primului Război Mondial. La acesta s-a adăugat o parte a Ruteniei subcarpatice, cu o populație mixtă formată din unguri şi ruteni. În total, cu ocazia arbitrajului, s-a modificat suveranitatea asupra unui teritoriu de 11.927 km2, locuit preponderent de maghiari, dar şi de un număr important de slovaci şi ruteni.

Şi celelalte teritorii din Rutenia subcarpatică obținuseră un regim de autonomie, iar atunci când, în primăvara lui 1939, Hitler a desăvârşit distrugerea statului cehoslovac, anexând Boemia-Moravia sub formă de protectorat, pentru o clipă se părea că rutenii (ucrainenii) vor avea micul lor stat. Monseniorul Augustin I. Vološin, lider rutean, nu a avut timp să proclame independența, pentru că, în urma solicitărilor de la Berlin, armata ungară a trecut granița şi a ocupat regiunea. În acest caz, teritoriul anexat (12.000 km2) era locuit doar de o minoritate maghiară, față de marea majoritate formată din ruteni: de altfel ar fi fost greu de imaginat o altă soluție în contextul internațional al epocii. Opinia publică ungară era, în general, entuziasmată de realizarea unui vis hrănit vreme de aproape 20 de ani, dar trebuia luată în considerare şi dependența exagerată de politica germană, ce se ivea la orizont. Ungaria nu a fost

implicată în războiul care a început în septembrie 1939, dar la scurt timp Roma şi Berlinul au început să facă presiuni în vederea unei alianțe cu Axa. Deşi soldații polonezi erau acceptați în Ungaria, după căderea Poloniei alinierea s-a realizat treptat, iar premiul, de data aceasta, a fost mai bogat: chiar mulțumită inițiativelor revizioniste la care participa ca protagonistă, acum, şi Uniunea Sovietică, la 30 august 1940, după ce negocierile maghiaro-române eşuaseră, mare parte din Transilvania (43.000 km2) i-a fost acordată statului ungar de un nou arbitraj italo-german, al doilea arbitraj de la Viena. Nu era vorba despre suprafața cerută de Budapesta, dar era, totuşi, un succes aproape neaşteptat. Cu toate că anexarea teritoriilor transilvănene a fost însoțită de un schimb parțial de populație, pe bază de voluntariat, tensiunile dintre Ungaria şi România au continuat şi în plin război.

Apropierea de Axă devenea tot mai strânsă şi mai periculoasă, aşa cum arată aderarea la Pactul Tripartit. Mai ales după agresiunea italiană împotriva Greciei, Berlinul şi Roma încercau, cu deosebire, să convingă şi guvernul iugoslav să îi urmeze împotriva Angliei şi Franței, apropiind în acest scop Belgradul de Budapesta. Mai concret, în decembrie 1940 s-a semnat un tratat de prietenie ungaro-iugoslav şi a urmat aderarea Iugoslaviei la Pactul Tripartit. În aprilie 1941 însă, ascensiunea la putere a unor oameni ce se împotriveau acestui act a dus la agresiunea Italiei şi Germaniei împotriva Iugoslaviei, iar guvernul maghiar a fost invitat să intervină cu forțe armate pentru a ocupa regiunile (Bácska şi Baranya) locuite de comunități maghiare numeroase. Şeful guvernului, Pál Teleki, obligat să încalce tratatul pe care încă nu se uscase cerneala semnăturilor (fusese ratificat la 7 februarie), a ales să se sinucidă imediat după aceea; trupele ungare au înaintat cu acceptul lui Horthy şi, ulterior, cu acordul noului premier Bárdossy.

Londra somase Budapesta să nu participe la dezmembrarea Iugoslaviei şi din acel moment Ungaria a fost şi ea atrasă în vârtejul conflagrației mondiale. Implicarea militară propriu-zisă a avut loc, însă, în iunie 1941, când forțele maghiare au participat la războiul împotriva Uniunii Sovietice. Intervenția a fost justificată de un bombardament al avioanelor sovietice asupra teritoriilor maghiare recent anexate (importantul oraş Košice), dar episodul are un grad de incertitudine. Într-adevăr, conducătorii maghiari nu nutreau simpatie, desigur, pentru Uniunea Sovietică, dar îşi dădeau seama de slăbiciunea militară a Ungariei. Totuşi, au considerat că nu este oportun să renunțe să însoțească Germania pe frontul răsăritean, deoarece România trimisese imediat trupele ei: Bucureştiul şi Budapesta, fiecare în parte, trebuia să îi dovedească stăpânului german că este cel mai credincios aliat.

Pentru forțele armate ungare reduse, războiul pe frontul sovietic a fost foarte dificil, iar din 1942 a devenit limpede că Uniunea Sovietică nu putea fi înfrântă, fiind acum aliată cu Anglia şi cu Statele Unite, acestea din urmă intrate în război la finele lui 1941. După ce, la începutul lui 1943, mare parte din armata ungară a fost anihilată în apropiere de Voronež, primii politicieni ai Ungariei, mai cu seamă noul guvern condus de Miklós Kállay, au întețit eforturile de a se desprinde din strânsoarea mortală a Germaniei, încercând să-l convingă pe Mussolini şi Italia să opteze pentru neutralitate (oferind regelui Italiei chiar coroana Ungariei). Cum am mai spus, Ungaria a încercat să se sustragă şi de la angajamentele asumate față de Berlin privind lupta împotriva evreilor. În final, au fost deschise, în secret, negocieri cu puterile aliate. În martie 1944, Hitler, nemaiavând încredere în aliatul maghiar, a pus în practică planul *Margarete*: întreaga Ungarie a fost ocupată militar, iar la Budapesta a fost instalat un nou guvern, condus de

Döme Sztójay, agreat la Berlin, dar înlocuit în august cu generalul cu vederi mai moderate Géza Lakatos. Regentul şi noul executiv au negociat predarea şi răsturnarea alianţelor, însă atunci când Horthy, la 15 octombrie, a anunţat încheierea armistiţiului, a fost arestat şi forţat (cu preţul vieţii fiului mai mic) să-şi retragă afirmaţiile şi să-l numească pe Ferenc Szálasi la conducerea guvernului, ulterior a fost dus în Germania.

Însă toamna, Armata Roşie a pus piciorul pe teritoriul ungar, iar la sfârşitul lui decembrie 1944, la Debreţin, s-a constituit o adunare naţională provizorie şi chiar un contraguvern condus de generalul Béla Dálnoki Miklós. Între timp, în puţinele luni în care s-au aflat la putere, Crucile cu Săgeţi au continuat deportările, atunci când nu au recurs la masacrarea evreilor. Mulţi dintre aceştia, reuniţi în capitală, reuşeau totuşi să îşi salveze viaţa şi datorită intervenţiei mai multor personalităţi: reprezentantul diplomatic suedez Raoul Wallenberg (care provenea din cea mai bogată familie a Suediei şi care ulterior a fost deportat şi ucis de sovietici), nunţiul apostolic Angelo Rotta şi italianul Giorgio Perlasca, care, curajos, s-a dat drept consul interimar pe lângă Consulatul Spaniei.[40] Asediul Budapestei, apărată de germani şi de Crucile cu Săgeţi împotriva asaltului sovietic, a durat mai multe săptămâni (de la Crăciunul anului 1944 până în februarie 1945), iar oraşul a plătit un preţ foarte scump, dovedit de distrugerea în totalitate a nespus de frumoaselor sale poduri peste Dunăre. La începutul lui 1945, întreaga Ungarie se afla sub controlul Armatei Roşii, care lansase ultimul atac chiar împotriva Germaniei: această ocupaţie avea să fie de lungă durată şi lipsită de noutăţi politice semnificative.

---

[40] *Giorgio Perlasca e Raoul Wallenberg. Ricordando*, ed. cit.

6. România mare

La sfârşitul războiului mondial statul român îşi dublase suprafaţa teritorială şi populaţia. În cadrul acesteia, minorităţile reprezentau 30%, fiind o problemă ce afecta echilibrul intern şi care alimenta aspiraţiile revizioniste ale ţărilor vecine, mari sau mici. În politica internă, au fost lansate intervenţii reformatoare foarte curajoase, atât pe plan economic şi social, cât şi pe plan politic-electoral. Prin reforma agrară au fost împroprietăriţi micii agricultori – a căror clasă a crescut – cu numeroase loturi confiscate de la marii moşieri, coroană, proprietarii străini (cu câteva dispute cu puterile). Producţia de cereale, pe o suprafaţă a ţării dublată prin tratatele de pace, a ajuns una dintre cele mai importante la scară mondială (al patrulea sau al cincilea producător). Însă nu au fost rezolvate problemele tehnice şi cele referitoare la productivitatea la hectar, micile gospodării ţărăneşti neputând să obţină profit considerabil şi să acumuleze capital, lucruri necesare pentru un salt calitativ al economiei agrare şi pentru eventuale investiţii în alte sectoare de producţie. Zona rurală românească s-a schimbat radical din punctul de vedere al relaţiilor de proprietate şi mult mai puţin sub aspectul tehnicilor şi a capacităţii de producţie. S-a întregistrat şi o urbanizare accentuată, care în regiunile recent anexate a însemnat modificarea structurii etnice a centrelor orăşeneşti: concret, numeroase oraşe transilvănene, dominate de maghiari şi germani, au fost treptat ocupate de cetăţeni de etnie română. Fenomenul nu a privit numai relaţiile dintre grupurile etnice, ci şi „promovarea" socială a elementului românesc, care şi-a însuşit primatul în profesii şi activităţi lucrative în detrimentul celorlalte elemente etnice. Procesul a fost, desigur, de lungă durată şi a continuat chiar şi după al Doilea Război Mondial, în anii comunismului, generând o

schimbare radicală a raportului numeric dintre etnii.

În plan politic, asistăm la o revoluție copernicană. România se bucura deja de un sistem democratic, în realitate deosebit de elitist (şi influențat de curtea regală), iar introducerea sufragiului universal, care a înmulțit numărul electorilor de la 100.000 la aproape 4 milioane, a schimbat în totalitate echilibrul partidelor. Partidul conservator s-a spart în mai multe formațiuni, însă nici una dintre acestea nu a putut reprezenta o alternativă față de celălalt partid istoric, cel național-liberal, care a suferit o repoziționare în sens moderat, în ciuda reformelor aplicate şi a noii Constituții introduse în 1923. Au ieşit la rampă noi partide, mai ales Partidul Țărănesc (Ion Mihalache) şi Partidul Național Român, care de decenii reprezentase interesele românilor din Transilvania. Când s-au unit aceste două formațiuni politice (1926) a luat naştere Partidul Național Țărănesc, în măsură să acumuleze cea mai largă adeziune în rândurile maselor. Liberalii şi național-țărăniştii s-au alternat la conducerea țării până la suspendarea democrației, dorită de regele Carol II în 1938. La stânga spectrului politic, nici social-democrații, nici comuniştii (din 1921) nu au reuşit să capteze interesul unei părți importante a electoratului: mai exact, cei din urmă au fost scoşi în afara legii şi au plătit alinierea la pozițiile Internaționalei, ce considera România Mare o creație artificială a Tratatului de la Versailles, care trebuia dezmembrată. În schimb, cu trecerea anilor, s-a dezvoltat o dreaptă radicală şi antisemită, ce a reunit mai multe formațiuni, dintre care cea mai cunoscută a fost Legiunea Arhanghelului Mihail (sau Garda de Fier), înființată în 1927.

În chestiuni de politică externă, punctul constant de reper al Bucureştiului a fost Parisul: Franța reprezenta garanția împotriva revizionismului sovietic, ce s-a manifestat prin incidente repetate pe teritoriul Basarabiei, dintre care

trebuie amintit cel mai grav, petrecut în localitatea Tatar Bunar, în 1924. Nici înfrânarea revizionismului german latent (cel puțin până în 1933) nu le displăcea guvernelor române, în vreme ce ele, din 1919, s-au îngrijit să țină sub control revizionismul „regional" precum cel ungar, prin crearea Micii Înțelegeri, alianța cu Cehoslovacia şi cu Iugoslavia.[41] Acțiunile *komitadi*-lor bulgari în Dobrogea de sud au fost reprimate prin acțiuni polițieneşti şi prin câteva note diplomatice trimise la Sofia, cu toate că mai târziu, în 1934, Înțelegerea balcanică (semnată de Grecia, Iugoslavia, România şi Turcia) părea a fi un instrument de control asupra unui alt mic stat, cu aspirații revizioniste, cum era Bulgaria.

În prima parte a perioadei postbelice, noile forțe politice au reuşit să preia puterea din mâinile liberalilor: una dintre acestea, cea mai efemeră, a reuşit să guverneze singură vreme de un an, între 1920 şi 1921. Era Liga Poporului condusă de generalul Alexandru Averescu, a cărui persoană se bucura la finele războiului de o popularitate atât de mare, încât se dorea a fi un Piłsudski român. Numai sistemul electoral şi acțiunile prefecților, dar şi acordul tacit al celorlalte partide au permis acest experiment, care a coincis cu o perioadă de proteste muncitoreşti. Asistăm la o democrație fiabilă doar parțial. Rechemați la guvernare de către rege, în 1922, liberalii lui Ion Brătianu, care cu doi ani înainte obținuseră numai două locuri în Camera Deputaților şi doar unul la Senat, au repurtat o victorie zdrobitoare cu 222 deputați şi 111 senatori aleşi. Preluând din nou controlul asupra executivului, un an mai târziu liberalii aprobă o nouă Constituție, care, în realitate, nu se îndepărta mult de cea care fusese în vigoare anterior,

[41] Eliza Campus, *The little Entente and the Balkan Alliance*, Publishing House of the Socialist Republic of Romania, Bucharest, 1979.

datând din 1866. Printre noutăți se numărau însă cetățenia generalizată, sufragiul universal masculin, echilibrul dintre dreptul de proprietate şi interesul public, rolul statului în economie. Guvernul liberal a aplicat în toate domeniile o politică net protecționistă în interesul industriei naționale, ceea ce a permis ca pe parcursul anilor ’20 să se înregistreze rate medii de creştere de peste 5%. Prezența capitalului străin în economia românească continua să fie foarte accentuată (în 1929 reprezenta 36%), mai cu seamă în industria grea. Era un executiv aprobat de parlament, numai că spre finalul celui de-al patrulea an Brătianu şi-a prezentat demisia şi regele Ferdinand l-a însărcinat din nou pe generalul Averescu cu formarea guvernului şi cu organizarea alegerilor.

În mod surprinzător, Partidul Poporului a obținut victoria la urne şi a rămas la putere vreme de un an (1926–1927), fără a lăsa urme memorabile. Averescu, care fusese la studii în Italia şi care avea o soție italiancă, a semnat un tratat de prietenie cu Mussolini, în realitate fără să îmbunătățească hotărâtor relațiile politice şi economice italo-române. După paranteza guvernului Averescu, liberalii nu au reuşit să preia din nou controlul asupra executivului, şi pentru că în 1927 au murit atât liderul lor Brătianu, cât şi regele Ferdinand. O lege din 1924 îi retrăsese principelui Carol dreptul de succesiune la tron (atât din pricina unor divergențe politice, cât şi din cauza vieții sale sentimentale nespus de dezordonate) şi, dat fiind că fiul său, Mihai, era un copil încă, s-a instituit o regență. În paralel, în urma unei victorii electorale confortabile, Partidul Național Țărănesc a preluat conducerea țării, hotărât să schimbe mai ales politica economică. Iuliu Maniu şi colegii lui din partid nu au avut timp să ducă eficient la bun sfârşit inițiativa din pricina crizei economice mondiale din 1929 şi a reîntoarcerii lui Carol din exilul său parizian. Sub presiunea opiniei

publice, chiar liderul național-țărănist a permis această revenire, cu condiția ca regele să renunțe la separarea de soția legitimă şi la legătura cu amanta [Elena] „Magda" Lupescu. Carol II a evitat această condiție, prin urmare a avut o relație dificilă şi cu partidul care îl readusese pe tron. De fapt, a lansat un proiect politic ce limita destul de mult autonomia forțelor politice în ceea ce-l privea. După ce a încercat să realizeze acest proiect prin guvernul lui Nicolae Iorga şi prin unele cabinete conduse de național-țărănişti (Maniu refuza, de-acum, să meargă în audiență la rege), Carol II li s-a adresat liberalilor, numindu-l prim-ministru pe noul lor lider, Ion Duca. Acesta a plătit cu viața faptul că a exclus din noile consultări electorale lista Legiunii Arhanghelului Mihail din cauza metodelor violente utilizate de aceştia. Totuşi, a început o legislatură (1934–1937) caracterizată de guverne conduse de liberalul Tătărescu, care – evitând ciocnirile cu regele – a condus țara într-o nouă etapă de creştere economică şi parțial de modernizare, în vreme ce sporea importanța relațiilor cu renăscuta putere economică germanică.

În decursul anilor '30, Garda de Fier a căpătat tot mai multă popularitate printre țărani, intelectuali şi studenți. Cele mai multe voturi aceasta le-a obținut la alegerile din 1937 (cele mai libere din istoria română), plasându-se pe locul al treilea, în urma liberalilor şi a național-țărăniştilor. Regele Carol II i-a încredințat sarcina de a forma guvernul mai întâi unui reprezentant naționalist şi antisemit al unei alte formațiuni de extremă dreaptă, dar la începutul lui 1938 a organizat o lovitură de stat nesângeroasă, cu caracter conservator, temându-se mai ales că se va forma o alianță între forțele radicale de dreapta. Constituția a fost abolită şi înlocuită imediat cu alta cu caracter nedemocratic, în vreme ce alegerile şi parlamentul au căpătat un rol pur decorativ: România Mare, privită nu numai din punct de

vedere teritorial, ci şi ca model politic, şi-a aflat atunci sfârşitul.

De altfel, de multă vreme, regele promova o politică proprie, pentru a acoperi scandalurile ce apăruseră în jurul persoanei sale,[42] dar mai ales cu intenția de a realiza un guvern autoritar căruia să nu îi lipsească ambițiile modernizatoare, considerate incompatibile cu metode pe deplin democratice. În acelaşi an, 1938, au urmat arestarea şi, după Conferința de la München, asasinarea lui Corneliu Zelea Codreanu, liderul legionarilor şi al Gărzii de Fier.[43] Alegerea acestei linii politice autoritare nu a îngrădit încercarea de a păstra, în politica externă, o direcție filooccidentală, în ciuda îndepărtării lui Nicolae Titulescu de la Ministerul de Externe (ce avusese deja loc în august 1936), dispus să semneze un acord şi cu atât de temuta Uniune Sovietică, în pofida faptului că relațiile comerciale cu Germania nazistă erau tot mai intense şi mai restrictive. Dictatura regală a durat numai trei ani: în 1940 guvernul de la Bucureşti avea o dublă legătură cu Axa, mai ales cu Berlinul. Pactul Ribbentrop–Molotov a lăsat România fără protectori în calea revizionismului sovietic: exista o „garanție" franco-engleză, dar aceasta nu privea granița de est. În iunie 1940, în urma ultimatumului dat de Stalin guvernul român a fost obligat să-i cedeze în interval de câteva ore Basarabia şi nordul Bucovinei, care – cu câteva ajustări teritoriale – au format Republica Sovietică Moldovenească din cadrul Uniunii Sovietice. Câteva luni mai târziu, Bucureştiul şi Sofia au semnat un acord la Craiova

---

[42] Paul D. Quinlan, *The playboy king: Carol II of Romania*, Greenwood Press, Westport, 1995.

[43] Legiunea Arhanghelului Mihail avea, desigur, multe afinități cu fascismul şi cu național-socialismul, totuşi avea şi caracteristici proprii, printre care un pronunțat spirit religios; Traian Sandu, *Un fascisme roumain: histoire de la Garde de fer*, Perrin, Paris, 2014.

pentru cedarea Cadrilaterului către Bulgaria.

La finele lunii august a survenit cea mai grea lovitură: al doilea arbitraj de la Viena, orchestrat de Ciano şi Ribbentrop, miniştrii de externe ai Italiei şi Germaniei, care a constituit preludiul cedării unei părţi importante din Transilvania către Ungaria. Decizia nu a satisfăcut pe deplin aspiraţiile ungurilor, a rănit profund opinia publică şi sentimentul naţional al românilor, dar mai cu seamă l-a obligat pe Carol II să abdice în favoarea tânărului său fiu, Mihai, care a lăsat conducerea, *de facto*, în mâinile unui om-forte, generalul Ion Antonescu, ridicat ulterior la rangul de mareşal şi cunoscut sub numele de *Conducătorul*, un calc după *Duce* sau *Führer*. Fiind, în esenţă, reprezentantul dreptei conservatoare, el a guvernat câteva luni alături de Garda de Fier, adică de dreapta radicală. Excesele legionarilor (precum asasinarea istoricului şi politicianului Nicolae Iorga şi a economistului Virgil Madgearu şi violenţele antisemite) şi tensiunile politice au făcut ca această coaliţie să dureze numai patru luni. După ce şi-a asigurat consensul lui Hitler – printr-o călătorie în Germania –, Antonescu a provocat o revoltă – aşteptată, de altfel – a Gărzii de Fier, pe care a reprimat-o recurgând la armată, dar permiţând ca unii reprezentanţi de seamă ai acesteia să părăsească ţara (printre care noul lider, Horia Sima).

Hitler îi permisese lui Antonescu să se descotorosească de Garda de Fier şi să conducă fără adversari sau aliaţi periculoşi, pentru că avea nevoie ca România să se bucure de stabilitate înaintea conflictului iminent cu Uniunea Sovietică. Într-adevăr, în iunie 1941 a început operaţiunea Barbarossa, iar guvernul de la Bucureşti a decis să îşi joace rolul. Câţiva reprezentanţi din partidele de dinainte de 1938 şi mare parte a opiniei publice române erau de acord cu intrarea în război de partea Germaniei pentru a recupera provinciile de est cedate Uniunii Sovietice cu mai puţin de

un an în urmă şi toți s-au bucurat de bunul mers al primei etape a campaniei. Mai puțin acceptată a fost înaintarea dincolo de Nistru, care a dus la ocuparea Odesei de către trupele române. În această perioadă şi în această regiune autoritățile române s-au făcut responsabile de masacre dintre cele mai grave şi de deportarea evreilor, în vreme ce locuitorii de religie iudaică din celelalte provincii istorice ale Regatului României – în ciuda legilor antievreieşti – au reuşit în mare parte să scape cu viață, evitând deportarea în lagărele de concentrare naziste. Asupra judecății istorice a lui Antonescu se întinde această pată odioasă, cu toate că unii i-au atribuit meritul de a fi salvat peste jumătate din evreii români.

Susținerea față de *Conducător* s-a redus şi mai mult când a devenit limpede că războiul pe frontul de est era foarte departe de a fi câştigat. Dacă intrarea în război fusese justificată de dorința de a recuceri teritoriile cedate şi de a relua, indirect, discuțiile despre chestiunea Transilvaniei, acum unii reprezentanți din opoziție au început tratative cu guvernele occidentale şi, separat, s-a deschis un canal de negocieri şi cu Moscova. În paralel, vicepreşedintele guvernului şi ministrul de externe Mihai Antonescu a încercat să convingă guvernul italian să se retragă din război, sigur de deznodământul lui negativ. Totuşi, fiind hotărât să nu accepte un armistițiu care să îl oblige să cedeze din nou Basarabia şi destul de dispus să îi cedeze puterea lui Maniu, *Conducătorul* a rămas în război alături de Germania până în vara lui 1944, când Armata Roşie sovietică se afla deja la granița de est a țării cu Moldova. Luigi Cucco (trimis pe frontul răsăritean), la 22 februarie 1944, încă îşi intitula un articol din *Corriere della sera* „Apărarea civilizației europene. Bastionul român”.

În acel moment, odată încheiate de bine, de rău tratativele secrete cu puterile coaliției antigermane, liderii

unor partide (național-țărănesc, liberal, social-democrat, comunist), cu sprijinul armatei şi consensul deplin al tânărului rege Mihai, au organizat o lovitură de stat care aminteşte de ceea ce se întâmplase în Italia, în 1943, pentru răsturnarea lui Mussolini. Ion Antonescu a fost arestat şi s-a format un guvern condus de generalul Sănătescu, care s-a grăbit să declare întoarcerea armelor. Trupele române au fost implicate, pentru scurtă vreme, în lupte cu trupele germane în retragere. Apoi au fost nevoite să se predea în faţa armatei sovietice, care ajunsese între timp. Însă mare parte din efectivele române au fost imediat activate pentru a sprijini Armata Roşie în operaţiunile din Transilvania, Ungaria, Cehoslovacia şi Austria.

La preţul scump plătit de campania de pe frontul de est s-a adăugat, în termeni de vieţi omeneşti, costul însemnat al acestei campanii suplimentare. Ea însă i-a adus României o mai mare apreciere din partea puterilor victorioase, în ciuda termenilor destul de aspri ai armistiţiului semnat la Moscova în septembrie 1944. În mare măsură, s-au pus premisele pentru reanexarea judeţelor din Transilvania pierdute în 1940. Tot pe acest eveniment, pozitiv pentru statul român, s-a bazat instalarea rapidă, în martie 1945, a unui guvern cu orientare de stânga şi filosovietic, condus de Petru Groza, dar deja dominat de Partidul Comunist. Prezenţa Armatei Roşii, prelungită până în 1958, cu mult după semnarea tratatului de pace (1947), a însemnat nu doar o garanţie pentru instaurarea regimului comunist şi pentru intrarea în blocul sovietic, ci şi renunţarea la orice speranţă de a recupera teritoriile cedate în iunie 1940. În mod aproape similar, nu a fost pus în discuţie nici acordul româno-bulgar de la Craiova din 1940, sudul Dobrogei rămânând parte integrantă din Bulgaria.

7. „Pariul” iugoslav

Ca în alte țări din zonă, unele regiuni din Iugoslavia (numită oficial, până în 1929, Regatul sârbilor, croaților şi slovenilor, sub sigla SHS) aveau o populație ce locuia în mare parte la țară: procentele erau diferite, fireşte, în partea de nord care cunoscuse dominația habsburgică şi în sudul emancipat treptat de sub dominația otomană. Deci şi în Regatul SHS problema agrară se număra printre principalele preocupări ale autorităților, care au decretat o reformă, chiar şi limitată, sperând să răspundă astfel tensiunilor existente în rândurile maselor, care la alegerile pentru Adunarea Constituantă au alimentat un succes relativ al Partidului Comunist (58 de mandate din 419). Acesta apăruse în urma fuzionării a nu mai puțin de şase partide socialiste, majoritatea celor înscrişi fiind fascinați de succesul bolşevismului în Rusia şi de cuvintele de ordine ale Internaționalei. Încă din 1920, PCI-ului, care s-a izolat prin refuzul de a trata chestiunea națională, i-au fost limitate posibilitățile de a face propagandă, iar în 1921, după ce un tânăr militant din rândurile sale a atentat la viața ministrului de interne Drašković, a fost scos în afara legii.

Pe scena politică şi-au făcut apariția şi alte forțe organizate: tradiționalul Partid Radical Sârb, Partidul Democrat (ce reunea voturile sârbilor din noile provincii), Partidul Țărănesc Croat, dar şi alte partide slovene şi musulmane – din Bosnia şi Kosovo. Partidul Țărănesc Croat a avut un destin schimbător: de la radicalismul anilor ’20, pe baza căruia s-a alăturat pentru scurtă vreme Internaționalei țărăneşti (Krestintern, organizație înființată în octombrie 1923 care intenționa să-i reunească pe țăranii ce nutreau simpatie față de Internaționala comunistă), a glisat pe poziții mai moderate. Nu doar a militat în Internaționala verde, formată din partide țărăneşti ce

concurau cu Krestintern, dar, după moartea violentă a fraților Radić, noul conducător Vladko Maček a acceptat atât colaborarea politică cu partidele sârbeşti, cât şi o mare apropiere de Biserica catolică, precum şi – gest de mare însemnătate – să semneze aşa-numitul *sporazum* sau Compromis din 1939, pentru a-i garanta Croației o oarecare autonomie. Voturile țărăniste din Serbia au favorizat Partidul radical, însă, dat fiind că acesta nu era un promotor al ideologiei țărăniste, s-au înființat şi alte formațiuni, printre care Uniunea agricultorilor a lui Jovan Jovanović, din care s-a desprins la finele anilor '30 un Partid țărănesc cu tendințe radicale condus de Dragoljub Jovanović.

Într-o țară greu încercată de război (conform unei estimări exagerate a guvernului de la Belgrad, puțin sub 2 milioane de morți dintr-o populație de 11 milioane), pe agenda guvernului chestiunea socială era secondată de apărarea granițelor, contestate kilometru cu kilometru de toate țările vecine (Italia, Grecia, Albania, Bulgaria, Ungaria, Austria) şi de efortul politic titanic de a menține unite numeroasele componente etnice ale statului.[44] Acordurile de la Rapallo (1920) şi de la Roma (1922) au atenuat tensiunile din Italia, ce culminaseră cu ocuparea oraşului Fiume (Rijeka) de către Gabriele D'Annunzio şi legionarii lui; mai greu au cântărit amenințările revizioniste din partea altor țări învecinate. Prin noile acorduri din 1924 şi 1925, Belgradul a recunoscut alipirea oraşului Fiume (Rijeka) la Italia, primind ca slabă compensație Porto Baroš. A luat ființă, în principal cu rol antimaghiar, Mica Înțelegere, alianța politică cu Cehoslovacia şi România.

---

[44] În legătură cu noul stat iugoslav, scriitorul Joseph Roth a scris, într-o corespondență jurnalistică, despre „miracolul, parțial meritat, dar oricum neaşteptat, datorat deznodământului războiului mondial"; *Viaggio in Albania*, Pasigli, Firenze, 2014, p. 60.

În anii ’20 coaliţiile dintre partide s-au schimbat de la an la an: rămâne faptul că statul a primit, în fatidica zi a Sfântului Vitus (28 iunie 1921), o Constituţie votată cu majoritate simplă, adică neaprobată în primul rând de opinia publică şi de partidele croate. Tendinţele secesioniste, federaliste şi de autonomie erau evidente şi periculoase – nu lipseau nici grupările paramilitare – pentru un stat care li se arăta multora ca o Mare Serbie, deoarece dinastia conducătoare era sârbă şi deoarece administraţia şi mai ales armata se aflau în mâinile sârbilor. Nu e de mirare că în 1928 s-a mers până la asasinate politice executate chiar în parlament (*skupština*): printre victime s-a numărat Radić, preşedintele Partidului Ţărănesc croat. Confruntat cu un context politic atât de greu de gestionat, regele Alexandru Karagheorghevici a suspendat Constituţia în 1929, încercând să pună bazele unui stat cu adevărat iugoslav, o patrie comună pentru toţi supuşii săi. Iugoslavia a devenit numele ei oficial.

În 1931, regele Alexandru a pus capăt perioadei de suspendare a Constituţiei. Situaţia nu s-a ameliorat vizibil în urma introducerii de noi norme constituţionale, în ciuda faptului că noile diviziuni administrative (*banovine*) vădeau intenţia limpede de a se renunţa la vechile apartenenţe istorice. În 1934, regele, alături de ministrul de externe francez Barthou, a fost victima unui atentat la Marsilia, organizat în mediile *ustaš*-ilor croaţi, care se bucuraseră de sprijinul guvernelor de la Roma şi de la Budapesta, şi executat de macedoneanul Vlado Gheorghiev Cernozemski. În mod paradoxal, tragicul eveniment nu a întrerupt procesul reformator. În 1935, Milan Stojadinović a condus spre victorie electorală Comunitatea Radicală Iugoslavă şi a fost numit prim-ministru de către regentul Paul (Pavle). Dată fiind noua situaţie internaţională, a dorit să păstreze relaţiile cu Franţa, bune prin tradiţie, dar să stabilească o

relație de prietenie şi cu Berlinul şi, mai ales, cu Roma. El a devenit, de fapt, omul puternic din fragila democrație iugoslavă, luând în calcul şi instituirea unei gărzi militare a partidului. A semnat Acordul cu Vaticanul (religia catolică era de departe a doua ca număr de credincioşi din Statul Iugoslav), dar nu a putut să îl ratifice, din pricina opoziției Bisericii ortodoxe, care, la rândul ei, constituise obiectul unei legi naționale în 1929, erogându-şi, în 1931, un Statut. După o nouă victorie electorală de mică amploare în 1938, în anul următor a fost înlocuit de Dragiša Cvetković: nu se mai bucura de încrederea regentului, iar din pricina simpatiilor sale filoitaliene şi filogermane nu era iubit nici de guvernul englez, care dorea ca el să fie trimis într-un exil de lux în îndepărtatele insule Mauritius.[45]

[45] Stojadinović a lăsat nişte memorii interesante traduse şi în italiană: *Jugoslavia fra le due guerre*, Cappelli, Bologna, 1970. În lucrarea originală, publicată la Buenos Aires în 1963, apare expresia foarte semnificativă „*ni rat ni pakt*" (nici război, nici pact).

AUSTRIA
UNGARIA
URSS
ROMÂNIA
IUGOSLAVIA
ALBANIA
BULGARIA
GRECIA
Frontierele de stat
Teritoriile Austro-Ungariei cedate României și Iugoslaviei în 1920
Teritorii bulgare cedate Iugoslaviei și Greciei în 1919

Noul executiv şi-a adjudecat un succes considerabil: după îndelungi tratative, regentul Paul, secondat de noul prim-ministru Cvetković, la 26 august 1939 a găsit calea către un acord cu Partidul Ţărănesc Croat şi cu liderul acestuia, Vladko Maček. Pe baza acestui acord (*sporazum*), Croaţia a devenit o *banovina* de dimensiuni importante, autonomă în adevăratul sens al cuvântului, cu propriul guvernator: *ban*, şi propriul parlament: *sabor*. Cei doi interlocutori principali şi alţi oameni politici deciseseră să colaboreze în virtutea exemplului grăitor dat de destrămarea în două etape (octombrie 1938 şi martie 1939) a unui alt stat multietnic, Cehoslovacia. Cu toate acestea, nu se ajunsese la un acord cu privire la constituirea unei Iugoslavii federale, bazată pe principii democratice mai solide (prin abolirea Constituţiei din 1931). Validitatea formulei adoptate nu a putut depăşi proba timpului din pricina izbucnirii războiului, în care Iugoslavia a fost împinsă în mod dramatic din 1941.

Guvernul iugoslav, delimitându-se de tradiţionala politică anglofilă şi francofilă, a fost primul care a anulat angajamentul asumat prin Mica Înţelegere. Imediat după semnarea Înţelegerii sau a Pactului balcanic (1934) – menit să păstreze *status quo*-ul din Balcani – a optat pentru o apropiere strânsă de Bulgaria, ţară cu pretenţii revizioniste chiar faţă de Iugoslavia. Prin intermediul lui Stojadinović, după cum am văzut, s-au îmbunătăţit relaţiile cu Germania şi cu Italia. Odată încheiat acordul cu croaţii, regentul Paul şi Cvetković, sub imperiul evenimentelor belice (căderea Franţei) şi supuşi de multă vreme presiunilor diplomatice ale Axei, au mai făcut un pas şi au semnat primul tratat de prietenie cu un alt stat revizionist, Ungaria, aderând, prin aceasta, la Pactul Tripartit. Iugoslavia se afla deja pe orbita italo-germană, însă marea majoritate a opiniei publice, mai

ales în Serbia, precum şi cercurile militare nu împărtăşeau noua direcţie din politica externă. În ceea ce o priveşte, Londra a susţinut şi a stimulat acea nemulţumire, îngrijorată de pierderea unui „prieten" important din Peninsula Balcanică, în mare pericol fiind şi Grecia, supusă de câteva luni agresiunii militare italiene. De fapt, Mussolini le oferise oraşul Salonic interlocutorilor iugoslavi, în schimbul sprijinului în nefericita campanie din Grecia.[46]

Pe durata câtorva zile, printr-o lovitură militară, regentul şi guvernul aflat la conducere au fost înlăturaţi şi înlocuiţi cu tânărul prinţ Petru (căruia i s-a proclamat majoratul cu câteva luni înainte de împlinirea vârstei de 18 ani) şi cu guvernul de largă coaliţie condus de generalul Dušan Simović. Chiar şi fără a denunţa formal Pactul Tripartit, era limpede semnificaţia acelei schimbări politice, inclusiv în termeni de politică externă. Reacţia Axei nu s-a lăsat aşteptată. După un bombardament intens, paraşutiştii germani au coborât deasupra Belgradului, în vreme ce graniţa de nord şi de vest a fost atacată de armatele germane şi italiene. Rezistenţa militară iugoslavă s-a dovedit mai slabă decât cea preconizată şi în câteva zile întreaga ţară a ajuns sub controlul invadatorilor.

Aceştia nu s-au mulţumit să aducă la putere oameni fideli lor; au preferat să îşi împartă Iugoslavia, invitând şi alte ţări la masa negocierii. O parte din Slovenia şi Dalmaţia a trecut sub dominaţie italiană, cealaltă parte a Sloveniei, sub control german; a luat fiinţă un stat croat independent (de fapt un satelit al Berlinului şi al Romei), care cuprindea Bosnia-Herţegovina, încredinţat *ustaš*-ilor şi conducătorului lor (*poglavnik*) Ante Pavelić; Muntenegru şi-a recăpătat

[46] Asistăm la actul final al unei aventuri complexe, cu aspecte felurite, ce începuse în prima parte a anilor '20, după cum citim în Massimo Bucarelli, *Mussolini e la Jugoslavia (1922-1939)*, Edizioni B.A. Graphis, Bari, 2006.

independența, dar sub protectorat italian, Kosovo şi Macedonia de vest au fost alipite Albaniei, Bácska şi Baranya, Ungariei, Macedonia sârbească, Bulgariei. În cele din urmă, a rămas o Serbie redusă la granițele din secolul al XIX-lea, cu un guvern Nedić aproape colaboraționist.

Forțele de ocupație au nesocotit însă posibilitatea ca rezistența să se organizeze prin acțiuni de gherilă, prin urmare nu au fost rechiziționate armele din dotarea armatei înfrânte, cum ar fi fost firesc. După numai câteva luni erau active mai multe mişcări de rezistență, principala fiind cea a *cetnicilor*, caracteristică Serbiei, fidelă tânărului rege aflat în exil la Londra şi condusă de colonelul Dragoljub sau Draža Mihajlović, şi cea cu orientare politică de stânga condusă de liderul comunist Josif Broz, zis Tito. Facțiunea comunistă, fireşte, a început să acționeze numai după ce, odată cu lansarea operațiunii Barbarossa, a luat sfârşit colaborarea dintre Germania şi Uniunea Sovietică.[47] Alături de cea poloneză, rezistența iugoslavă a fost cea mai îndârjită de pe întregul continent. Unul dintre aspectele negative a fost lupta neîncetată purtată de diferitele curente, combinată cu lupta împotriva forțelor de ocupație şi împotriva regimurilor impuse de acestea, astfel încât se poate vorbi despre un război civil, deseori cu trăsături etnice. Comandamentul central nu era întotdeauna în măsură să controleze toate bandele şi formațiunile ce activau în teritoriu, ceea ce a dus la apariția unor situații paradoxale, dar nu lipsite de o logică intrinsecă. Pulverizarea efectivelor din teren i-a privit mai ales pe *cetnici*. Aceştia au activat în Bosnia-Herțegovina şi chiar în Croația (Kninska Krajina) încă din 1941, pentru a

[47] Despre natura tactică şi despre structura acelei alianțe cu consecințe asupra partidelor comuniste, a se vedea Eugenio Di Rienzo, Emilio Gin, *Le Potenze dell'Asse e l'Unione Sovietica: 1939-1945*, Rubbettino, Soveria Mannelli, 2013; şi *Il Patto Ribbentrop-Molotov, l'Italia e l'Europa (1939-1941)*, ed. cit.

combate tentativele de deznaționalizare puse imediat în practică de *ustaši*, împotriva cărora s-au aliat cu forțele italiene de ocupație, prea puțin dornice să aibă focare de luptă la granițele nou-formatului Guvernământ italian al Dalmației. De altfel, această alianță *de facto* păstra vie şi ostilitatea comună față de celălalt curent important al rezistenței, cel dominat de comunism.[48]

Cu toate că pare o exagerare să afirmăm – aşa cum s-a spus în Iugoslavia – că țara s-a eliberat fără colaborarea armatelor străine, este adevărat că rezistența a contribuit mult la a-i ține într-o stare de încordare pe cei din armatele de ocupație până la retragerea acestora (care pentru italieni începuse încă din toamna lui 1943) încheiată în 1945, precum şi la răsturnarea regimurilor instituite sau sprijinite de acestea. Concret, a fost răsturnat regimul *ustaš* din Croația, care a rămas până la final un satelit neclintit al Germaniei naziste, responsabil de exterminări atroce ale sârbilor, evreilor şi țiganilor, efectuate mai cu seamă în lagărul de la Jasenovac. Puterea a fost preluată practic fără întreruperi de guvernul condus de Tito, preferat de Aliați ca interlocutor politic, destinatar al echipamentului militar şi în măsură să susțină înaintarea militară până la ocuparea Istriei şi a oraşului Trieste, unde (şi ca răzbunare pentru tratamentul aplicat slavilor înainte şi după 1941 de către regimul fascist) au fost comise violențe de mare cruzime față de italieni, dispăruți cu miile în *foibe* (gropi naturale, fără ieşire, din relieful carstic), punând astfel bazele exodului generalizat din Iugoslavia comunistă.[49]

---

[48] Eric Gobetti, *L'occupazione allegra*, Carocci, Roma, 2007, pp. 81 şi urm.

[49] Raoul Pupo, *Il lungo esodo. Istria: le persecuzioni, le foibe, l'esilio*, Rizzoli, Milano, 2005; Pierluigi Pallante, *La tragedia delle foibe*, Editori Riuniti, Roma, 2006; Jože Pirjevec *et al.*, *Foibe: una storia d'Italia*, Einaudi, Torino, 2009.

Marele public internațional şi mijloacele de comunicare în masă au redescoperit problema kosovară numai în a doua parte a anilor ’90, însă aceasta, cum s-a văzut, avea rădăcini adânci. Atenuată în perioada interbelică într-o oarecare măsură, ea s-a reactivat în timpul celui de al Doilea Război Mondial şi în perioada următoare, cu momente mai calde sau mai reci, până la destrămarea Iugoslaviei socialiste. S-a spus că, odată dezmembrată Iugoslavia, guvernul fascist a vrut să alipească această regiune (Kosovo) la Albania, legată de Italia prin uniune personală. Alte provincii locuite de albanezii din Macedonia occidentală au avut aceeaşi soartă. Această politică s-a bucurat de aprobarea populației şi a guvernelor albaneze conduse de Shefqet Verlaci şi, din decembrie 1941, de Mustafa Kruja. Nici grupările din rezistență nu au îndrăznit să se pronunțe împotriva recuperării teritoriilor locuite de o majoritate albaneză: acestea erau Frontul Național sau *Balli Kombëtar* al lui Ali Klissura şi Mid’hat Frashëri, Legalitate sau *Legaliteti*, curent monarhic, susținător al regelui Zog I, condus de Abas Kupi, Mişcarea de Eliberare Națională (LNC), condusă de comunistul Enver Hoxha şi legată de AVNOJ al lui Tito, în cadrul căreia s-au constituit mai întâi batalionul Gramsci şi ulterior divizia omonimă cu peste 1.000 de italieni.

Spre deosebire de perioada Războaielor Balcanice şi de cea a Marelui Război, de data aceasta, în 1941, grupările sprijineau aspirațiile naționale albaneze. După 8 septembrie 1943 germanii au continuat politica de măgulire a sentimentului național albanez, confirmând noile frontiere şi constituind divizia Skanderbeg cu elemente kosovare. Guvernele care s-au succedat la Tirana între 1941 şi 1944 au aplicat, în ceea ce le priveşte, politica epurărilor etnice, împingându-i pe cei câteva zeci de mii de slavi să părăsească zona disputată, unde emigraseră în număr mare

după 1913. După retragerea trupelor germane, AVNOJ i-a obligat pe comuniştii albanezi să renunţe la acordurile preconizate cu *Balli Kombëtar* privind Kosovo, precum şi la ideea că acesta va face parte din Albania, chiar dacă în interiorul unei mari federaţii balcanice. Ca reacţie la această poziţie a Belgradului şi a comuniştilor albanezi, *Balli Kombëtar* a declanşat o amplă revoltă, pe care trupele iugoslave au reprimat-o cu dificultate şi care a continuat pentru câţiva ani cu lupte de gherilă.

În cadrul Iugoslaviei federale, regiunea Kosovo-Metohija a fost cuprinsă în Republica Serbia, beneficiind de autonomie administrativă. Speranţa că şi Albania va face parte din Federaţie a fost de scurtă durată şi a reprezentat un succes numai şi faptul că marea majoritate a proprietăţilor agricole au rămas în mâinile albanezilor kosovari şi că proprietarii anteriori, îndepărtaţi după 1941, nu le-au revendicat. De asemenea, au rămas în activitate numeroase şcoli în limba albaneză: nu li se putea cere mai mult sârbilor, mulţi dintre aceştia rămânând în alte republici ale Federaţiei. Totuşi, în cadrul noului stat socialist, albanezii, dintre care o parte locuiau şi în Muntenegru şi Macedonia, chiar dacă mai numeroşi decât muntenegrenii şi aproximativ la egalitate cu slovenii şi macedonenii, nu au avut o republică a lor, aşa cum au avut celelalte trei naţionalităţi.

8. Schisma titoistă, războiul civil din Grecia şi chestiunea macedoneană

Urcarea la putere a unor partide care se inspirau dintr-o ideologie internaţionalistă, cum era marxism-leninismul, nu a fost suficientă pentru a rezolva automat conflictele de factură naţională dintre diferitele state. Aceste conflicte, chiar dacă au fost adesea reduse la tăcere („efect frigider”)

nefăcându-li-se publicitate, se manifestau, totuşi, în diferite zone ale blocului sovietic, în forme diferite de la un caz la altul.

Îmbinarea dintre problema naţională şi cea ideologică a fost deosebit de interesantă în Macedonia. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, ocupaţia bulgară fusese bine primită de populaţie, mai ales în teritoriile sustrase Iugoslaviei: aici, prezenţa slavilor nu avea concurenţă, în vreme ce în Macedonia egeeană elementul slav, deşi important, nu constituia o majoritate decât în unele localităţi. Partidul comunist bulgar şi-a asumat responsabilitatea de a organiza şi controla rezistenţa în regiune, care nu avea, de altfel, mare amploare. În scurtă vreme a trebuit să îi cedeze locul Partidului Comunist Iugoslav, care ducea o luptă mult mai extinsă, pe întreg teritoriul iugoslav. Trimişii lui Tito, Lazar Koliševski şi Mara Načeva, cu sprijinul lui Stalin şi al Cominternului l-au discreditat pe secretarul Partidului Comunist macedonean, Metodije Šatorov-Šarlo [Charlot], legat de comunişti bulgari Traiko Kostov şi Anton Ivanov, acuzându-l chiar şi de trădare (poziţia lui Gheorghi Dimitrov privitor la chestiune a fost ambiguă).[50] În sfârşit, în februarie 1943, Svetozar Vukmanović-Tempo a preluat controlul asupra situaţiei în numele PC-ului iugoslav, deşi Koliševski, cu toate că era încarcerat într-o închisoare bulgară, a rămas secretar al PC-ului macedonean din martie 1943 până în iulie 1963 (iar din 1945, şi prim-ministru al Republicii Macedonia).

După această intervenţie fermă dorită de Tito, rezistenţa şi-a făcut mai bine simţită prezenţa, iar în noiembrie 1943 Macedonia din zona Vardarului a fost inclusă, virtual, în viitoarea federaţie pe care guvernul clandestin al lui Tito

---

[50] Armando Pitassio, *Storia della Bulgaria contemporanea*, Passignano sul Trasimeno, Aguaplano, 2012, pp. 47-49.

(AVNOJ, Consiliul Antifascist pentru Eliberarea Națională a Iugoslaviei) o plănuia în plin război şi pe care a realizat-o când acesta s-a încheiat. Liderii comunişti au avut mare grijă să nu repete alegerile făcute de conducătorii Iugoslaviei monarhice: a fost recunoscută existența unei națiuni macedonene (diferită atât de cea bulgară, cât şi de cea sârbă) şi a unei limbi proprii. De aici şi decizia de a înființa un stat național, chiar şi sub forma unei republici, ca parte a Federației Iugoslave. Mulți ani mai târziu, guvernul federal a acceptat, de asemenea, înființarea unei Biserici Ortodoxe macedonene, împotriva voinței Patriarhului de la Belgrad.[51] Încă din 1958, Koliševski ținuse să sublinieze că mişcarea împotriva exarhatului bulgar (înființat în 1870) fusese un pas important în redeşteptarea mişcării naționale macedonene.[52]

Rămânea deschisă problema Macedoniei egeene, care fusese cuprinsă între granițele statului grec încă din 1913. Acesta din urmă suferise o ocupație grea, orchestrată de italieni, germani şi bulgari, iar la sfârşitul războiului asistase la întoarcerea regelui, sprijinit de trupele britanice. Rezistența cu orientare de stânga, care era majoritară şi mai bine înarmată decât alte curente ale rezistenței, nu a tolerat prea mult timp ca noua Grecie să semene întru totul cu Grecia de dinaintea războiului. Astfel, țara a fost zguduită de un război civil, care a durat, cu câteva întreruperi, din 1944 până în 1949. În timp ce britanicii au cedat locul americanilor, mai bine echipați pentru a sprijini guvernul de la Atena şi inspirați de doctrina Truman, țările comuniste nu au omis să ajute Partidul Comunist Elen, condus de secretarul Zachariadis şi de comandantul militar Markos Vaphiadis. După cum vom vedea mai târziu (§ 11), războiul

---

[51] Enrico Morini, *Gli ortodossi*, il Mulino, Bologna, 2011, pp. 54–55.

[52] Lazar Koliševski, *Aspects of the Macedonian question*, TP, Belgrade, 1980, pp. 136–139.

civil a avut caracter special: la scurtă vreme, mare parte a trupelor rebele erau compuse din elemente slave, dispuse să lupte doar în schimbul recunoaşterii identităţii lor naţionale.[53] La aceste dezacorduri interne (au existat şi altele în cadrul Partidului Comunist grec) s-a adăugat despărţirea Belgradului de Moscova la mijlocul anului 1948.

Era inevitabil ca Tito să nu mai acorde ajutoarele oferite până atunci. De asemenea, a fost evidentă deschiderea Moscovei faţă de diplomaţia americană, pentru a pune capăt în mod onorabil conflictului. De altfel, Stalin se temea că intervenţiile insistente pe teritoriul Greciei ar putea constitui o provocare intolerabilă pentru Washington, care, alături de Londra, plănuise la rândul lui (fără succes) răsturnarea regimului albanez. Cea mai bună soluţie pentru Moscova şi pentru blocul sovietic ar fi fost constituirea unei Macedonii mai mari, care să fi inclus teritoriile iugoslave şi greceşti şi teritoriile bulgare mai puţin întinse: noul stat ar fi fost cuprins într-o federaţie balcanică ce avea să cuprindă Albania, Bulgaria şi Iugoslavia. În acel moment însă, proiectul unei federaţii între Sofia şi Belgrad nu mai întrunea consensul necesar (dacă existase vreodată), iar Statele Unite aveau o poziţie suficient de puternică pe teritoriul Greciei pentru a nu face nici o concesie. Stalin a recunoscut situaţia şi Macedonia egeeană a rămas în interiorul graniţelor greceşti, în timp ce populaţia slavă care a rămas (mulţi luptători au fost expatriaţi, dar şi mulţi comunişti greci) a fost supusă unei elenizări treptate. Controversele dintre Atena, Belgrad şi Sofia au persistat. Koliševski[54] i-a acuzat pe Zachariadis şi pe cominformişti că după ruptura dintre Tito şi Stalin au propus, ca o

---

[53] Giorgio Vaccarino, *La Grecia tra Resistenza e guerra civile 1940-1949*, FrancoAngeli, Milano, 1988, pp. 289–291.

[54] Lazar Koliševski, *Aspects of the Macedonian question*, ed. cit., pp. 186–187.

diversiune, federația balcanică, în care ar fi fost inclus un stat macedonean mai mare, dar a fost apoi nevoit să dea înapoi.

9. Bulgaria de la un război la altul

În societatea bulgară, clasa țărănească predomina net, dar lipseau aproape cu desăvârşire marile proprietăți funciare, care dispăruseră odată cu încetarea dominației otomane în 1878. Aparent, a existat, aşadar, o contradicție: Bulgaria a fost singura țară europeană care, timp de câțiva ani, a avut un regim cu adevărat țărănesc, adică inspirat de interesele şi ideologia claselor rurale, dar, paradoxal, acolo s-a realizat o reformă agrară de mică anvergură: deşi suprafața maximă a terenului arabil permisă de lege era de numai 30 de hectare (cu condiția ca proprietarul să nu fie „absent"), terenurile confiscate – de la cine să fie confiscate dacă nu existau mari proprietari de pământ? – au fost atât de puține, încât abia dacă au fost suficiente pentru a satisface nevoile refugiaților bulgari din Macedonia şi Tracia, adică din teritoriile care fuseseră alipite la alte state.[55] Un alt aspect surprinzător este faptul că extrema stângă (mai întâi socialistă, apoi comunistă) a reuşit să obțină un număr important de voturi, în condițiile în care industria era încă la primii paşi. Totuşi, acesta a fost mult mai scăzut decât voturile Uniunii Agrare Bulgare (UNAB), care a reuşit să guverneze timp de patru ani consecutivi cu mare libertate de acțiune.

Acest regim era rezultatul firesc al istoriei politice şi sociale bulgare, chiar dacă a fost o urmare a războiului şi, în

---

[55] Ljuben Berov, *Le développement économique de la Bulgarie à travers les siècles*, Sofia-Presse, Sofia, 1980; John R. Lampe, *The Bulgarian economy in the twentieth century*, St. Martin's, New York, 1986.

special, a înfrângerii. Liderul său carismatic, Aleksandăr Stamboliiski, a ajuns la putere pe cale electorală (28% din voturi, față de 19% în 1914) şi a trebuit să formeze o alianță cu partidele liberal-progresiste şi naționaliste (partidele tradiționale suferiseră toate un declin electoral accentuat în 1919) pentru a obține o majoritate parlamentară, în fața unui soi de „splendidă izolare" a Partidului Comunist (PCB), care a ieşit de la urne pe locul al doilea ca număr de voturi şi care nu era dispus să se alieze cu UNAB (în timp ce Partidul Social-Democrat, PSD, avansase pretenții prea mari).

Deoarece liderul Dimităr Blagoev nu a putut fi convins să colaboreze cu guvernul, noul prim-ministru s-a angajat, între 1919 şi 1920, într-o dură luptă corp la corp cu PCB: pentru a înăbuşi greva declanşată de sindicate în urma unui acord prin care social-democrații şi comuniştii (moştenitorii vechilor socialişti maximalişti sau „înguşti") se aliaseră după ani de zile, au fost luate măsuri extrem de dure, la limita legii. UNAB a înființat o gardă armată (Garda Portocalie) pentru a combate gărzile PCB ŞI PSD. Câteva luni mai târziu, în primăvara anului 1920, au avut loc noi alegeri, la care UNAB a repurtat un mare succes, dar nu atât de mare încât să îi garanteze o majoritate fără a forma coaliții. Pentru a depăşi acest obstacol, Stamboliiski nu a ezitat să declare nulă alegerea a 13 deputați (9 comunişti) pentru ca acele locuri să fie atribuite partidului său. Astfel a luat naştere primul guvern agrarian „autonom" (*samostojatelno*). La următoarele alegeri din 22 aprilie 1923 – împotriva poziției tradiționale a UNAB – liderul țărănist a decis şi a folosit restaurarea circumscripțiilor uninominale pentru a reduce la minimum opoziția din partea dreptei şi stângii. Sistemul electoral majoritar le-a permis acestora să obțină un număr impresionant de mandate, 212 din 243, cu 52, 7% din voturi, în timp ce PCB a obținut 18, 9%, iar blocul

constituțional[56] a obținut 15, 5%.

Faptul că au avut de partea lor puțin peste jumătate din electorat (chiar şi admițând că votul a fost parțial condiționat) nu era suficient pentru a produce o transformare politică, economică şi socială profundă fără reacții periculoase în diferite cercuri. Din punct de vedere numeric, dar şi politic, cel mai mare succes al Uniunii Agrare s-a înregistrat cu ocazia referendumului popular referitor la aplicabilitatea unei norme ce viza urmărirea în justiție a politicienilor responsabili de problemele Bulgariei din timpul războiului, inclusiv a tuturor consiliilor de război (nu doar a guvernului Radoslavov). Opoziția de centru-dreapta unită în blocul constituțional a susținut că este vorba despre o „lege a răzbunării", îndreptată împotriva tuturor adversarilor politici, însă urnele de vot au arătat că cei favorabili legii câştigaseră cu aproximativ 600.000 de voturi la 200.000. Propunerea s-a bucurat de susținere şi în afara propriului electorat, atrăgând simpatia celor care îi condamnau pe cei ce nu numai că duseseră țara spre înfrângere, dar condamnaseră populația la condiții de viață grele: Bulgaria a înregistrat cea mai mare inflație postbelică de pe întregul continent european, salariile neținând pasul cu creşterea prețurilor.

În mod firesc, mişcarea țărănească bulgară avea tendințe republicane. Pentru ei, statul nu era, până la urmă, nimic mai mult decât suma diferitelor comunități rurale, viziune care semăna oarecum cu „statul" anarhic al lui Bakunin. Cu toate acestea, UNAB a ajuns la putere cu acordul lui Boris III de Coburg şi prin alegeri şi nu a pus sub semnul întrebării nici instituția monarhică, nici sistemul parlamentar (unicameral). Ideologii țărănişti intenționau să

[56] Constituit în iulie 1922, reprezenta rezultatul alianței partidelor de centru şi de dreapta.

facă pentru clasa țărănească ceea ce Lenin încerca să facă pentru proletariat în Rusia, şi anume un stat de clasă, o dictatură de clasă. De fapt, un astfel de radicalism era menit să se estompeze într-o politică ce privea în principal clasele sociale pe picior de egalitate. Acesta este încă un motiv pentru care relația sa cu bolşevismul a fost ambiguă: pe de o parte, Stamboliiski părea dispus să ajungă la un acord cu sovieticii şi, de altfel, căutase o alianță cu comunişti bulgari; pe de altă parte, nu ezitase să folosească tactici de forță față de aceştia din urmă, iar pe plan internațional a dorit ca în 1921 să se înființeze aşa-numita Internațională Verde sau *International Agrarian Bureau*. Era vorba despre o organizație la care s-au afiliat partidele țărăneşti din diferite țări, în special din Europa Centrală şi Balcanică, cu sediul la Praga, ulterior în concurență vădită cu Krestintern. Deşi radicalismul a continuat să fie mai mult ideologic decât concret, au existat unele manifestări ale acestuia. Una dintre categoriile direct vizate a fost cu siguranță cea a avocaților. Înființarea instanțelor de judecată locale pentru a rezolva litigiile dintre țărani însemna deja privarea instanțelor orăşeneşti de unele competențe şi privarea avocaților de o parte din activitate, dar aceştia din urmă au fost, de asemenea, împiedicați să primească funcții publice sau să fie aleşi în parlament şi în administrația locală. În general, burghezia, deşi puțin numeroasă, nu prea era de acord cu regimul (greva profesorilor universitari din 1922) şi nici nu înțelegea unele reguli, cum ar fi cea privind dimensiunea maximă a locuințelor.

O altă opțiune ideologică a vizat crearea armatei muncitoreşti printr-o lege care a intrat în vigoare la 14 iunie 1920, însă prima recrutare a fost efectuată abia în noiembrie 1921. Armata trebuia să fie formată dintr-un număr mare de tineri (toți bărbații de peste 20 de ani şi femeile de peste 16 ani) care lucrau în sectorul public şi, din

punct de vedere social, înlocuia recrutarea, limitată drastic printr-o clauză din tratatul de pace. Regimul țărănist a vrut să demonstreze că îi convinge pe tineri să îşi slujească patria printr-un angajament paşnic şi constructiv; totuşi, a fost un eşec total şi doar câteva mii de tineri au efectuat acest serviciu, care nu a avut nici un efect economic semnificativ. Străinătatea a crezut că Sofia ar vrea să evite obligația de a limita numărul de voluntari la 20.000. În realitate, Stamboliiski a concediat chiar mai multe cadre militare decât era necesar, creând nemulțumire în rândul clasei ofițerilor, care au format Liga militară (*Voenna liga*), care a devenit în cele din urmă un factor politic important. În 1922, guvernul a trebuit, de asemenea, să dezarmeze cei 30.000 de soldați ai armatei „albe" conduse de generalul Piotr Vrangel', care luptase în zona sudică ruso-ucraineană şi care apoi fugise în Bulgaria.

Ideologia țărănistă a cunoscut manifestări relevante şi în domeniul relațiilor internaționale: aceasta era orientată spre pacifism, considerând că conflictele aveau la origine mai curând interesele dinastiilor sau ale claselor conducătoare decât motive etnice sau naționale: poziția obiectiv slabă a Bulgariei ca stat învins justifica această opțiune şi în viitorul imediat, deşi chiar şi politicienii agrarieni simțeau şi împărtăşeau parțial starea de spirit a multor bulgari, care considerau că au fost pedepsiți pe nedrept prin deciziile ratificate în Tratatul de la Neuilly. Pe lângă faptul că a trebuit să plătească datorii de război împovărătoare (care nu au fost niciodată plătite în întregime) şi să renunțe la a mai avea forțe armate demne de acest nume, Bulgaria a trebuit să cedeze unele teritorii de la granița cu Iugoslavia, fără a putea recupera Macedonia, ocupată efemer în timpul Marelui Război, să accepte ca sudul Dobrogei să rămână parte integrantă a României şi, în cele din urmă, să cedeze Tracia de vest Greciei, pierzând astfel ieşirea la Marea Egee.

Întorcându-se la Sofia de la Paris după semnarea tratatului de pace, Stamboliiski a declarat că se întorcea „cu cadavrul Bulgariei”[57].

Totuşi, din acest punct de vedere, guvernul de la Sofia a fost foarte dispus să renunțe la orice revizionism. Astfel, a reuşit să ajungă la un acord cu principalul adversar al Bulgariei, Iugoslavia (Regatul SHS), ce stăpânea aproape toată Macedonia slavă, la care Stambolijski a renunțat oficial prin semnarea Tratatului de la Niš în 1923. Opoziția națională şi, în special, Organizația Revoluționară Internă Macedoneană (VMRO), condusă de Ivan Mihailov, care era bine înrădăcinată în Bulgaria şi în special în regiunea Pernik, de unde organiza raiduri pe teritoriul iugoslav şi grec, a considerat acest act ca fiind o trădare a națiunii bulgare. VMRO a constituit o sursă serioasă de instabilitate internă: disensiunile interne erau accentuate, diverşii reprezentanți nu ezitau să recurgă la gesturi de forță şi la crime politice, comise chiar şi pe străzile Sofiei. Mai ales după Acordul de la Niš, guvernul agrarian a luat măsuri drastice împotriva acestei organizații, care a recurs chiar şi la asasinarea ministrului de război Alexandăr Dimitrov în decembrie 1922.

În ciuda consensului larg menționat mai sus, regimul agrarian avea mult prea mulți duşmani: militanții macedoneni, militarii organizați în *Voenna liga*, susținătorii lui Vrangel, comuniştii, social-democrații, partidele de centru-dreapta reunite în Blocul Constituțional şi, poate, însuşi regele Boris III. Acesta din urmă a fost avertizat că, cu ajutorul armatei şi al VMRO şi cu acordul partidelor, se pregătea o lovitură de stat pentru a-l răsturna pe Stamboliiski, mizând pe absența oricărei reacții din partea

---

[57] *Documents and Materials of the History of the Bulgarian People*, BAN, Sofia, 1969, p. 418.

comuniştilor. Planul colonelului Damian Velcev a reuşit pe deplin la 9 iunie 1923, deoarece încercările de rezistenţă ale ţăranilor militanţi au fost cu totul limitate şi lipsite de eficienţă. Şeful guvernului s-a adăpostit în provincia Pazardžik, unde, câteva zile mai târziu, a fost găsit de membri ai VMRO, care l-au ucis după ce l-au torturat şi după ce i-au tăiat degetele de la mâna cu care semnase Tratatul de la Niš.[58]

În ciuda acestei tranziţii sângeroase, Bulgaria nu a renunţat la instituţiile sale democratice. Guvernul instalat prin lovitura de stat, condus de Aleksandăr Cankov, un economist şi academician cu simpatii fasciste, nu a modificat constituţia şi a guvernat cu sprijinul unei largi majorităţi parlamentare, rezultată în urma alegerilor discutabile din noiembrie 1923. În momentul loviturii de stat, comunişti rămăseseră în afara reglării de conturi, aşa cum au numit-o ei, dintre burghezia urbană şi cea agrară, ceea ce îi avantajase pe conspiratori sau poate împiedicase o baie de sânge. Cominternul a criticat această opţiune, astfel că PCB a decis să colaboreze cu celelalte organizaţii agrariene pentru a organiza o insurecţie în luna septembrie a anului următor, care nu a avut succes şi care a fost reprimată cu duritate. Mulţi militanţi comunişti şi agrarieni au căzut victime, sau au fost închişi, sau au fugit în străinătate. Cele două partide au fost interzise abia în 1924, în baza unei legi privind siguranţa statului, dar câţiva ani mai târziu li s-a permis să participe din nou la competiţia electorală, PCB fiind numit Partidul Muncii. În realitate, nu a fost legalizat deoarece în 1925 militanţii comunişti organizaseră un atac terorist de mare gravitate în Catedrala Sveta Nedelia (Sfânta Duminică), care a făcut 120 de

[58] Francesco Guida, „Un'esperienza unica: il regime agrario di Stambolijski in Bulgaria (1919-1923)", în *Clio*, XXXIX, 2003, 1, pp. 85–102.

victime, deşi regele, principala ţintă, nu se afla acolo. Ca reacţie, mulţi militanţi de stânga au fost arestaţi şi câţiva au fost condamnaţi la moarte (unii au dispărut pur şi simplu).

Comuniştii bulgari şi Cominternul au fost nevoiţi să se ocupe de chestiunea macedoneană şi, în general, de vechea ipoteză a unei federaţii balcanice, care existase în anii dinainte de război atât în cadrul VMRO, cât şi în mişcarea socialistă internaţională. De fapt, aripa stângă a vechii organizaţii macedonene a ajuns în cele din urmă la o înţelegere cu mişcarea comunistă, ducând, inevitabil, la scindare: în 1925 a luat naştere VMRO *Obedinenie* (adică, în mod paradoxal, unită). În această tranziţie dificilă, unii conducători, precum Todor Alexandrov şi Alexandăr Protogerov, la insistenţele guvernului Cankov, au refuzat în cele din urmă condiţiile stabilite de Comintern în aşa-numitul Manifest din mai 1924, chiar dacă sprijineau ideea unei federaţii balcanice care să cuprindă o Macedonie autonomă. Acest lucru nu a împiedicat uciderea lor. Şi unii dintre membrii de frunte ai noii formaţiuni aliate cu comuniştii, cum ar fi Dimităr Vlahov, au fost, la rândul lor, ţinte ale atentatelor comise de oamenii lui Mihailov. Separatiştii macedoneni au fondat la Viena revista *Fédération Balkanique*, care a devenit din ce în ce mai pro-sovietică până la închiderea ei în 1930. Curentul mai naţionalist şi pro-bulgar a continuat să facă incursiuni pe teritoriul iugoslav, şi cu subvenţii provenind de la Roma, iar în 1934 militantul său Vlado Cernozemski, susţinut de *ustaš*-ii croaţi, a fost cel care l-a ucis pe regele Alexandru Karagheorghevici la Marsilia. Timp de câţiva ani, a acţionat cu acordul de principiu al guvernului de la Sofia, dar după dramaticul an 1934 tendinţa preponderentă spre autonomie i-a determinat în cele din urmă pe noii deţinători ai puterii să îndrepte represiunea şi împotriva oamenilor lui Mihailov.

Bulgaria a fost prima ţară din Balcani care a abandonat

modelul democratic occidental, deşi acesta supraviețuise chiar şi loviturii de stat din 1923. Mai mult chiar, după guvernul Cankov, în 1927, sistemul politic părea să fi revenit la o normalitate deplină, fapt care a permis chiar şi contractarea unui împrumut internațional, cu sprijinul guvernului britanic, gest care dovedea credibilitatea Bulgariei. Formațiunile de dreapta care simpatizau cu fascismul italian (nazismul nu constituia încă un model) aveau un număr foarte limitat de susținători şi erau în esență marginalizate de principalele forțe politice. Pericolul pentru democrație venea din rândurile Ligii Militare sau *Voenna Liga*, un element cheie în succesul loviturii de stat împotriva lui Stamboliiski. Liga reunea mai multe orientări: susținători atât ai monarhiei, cât şi ai republicii, susținători ai unei politici externe revizioniste, dar şi ai uneia conciliante. De-a lungul anilor, cercul politic şi cultural *Zveno* (Inel) a avut un succes deosebit. Membrii săi nu împărtăşeau aversiunea față de Iugoslavia, răspândită în rândul bulgarilor, dar, cu privire la politica internă, nu sperau ca modernizarea țării să urmeze calea democrației liberale: modelul din care păreau să se inspire era de factură corporatistă şi din acest motiv unii istorici (Ilcio Dimitrov)[59] au vorbit de afinități cu fascismul italian. Totuşi, când în 1934 *Zveno* a dat o nouă lovitură de stat, care nu l-a detronat pe regele Boris III, ci i-a impus numirea colonelului Kimon Gheorghiev în fruntea guvernului şi suspendarea imediată a Constituției din 1879, acesta nu a făcut nici un gest de simpatie față de Roma, ci a deschis prompt calea diplomatică spre Belgrad.[60]

---

[59] Ilcio Dimitrov, *Ivan Bagrianov: karedvoreț, politik, dărjavnik. Istoriceski ocerk*, Marin Drinov, Sofiia, 1995.

[60] Paola Storchi, *Alle origini del colpo di Stato del 19 maggio 1934: nascita e sviluppo del circolo Zveno*, în *Tra speranze e delusioni. La Bulgaria a Versailles*, coord. Rita Tolomeo, Lithos, Roma, 2002, pp. 121–146.

Noul regim nu a avut viață lungă. Încă din 1935, Boris III (căsătorit cu Ioana de Savoia, fiica lui Victor Emanuel III), mizând pe aripa monarhistă a Ligii Militare, i-a înlăturat pe Gheorghiev şi pe colonelul Velcev, „tehnicianul" loviturilor de stat. Totuşi, el nu a restabilit constituția, ci a creat un regim personal, bazat pe un partid național, aproape unic, devotat lui, şi pe un parlament ales în aşa fel încât să nu iasă niciodată din cuvântul executivului. O excepție rară a fost o mână de opozanți care nu au aprobat aderarea la Pactul Tripartit, în 1940, în timp ce Dimităr Peşev, vicepreşedinte al Camerei Deputaților, a reuşit să împiedice deportarea întregii comunități evreieşti din Bulgaria (50.000 de indivizi), în plin al Doilea Război Mondial, când convoaiele erau deja pregătite să plece spre lagărele de concentrare ale *Reich*-ului, exercitând presiuni puternice (care poate că nu au displăcut în totalitate) asupra regelui şi a prim-ministrului Bogdan Filov.[61] În rest, regimul autoritar bulgar nu a fost foarte diferit de modelul care se răspândea în întreaga Europă Centrală şi de Est. Cu toate acestea, s-au păstrat formele parlamentare, iar în 1937 a fost adoptată o lege care acorda dreptul de vot femeilor căsătorite, care şi-au putut exercita acest drept la alegerile din 1938.[62]

Multă vreme, regele Boris III nu a ascultat propunerile de alianțe angajante, care îi erau propuse din mai multe părți, pentru a menține Bulgaria în afara războiului care începuse în septembrie 1939. Totuşi, situația internațională nu îi permitea să păstreze o stare de neutralitate absolută. Indicațiile venite de la Berlin şi Roma, şi cu acordul Moscovei (în lumina Pactului Ribbentrop–Molotov), au determinat în cele din urmă guvernele român şi bulgar să

---

[61] Gabriele Nissim, *L'uomo che fermò Hitler: la storia di Dimităr Pešev che salvò gli ebrei di una nazione intera*, Mondadori, Milano, 2000.

[62] Richard J. Crampton, *Bulgaria, crocevia di culture*, Beit, Trieste, 2010, p. 174.

negocieze retrocedarea celor două județe din sudul Dobrogei către Bulgaria. Aceasta a fost pusă în aplicare prin Tratatul de la Craiova din 7 septembrie 1940 şi a fost însoțită de un schimb de populație, pentru a nu lăsa minorități considerabile în regiune şi, respectiv, în Dobrogea de Nord. Acest succes al revizionismului paşnic bulgar a declanşat, pe de o parte, acțiuni în vederea revizuirii favorabile a frontierelor occidentale, pe de altă parte alegerea uneia dintre marile coaliții care se confruntau în teatrul de război.

Chiar şi atunci când Bulgaria a semnat aderarea la Pactul Tripartit (februarie 1941) şi a fost permis tranzitul trupelor germane ce înaintau spre Grecia, guvernul bulgar condus de Bogdan Filov[63], care era hotărât pro-german[64], a rămas în afara conflictului mondial, trecând abia în 1941 la ocuparea teritoriilor macedonene atât din Grecia, cât şi din Iugoslavia. Acest lucru a fost suficient pentru a proclama starea de război cu Anglia şi Statele Unite, după începerea conflictului dintre Japonia şi SUA. În audiența de adio cu ministrul bulgar de externe Popov, reprezentantul britanic Rendel a reiterat reproşul că guvernul bulgar nici măcar nu alesese atitudinea Danemarcei, ci preferase să colaboreze activ cu Germania, precum şi amenințarea că Anglia nu va uita niciodată că Bulgaria s-a aliat cu duşmanii săi.[65]

---

[63] Despre Filov v. eseul lui Alberto Basciani, *Un archeologo al servizio della monarchia bulgara. La parabola politica di Bogdan Filov 1940-1944*, în *Intellettuali vs democrazia. I regimi autoritari nell'Europa sud-orientale (1933-1953)*, coord. Francesco Guida, Carocci, Roma, 2010, pp. 111–158.

[64] Germaniei i se făcuseră multe concesii prin introducerea unor legi antisemite moderate, dizolvarea lojelor masonice, constituirea unei organizații naționaliste (*Brannik*, Apărătorul) în vreme ce un antisemit, Petăr Grabovski, a fost numit ministru de interne. Cfr. Richard J. Crampton, *Bulgaria crocevia di culture*, ed. cit., p. 177.

[65] Ilcio Dimitrov, *Angliia i Bălgariia 1938-1941. Navercerneto i nacealoto na Vtorata svetovna voina*, n. Izd. Sv. Kliment Ohridski, Sofiia, 1996, p.

Cu toate acestea, în primii ani ai războiului operațiunile militare nu au atins pământul bulgar.[66] Mai presus de toate, Bulgaria nu a participat la lupta împotriva Uniunii Sovietice, cu care a menținut relații diplomatice normale. Totuși, evoluțiile din timpul războiului nu au întârziat să influențeze și soarta acestei țări balcanice. După mortea regelui Boris III din cauze naturale,[67] în august 1943, regența[68] a adoptat o politică prudentă. Sfârșitul anului 1943 și primele luni ale anului 1944 au adus bombardamente anglo-americane asupra Sofiei și asupra altor orașe, iar Bulgaria a încetat să mai fie insula fericită din primii ani ai conflictului, fără suferințe pentru populație și cu o situație economică înfloritoare. Regenței i-a fost din ce în ce mai greu să facă față în primul rând presiunilor Germaniei și Uniunii Sovietice și ceva mai târziu a încercat să se rupă de alianța cu Germania, numind în acest scop guvernul condus de Ivan Bagrianov[69] în iunie 1944. La începutul lui septembrie 1944, cu Armata Roșie ajunsă la graniță, acesta a cedat locul unui guvern condus de Konstantin Muraviev, reprezentant al Partidului Țărănesc,

---

213.

[66] S-a spus că bulgarii au participat „simbolic" la război.

[67] Multă vreme a circulat ipoteza că ar fi fost otrăvit la ordinul lui Hitler, cu care se întâlnise în Germania cu câteva zile înainte de a muri la Sofia, după o excursie pe Muntele Musala, decisivă, poate, pentru decesul său. Se vorbea despre introducerea de otravă în masca de gaze care se purta la vremea aceea, de obicei, în timpul zborului. Cu siguranță regele, în urma căderii lui Mussolini în iulie și a conversațiilor cu reprezentantul Italiei la Sofia, Massimo Magistrati, cumnatul lui Ciano, se gândea să abandoneze Germania, care începea să se clatine.

[68] Era formată din fratele lui Boris, Kiril, fostul prim-ministru Bogdan Filov și generalul Nikola Mihov. Conducerea guvernului i-a fost încredințată lui Dobri Bojilov, apropiat al lui Filov.

[69] Ilcio Dimitrov, *Ivan Bagrianov: karedvoreț, politik, dărjavnik. Istoriceski ocerk*, ed. cit.

care a mers până la a declara război Germaniei.[70] Acest lucru nu a împiedicat Moscova să declare război Bulgariei şi forţele militare sovietice să ocupe teritoriul bulgar.

Între timp, Frontul Patriotic (*Otecestven Front*, OF), organul politic al rezistenţei, care includea agrarieni, socialişti, comunişti, adepţi ai cercului *Zveno* şi alţii, a proclamat o insurecţie (9 septembrie 1944) şi a preluat puterea, arestând regenţii şi miniştrii. În realitate, complicitatea ministrului de război Ivan Marinov şi a militarilor loiali acestuia a fost decisivă pentru succesul noii lovituri de stat. Paradoxal, pentru o perioadă, ţara care avusese cel mai puţin de-a face cu conflictul s-a aflat în război cu toate marile puteri beligerante. S-a instalat un guvern de largă coaliţie, condus, ca şi în 1934, de Kimon Gheorghiev. Odată cu instaurarea regimului comunist şi cu „satelizarea" faţă de Uniunea Sovietică, se întrevedea la orizont o schimbare politică de lungă durată. Între timp, soldaţii bulgari au urmat Armata Roşie în campaniile din Ungaria şi Austria: 23.000 dintre ei nu s-au mai întors acasă.

10. Albania, un stat virtual

În ciuda lipsei de omogenitate a ţării şi în pofida slăbiciunii instituţiilor statului, datorită interesului puterilor şi mai ales al Italiei, căreia nu i-a fost recunoscut protectoratul sugerat în repetate rânduri, Albania a reuşit să îşi păstreze

[70] Câteva mii de soldaţi germani fuseseră închişi, în vreme ce majoritatea îşi găsiseră adăpost dincolo de graniţă. Bagrianov eliberase deja prizonierii politici şi, printre ei, personalul Legaţiei italiene, care în septembrie 1943 nu dorise să opteze pentru Republica de la Salò. A se vedea Francesco Guida, „La Bulgaria di Luigi Saporito: la testimonianza di un uomo comune", în *Etudes balkaniques*, 50, 2, 2014, pp. 141–155.

independența, dar în limitele stabilite în 1913. Aşadar, nu obținuse toate teritoriile la care albanezii aspirau: unele dintre ele – Çameria – au continuat să aparțină statului grec (dar grecii, la rândul lor, revendicau teritorii ale statului albanez) şi, mai ales, în statul iugoslav (Kosovo, Macedonia de Vest). Totuşi, imediat după încheierea Marelui Război, problema granițelor nu a reprezentat o prioritate. În primul rând, trebuia asigurată existența unui stat demn de acest nume, care să aibă o administrație, instituții recunoscute de toți cetățenii capabile să asigure serviciile esențiale, care lipseau cu desăvârşire din țară (şcoală, sănătate). De fapt, a continuat lupta dintre lideri şi grupuri de putere opuse, ce se uneau doar atâta vreme cât era necesară respingerea unui protectorat străin. S-a spus că trupele italiene, staționate pe teritoriul albanez în timpul conflictului european, au fost nevoite să se retragă, inclusiv sub presiunea unei părți a opiniei publice italiene: doar mica insulă Sazan, din fața importantului port Vlora, a rămas sub control italian.

Influența politică a Romei a continuat să se facă simțită în țara vulturilor, unde din rândurile celor care luptau s-a ridicat un tânăr bei din regiunea de nord a râului Mati, Ahmed Zogolli (Zogu), care a reuşit în 1922 să fie ales preşedinte al republicii. Cu toate acestea, în iunie 1924, sub presiunea tulburărilor care ajunseseră în capitala Tirana dinspre sud, a fost forțat să predea puterea episcopului ortodox Fan Noli şi a fugit în Iugoslavia. Fan Noli a cerut la rândul lui ajutorul puterilor, în special al Italiei şi al Angliei, dar solicitările sale au rămas fără ecou, astfel încât guvernul lui nu s-a bucurat de o adevărată recunoaştere internațională. Dacă, pe de o parte, el propunea un model democratic puternic inspirat de exemplul Occidentului (de altfel, el îşi desfăşurase activitățile ecleziastice şi politice în Statele Unite ale Americii), pe de altă parte, nu garanta

recunoaşterea intereselor economice străine, cum ar fi cele ale Anglo-Persian Oil Company. După câteva luni, spre sfârşitul anului 1924, într-o situaţie obiectivă de fragilitate a executivului, din Iugoslavia şi cu sprijinul guvernului de la Belgrad, Zogu a lansat contraatacul care i-a permis să recâştige puterea şi să proclame oficial republica (1925). Ca un Napoleon III reinventat, în 1928 s-a autoproclamat rege sub numele de Zog, iniţiind o politică de pendulare între Roma şi Belgrad, precum şi o modernizare prudentă. Italo-albanezul Terenzio Tocci, care optase pentru cetăţenia albaneză şi colaborase deja cu el, i-a reproşat revenirea la monarhie.[71] Nu au lipsit nici atentatele, cum a fost cel dramatic la care a fost supus în 1931 la Viena, la ieşirea de la teatru.[72]

Zog a avut mai mult succes în pendularea sa între Iugoslavia şi Italia (acorduri de prietenie şi protecţie au fost semnate cu aceasta din urmă în 1926 şi 1927)[73] decât în încercarea de a reforma radical societatea albaneză. Aceasta a continuat să fie guvernată pe baza dreptului cutumiar (*kanun*), iar vestimentaţia occidentală a surorilor regelui era considerată scandaloasă. Albania era locuită în proporţie de 70% de musulmani (inclusiv *bektaşi*, adepţii unei secte heterodoxe), faţă de 20% creştini ortodocşi şi 10% catolici. Acest lucru nu a afectat relaţiile dintre credincioşii diferitelor culte, ci mai degrabă imobilitatea societăţii. De altfel, dezvoltarea economică a fost foarte lentă: păstoritul şi

---

[71] Francesco Caccamo, *Odissea arbëreshe. Terenzio Tocci tra Italia e Albania*, Rubbettino, Soveria Mannelli, 2012.

[72] În atentatul organizat de gruparea *Bashkimi Kombëtar* (Uniunea naţională) a fost ucisă garda lui de corp. În 1924 Zog fusese victima unui alt atentat, în care fusese rănit.

[73] Pietro Pastorelli, *Italia e Albania, 1924-1927. Origini diplomatiche del trattato di Tirana del 22 novembre 1927*, Poligrafico toscano, Firenze, 1967; Id., *L'Albania nella politica estera italiana 1914-1920*, Jovene, Napoli, 1970.

agricultura erau resursele esențiale ale unei țări lipsite de industrie, în care chiar şi manufacturile erau rare. Banca Albaniei, înființată înainte de Războiul Mondial sub auspicii italiene şi austriece, prezența companiilor italiene angajate în căutarea de petrol şi în alte inițiative similare nu au fost îndeajuns de puternice pentru a pune în mişcare economia şi pentru a stimula, în consecință, înnoirea obiceiurilor. Aceasta depindea de impunerea de noi coduri, o sarcină dificilă, şi de alfabetizare, care a depăşit cu puțin o treime din tineri până la cel de-al Doilea Război Mondial. La acea vreme, Albania încă era caracterizată de faptul că peste 90% din populație (care era în continuă creştere) locuia în afara centrelor urbane, şi acestea de dimensiuni reduse.

Proiectul de modernizare de sus în jos, urmărit de regele Zog, progresa foarte lent, iar țara nu a cunoscut o democrație reală. Modernizarea întâmpina diverse obstacole şi rezistențe, atât din partea celor care apărau diferite interese şi obiceiuri locale, cât şi din partea unor factori din afara Albaniei. Efortul de a crea un sistem de învățământ public a intrat în conflict cu activitatea tradițională a şcolilor catolice (iezuiți şi franciscani), care de-acum contau pe sprijinul guvernului italian.[74] O mare parte a intelectualității provenea din aceste şcoli. În 1928, la Shkodra, foşti elevi ai Colegiului Savorian, fondat de iezuitul Luigi Mazza în 1878, au format asociația *Leka*, cu revista omonimă, acronim pentru Lidhje-Edukatë-Kulturë-Argtim (legătură sau colaborare, educație, cultură, divertisment).[75]

Italia părea să exercite din ce în ce mai mult un protectorat *de facto* asupra țării. Nu existau motive serioase

---

[74] Roberto Morozzo della Rocca, *Nazione e religione in Albania, 1920-1944*, il Mulino, Bologna, 1990.

[75] Atanasio Sisca, „La rivista LEKA e il suo contributo alla letteratura albanese", în *Miscellanea di albanistica*, coord. Giuseppe Gradilone, Istituto di Studi albanesi, Università La Sapienza, Roma, 1997, p. 231.

pentru a se gândi la anexarea teritorială, fiind suficientă crearea unei dependențe a economiei albaneze de cea italiană; nici regele Zog nu era capabil să se debaraseze de această tutelă. În relațiile italo-albaneze au existat suişuri şi coborâşuri: Zog s-a lipsit de serviciile generalului Alberto Pariani şi ale armatei italiene, renunțând la constituirea unei adevărate armate naționale şi rezumându-se la o miliție neregulată, loială şi pregătită pentru un război de gherilă în caz de invazie străină. Ca răspuns, Mussolini suspendase în 1933 împrumutul substanțial (100 de milioane de franci) acordat în 1931. Cu toate acestea, în esență, regele nu a găsit nici o alternativă serioasă la sprijinul economic italian, ce presupunea un anumit grad de dependență politică. Aceasta s-a văzut, de exemplu, în 1935, când Albania s-a numărat printre puținele țări care nu au aplicat sancțiunile impuse Italiei de Liga Națiunilor pentru agresiunea acesteia împotriva Etiopiei. Subsecretarul italian pentru afaceri externe, Fulvio Suvich, i-a transmis atunci lui Zog că „o întrerupere a relațiilor comerciale cu Italia ar însemna sărăcie lucie pentru întreaga țară”[76]. La 19 martie 1936 au fost semnate noi acorduri cu Italia, iar Camera Deputaților albaneză le-a aprobat în şedința sa din 28 martie.[77] De altfel, alegerea Romei de a investi în puținul petrol albanez a fost limitată, regele fiind pe bună dreptate posesiv cu această resursă națională.[78]

Adevăratul centru de putere se afla la curte, deşi câteva

---

[76] *Documenti diplomatici italiani*, serie VIII, vol. II, doc. 300, *Indelli către Suvich*, Roma, 9 octombrie 1935. Francesco Guida, „Il regno di re Zog visto dalla documentazione diplomatica italiana (1935-1936)”, în *Monarkia Shqiptare 1928-1939*, coord. M. Verli şi B. Meta, Botimet Toena, Tirana, 2011, pp. 105–119.

[77] *Tratate şi convenții dintre Regatul Italiei şi alte state*, vol. L, Ministerul Afacerilor Externe, Roma, 1938, pp. 25–73.

[78] Matteo Pizzigallo, *La ‘politica estera’ dell’AGIP (1933-1940)*, Giuffrè, Milano, 1992.

personalităţi şi unele curente manifestau uneori reticenţă sau opinii diferite. La jumătatea anilor ’30, se ajunsese chiar şi la ideea de a recurge din nou la arme pentru a-l înlătura pe Zog sau pentru a-l forţa să modifice direcţia politică. O proclamaţie făcută în 1935 în oraşul Fier (urmată de o alta în 1937 la Gjirokastra) l-a determinat să încredinţeze conducerea guvernului lui Mehdi Frashëri, un intelectual progresist, descendent al unei familii care făcuse deja multe pentru cultura şi renaşterea Albaniei. Potrivit unei istoriografii destul de partizane, „Zog se teme. El trebuie să accepte un simulacru de democraţie şi, în special, o presă mai puţin servilă”[79]. Această experienţă a durat doar un an: deja în noiembrie 1936, Zog numea un om de încredere precum Kosta Kota în funcţia de prim-ministru, ca să poată controla în continuare personal politica albaneză.

După constituirea Înţelegerii Balcanice în 1934, s-a vehiculat posibilitatea aderării Albaniei, cu o oarecare îngrijorare din partea guvernului italian, fără acordul căruia o astfel de aderare nu era posibilă; de fapt, aceasta nu s-a produs, deşi au fost stabilite unele contacte diplomatice, mai ales cu Bucureştiul. În plus, Zog nu putea relua politica de pendulare între Roma şi Belgrad după ce la conducerea guvernului iugoslav ajunsese Stojadinović, adeptul unei politici de bună vecinătate cu Italia. Problema Kosovo-ului a continuat să cântărească ca o piatră de moară în relaţiile dintre Tirana şi Belgrad şi nu au lipsit episoadele îngrijorătoare şi sângeroase în care au fost implicaţi reprezentanţi kosovari.[80] Zog îi susţinea (şi, prin urmare, cerea ajutor financiar Romei) pe cei care părăsiseră

---

[79] Gilbert Mury, *Albanie terre de l’homme nouveau*, Maspero, Paris, 1970, p. 22.

[80] Marco Dogo, „Anno 1927: Propaganda, spionaggio e sovversione nella partita italo-jugoslava per l’Albania”, în *Studi balcanici*, coord. F. Guida e L. Valmarin, Carocci, Roma, 1989, pp. 205–238, mai ales 231–236.

regiunea, deşi mulți plecaseră în Turcia, dar fenomenul emigrării din Kosovo a avut un efect redus asupra relațiilor numerice dintre cele două popoare principale care trăiau acolo: abia în 1937, Vasa Čubrilovic a incitat, printr-un memorandum arhicunoscut (*Iseljavanje arnauta*, Expulzarea albanezilor), la îndepărtarea în masă a albanezilor din Kosovo, afirmând că „strămutarea a câteva sute de mii de albanezi nu va declanşa un război mondial”[81].

Zog aspira să se căsătorească cu o prințesă de Savoia pentru a consolida relațiile italo-albaneze şi pentru a dobândi un rang mai înalt în rândul capetelor încoronate europene. Nu a reuşit şi a ales să se căsătorească cu o nobilă maghiară, contesa Geraldina Apponyi, în 1938, iar această alegere a fost văzută la Roma ca un fel de apropiere de Berlin. În realitate, a fost şi un semn de detaşare de mediul cultural de origine, mireasa fiind catolică, iar regele musulman, deşi una dintre surorile ei, Senijé, era căsătorită cu un fiu al sultanului Abdul Hamid II.

Țara vulturilor s-a confruntat, de asemenea, cu o corupție generalizată şi, potrivit literaturii fasciste de după 1939, sprijinul financiar italian pentru Albania a fost util pentru țară, dar „a adus beneficii imense şi regelui său”[82]. La sfârşitul anilor ’30, la Roma, Ciano în primul rând, dar şi Mussolini erau convinşi că protectoratul *de facto* nu mai era suficient. La 7 aprilie 1939, forțele militare italiene au ocupat Albania (fără mari dificultăți): cei care au studiat regimul fascist italian consideră acest act ca fiind un răspuns la anexarea Boemiei şi Moraviei la *Reich*-ul german, ca o demonstrație a forței şi capacității lui Mussolini de a

---

[81] Serge Métais, *Histoire des Albanais des Illyriens à l’indépendance du Kosovo*, Fayard, Paris, 2006, p. 278.

[82] Gaspare Ambrosini, „L’Albania nella comunità imperiale di Roma”, *Quaderni dell’Istituto nazionale di cultura fascista*, seria X, V, Roma, 1940, p. 53.

lua inițiative autonome față de Hitler.[83] În esență, nici o putere nu a protestat serios împotriva actului comis de regimul fascist. A fost o uniune personală (neadmisă de Constituția albaneză), şi nu o anexare, deoarece regele Victor Emanuel III a primit coroana albaneză, dar țara a fost guvernată de un viceregе italian (Francesco Jacomoni di San Savino[84]) şi de un guvern format din politicieni şi personalități locale. Shefqet Vërlaci, un duşman al lui Zog (care rupsese logodna cu fiica acestuia) şi reprezentant al clasei moşiereşti, a fost primul şef al executivului, dar mai târziu i-a cedat locul lui Mustafa Kruja. Pe lângă Camera tradițională, a fost înființată o a doua Cameră, a Corporațiilor, al cărei preşedinte a fost mai sus amintitul Terenzio Tocci.

Prezența italiană a stimulat activitățile din domeniul urbanistic (Tirana), lucrările publice, precum şi unele servicii sociale, cum ar fi educația. Pe scurt, viața Albaniei era legată de Italia mai mult decât înainte, dar în scurt timp sentimentul național a fost hrănit cu mari satisfacții. La început, s-a pretins că războiul împotriva Greciei (1940) s-a născut şi din dorința de a sprijini aspirațiile de a realipi regiuniea Çameria la statul albanez (paradoxal, în schimb, trupele greceşti au reuşit să pătrundă pe teritoriul albanez), dar în primăvara anului 1941, odată cu prăbuşirea Iugoslaviei, a fost posibilă extinderea concretă a granițelor albaneze, nu doar la părți din teritoriul grec, ci mai ales în Kosovo şi Macedonia de Vest, unde elementul etnic albanez era foarte prezent: se năştea Marea Albanie, visată de mulți albanezi.

---

[83] Bernd J. Fischer, *L'Anschluss italiano, la guerra in Albania: (1939-1945)*, Besa, Nardò, 2007².

[84] *La politica dell'Italia in Albania nelle testimonianze del Luogotenente del Re Francesco Jacomoni di San Savino*, Rocca San Casciano, Cappelli, 1965.

A fost, totuşi, o realizare efemeră, destinată să se destrame după încheierea războiului. În septembrie 1941, a avut loc un eveniment neobservat la vremea respectivă, dar destinat să aibă consecinţe importante peste câţiva ani: din fuzionarea câtorva grupări preexistente, a luat naştere la Tirana, în clandestinitate, Partidul Comunist Albanez. La eveniment au participat 15 delegaţi, dintre care câţiva (Anastas Lula şi Sadik Premte) şi-au exprimat serioase îndoieli cu privire la posibilitatea de a avea un partid comunist într-o ţară fără clasă muncitoare şi cu o clasă ţărănească ce avea orientare conservatoare. De asemenea, s-a decis excluderea liderilor de grup din orice funcţie, deoarece erau „*imprégnés d'un esprit de clan marqué*"[85]. A fost ales un Comitet Central format din numai şapte membri, a cărui conducere a fost preluată de Enver Hoxha: acesta a fost primul mic nucleu al unui grup conducător care va conduce Albania până la sfârşitul anilor '80.

11. Grecia, de la „catastrofa asiatică" la războiul civil

Destinul Greciei a fost zbuciumat, deoarece a dobândit noi teritorii întinse în Tracia şi în insulele din Marea Egee, dar a eşuat în încercarea sa ambiţioasă de a se extinde în Asia Mică, urmând Marea Idee (*Megáli Idéa*). După ce trupele greceşti au pătruns până în inima peninsulei Anatolia, contraofensiva organizată de Mustafa Kemal, cunoscut mai târziu sub numele de Atatürk, părintele turcilor, le-a alungat înapoi spre mare (1922). În portul Smirna/Izmir (capitala districtului pe care Puterile, prin Tratatul de la Sèvres din 1920, îl dăduseră provizoriu spre administare

[85] *Histoire du Parti du travail d'Albanie*, Naim Frashëri, Tirana, 1971, p. 92.

Greciei, la care a fost anexată şi Tracia cu Adrianopol/Edirne), navele italiene i-au îmbarcat pe soldaţii greci în retragere. Această prelungire cu consecinţe locale şi dramatice a conflictului european şi mondial şi-a aflat sfârşitul în Pacea de la Lausanne din 1923.[86] Aceasta a zădărnicit speranţele grecilor, care au vorbit despre o „catastrofă asiatică": Tracia răsăriteană şi toate teritoriile asiatice au rămas parte integrantă a Republicii Turce, moştenitoare (nici în termeni teritoriali, nici în termeni ideali) a Imperiului Otoman. Importantă a fost decizia bilaterală de a demara un schimb de populaţie: 400.000 de musulmani au părăsit Grecia şi peste un milion de greci din Asia (la care s-au adăugat alţii originari din Bulgaria şi Rusia) s-au stabilit în ţară.[87]

Problema instalării lor în noua patrie a fost foarte spinoasă: dezvoltarea urbanistică a capitalei – într-o ţară cu un singur alt oraş mare, Salonic – a fost profund afectată, mulţi dintre aceşti refugiaţi contribuind la schimbarea componenţei etnice din Macedonia (unde elementul grecesc a crescut de la 43% la 89%) şi din Tracia. Nu mai puţin dificilă a fost integrarea în statul grec a teritoriilor dobândite în urma Războaielor Balcanice şi a Marelui Război. Din punct de vedere politic, provinciile nou dobândite s-au dovedit favorabile Partidului Liberal şi chiar unor formaţiuni mai progresiste, cum ar fi Partidul Comunist (KKE), condus

---

[86] Douglas Dakin, *The Unification of Greece 1770-1923*, Benn, London, 1972, pp. 241–245.

[87] Dimitrios Mammis, *La migrazione dall'Asia Minore verso la Grecia (1922-1924),* Libreria Editrice Cafoscarina, Venezia, 2010; Renée Hirschon, „Espulsioni di massa in Grecia e Turchia: la convenzione di Losanna del 1923", în M. Buttino, *In fuga: guerre, carestie e migrazioni nel mondo contemporaneo*, L'ancora del Mediterraneo, Napoli, 2001, p. 24; Renée Hirschon (ed.), *Crossing the Aegean: an appraisal of the 1923 compulsory population exchange between Greece and Turkey*, Berghahn Books, New York, 2003.

de un exilat asiatic, Nikos Zachariadis. În ceea ce priveşte consensul, KKE a avut mult timp de suferit din cauza adeziunii sale la opinia Internaționalei, care dorea desprinderea Macedoniei de Grecia. Monarhia şi formațiunile mai conservatoare au găsit mai mult sprijin în teritoriile vechiului regat.

Înfrângerea militară a avut un efect profund asupra politicii interne: nu numai că s-au succedat guverne de coloratură diferită şi lovituri de stat militare continue, care nu au avut întotdeauna succes, dar s-a ajuns ca şi regele să fie forțat să abdice în două rânduri sau să plece în exil, proclamându-se republica, şi tot în două rânduri să se restaureze puterea monarhică. Regele Constantin, care plecase în exil în 1917, a revenit pe tron în 1920 ca urmare a unui referendum îndoielnic; în 1923, succesorul său, George II, a fost nevoit să părăsească țara, iar în 1924 s-a impus republica cu 70% din voturi la un referendum dorit de cercurile militare, care susțineau de fapt guvernul liberal aflat la putere (Papanastasiou) şi din cauza dictaturii de scurtă durată a generalului Pangalos (1925–1926) noua Constituție nu a intrat în vigoare până în 1927. Noul sistem parlamentar bicameral a fost însoțit de votul proporțional, abolit de Venizelos[88] atunci când a revenit la conducerea executivului pentru patru ani (1928–1932): măsura a asigurat cel puțin o perioadă de stabilitate politică.

Din punct de vedere social, Grecia a putut să se bucure de beneficiile distribuirii pe scară largă de loturi agricole, ceea ce a transformat-o într-o țară de agricultori mici şi mijlocii; totuşi, lipsea o mişcare politică reprezentativă pentru clasa țărănească. În ciuda acestui fapt, economia a continuat să depindă în mare măsură de activitățile

[88] Doros Alastos, *Venizelos, patriot, statesman, revolutionary*, Academic international press, Gulf Breeze, 1978².

comerciale, desfăşurate în principal pe mare, în timp ce dezvoltarea industriei a fost mai puțin accentuată. Începând cu 1929, problemele tradiționale, aproape structurale, au fost agravate de efectele crizei financiare şi economice mondiale, care, la fel ca în alte țări, a avut şi consecințe în plan politic.

Noua şi ultima perioadă de guvernare a lui Venizelos s-a încheiat în 1932, an în care alegerile generale s-au soldat cu o egalitate de fond între liberali şi popularii (conservatorii) lui Panagis Tsaldaris. Un cabinet minoritar condus de cel din urmă a rezistat foarte puțin şi, în final, noile alegeri din 1933 au oferit adepților săi o majoritate confortabilă în camera inferioară, dar nu şi la senat. Acest lucru l-a determinat pe generalul Plastiras să încerce o nouă lovitură de stat în martie 1933, care a eşuat lamentabil, dar care a slăbit poziția lui Venizelos, ce a fost ținta unui atentat în iunie 1933. Ascensiunea susținătorilor monarhiei i-a determinat pe oficialii republicani să organizeze o nouă tentativă de lovitură de stat în martie 1935. Când această încercare a eşuat, au fost pronunțate mai multe condamnări la moarte şi a avut loc o epurare amplă a cadrelor militare. În cele din urmă, Venizelos însuşi şi Plastiras au fost nevoiți să se refugieze în Franța, unde cel dintâi a murit în 1936.

Curentele monarhiste erau dominante de-acum: după un succes aproape unanim al popularilor la noile alegeri, datorat şi abținerii liberalilor, Tsaldaris, deşi promisese că va organiza un nou referendum instituțional, a fost nevoit să-i predea conducerea executivului generalului Kondylis (un fost republican susținător al lui Venizelos, convertit acum la monarhie), care a proclamat reîntoarcerea la monarhie şi a organizat apoi un referendum – foarte probabil trucat – care i-a confirmat decizia. Cu toate acestea, putem bănui că majoritatea grecilor ar fi fost cu adevărat în favoarea întoarcerii regelui George, care, de

altfel, dorea să promoveze o reconciliere generală în țară. De aceea, el a numit în fruntea guvernului un civil, profesorul Demertzìs, pentru a putea organiza alegeri la termen, la începutul anului 1936: aşa s-a întâmplat, dar, din pricina sistemului proporțional restabilit, s-a ajuns din nou la paritate între cele două mari partide, astfel încât cei 15 aleşi ai Frontului Popular dominat de Partidul Comunist au fost în măsură să încline balanța.

Negocierile pe care Tsaldaris şi Sofulis (moştenitorul lui Venizelos) le-au demarat cu aceştia din urmă nu au avut nici un rezultat concret şi au determinat curtea şi unele sectoare militare să caute ca soluție „o mână forte" în contextul special în care, unul după altul, şi-au pierdut rapid viața cei mai experimentați politicieni greci, inclusiv şeful guvernului Demertzis. Regele George a încredințat conducerea guvernului generalului Metaxas, conducătorul unui mic partid de dreapta (şapte deputați), care a obținut suspendarea activităților parlamentare pentru câteva luni şi a încredințat puterea legislativă unui comitet de 40 de înțelepți. Aceasta a fost premisa creării unui regim autoritar, care a luat naştere prin suspendarea mai multor articole din constituție, la 4 august 1936, ca urmare a impasului politic prelungit, a demonstrațiilor de stradă ale sindicatelor şi a grevei generale declarate de comunişti. Parlamentul a fost dizolvat oficial şi nu a mai fost convocat decât la sfârşitul noului război mondial.

Regimul lui Metaxas[89] s-a inspirat în mare măsură din regimurile german şi italian: atât de mare era admirația personală a dictatorului pentru civilizația germană, încât vorbea despre o „a treia civilizație elenă", după chipul şi asemănarea celui de-al Treilea Reich. Cu toate acestea,

---

[89] Panayiotis J. Vatikiotis, *Popular autocracy in Greece 1936-41: a political biography of General Ioannis Metaxas*, Cass, London–Portland, 1998.

regimul nu s-a bucurat de sprijinul maselor şi a trebuit apărat prin represiune (condusă de ministrul de interne Maniadakis) de numeroasele tentative de a-l răsturna, dintre care cea mai senzaţională a fost insurecţia din Creta, înăbuşită în sânge. În timp ce unele instituţii, precum Organizaţia Naţională de Tineret, aminteau fără doar şi poate de cele ale regimurilor fasciste şi un soi de corporatism paternalist copia aspectele mai populare ale regimurilor german şi italian, politica externă şi comercială a lui Metaxas nu a fost orientată prea mult spre Roma şi Berlin. Capitalul german a pătruns, într-adevăr, în economia greacă, dar Atena nu a disprețuit tradiționala contribuţie financiară britanică şi, mai ales, a încercat să menţină relaţii diplomatice bune, aproape privilegiate, cu această veche putere protectoare, optând în 1939 pentru o neutralitate binevoitoare faţă de Londra.

Atacată de Italia în octombrie 1940, în ciuda asemănării dintre regimuri,[90] Grecia a fost învinsă în 1941 ca urmare a intervenţiei germane ce sosea dinspre Bulgaria (Operaţiunea Mariţa), care nu a putut fi stăvilită de prezenţa diviziilor britanice din regiune. Pe frontul albanez însă, armata greacă (reorganizată în ultimii ani sub conducerea generalului Papagos) a obţinut succese decisive împotriva celei italiene. Atacul italian fusese lansat la 28 octombrie 1940, în ziua celei de-a 18-a aniversări a Marşului asupra Romei, cu un ultimatum inacceptabil, prezentat în toiul nopţii de ambasadorul Grazzi, la care Metaxas a răspuns laconic „nu” („*óchi*” în greacă), această dată fiind acum ziua naţională a grecilor. Dictatorul, care a murit în ianuarie 1941 şi care a fost înlocuit de Alexandros Korizis, nu a văzut capitularea

---

[90] Mussolini, pe lângă faptul că vedea în Grecia o potenţială bază militară a Marii Britanii, intenţiona, mai presus de toate, să îi demonstreze lui Hitler că sud-estul Europei era o zonă de influenţă italiană în momentul intrării trupelor germane în România.

din 20 aprilie, semnată de generalul Georgios Tsolakoglu fără acordul guvernului (al cărui lider era Tsuderos, deoarece Korizis se sinucisese cu două zile mai înainte).[91] Țara a intrat ulterior sub ocupație italo-germano-bulgară, deşi rămăsese în funcție un guvern-marionetă condus de Tsolakoglu, dar rezistența şi-a făcut constant simțită prezența, cu toate că era divizată în mai multe curente. Regele şi guvernul Tsuderos se aflau în exil la Cairo, sub protecție britanică.

Ocupația nu a menajat populația, în special în unele regiuni.[92] În cele aflate sub control german sau bulgar, soarta evreilor a fost dramatică. Oraşul Salonic era principalul centru al evreilor sefarzi din Balcani şi era inevitabil ca ocupanții germani să aplice necruțător aici politica lor antievreiască. La început, se părea chiar că prezența câtorva zeci de mii de evrei era tolerată, dar treptat măsurile împotriva lor au devenit din ce în ce mai aspre. Descendenții evreilor spanioli care fugiseră în Imperiul Otoman ca să evite discriminarea au aflat pentru prima dată ce este un ghetou. Sfârşitul acestei tragedii era deja scris: aproape întreaga comunitate evreiască din Salonic, adică peste 45.000 de persoane, a ajuns la Auschwitz şi nu s-a mai întors niciodată. Manès Sperber i-a numit „o lacrimă în ocean". Doar foarte puțini (441 de persoane) cu paşaport spaniol au fost trimişi la Bergen Belsen, de unde au putut, mai apoi, să se refugieze în Spania şi mai târziu, prin Palestina, să se întoarcă în oraşul lor, unde încă locuiesc aproximativ o mie de cetățeni de credință mozaică.[93]

---

[91] Generalul a dorit să semneze armistițiul cu germanii, dar nu şi cu italienii, pentru că nu considera că aceştia câştigaseră în luptă.

[92] Marco Clementi, *Camicie nere sull'Acropoli. L'occupazione italiana in Grecia (1941-1943)*, Deriveapprodi, Roma, 2013, pp. 56–63.

[93] Georg Bossong, *I sefarditi*, il Mulino, Bologna, 2010, pp. 107–109. Mica comunitate evreiască nu mai are vechiul ei cimitir, ce cuprindea

În țară, rezistența s-a organizat treptat în grupări de inspirație politică diferită, dintre care cea mai puternică s-a dovedit a fi Frontul Național de Eliberare (*Ethnikó Apeleftherotikó Métopo*, EAM), condus de Partidul Comunist şi capabil să strângă o Armată Populară de Eliberare a Greciei (*Ellinikós Laïkós Apeleftherotikós Stratós*, ELAS).[94] Uniunea Națională Democrată Greacă (EDES), mai moderată şi menită să joace un rol politic la sfârşitul războiului, a avut, de asemenea, o importanță considerabilă. După ieşirea Italiei din război în 1943, mişcarea de rezistență din Grecia s-a intensificat, iar în octombrie 1944 trupele britanice au reuşit să revină pe teritoriul elen şi să instaleze un guvern (Georgios Papandreou) de unitate națională, care s-a dizolvat în scurt timp. Încă de atunci se părea că va izbucni un război civil între forțele politice moderate şi cele de stânga, conduse de Partidul Comunist. Noul guvern condus de liderul aripii liberale şi republicane a rezistenței (EDES), generalul Nikolaos Plastiras, a încheiat un acord provizoriu (Varkiza, februarie 1945) care a permis amânarea ciocnirii până la sfârşitul războiului.[95]

În 1946, după alegeri politice boicotate de comunişti şi după un referendum instituțional (care nu a fost pe deplin credibil) în care monarhia s-a impus, având drept consecință revenirea regelui George, războiul civil a încetat să mai fie discret şi a devenit explicit, iar militanții comunişti au ajuns din nou să lupte în munți. De atunci şi până în 1949, Armata Democrată Elenă, un fel de nou

---

300.000 de morminte, ras de pe fața pământului de nazişti în decembrie 1942.

[94] Cum observă scriitorul Petros Markaris, acelaşi acronim indică astăzi poliția statului (*Ellinikì Astynomia*).

[95] Cel mai cunoscut conducător militar comunist, Aris Veluchiotis (numele adevărat era Athanasios Klàras) nu a acceptat compromisul şi, exclus din Partidul Comunist, a fost prins şi ucis de monarhişti.

ELAS, cu numeroşi adepţi din minoritatea slavă şi care a acţionat mai ales în nordul ţării, dar şi în Peloponez, s-a opus cu tenacitate diviziilor guvernamentale mai numeroase, sprijinite de britanici şi, mai târziu, de americani. Gherila comunistă a primit ajutor de peste hotare şi a fost condusă de comandantul Markos Vaphiadis (până când a fost rechemat în Uniunea Sovietică) şi de secretarul Partidului Comunist Nikolaos Zachariadis, care a deţinut această funcţie, cu o atitudine stalinistă, din 1931 până în 1956: pe lângă faptul că trecuse prin închisorile de acasă, fusese închis la Dachau în timpul războiului.

Cele două tabere nu au ezitat să implice câteva zeci de mii de copii în dispută, trimiţându-i în teritoriul pe care îl controlau pentru a-i reeduca.[96] În cele din urmă, rebelii au fost înfrânţi, şi din cauza pierderii sprijinului iugoslav, ca urmare a rupturii dintre Stalin şi Tito (vezi infra, capitolul II, § 8), mulţi greci fiind expatriaţi (unii au urmat conducerea Armatei Democrate Elene până la Taşkent, în Uzbekistan[97]), după ce participaseră activ la lupta armată; alţii au fost închişi. Victimele s-au numărat cu zecile de mii. Tot în 1952, condamnarea la moarte a liderului comunist Nikos Beloiannis şi a unora dintre camarazii săi a făcut senzaţie. Între timp, Statele Unite ale Americii şi-au impus influenţa asupra guvernelor greceşti, înlocuind-o pe cea tradiţională britanică: preşedintele Truman declarase deschis că, pentru a stăvili expansiunea regimurilor inspirate de Moscova,

---

[96] Giorgio Vaccarino, *La Grecia tra resistenza e guerra civile. 1940-1949*, ed. cit.; *Greece, from Resistance to Civil War*, coord. Marion Sarafis, Spokesman, Nottingham, 1980; *Studies in the history of the Greek Civil War, 1945-1949*, eds. Lars Barentzen, John O. Iatrides, Ole L. Smith, Museum Tusculanum Press, Copenhagen, 1987.

[97] În 1956, la Taşkent, Zachariadis a fost exclus din conducerea partidului, apoi expulzat şi exilat în Siberia. În 1991 rămăşiţele sale s-au întors în patrie şi abia în 2011 comuniştii greci l-au reabilitat.

trebuia să se implice mai ales în Turcia şi în Grecia. Astfel, singura excepție din Europa de sud-est, Grecia, a rămas în afara sferei de influență sovietice şi nu a cunoscut regimul comunist. În aprilie 1947, Paul I i-a urmat fratelui său George la tron, unde a rămas până la moartea sa, în 1964.

II. ÎN SPATELE CORTINEI DE FIER

1. Problema germană şi „socialismul în jumătate de ţară": Republica Democrată Germană

Rezultatul războiului şi evoluțiile ulterioare au extins negocierile prin includerea Germaniei. După cum se ştie, puterile care câştigaseră războiul s-au aflat în curând pe poziții ostile reciproc: astfel a început ceea ce s-a numit „Războiul Rece". Chestiunea germană a constituit un veritabil test care a polarizat taberele: în această privință nu a întârziat să apară un dezacord profund între pozițiile puterilor occidentale şi cele ale Uniunii Sovietice. În timp ce la Ialta, în februarie 1945, părea că se ajunsese la un acord deplin între ele cu privire la soarta Germaniei,[98] atunci când a fost vorba de zonele de ocupație ale puterilor victorioase, opiniile guvernelor s-au diferențiat imediat. Între timp, zonelor sovietică, britanică şi americană li s-a adăugat o zonă franceză (decupată din teritoriul deja ocupat de anglo-

[98] Diane Shaver Clemens, *Yalta*, Einaudi, Torino, 1975.

americani), dar mai ales a devenit limpede că administrațiile de ocupație nu constituiau expresia unei singure linii politice. Curând, guvernele occidentale au realizat că populația germană nu putea fi abandonată în condițiile dificile rezultate în urma conflictului: Germania trebuia ajutată să devină o țară parteneră pentru celelalte state, în special pe plan economic. În schimb, guvernul sovietic a luat în serios anumite idei aprobate la Ialta, care prevedeau o Germanie divizată în mai multe state, ca în secolul al XIX-lea (Churchill), sau redusă la o țară cu o economie agrară. De fapt, multe combinate industriale germane au fost dezmembrate şi transferate pe teritoriul sovietic. În memoria istorică a germanilor, nu aceasta a rămas cea mai tragică amintire, fiindcă soldații Armatei Roşii nu s-au dat în lături de la violențe de tot felul, în primul rând împotriva femeilor.[99]

[99] Lucio Caracciolo, *Alba di guerra fredda: all'origine delle due Germanie*, Laterza, Roma–Bari, 1986.

Europa după 1945

Kremlinul spera că va exista o Germanie unificată, dar neutralizată şi plasată sub controlul puterilor victorioase. În această situație, ea ar fi devenit o garanție a siguranței şi nu ar mai fi reprezentat o amenințare pentru Uniunea Sovietică; ba mai mult, se putea preconiza că acolo avea să se instaureze o conducere politică pro-sovietică, ceea ce ar fi făcut posibilă repetarea la scară mult mai mare a situației în

care s-a aflat Finlanda timp de decenii, un stat care nu era nici satelit al Moscovei, nici condus de un guvern comunist, dar care era totuşi puternic influenţat de politica sovietică şi dispus să întreţină cu aceasta relaţii mai mult decât prietenoase. În capitalele occidentale, s-a văzut pericolul unei astfel de unificări, avantajoase pentru Moscova, şi s-a preferat o unificare parţială pe alte baze. A fost esenţial faptul că în teritoriile controlate de sovietici, partidele comunist şi social-democrat hotărâseră să se unească, încă din 1946, sub conducerea lui Wilhelm Pieck şi Otto Grotewohl, formând SED (*Sozialistische Einheitspartei*), care, cum era uşor de imaginat, nu avea să se opună niciodată dorinţelor Moscovei. Fuziuni similare au avut loc în toate ţările din bloc, dar numai doi ani mai târziu, în 1948. Noul partid a suferit o înfrângere răsunătoare la alegeri în faţa social-democraţilor şi a creştin-democraţilor, ceea ce a determinat autorităţile sovietice şi forţele de ordine germane să ia măsuri de neutralizare a formaţiunilor politice concurente prin arestări nejustificate. De altfel, alegerile ce au urmat, pentru Congresul Poporului din 1949[100], au avut loc cu o listă unică, ce includea toate partidele care erau acum aservite Partidului Unităţii Socialiste (SED), dar numai 66% dintre acestea au votat „da”.[101]

Temerile Occidentului au dus la crearea Bizoniei anglo-americane (o primă unificare parţială) şi la introducerea unor măsuri economice şi financiare care să sprijine redresarea economiei germane şi să pună bazele unei administraţii naţionale şi, prin urmare, ale unui stat

---

[100] Cei 2.000 de membri ai congresului au ales, la rândul lor, 330 de membri ai Consiliului Poporului, care a aprobat constituirea RDG: au fost actele formale preliminare înfiinţării formale a noului stat, la 7 octombrie 1949.

[101] Frederick Taylor, *Il muro di Berlino, 13 agosto 1961–9 novembre 1989*, Mondadori, Milano, 2009, p. 53.

suveran orientat decisiv spre Occident. Stalin a încercat să împiedice succesul inițiativei occidentale, cel puțin în ceea ce priveşte Berlinul: capitala era împărțită în mai multe sectoare, atribuite diferitelor puteri, chiar dacă se afla în zona de ocupație sovietică şi a fost mutată spre granița de est, deoarece Prusia Orientală, Pomerania şi Silezia erau acum cuprinse între granițele Uniunii Sovietice (Kaliningrad/Königsberg) şi ale Poloniei. În ceea ce îi priveşte pe sovietici, în 1948-1949, aceştia au vrut să îşi impună propria politică în Berlinul de Vest, împiedicând legăturile cu teritoriile aflate sub ocupație occidentală; cu toate acestea, aprovizionarea şi întreținerea acestei enclave „occidentale" în interiorul zonei sovietice a fost posibilă datorită legăturilor aeriene foarte frecvente asigurate de forțele aeriene americane (zeci şi zeci de zboruri în fiecare zi, uneori chiar cu prețul câtorva vieți omeneşti).

Au urmat proclamarea Republicii Federale Germania şi, ca răspuns, a Republicii Democrate Germane sau *Deutsche Demokratik Republik* (RDG). Grotewohl a fost numit şef al executivului (şi s-a menținut până la moartea sa, în 1964): dorința sa de a îmbrățişa orientarea unionistă a fost în acest fel pe deplin răsplătită. Acest al doilea stat, format din doar cinci landuri, nu corespundea dorințelor conducerii sovietice şi nu a fost recunoscut oficial decât în 1954, când Germania Federală era deja bine stabilizată prin alianțe occidentale. Tot în vederea unificării şi neutralizării Germaniei, începând cu 1952, Moscova a ajuns la concluzia că era oportun ca guvernele instalate la Pankow (o suburbie a Berlinului) şi Bonn să negocieze. În timp ce în politica Germaniei Federale era bine înrădăcinată convingerea că germanii de peste Elba ar trebui „recuperați" într-o bună zi, în Germania de Est s-au creat cu dificultate un nou stat şi o nouă identitate națională. Adjectivul „democrată" atribuit Republicii Pankow, în locul termenului „populară", indica, poate,

speranța creării unui stat reunificat, dar cu prea multe elemente de capitalism pentru a fi numit „popular”[102].

De altfel, mai multe partide au fost lăsate să funcționeze în continuare (creştin-democrați, agrarieni, liberal-democrați şi național-democrați, fiecare cu câte 52 de locuri), reunite în Frontul Național;[103] acestea duceau, de fapt, trena partidului SED,[104] ai cărui membri ocupau numai un sfert din cele 500 de locuri din parlament (un fel de cotă de aur), care le aparțineau şi diferitelor organizații nepartinice din Cameră: Asociația Sindicatelor Libere, Asociația Femeilor, Asociația Culturală şi *Freie Deutsche Jugend*, ai cărei membri aveau, în general, şi carnet de partid SED[105]. Partidul Muncitorilor ajungea să aibă o majoritate mascată în parlament, prin oamenii înscrişi în rândurile sale, dar mai ales era capabil să se asigure că şi celelalte grupuri parlamentare vor aproba în unanimitate deplină (care a lipsit doar în cazul legii privind legalizarea avortului, aprobată în martie 1972) toate deciziile politice, aşa încât instituția parlamentară a fost golită de orice sens. În 1989-1990, falsul pluralism a permis răsturnarea regimului pe

---

[102] În 1944 Stalin îi spusese lui Mikołajczyk că „socialismul se potriveşte în Germania ca o şa pe o vacă”; Fabio Bettanin, *Stalin e l'Europa. La formazione dell'impero esterno sovietico (1941–1953)*, Carocci, Roma, p. 172.

[103] Acesta a menținut relații şi cu Partidul comunist din Germania de Vest până ca acesta să fie dizolvat de guvernul de la Bonn, în 1956.

[104] Vreme de circa un deceniu, Uniunea Creştin-Democrată din Germania a practicat o opoziție moderată şi tolerată.

[105] Deputații nu aveau legitimitate prin mandatul primit de la cetățeni, ca în sistemele parlamentare clasice, ci prin aceea că reprezentau anumite clase sociale. De aceea, fiecare dintre celelalte patru partide avea dreptul la 10,4% din fotolii, sindicatele (FDGB) la 13,4%; 8% reveneau şi organizației Tineretul Liber German (FDJ) şi Asociației Democrate a Femeilor (DFD), în vreme ce fotoliile rămase constituiau apanajul Uniunii asociațiilor culturale: artişti, oameni de ştiință şi profesori universitari.

cale parlamentară şi abia apoi prin intermediul unor alegeri libere: de fapt, partidele şi mişcările susținătoare au ținut seamă atunci de protestul popular şi au început să acționeze independent.

În ciuda subtilităților ideologice, încă din 1952 Constituția est-germană din 1949 a fost modificată după modelul sovietic: structura federală a statului a fost eliminată, desființându-se Camera de Landuri (*Länderkammer*), iar cele cinci landuri (înlocuite de *Bezirke*, sau districte provinciale) şi-au recăpătat autonomia numai la unificarea din 3 octombrie 1990. Imnul a fost, de asemenea, modificat pentru a elimina referirea la patria germană comună. Experimentul socialist a stârnit interesul şi laudele unor intelectuali (şi în Germania de Vest, iar unii chiar s-au mutat în Germania de Est), însă în rândul populației nu s-a răspândit un entuziasm real, ci mai degrabă resemnare şi realism. A fost un stat ciudat[106], bazat mai degrabă pe o ideologie decât pe o identitate națională.

Cu greu a fost clădită o identitate specifică pentru germanii de peste Elba; totuşi autoritățile au folosit conceptul de națiune în simbioză cu ideologia comunistă cu mult mai multă prudență decât alte conduceri din blocul sovietic. Dacă în primii ani noul regim s-a bucurat de un anumit sprijin, în principal din rațiuni ideologice, odată cu stabilizarea statului, în rândul cetățenilor a luat naştere un sentiment de apartenență independent de acesta. Trecerea deceniilor şi convingerea că reunificarea nu va avea loc poate niciodată, în orice caz nu pe termen mediu, au favorizat acest proces de creare a unei identități într-o

---

106 „Un *Unrechtstaat*, un stat al nedreptății, nici măcar un stat, o invenție a Uniunii Sovietice”, scrie Luigi Vittorio Ferraris în Prefața la Federica Caciagli, *La Germania Est tra Mosca e Bonn. Ostpolitik e Westpolitik nel rilancio del processo di sicurezza in Europa (1969–1975)*, Carocci, Roma, 2010, p. 8.

Germanie care era mai mult decât înjumătățită. Astfel, est-germanii puteau să se mândrească cu realizările sportivilor (uneori chiar recurgând la practici necorespunzătoare) sau ale artiştilor, precum şi cu faptul că RDG a avut, în timp, cel mai mare venit pe cap de locuitor din întregul bloc estic, aşa încât la începutul anilor ’80 nu era cu mult în urma celui al unor țări occidentale precum Italia. Cu toate că întinderea teritorială a statului nu era mare, numărul de locuitori era proporțional printre cele mai mari dintre țările de pe orbita Moscovei; economia lui era mai avansată şi obiceiurile mai evoluate (un exemplu era practicarea nudismului).

Renunțarea la pacifism şi demilitarizare, pe care acordurile de la Potsdam o impuneau țării, a întâmpinat rezistență: abia în 1962 a fost introdus serviciul militar obligatoriu, iar celor care din diferite motive nu îl puteau efectua le-a fost permisă efectuarea serviciului în unitățile auxiliare (*Baueinheiten*) cu sarcini în domeniul construcțiilor militare până în 1975. În 1956 a fost creată *Nationale Volkarmee* (Armata Națională a Poporului), care părea să aibă un anumit caracter militar, tipic prusac. Acesteia i s-a alăturat *Deutsche Volkpolizei*, cunoscută sub tristul nume de *Vopo*, care avea sarcina de a asigura ordinea publică. Pe de altă parte, *Stasi* (denumirea populară pentru *Ministerium für Staatssicherheit*) a garantat securitatea începând din 1950 printr-un control generalizat al unui procent foarte ridicat de cetățeni, folosind un număr la fel de mare de informatori, racolați din aceleaşi cercuri sociale.[107] Din 1957 până în 1989 a fost condusă de Erich Mielke, un om cu trecut aventuros[108], care răspundea direct în fața Partidului

[107] Cea mai bună reprezentare a acestei operațiuni de supraveghere se află în splendidul film al lui Florian Henckel von Donnersmarck *La vita degli altri* – „Viața celorlalți” (*Das Leben der Anderen*).

[108] Acesta i-a urmat lui Ernst Wollweber, care pe linia destalinizării sovietice părea să încline spre o atitudine intransigentă față de populație

Unității Socialiste. Regimul nu s-a ferit să controleze cu strictețe cercurile militare, iar integrarea forțelor armate în cele sovietice a fost absolută: acestea din urmă au continuat să fie staționate pe teritoriul german până la sfârşitul Războiului Rece şi este semnificativ faptul că, după aderarea la Pactul de la Varşovia, armata RDG nu a avut un stat-major şi a fost subordonată comandamentului comun.

În Germania de Est, sezonul epurărilor a fost moderat şi a început cu o anumită întârziere. A existat o luptă internă în cadrul grupului conducător, din rândurile căruia se ridica Walter Ulbricht, ales în noua funcție de secretar în 1950 şi succesor *de facto* la conducerea SED al bătrânului Pieck (care militase alături de Rosa Luxemburg şi Karl Liebknecht), care a ocupat în continuare funcția de preşedinte al republicii până în 1960, când aceasta a fost abolită. Mulți lideri de partid au fost înlăturați din funcțiile lor de primă însemnătate, expulzați, judecați şi arestați (printre ei, cel mai temut adversar al lui Ulbricht a fost Franz Dahlem), dar după câțiva ani au fost eliberați; a existat o singură condamnare la moarte, care nu a fost executată. Ulterior, nu au fost necesare nici autocritici, nici reabilitări. Anterior, la cu totul alt nivel, nu lipsiseră procesele sumare împotriva a mii de persoane considerate implicate în regimul nazist: justiția care i-a judecat nu a folosit metode foarte diferite de cele din vremea lui Hitler; cu toate acestea, din cei aproximativ 3.500 de condamnați (32 de condamnări la moarte), jumătate au fost amnistiați la

---

şi care a ştiut să contracareze şi pretențiile cele mai radicale ale lui Ulbricht, dar care, în cele din urmă, a fost oprit de un infarct care l-a determinat să demisioneze în 1957. Până la evenimentele din iunie 1953, Stasi a fost condus de Wilhelm Zaimmer, care a plătit pentru toți prețul de a nu fi fost pregătiți pentru rebeliunea populară; timp de doi ani (1953–1955) Stasi nu a mai fost un minister de sine stătător, ci un Secretariat de Stat.

scurtă vreme.

După moartea lui Stalin, s-au reaprins speranţele poporului că guvernului şi partidului le-ar putea fi impuse noi opţiuni. Politica liderilor de la Pankow[109] fusese încurajată de dictatorul georgian, dar conducerea colegială care i-a urmat la Kremlin nu i-a scutit de critici pe tovarăşii germani. Conducerea RDG optase pentru o politică destul de strictă în domeniul muncii şi al producţiei, ridicând limita performanţelor muncitorilor. Acest lucru a provocat nemulţumiri pe scară largă tocmai în cadrul clasei care ar fi trebuit să fie cea mai apropiată de SED, ceea ce a dus la demonstraţia din 16-17 iunie 1953, iniţiată de muncitorii care reconstruiau marele bulevard (*Unter den Linden*) care ducea la Poarta Brandenburg, graniţa dintre cele două părţi ale Berlinului. Muncitorii au ajuns să ocupe clădiri publice şi au ars steaguri roşii. Represiunea a fost imediată şi brutală, executată în primul rând cu vehiculele blindate sovietice: aproximativ o sută de persoane au căzut victime, iar în alte locuri protestul a continuat până în iulie. Mii şi mii de oameni au fost arestaţi şi 42 au fost condamnaţi la moarte.

După această revoltă dramatică, în septembrie 1953 au fost create grupurile de luptă ale clasei muncitoare (*Kampfgruppen der Arbeiterklasse*), dependente de SED şi antrenate de poliţie. Fusese prima demonstraţie semnificativă împotriva regimului din întregul bloc estic, similară cu demonstraţiile care avuseseră loc în acelaşi an în oraşele cehoslovace. Grupul conducător nu a fost unit în alegerea liniei politice: impunându-se în faţa elementelor mai moderate, secretarul Walter Ulbricht pusese în aplicare o politică care nu putea fi populară, iar Moscova l-a acuzat

[109] Din 1960 toţi ceilalţi conducători ai partidului şi-au mutat reşedinţa într-o altă suburbie, bine păzită şi echipată corespunzător: Wandlitz.

că nu acționase în modul cel mai adecvat. Cu toate acestea, liderul german s-a folosit de evenimentele grave de la Berlin pentru a lovi în elementele cu tendințe liberale, inclusiv doi miniştri, şi pentru a-şi consolida propria poziție în fața Kremlinului, în timp ce Beria era eliminat sub acuzația (falsă) că ar fi vrut să „vândă" Germania de Est puterilor capitaliste.

În 1954 a început reînarmarea Republicii Federale Germania şi integrarea acesteia în NATO, Alianța Nord-Atlantică condusă de Washington. În luna noiembrie a aceluiaşi an, o conferință a reprezentanților statelor est-europene, inclusiv ai RDG, şi-a exprimat marea îngrijorare cu privire la mişcarea diplomatică şi militară a Occidentului şi la reînarmarea Germaniei Federale. Din acest motiv şi din altele, Moscova a format o alianță militară opusă, ratificată prin Pactul de la Varşovia din 1955, la care a aderat în anul următor şi Germania de Est (alături de URSS, Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, România, Bulgaria şi Albania). Astfel, aderarea la o alianță politico-militară a fost prima sa recunoaştere internațională. Demilitarizarea, democrația şi pacifismul au fost principiile stabilite de învingătorii de la Potsdam, iar eşecul lor de a le pune în aplicare la apariția Republicii Federale justifica naşterea RDG. Liderii săi condamnau acum pacifismul generic şi neutru şi considerau că este legitim să apere socialismul, în țară şi în străinătate, prin forța armelor.

Politica economică a RDG nu a fost foarte diferită de cea a Uniunii Sovietice şi de a celorlalte țări din bloc, dar a pornit de la o bază mai bună, deloc neglijabilă. A fost consolidat şi dezvoltat potențialul industrial existent şi a fost pusă în aplicare o reformă agrară cu efecte similare celor din Polonia: a luat naştere o clasă de mici fermieri ce se puteau gospodări autonom, dar spre sfârşitul anilor '50 a reînceput colectivizarea spațiului rural: micile ferme au scăzut de la

62% la 20%.

În încercarea sa de a transforma şi controla societatea din toate punctele de vedere, regimul a intrat în concurenţă puternică cu bisericile creştine, instituind chiar ritualuri foarte asemănătoare cu tainele bisericeşti (în 1958 a fost publicat *Decalogul moralei socialiste* al lui Walter Ulbricht), ritualuri care au devenit treptat, odată cu trecerea timpului, tot mai puţin politice şi din ce în ce mai folcloristice. Aşadar, lumea ecleziastică nu a fost tratată cu mult mai sever decât ceilalţi cetăţeni. Ani mai târziu, credincioşii au îndrăznit să conteste unele dintre politicile regimului.

La fel ca în cazul altor lideri comunişti, prerogativele lui Ulbricht – din 1960 ajuns şi şef de stat – au fost din nou reduse în urma celui de-al XX-lea Congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. Totuşi, destalinizarea a fost limitată: cum am menţionat, câteva mii de deţinuţi politici au fost puşi în libertate, dar nu au putut fi reabilitaţi public. Ar fi fost periculos să pui astfel sub semnul întrebării grupul conducător. În acest sens, experienţa dramatică a Ungariei (a se vedea § 5 de mai jos) a stăvilit aspiraţiile reformiste. Chestiunea germană a rămas în continuare de interes general, în primul rând pentru Moscova şi Washington, incapabile să ajungă la un acord. În 1961, autorităţile est-germane, cu sprijinul Kremlinului, au luat o decizie care a devenit în scurt timp simbolul Războiului Rece şi al divizării Europei în două.[110] A fost construit, în mare grabă, un zid care separa Berlinul de Vest de Berlinul de Est, de fapt o extindere simbolică a graniţei deja păzite dintre cele două state germane. Scopul principal era de a evita fuga frecventă

[110] Hruşciov nu era convins că era necesară o măsură atât de radicală, dar Ulbricht a informat Moscova că în fiecare zi 3.000 de oameni fugeau din ţară şi că în curând aveau să fie nevoiţi să importe mână de lucru din Uniunea Sovietică. A se vedea Andrea Graziosi, *L'URSS dal trionfo al degrado. Storia dell'Unione sovietica. 1945–1991*, ed. cit., p. 250.

spre Occident – o adevărată hemoragie de cetățeni din RDG, din toate categoriile sociale –, dar această construcție odioasă a ajuns curând să fie un simbol al totalitarismului care se opunea oricărei intenții de eliberare şi oricărei opinii contrare. Chiar şi în aceste condiții au mai existat tentative de evadare, dar acestea au devenit tot mai riscante şi aproape imposibile: şi nu puține au fost victimele din rândurile soldaților Vopo care păzeau Zidul. Dacă problema germană a găsit în această decizie un motiv în plus pentru a nu-şi afla o soluție, alegerea făcută de liderii comunişti a sfârşit prin a-i garanta regimului o structură mai stabilă. Politica economică mai eficientă a dus la întreruperea ritmului în care scădea dezvoltarea producției industriale, înregistrată imediat în RDG, ca în aproape toate țările din blocul sovietic. Germania de Est şi-a intensificat relațiile comerciale cu URSS, care furniza materii prime şi energie pentru combinatele industriale germane, şi cu celelalte state din Comecon (Consiliul de Asistență Economică Reciprocă-CAER, înființat în 1949 la Moscova ca răspuns la Planul Marshall): liderii germani păreau convinşi că doctrina diviziunii internaționale a muncii propusă țărilor din blocul sovietic era benefică pentru economia RDG. Evoluția înregistrată în anii următori confirmă, se pare, acest punct de vedere.

În ciuda ameliorării situației economice, zidul Berlinului a rămas simbolul divizării Germaniei şi a continentului european în două părți. În Occident, s-a discutat îndelung despre acesta, pe un ton foarte emfatic, pentru a critica blocul sovietic. A fost memorabil discursul ținut de preşedintele american John Kennedy, în Berlinul de Vest, la 26 iunie 1963, discurs ce poate fi rezumat în cuvintele „*Ich bin ein Berliner*”. Cu toate acestea, documentele diplomatice arată că reprezentanții guvernului şi ai diplomației americane au considerat că încetarea fugii est-germanilor a

fost un element de stabilizare menit să păstreze echilibrul în relațiile dintre cele două blocuri. La mai bine de o jumătate de secol de la evenimente, unii tind să creadă că liderii germani au fost cei care au dorit construirea Zidului, iar nu cei sovietici, în timp ce alții justifică această alegere ca fiind legitimă (chiar şi la vremea respectivă se spunea că era vorba despre o frontieră ca oricare alta) şi oportună, afirmând uneori că, la urma urmei, poporul german încă plătea pentru greşelile guvernului nazist care declanşase contraofensiva sovietică. În pofida acestor considerații, nu putem să nu observăm că ridicarea Zidului a fost o recunoaştere a faptului că viața în „paradisul" socialismului era mai puțin atractivă decât cea oferită de țările şi economiile occidentale şi să nu subliniem că despărțirea populației şi, uneori, a familiilor unei mari metropole europene precum Berlinul era o ofensă adusă civilizației.

Nu e de mirare că în 1968 conducerea RDG a fost pregătită să condamne Primăvara de la Praga şi să pună la dispoziție propriile trupe, alături de cele ale țărilor din Pactul de la Varşovia, pentru a reprima noua turnură din Cehoslovacia.[111] Cu toate acestea, angajamentul politic şi militar împotriva „socialismului cu față umană" nu a fost pe placul multor cetățeni, inclusiv al câtorva simpatizanți sau membri SED. Disidența politică se manifestase şi în anii anteriori, dar fără prea mult ecou, cu excepția replicii fulminante a lui Brecht adresate lui Ulbricht în 1953, când acesta a spus că poporul şi-a pierdut încrederea în guvern: „guvernul ar face bine să dizolve poporul şi să-şi aleagă altul". Sloganul a circulat îndelung, mai ales în rândul păturii intelectuale, şi e greu de estimat dacă cetățeanul de rând şi-a redus participarea la viața socială intensă dorită

[111] De fapt, trupele germane nu au participat concret la invazia Cehoslovaciei.

de regim. Pentru Rudolf Bahro, 1968 a fost un an al revelațiilor: în ciuda convingerilor sale marxiste, el a ajuns să critice sever aplicarea ideilor lui Marx în țările comuniste prin intermediul aparatului birocratic de partid.[112] Regimul nu a arătat toleranță față de această nouă opoziție din interiorul partidului. În 1976, expulzarea *de facto* a cântărețului şi compozitorului Wolf Biermann a stârnit mare vâlvă: i s-a permis să țină un concert în Germania de Vest şi apoi a fost împiedicat să se întoarcă. Bahro a fost arestat în 1977, o arestare aproape dorită chiar de victimă pentru a-şi răspândi ideile. Pentru a scăpa de această prezență foarte incomodă, regimul a profitat de prima amnistie şi l-a eliberat pe disident în 1979, obligându-l să se stabilească în Republica Federală. Dincolo de dezamăgirea tot mai mare a lumii intelectuale față de statul la care aderase de multe ori cu entuziasm, noi factori externi au contribuit la declanşarea unei schimbări lente a obiceiurilor est-germane.

Anii ’70 au debutat cu schimbări considerabile la vârf: în 1971, bătrânul Ulbricht a fost înlocuit în funcția de secretar general al SED de Erich Honecker[113]. Nu este foarte clar dacă nu cumva în spatele acestei schimbări s-au aflat şi motive politice, motive legate de o mai mare flexibilitate necesară în politica internă şi mai ales cea internațională. Ulbricht a păstrat funcția mai puțin importantă de şef de stat, care la moartea lui, în 1973, i-a revenit lui Willi Stoph. Stoph a deținut această funcție până în 1976, când i-a predat-o lui Honecker, care, fapt important, o cumula cu funcția de secretar de partid. Celălalt rol important, cel de

---

[112] Peter Kammerer, *Rudolf Bahro: il dissenso comunista nella RDT*, în Pier Paolo Poggio (îngrijit de), *Il dissenso: critica e fine del comunismo*, Marsilio, Venezia, 2009, pp. 107–119.

[113] Soției lui Honecker, Margot, i-au fost trasate importante sarcini politice şi sociale, ceea ce a dat naştere unor polemici.

şef al guvernului, i-a fost încredinţat inventatorului expresiei „zid antifascist”, Horst Sindermann (1973–1976), pentru ca apoi să-i fie dat din nou lui Stoph, demonstrând astfel ponderea acestuia în conducerea politică. La fel de remarcabile au fost şi schimbările survenite în chestiunea germană nerezolvată. Bonn-ul începuse *Ostpolitik* şi semnase tratate importante cu Moscova şi Varşovia, iar în 1971 a fost semnat un acord cvadripartit între puterile victorioase cu privire la statutul Berlinului. Cele două state germane aveau cale liberă să semneze un acord, în noiembrie 1972, anulându-se astfel veto-urile la acceptarea lor în ONU. Era, de fapt, o recunoaştere implicită a graniţelor reciproce, ceea ce a deschis calea spre o recunoaştere mai amplă a hărţii geopolitice europene. Câţiva ani mai târziu, acesta a fost unul dintre rezultatele Acordurilor de la Helsinki din 1975, care urmăreau să garanteze securitatea europeană prin acceptarea *status quo*-ului pe vechiul continent. S-a observat că liderii RDG au obţinut ceea ce doreau, adică recunoaşterea statului pe care îl conduceau, mergând poate mai departe decât spera Kremlinul; recunoaşterea a rămas însă una *de facto* şi a fost influenţată de noile evenimente politice, aşa cum s-a întâmplat în 1989.[114]

Schimbările la vârf şi cele politice descrise mai sus au dus la o relativă liberalizare în RDG: între 1971 şi 1972 s-a lansat chiar un program timid de privatizare, care a antrenat activităţi economice mărunte. Începând cu 1973, cetăţenilor li s-a permis să vizioneze programele de televiziune şi radio din Germania de Vest, acceptând în mod realist un obicei răspândit şi imposibil de controlat. De acest lucru au profitat şi programele televiziunii publice, care au

[114] Federica Caciagli, La Germania Est tra Mosca e Bonn, ed. cit., p. 245.

devenit mai puțin ideologizate pentru a-i împiedica pe telespectatori să se orienteze către posturile occidentale. În cele din urmă, în 1974, s-a simțit nevoia unui nou text constituțional, dar în zadar s-a căutat un echilibru între îndatoririle individului față de societate şi drepturile cetățeanului. Pe scurt, ocazia de a orienta RDG către un socialism democratic care să țină cont de drepturile fiecărui cetățean (s-a discutat despre acest lucru în anul următor, într-unul dintre Acordurile de la Helsinki) nu a fost fructificată. Acest fapt a constituit şi una din sursele nemulțumirilor menționate mai sus, venite chiar şi dinspre oameni care erau priviți cu mare respect în RDG, cum ar fi omul de ştiință Robert Havemann, care încă din 1964 şi 1965 publicase în străinătate scrieri de mare însemnătate, cum ar fi *Dialectica fără dogmă* (pentru care a fost expulzat din SED) şi *Da, greşeam. De ce am fost stalinist şi de ce am devenit antistalinist*. Dar Havemann nu a încetat să creadă până la moartea sa, în 1982, că regimul poate fi reformat într-o direcție democratică.[115] Statul est-german părea acum mai solid decât cu câțiva ani înainte, când parcă stătea să se prăbuşească, chiar dacă nu fusese rezolvată problema unei posibile unificări, o problemă necunoscută celorlalte țări comuniste.

2. Țările baltice după cel de-Al Doilea Război Mondial

Istoria țărilor baltice după noua conflagrație mondială se încadrează în istoria mai amplă a Uniunii Sovietice. Pe măsură ce se stingeau ultimele pâlpâiri ale războiului,

[115] Peter Kammerer, Rudolf Bahro: il dissenso comunista nella RDT, ed. cit.

Letonia, Lituania şi Estonia au redevenit parte a Uniunii Sovietice şi au trecut printr-un proces mult mai accentuat şi mai durabil decât experienţa de scurtă durată din 1940-1941. În zadar unele formaţiuni politice au încercat să instaureze noi guverne, cu sprijinul puterilor occidentale: în scurtă vreme, linia pro-sovietică s-a impus, chiar dacă în prezenţa unor partide comuniste minuscule, iar alegerile trucate au consfinţit noua aderare la puternicul vecin. Cele trei ţări au fost de atunci trei republici socialiste sovietice.

Timp de câţiva ani a existat o rezistenţă activă, concentrată mai ales în păduri, în timp ce un sfert de milion de oameni, mai ales cei care avuseseră funcţii de răspundere în anii războiului sau mai devreme, şi cei care nu puteau tolera noul regim, au fugit în vest. În Lituania, rezistenţa Bisericii Catolice a fost, de asemenea, remarcabilă şi a plătit un preţ mare. Mulţi preoţi şi, în general, mulţi cetăţeni consideraţi ostili sau suspecţi au fost deportaţi în lagărele din Siberia şi doar o parte dintre ei s-au întors în anii lui Hruşciov. După cum scrie Valerio Perna, „când s-a încheiat teroarea stalinistă, în 1954, Biserica Catolică era redusă la o stare de semiclandestinitate, decimată faţă de 1939 în ceea ce priveşte numărul de oameni, de instituţii şi de lăcaşuri de cult”[116]. Nu a fost vorba doar de o schimbare de regim politic sau de o legătură strânsă cu un vecin puternic; au avut loc transformări profunde la nivelul teritoriului şi în societate. Politica economică a fost racordată destul de repede la cea a Moscovei, prin naţionalizarea industriei şi comerţului, colectivizarea zonelor rurale şi industrializarea intensivă, în special în sectorul industriei grele. În timp ce productivitatea sectorului agricol bătea pasul pe loc, industrializarea a generat efecte

[116] Relazioni tra Santa Sede e Repubbliche baltiche. 1918–1940. Monsignor Zecchini diplomatico, Forum, Gorizia, 2010, p. 228.

secundare, precum degradarea ecologică a terenurilor şi o schimbare demografică accentuată. În fabricile baltice au intrat în masă muncitori şi tehnicieni din alte republici sovietice, în special din Belarus, Ucraina şi Rusia. Acest lucru a făcut ca majoritățile etnice letonă şi estoniană să fie, în statele respective, aproape puse sub semnul întrebării; în Lituania fenomenul a fost mai puțin accentuat: aici, minoritatea slavă orientală a înlocuit minoritatea poloneză, nevoită să emigreze ca urmare a conflictelor şi a mutării granițelor. Lituania a dobândit Vilnius, în timp ce Estonia a cedat în favoarea RSFS Rusă regiunea Petseri (Pečory) şi regiunea Trans-Narva.

Prin urmare, au avut loc transformări etnice şi sociale profunde. Acestea au influențat, inevitabil, profilul cultural al celor trei țări baltice, mai ales pentru că a existat o direcție impusă (cea dictată de Jdanov), inclusiv în ceea ce priveşte activitățile artistice şi literare. Au fost repropuse teme şi acțiuni deja întâlnite şi în alte republici sovietice, dar implementate în manieră diferită şi în alte state cu regim comunist. Atunci când, din convingere sau din interes, numărul militanților din Partidul Comunist a crescut, au existat unii care au încercat să protejeze specificul național, chiar şi în cadrul ideologiei politice comune. Această inițiativă a fost tolerată într-o oarecare măsură, dar nu au lipsit epurările politice în anii ’50 (din fericire, după moartea lui Stalin, fără asasinate sau deportări): este cazul liderului comunist leton Eduards Berklavs şi al multor adepți ai săi, în 1959. În acest fel s-a ajuns la un echilibru care aproape că a transformat cele trei republici în nava-amiral a Uniunii; cu toate acestea, sentimentul antirusesc nu s-a stins, manifestându-se, dimpotrivă, ori de câte ori a fost posibil. Acest lucru s-a întâmplat după reprimarea Primăverii de la Praga: patru ani mai târziu, în 1972, un student lituanian, Romas Kalanta,

şi-a dat foc la fel ca cehoslovacul Jan Palach.[117] În afară de acest episod atât de frapant, în societăţile baltice au existat manifestări de disidenţă şi rezistenţă de fond la linia Moscovei, chiar şi în cadrul partidelor comuniste. Spre sfârşitul epocii Brejnev, în 1980, în numele popoarelor baltice, 40 de intelectuali estonieni au îndrăznit să adreseze un apel direct la ONU:[118] gestul se înscria în direcţia respectării drepturilor civile şi politice ale cetăţenilor din statele semnatare ale acordurilor de la Helsinki din 1975 şi, prin urmare, şi ale cetăţenilor din republicile sovietice.

3. Prizonierul rebel: Polonia din perioada postbelică până în epoca revizionismului

Polonia fusese nu numai prima victimă a conflictului mondial, dar fusese şi martora celei mai puternice rezistenţe, alături de cea iugoslavă. De fapt, pe teritoriul polonez războiul nu se încheiase niciodată. Era alimentat de formaţiunile de luptă clandestine, care din februarie 1942 formaseră *Armia Krajowa* (Armata Internă). AK, credincioasă poruncilor guvernului polonez aflat în exil, mai întâi la Paris şi apoi la Londra, a ajuns să reunească nu mai puţin de 400.000 de soldaţi. Guvernul din exil s-a bazat pe cooperarea dintre socialişti, laburişti, populari, naţionali şi laburiştii catolici. Având ca punct de reper politic acest executiv, şi alte unităţi poloneze de mari dimensiuni, care

---

[117] Ralph Tuchtenhagen, Storia dei Paesi baltici, ed. cit., p. 105; Pietro U. Dini, L'anello baltico. Profilo delle nazioni baltiche: Lituania, Lettonia, Estonia, Marietti, Genova, 1991; Alan Palmer, The Baltic: a new history of the region and its people, Overlook, New York, 2006.

[118] Ralph Tuchtenhagen, Storia dei Paesi baltici, ed. cit., pp. 105–106.

supraviețuiseră vânătorii din 1939, au luptat pe multe fronturi alături de anglo-americani, din Iran până în Norvegia şi Italia. În plus, merită menționată încercarea disperată, dar zadarnică (aprilie-mai 1943) a unora dintre evreii închişi în ghetoul din Varşovia de a se răzvrăti împotriva ocupanților germani şi a colaboraționiştilor aflați chiar printre ei: poliția evreiască trebuia să predea zilnic mii de coreligionari, care erau trimişi în lagăre de detenție şi de exterminare. Lagărele din Polonia au fost închise treptat între 1942 şi 1944, ultimul fiind cel de la Auschwitz-Birkenau, dar până atunci 90% din cei peste trei milioane de evrei polonezi fuseseră eliminați. Este ştiut faptul că şi populația poloneză a comis masacre odioase împotriva evreilor (iulie 1941)[119], dar acest lucru nu anulează efortul multora de a-şi proteja sau ascunde compatrioții de credință mozaică: cel mai cunoscut caz este cel al lui Jan Karski, important mai ales pentru informațiile pe care le-a trimis în Occident.[120]

Agresiunea militară a Germaniei împotriva Uniunii Sovietice din iunie 1941 a intensificat şi mai mult activitatea rezistenței: de fapt, în umbra puterii sovietice s-au constituit un al doilea pol militar şi un alt punct de reper politic. Aşa-numitul Comitet de la Lublin, din componența căruia făceau parte reprezentanți comunişti şi socialişti, a intrat în

---

[119] Unul foarte grav, dar nu singular, a avut loc chiar şi după război, la Kielce, în iulie 1946 şi a făcut 42 de victime. A fost masiv instrumentalizat politic, şi de către dreapta, şi de către stânga, şi arată că tradiționala animozitate dintre creştini şi evrei (al căror număr scăzuse la 250.000, iar apoi la 60.000 în 1950) exista încă. A se vedea Adam Michnik, Il pogrom, Bollati Boringhieri, Torino, 2008.

[120] Revista „Pl.it”, buletin italian cu evenimente poloneze, i-a dedicat acestuia numărul din 2014.

competiție cu guvernul din exil, iar *Armja Ludowa* (Armata Populară) a acționat separat de *Armja Kraiowa*: inevitabil, în ultima fază a războiului teritoriile în care ajungea Armata Roşie sfârşeau sub controlul acestei a doua rezistențe, cu toate că dimensiunile ei militare şi politice erau mai puțin însemnate decât ale celeilalte. Trebuie amintit că o a treia armată clandestină (Forțele Armate Naționale) nu era subordonată nici guvernului de la Londra, nici Comitetului de la Lublin, ci curentelor naționaliste poloneze care rămăseseră în afara acordului semnat între principalele partide poloneze din exil. După începerea Operațiunii Barbarossa, guvernul din exil condus de Władysław Sikorski a acceptat să coopereze cu Moscova sub presiunea Occidentului, în ciuda faptului că Moscova era responsabilă pentru împărțirea din 1939. Descoperirea de către germani, în 1943, a gropilor de la Katyń, unde zăceau mii de ofițeri polonezi uciși de sovietici la ordinul expres al conducerii comuniste, a pus la grea încercare relațiile stabilite de Sikorski cu Stalin. La scurt timp după aceea, Sikorski a căzut victimă unui accident de avion în apropiere de Gibraltar, ceea ce a trezit serioase bănuieli (în special la adresa lui Churchill), deoarece fusese astfel eliminat cel mai categoric politician polonez antisovietic, deschizându-se perspectiva de a coopera cu noul premier Stanisław Mikołajczyk. La vremea respectivă, guvernul britanic şi cel american au susținut teza Moscovei cu privire la acest masacru de natură foarte aparte, în ciuda faptului că şi atunci putea fi acceptată teza germană, care, decenii mai târziu, s-a dovedit a fi adevărată: motivele politice au primat în fața respectului pentru adevăr, evitându-se astfel disensiuni grave între Aliați.[121]

---

[121] George Sanford, Katyn e l'eccidio sovietico del 1940. Verità, giustizia e memoria, Utet, Torino, 2007; Victor Zaslavsky, Pulizia di classe: il

Acesta nu a fost singurul test la care a fost supusă stabilitatea ciudatei alianțe create între guvernul polonez din exil şi unul dintre statele care au atacat Polonia în 1939 şi, într-adevăr, suspiciunile reciproce au continuat să fie foarte accentuate. Stalin, în ceea ce îl priveşte, a preferat să trateze cu reprezentanții Comitetului de la Lublin, care erau mult mai dispuşi să considere Uniunea Sovietică drept aliatul potrivit împotriva germanilor, inclusiv din motive de factură ideologică. În vara anului 1944, relațiile polono-sovietice au devenit din nou incerte. Guvernul polonez de la Londra şi extensia sa militară de acasă au luat o decizie care venea în întâmpinarea aspirațiilor poporului, dar care era foarte riscantă: eliberarea Varşoviei fără a aştepta intrarea trupelor sovietice. Ar fi putut, astfel, prelua parțial controlul asupra teritoriului şi s-ar fi putut plasa pe o poziție politică mai stabilă în relația cu puterile care erau de acum în măsură să câştige războiul mondial. Era limpede că scopul era eliberarea de sub ocupația germană, dar trebuia găsită şi o modalitate de a-i împiedica pe sovietici să preia controlul asupra țării şi de a instaura o putere politică dominantă; bătălia era în egală măsură națională şi politică.

Însă calculele militare au fost greşite: *Armia Krajowa* nu era capabilă să învingă singură forțele militare germane încă însemnate. Ar fi avut nevoie atât de ajutoare substanțiale din partea britanicilor şi americanilor, cât şi de sprijinul Armatei Roşii. Abia foarte târziu, Moscova a permis utilizarea aeroporturilor sale pentru ca proviziile occidentale să ajungă la luptătorii polonezi şi, mai ales, forțele sovietice şi-au oprit înaintarea într-o suburbie a Varşoviei, numită Praha. Poate că este adevărat că Statul-Major sovietic ar fi putut lansa un atac – aşa cum ar fi dorit armata poloneză în

---

massacro di Katyn, il Mulino, Bologna, 2009.

ultima fază a revoltei –, dar este la fel de adevărat că insurecția fusese menită să devanseze tocmai intervenția militară sovietică. Dacă a existat un calcul cinic din partea lui Stalin – lucru foarte probabil –, acesta era de aşteptat, având în vedere situația care se crease mai curând din punct de vedere politic decât militar. În vara anului 1944, dictatorul sovietic şi Mikołajczyk au negociat personal la Moscova, dar polonezul nu a putut folosi cartea victoriei militare în timpul insurecției, aşa cum sperase vreme îndelungată. În realitate, aceasta a fost reprimată de germani, cu un număr mare de victime.

Astfel, a fost pregătit terenul pentru deciziile luate la Ialta în februarie 1945 (cele mai importante se refereau chiar la Polonia) şi pentru evoluțiile ulterioare, care au fost în întregime favorabile Uniunii Sovietice şi oamenilor din Comitetul de la Lublin. Aceştia din urmă au reuşit să se instaleze la Varşovia şi, la scurt timp după aceea, pe baza unui acord între puterile victorioase, guvernul polonez din exil a trebuit să accepte propunerea de a include o parte din membrii săi într-un executiv de uniune națională, condus de socialistul pro-sovietic Edward Osóbka-Morawski. Mai exact, Mikołajczyk a acceptat această propunere, dar alți politicieni polonezi au respins-o printr-o opțiune cu două valențe. S-a bazat pe previziunea, care s-a dovedit a fi corectă, că pro-sovieticii şi comuniştii vor prelua, de fapt, puterea în țară, dar nu a ținut cont de poziția pe care o vor adopta guvernele britanic şi american, care au refuzat să mai recunoască guvernul din exil (doar Vaticanul a continuat să îl recunoască drept legitim); de atunci înainte ponderea politică a acestuia a fost aproape nulă. Mikołajczyk a fost înlocuit de socialistul Tomasz Arcziszewski, care nu a mai fost în măsură să poarte un dialog politic serios cu Marile Puteri. Mulți dintre cei care luptaseră în *Armia Krajowa* – desființată oficial în ianuarie

1945 – au fugit în străinătate în anii următori (după invazia nazistă din 1939, doar 800 de polonezi s-au refugiat în Suedia, iar după preluarea puterii de către comunişti, peste 5.000) sau, rămaşi în țară, nu au primit nici o recunoaştere, ci dimpotrivă, au fost priviți cu suspiciune. Câțiva au continuat să lupte împotriva noilor ocupanți, sovieticii, considerând că guvernul era o simplă unealtă a acestora. Şi mai încrâncenată a fost lupta grupurilor ce țineau de partidele naționaliste. În 1945 a luat naştere organizația „Libertate şi Independență" (WIN) care a încercat, fără prea mult succes, să unească numeroasele grupări clandestine. Această opoziție militară a avut şanse şi mai slabe de a obține reprezentare în formațiunile politice din parlament, deşi au existat unele contacte cu adepții lui Mikołajczyk. În perioada 1945–1946, peste o mie de sovietici au căzut victime noilor partizani, iar prezența a jumătate de milion de soldați ai Armatei Roşii pe teritoriul polonez în cea mai mare parte a anului 1945 s-ar putea justifica prin existența mişcării clandestine. A existat, de fapt, un veritabil război civil între partizani şi susținătorii guvernului, care au recurs la represiune prin intermediul armatei regulate şi al poliției.

Pe fondul reconstrucției (Varşovia a fost distrusă în proporție de 85% şi, după investiții masive pentru a o face din nou demnă de rangul de capitală, în 1952 s-a transformat din punct de vedere administrativ în Marea Varşovie)[122], vreme de aproximativ doi ani, coaliția națională s-a menținut printr-o colaborare dificilă, iar Partidul Popular Polonez (țărănesc) al lui Mikołajczyk a jucat un rol important în cadrul acesteia; de altfel, doctrina sa agrară

[122] From Stalinism to Pluralism. A Documentary History of Eastern Europe since 1945, Gale Stokes Ed., Oxford, 1991, pp. 108–114, în special pp. 110–111; Mazovia, tradition and the present, coord. Grzegorz Kaliński, Scientific publishers scholar, Warsaw, 1999, pp. 31–32.

era apropiată de ideologia socială a Bisericii Catolice, care căuta o „a treia cale", dar care putea găsi anumite puncte de intersecție cu programele Partidului Comunist.[123] Unele decizii politice s-au bucurat de sprijin amplu în rândul populației. Țăranii săraci, beneficiarii reformei agrare ce a pus capăt marii proprietăți de pământ, nu puteau decât să aplaude guvernul condus de Osóbka-Morawski, format din patru membri ai Partidului Popular, alături de 16 ce aparțineau unor partide politice care simpatizau, mai mult sau mai puțin, cu Partidul Comunist reconstituit al lui Władysław Gomułka: acesta şi Mikołajczyk erau vicepreşedinți şi, respectiv, miniştri ai Noilor Provincii şi Agriculturii. Polonia dobândise, de fapt, multe teritorii ex-germane, însă pierduse, în schimb, unele mai întinse, din est, în favoarea Uniunii Sovietice. A avut loc o adevărată dezmembrare a statului polonez, al cărui teritoriu total a fost redus cu aproape un sfert, dispărând minoritatea ucraineană şi cea bielorusă şi sporind minoritatea germană.

În iunie 1946, un referendum cu întrebări destul de ambigue şi cu rezultate trucate a marcat înfrângerea politică a Partidului Poporului: alegătorii s-au pronunțat pentru continuarea reformelor şi pentru abolirea Senatului. Partidele de stânga, bine conduse de comunişti, s-au simțit pregătite[124] să treacă prin proba alegerilor parlamentare din ianuarie 1947, asupra corectitudinii cărora există încă îndoieli întemeiate (Mikołajczyk a vorbit despre 100.000 de

---

[123] Andrzej Paczkowski, „L'opposition en Pologne dans les années 1945–1989. Essai de typologie et de chronologie", în La Pologne au XXe siècle, Éditions Complexe, Paris, 2001, p. 137.

[124] Şi totuşi Osóbka-Morawski i-a spus lui Stalin că numai 30% din populație sprijinea grupul de la putere; Fabio Bettanin, Stalin e l'Europa, ed. cit., p. 174.

arestări în rândul militanților partidului său şi el însuşi a preferat să fugă în străinătate).[125] 392 de locuri le-au fost alocate comuniştilor, socialiştilor de stânga şi altor formațiuni afiliate, în timp ce doar 52 de deputați țărăniști au intrat în Dietă. Trebuie spus că, la fel ca în alte țări din Europa Centrală şi de Est, s-au format partide care făceau concurență partidelor tradiționale, vizând acelaşi bazin electoral. Cazul cel mai clar a fost un alt Partid Popular Țărănesc (SL), care, după o nouă fuziune (ZSL), avea să fie un aliat loial al comuniştilor timp de 40 de ani şi mai bine. De-a lungul anului 1947 s-a consolidat loialitatea taberei comuniste față de Moscova, mai ales după înființarea Cominform-ului (Biroul de Informare al Partidului Comunist şi al Partidului Muncitoresc), în cadrul unei reuniuni a reprezentanților partidelor comuniste europene, inclusiv cel italian şi cel francez, într-o stațiune de vacanță poloneză din Silezia Inferioară, Szklarska Poręba (Schreiberhau în germană).[126] De altfel, guvernul polonez îşi manifestase activismul specific şi în trecut, de exemplu atunci când, în 1946, reprezentantul polonez a cerut ONU să decidă împotriva admiterii Spaniei lui Franco: de fapt, adunarea nu numai că a refuzat cu o largă majoritate să accepte candidatura Spaniei, dar a recomandat statelor membre să sisteze relațiile cu guvernul de la Madrid.

În lipsa unei opoziții politice libere să acționeze la nivel

---

[125] Giovanni Barberini, Stato socialista e Chiesa cattolica in Polonia, CSEO, Bologna, 1983, p. 40; Jerzy Lukowski, Hubert Zawadzki, Polonia il paese che rinasce, ed. cit., p. 282.

[126] Cominform era o entitate foarte diferită de Comintern. Acesta nu a avut viață lungă şi părea mai degrabă un simbol decât o organizație capabilă să desfăşoare activități politice serioase şi eficiente. A fost dizolvat în 1956.

parlamentar şi în ţară, în condiţiile în care opoziţia militară a fost treptat eradicată, iar noile grupuri mici care îşi exprimau dezacordul faţă de regimul impus erau puţine şi rare, Bisericii din Polonia i-a revenit rolul de interlocutor respectat, intervenţiile ei neputându-se reduce numai la a da nişte sfaturi moderate. Mulţi episcopi au plătit cu arestarea luările lor de poziţie, iar primatul Stefan Wyszyński a fost plasat la domiciliu şi pus sub supraveghere, cel puţin la începutul anilor '50.[127] În 1949, papa Pius XII îi excomunicase pe comunişti şi le interzisese accesul la sfintele taine; guvernul de la Varşovia a considerat că un asemenea refuz al preoţilor era o crimă.[128] Instituţia Bisericii Catolice, atât de prezentă în societate, un simbol al identităţii naţionale pentru majoritatea polonezilor, capabil să obţină consens şi să influenţeze opinia foarte multor cetăţeni, nu a fost niciodată îmblânzită de regim, care i-a făcut concesii (de exemplu, în ceea ce priveşte învăţământul religios) nemaiîntâlnite în alte state comuniste şi, uneori, nici măcar în ţările occidentale. Puţinii catolici care au trăit în umbra puterii comuniste, cum ar fi grupul *Pax* al scriitorului Bolesław Piasecki, fost militant naţionalist, au îndrăznit să nu fie de acord cu lumea catolică în probleme sensibile pentru aceasta, precum cea a avortului, şi să se pronunţe în acest sens. O funcţie fundamentală a Bisericii a fost aceea de a servi drept tampon şi aliat pentru toate celelalte forme de disidenţă şi opoziţie.

---

[127] Stanisław Wilk, „Il cardinale Stefan Wyszyński, l'invincibile difensore della Chiesa polacca", în La Chiesa cattolica dell'Europa centro-orientale di fronte al comunismo. Atteggiamenti, strategie, tattiche, coord. András Fejérdy, Viella, Roma, 2013, pp. 138–155.

[128] Cesare La Mantia, Polonia, Unicopli, Milano, 2006, p. 233.

Disensiuni existau chiar şi în cercurile partidului de guvernământ. Aplicând un principiu caracteristic întregului bloc sovietic, acesta absorbise partidele comunist şi socialist, luând numele de Partidul Muncitoresc Polonez Unificat (POUP). Deşi secretarul Gomułka însuşi declarase răspicat că, odată ce a preluat puterea, aceasta nu va fi predată altor forțe politice, totuşi el s-a remarcat prin faptul că a formulat teoria căilor naționale spre socialism, susținând posibilitatea polonezilor de a construi un sistem social-politic care să nu fie identic cu cel sovietic, deşi bazat pe aceleaşi principii ideologice. Această orientare i-a atras suspiciuni din partea lui Stalin, transformându-l în cea mai importantă victimă a epurărilor din Polonia, care au fost foarte diferite de cele ce au avut loc în alte țări comuniste. Acestea nu au fost sângeroase şi au vizat un număr limitat de militanți şi lideri. De fapt, în acelaşi interval de timp, adică după 1947, a avut loc o represiune mult mai dură împotriva opozanților şi disidenților din afara partidului, aproximativ 30.000 de persoane. Gomułka nu numai că a fost înlăturat de la conducerea politică, dar, printr-o exagerare tipică regimurilor comuniste, a fost expulzat în 1949 şi arestat doi ani mai târziu. Sub regimul noului secretar Bolesław Bierut, un om supus Kremlinului, puterea s-a putut consolida, şi țara a cunoscut propria pagină de istorie „stalinistă” în mai multe domenii, de la cel politic la cel economic. Alături de Bierut[129], au avut un rol important şeful ideologiei din cadrul partidului (şi al serviciilor de securitate ale statului), Jakub Berman, şi economistul

[129] Locuise vreme îndelungată în URSS, acționând ca agent al NKVD sub numele de Orlov. A fost şi preşedintele Consiliului de Stat (o cvasi-preşedinție colectivă a republicii) din 1947 până în 1952 şi şeful guvernului din 1952 până în 1954: i-au urmat Aleksander Zawadzki în prima funcție şi Józef Cyrankiewicz în cea de-a doua.

Hilary Minc, ambii evrei. Cu toate că unii coreligionari care au ocupat roluri importante în cadrul regimului, 30.000 de evrei, consideraţi sionişti, au emigrat între 1949 şi 1951, iar în 1952, ca urmare a ceea ce se întâmpla la Moscova în ultimele luni ale lui Stalin, s-a luat decizia de a nu susţine prezenţa evreilor în armată şi în alte posturi importante. După moartea lui Stalin, la începutul perioadei de destalinizare, disidenţii din cadrul partidului au avut posibilitatea să-şi exprime opiniile şi au mers mult mai departe în ceea ce priveşte transformarea ideologică. Acest lucru s-a datorat curajului anumitor oameni, dar şi faptului că intelectuali precum Karol Modzelewski şi Jacek Kuroń, autorii unei cunoscute scrisori deschise către partid din 1964, care i-a costat închisoarea, nu s-au simţit izolaţi într-o societate atentă şi cu o Biserică pregătită să acţioneze ca aliat. Oameni inspiraţi de ideologia marxist-leninistă (Kuroń fusese organizatorul aşa-zişilor „cercetaşi roşii", în realitate o pepinieră de opozanţi) sfârşeau prin a acţiona, de fapt, în dezacord cu regimul şi în medii sociale de cu totul altă factură ideologică.

Astfel se explică slăbiciunea regimului în faţa tulburărilor politice şi sociale din 1956. Merită să ne amintim că această slăbiciune se manifesta şi în relaţia cu clasa muncitoare, al cărei purtător de cuvânt dorea să fie POUP: chiar dacă clasa muncitoare era prima care protesta împotriva politicilor guvernului şi îi scotea din fabrici pe reprezentanţii acestuia, adică pe directorii de întreprinderi (încărcându-i uneori într-o roabă)[130], nu se putea spune că se instaurase dictatura proletariatului. Doar împărţirea continentului în blocuri

[130] Francesco Guida, „La Polonia del 1956 vista attraverso le carte diplomatiche italiane", în I rapporti italo-polacchi tra '800 e '900. Fonti e problemi storiografici, coord. A. Ciaschi, Edizioni Periferia, Cosenza, 1995, pp. 204–205, 212.

opuse şi climatul Războiului Rece au împiedicat regimul să-şi încheie socotelile pe deplin cu societatea. Explozia din 1956 fusese pregătită în anii imediat anteriori. Încă din 1953, în cadrul Comitetului Central existaseră critici cu privire la politica economică pusă în aplicare până în acel moment: ulterior, s-a dorit reducerea birocratizării, renunțarea la utopie şi încetarea oricărei represiuni; era nevoie de realism, descentralizare şi socialismul trebuia îmbinat cu libertatea. La cel de-al XX-lea Congres al PCUS a fost reabilitat vechiul Partid Comunist Polonez, dizolvat de autorități în 1938 sub falsa acuzație că se afla în slujba puterilor antisovietice, fapt care a căpătat o oarecare importanță şi pentru mândria națională. Delegații polonezi au răspândit primii textul celebrului raport secret al lui Hruşciov; potrivit diplomatului italian Guarnaschelli[131], Bierut, care rămăsese în funcție numai datorită unei autocritici publice, nu s-a mai întors niciodată în patrie, murind subit la Moscova în martie 1956.

Wyszyński şi Gomułka, fiecare în sfera sa, îşi recăpătaseră libertatea de acțiune. Gomułka a reuşit să se plaseze în fruntea unei aripi reformiste a partidului (Gierek, Cyrankiewicz, Rapacki), care a preluat şi revendicările naționale ale polonezilor. Incidentele grave de la Poznań din 28 iunie 1956 (demonstranții, majoritatea muncitori, au profitat de un târg internațional în desfăşurare) au divizat profund conducerea partidului: forțele militare sovietice au intervenit şi s-au înregistrat 50 de morți şi 300 de arestări. Noul secretar Edward Ochab i-a condamnat ferm pe protestatari catalogându-i drept huligani şi agenți ai inamicului capitalist şi străin; şeful guvernului, fostul socialist Józef Cyrankiewicz (în funcție din 1947 până în

[131] Ibid., p. 192, nota.

1952 şi din 1954 până în 1970), deşi a reiterat condamnarea, a recunoscut că protestul exprima nevoi şi probleme reale. Pedepsele aspre impuse au fost curând revocate, cu câteva excepții. Pe scurt, regimul a deschis uşa către dialog.

Următorul pas a fost ascensiunea reformiştilor (puławiştii, de la numele străzii Puławska unde-şi aveau sediul), fapt care i-a îngrijorat atât de mult pe liderii de la Kremlin, încât Hruşciov însuşi, împreună cu alți reprezentanți importanți ai PCUS, a venit la Varşovia pentru a asista la lucrările plenarei Comitetului Central din 19 şi 20 octombrie. A fost o întâlnire la fel de importantă ca un congres: s-a stabilit o nouă tendință, de deschidere față de nevoile societății, şi Gomułka a fost instalat în funcția de secretar de partid. Abilitatea lui Gomułka de a-l convinge pe Hruşciov (care era înclinat să susțină un „centrist" precum Zenon Nowak) că Polonia va rămâne un aliat fidel al Uniunii Sovietice a fost decisivă, datorită ideologiei pe care o împărtăşeau şi a fricii comune față de reapariția pericolului german. De asemenea, de mare însemnătate a fost şi faptul că aripa dură a partidului, aşa-numiții natolinişti (de la numele Palatului Natolin, reşedința preşedintelui republicii, de care erau apropiați politic), nu şi-au pus în aplicare planul gândit de a prelua puterea printr-o veritabilă lovitură de stat. Acesta nu a fost singurul caz în care forțele armate au avut sau au fost la un singur pas de a avea rol politic, aşa cum au dovedit evenimentele din 1981: în acel an, numai în Polonia secretariatul partidului la putere a fost preluat de un cadru militar, dovedind încă o dată caracterul singular al realității poloneze. La câteva zile după acel plen istoric din 1956, a început revolta populară în Ungaria, care s-a încheiat tragic după intervenția armatei sovietice. Consimțământul dat represiunii din Ungaria şi comparația cu acele evenimente au jucat în favoarea liderului polonez,

al cărui reformism moderat putea fi lăudat de Moscova. Acest lucru i-a permis, de asemenea, să preia controlul total al partidului şi al ţării.

În timp ce oameni ca Berman şi Minc erau înlăturaţi din politică, Gomułka a obţinut rechemarea în patrie a mareşalului sovietic Konstantin Rokossovskij, până atunci ministru al apărării şi comandant suprem al armatei; de asemenea, a reuşit să marginalizeze tot mai mult aripa stalinistă, i-a redat libertatea deplină lui Wyszyński şi a relaxat cenzura şi controlul asupra activităţilor culturale şi ştiinţifice, astfel încât universităţile şi însăşi Academia s-au mobilizat şi au contribuit considerabil la procesul de reformă. Cei care la vremea aceea erau tineri intelectuali priviţi cu suspiciune de regim au găsit, într-o oarecare măsură, sprijin şi protecţie în aceste cercuri, având chiar posibilitatea de a călători pentru studii în lumea occidentală (ca Adam Michnik). Relaţiile guvernului cu Biserica Catolică s-au îmbunătăţit, conducerea îngrijindu-se să aibă relaţii bune şi cu Sfântul Scaun. A fost un adevărat succes diplomatic faptul că Vaticanul a acceptat numirea de episcopi în diecezele care fuseseră germane: se încheia astfel una dintre cele mai aprige controverse, care dusese în 1951 la expulzarea vicarilor apostolici numiţi de Roma.

O decizie de mare importanţă a vizat decolectivizarea spaţiului rural: din cele 10.600 de cooperative au rămas în funcţiune doar 1.700. Masele ţărăneşti erau hotărâte să îşi păstreze libere micile ferme, chiar dacă trebuiau să respecte reguli privind colectarea şi comercializarea, încheind astfel un soi de alianţă tactică cu regimul. În plus, a continuat să existe o mică burghezie formată din mici întreprinzători neproletarizaţi, cărora li se permitea să aibă patru angajaţi sau, dacă lucrau pentru export, şapte. Societatea poloneză păstra o anumită structură internă şi beneficia, chiar şi numai formal, de reprezentare politică. Alături de POUP,

adevăratul stăpân al parlamentului şi al puterii, din Dietă făcea parte Partidul Țărănesc, aliat fidel al acestuia, dar şi un Partid Democrat, care trebuia să exprime aspirațiile şi interesele păturilor burgheze rămase. Era vorba, de fapt, despre un pluralism de suprafață, care abia în ultimele zile ale regimului s-a transformat într-un pluralism real, capabil să influențeze politica. Gomułka a dorit ca până şi diplomația să se bucure de o anumită autonomie şi a permis descentralizarea mai multor funcții administrative: toate acestea au fost gesturi care au diferențiat Polonia de alte democrații populare pentru câțiva ani. Nu întâmplător, în 1960, numărul doi al regimului albanez, Mehmet Shehu, a declarat unei delegații sovietice că Gomułka nu era un marxist, ci un revizionist.[132]

De-a lungul anilor ’60, Gomułka nu a reuşit să păstreze sprijinul obținut în interiorul partidului şi în societatea poloneză. Promisiunile nu fuseseră întotdeauna îndeplinite: guvernul nu a fost capabil să stimuleze o creştere susținută care să poată garanta prosperitatea dorită de mase, deşi Polonia era deja o țară cu o industrie importantă şi cu un sector agricol foarte extins. Speranțele pentru o liberalizare mai accentuată au fost, de asemenea, spulberate, speranțe care fuseseră cultivate mai cu seamă de tineri, inclusiv de cei din partidul de conducere. Faptul că s-a bătut pasul pe loc pe ambele fronturi – economie şi democrație – a determinat grupul de la conducere să pună accentul pe descentralizare, atât în 1956, cât şi în 1964-1965. Au fost introduse stimulente materiale pentru ca lucrătorii să îşi sporească productivitatea, dar nici această politică economică nu şi-a atins obiectivele dorite. Probabil că a cântărit greu şi conservatorismul partidului şi al aparatului

---

[132] Antonella Ercolani, L’Albania di fronte all’Unione sovietica nel Patto di Varsavia (1955–1961), Sette Città, Viterbo, 2007, p. 226.

managerial. Potrivit lui Korboński, în realitate Gomułka „nu era un reformator economic”[133].

Rezultatul cu adevărat înnoitor al acestor dezamăgiri a fost „revizionismul”, care a găsit susținere în rândul clasei intelectuale. Ca rezultat, noua stângă poloneză (Roman Zimand, Zygmunt Bauman, Leszek Kołakowski, Władysław Bieńkowski, care fusese ministrul educației între 1956 şi 1959 înainte de a fi exclus din partid) a început să critice, adesea în revista *Po prostu*, nu doar gestionarea oligarhică a puterii, ci şi un pilon ideologic al regimului, şi anume caracterul de clasă al ideologiei aflate la putere. Aceşti intelectuali credeau că amintitul element ideologic nu era menit decât să apere interesele birocrației, care deținea posturile cele mai avantajoase din punct de vedere social şi economic şi tot felul de privilegii (cum să uităm de „noua clasă” identificată şi criticată de iugoslavul Djilas?)[134]. Mai mult, s-a afirmat că evoluția societății nu mai justifica primatul clasei muncitoare în sensul strict al termenului, un criteriu care nu lua în considerare noile forme de producție şi sectorul economic terțiar în continuă creştere. Kołakowski a afirmat că, „chiar dacă numai lupta celor oprimați poate transforma stânga într-o forță materială, totuşi stânga trebuie să se definească în termeni intelectuali, nu de clasă”[135].

---

[133] Andzrej Korboński, Poland: 1918–1990, in The Columbia history of Eastern Europe in the twentieth century, a cura di Joseph Held. Columbia University Press, New York, 1992, p. 262.

[134] Milovan Gilas, La nuova classe: una analisi del sistema comunista, il Mulino, Bologna, 1968.

[135] L’opposizione all’Est 1956–1981, coord. Francesco Leoncini, Lacaita, Manduria, 1989, p. 37. Mai târziu a precizat ironic că „socialismul [...] nu e un stat care cunoaşte mereu voința poporului, înainte de a-l

Aceste tendințe se îmbinau în cele din urmă cu nemulțumirile populației şi, în aceeaşi măsură, cu ideologia neonaționalistă. Neonaționaliştii nu puneau la îndoială natura socialistă a statului, dar îi dădeau o anumită coloratură. Aceasta a fost exprimată de mişcarea aşa-numiților „partizani", condusă de generalul Mieczysław Moczar, un concurent periculos pentru Gomułka. De asemenea, conducerea era amenințată de aşa-numiții tehnocrați şi de oamenii aparatului: ei reprezentau noua clasă (neoburghezia), împotriva căreia milita noua stângă menționată mai sus. Biserica Catolică era în continuare un interlocutor respectat de guvern, ce nu a ezitat să îi facă concesii care, în ultimă instanță, întăreau şi mai mult influența clerului asupra societății.

Criza latentă a atins apogeul în 1968, un an cu mari tulburări în multe țări europene de ambele părți ale Cortinei de Fier. Unul dintre motoarele declanşatoare a fost, în speță, interdicția de a mai juca o piesă a marelui scriitor din secolul al XIX-lea Adam Mickiewicz, *Strămoşii* (*Dziady*): se considera că punerea în scenă avea subînțelesuri antisovietice. Această cenzură a provocat reacții vehemente în lumea intelectuală şi studențească, deja agitată de veştile ce soseau din Cehoslovacia. În acelaşi timp, trezea îngrijorare şi activul *Ostpolitik* de la Bonn, nu mai puțin decât bunăvoința de care se bucura Republica Democrată Germană la Kremlin. Chiar şi din interiorul fabricilor soseau semnale îngrijorătoare şi nici Biserica Catolică nu a ezitat să îşi facă auzit glasul. În martie 1968, intervenția poliției împotriva demonstranților a fost violentă, iar ulterior guvernul polonez s-a alăturat cu destulă convingere represiunii Primăverii de la Praga, trimițând propriul

---

întreba" (Mario Baccianini, „Leszek Kołakowski", în Mondoperaio, nr. 4, aprile 1981, p. 147).

contingent militar.

În plus, a existat un fenomen foarte special, legat şi de faptul că unele cercuri au manifestat simpatie în 1967 pentru victoria militară a Israelului în Războiul de Şase Zile. Bazându-se pe sentimente care, în ciuda *Shoah*-ului, continuau să fie răspândite în rândurile mai multor clase sociale şi care erau amplificate de curentul naţionalist condus de Moczar – vice-ministrul de interne –, a fost aprobată recrudescenţa antisemitismului împotriva comunităţii evreieşti, acum redusă (30.000 de persoane, deoarece alte 50.000 de persoane emigraseră între 1956 şi 1959), putându-se vorbi astfel chiar despre „antisemitism fără evrei". Acea comunitate, din care nu lipseau personalităţi culturale strălucite, a fost învinuită pentru ceea ce se întâmpla în ţară. Câteva mii de oameni (în special evrei), printre care se numără personalităţi precum Bauman, sociologul „societăţii lichide", şi filozoful şi istoricul Kołakowski, au fost forţaţi să emigreze şi ca urmare a epurării cercurilor universitare. Chiar şi viaţa bătrânului lider Gomułka trebuie să fi fost grea în zilele acelea, deoarece avea o soţie de origine evreiască: nu întâmplător a încercat să facă deosebirea dintre sionişti şi polonezii buni de religie mozaică.[136] În opinia lui Audrey Kichelewski, „campania antievreiască a servit mai multor cauze. Prima a fost schimbarea cadrelor de partid. [...] A doua a fost eliminarea definitivă a facţiunii liberale, foştii „puławişti" (dintre care mulţi erau evrei), în timp ce se li se făcea loc antisemiţilor din grupul Pax; a treia a fost manipularea campaniei pentru a reprima manifestaţiile studenţeşti şi pentru a distrage atenţia de la nemulţumirile sociale, în

[136] Şi predecesorul lui, Ochab, avea soţie evreică, şi în 1968 s-a retras din politică, renunţând la preşedinţia Consiliului de Stat, pe care o deţinea de patru ani.

mare parte de natură economică, dar nu numai”[137]. De altfel, secretarul de partid a avut abilitatea de a trata direct cu studenții, reuşind să îşi amâne propriul declin pentru încă doi ani. Pe plan extern, politica a înregistrat un succes important: la 7 decembrie 1970, Polonia şi Germania au semnat un tratat prin care aceasta din urmă recunoştea frontierele trasate în urma celui de-al Doilea Război Mondial.

4. Vitrina blocului sovietic: Cehoslovacia, de la anii întunecaţi până la Primăvara de la Praga

Istoria politică a Cehoslovaciei a fost foarte diferită de a celorlalte țări care au cunoscut instaurarea regimului comunist. În primul rând, poziția geografică avea ponderea ei: Boemia era înghesuită în Germania, în timp ce Slovacia se afla în fața porților lumii ruseşti şi ucrainene, în aceeaşi situație fiind Rutenia transcarpatică: aceasta din urmă nu putea să nu fie dorită de sovietici, deoarece anexarea ei însemna distrugerea acelui avanpost creat în cei 20 de ani interbelici de granițele româneşti şi poloneze. Cehoslovacia a fost considerată, pe bună dreptate, un stat victorios sau cel puțin nu un aliat al Germaniei: în acest sens, cedarea Ruteniei subcarpatice către Uniunea Sovietică (astăzi parte a Ucrainei) a fost un fapt greu de înțeles, cu toate că era un teritoriu de dimensiuni reduse şi în ciuda tratatului de prietenie ruso-cehoslovac semnat încă din 1943. De fapt, conducătorii cehoslovaci nu se puteau opune vecinului lor

[137] Audrey Kichelewski, „Les élites communistes polonaises et la ‘question juive’ de 1956 à 1968”, în Le Communisme et les élites en Europe centrale, coord. Nicolas Bauquet, François Bocholier, PUF, Paris, 2006, p. 250.

sovietic, ale cărui trupe eliberaseră țara. Şi în opinia publică se generalizase un sentiment de fraternitate slavă, asupra căruia insistau mai ales comunişţii, al căror lider, Klement Gottwald, vorbea despre teiul slav (ceh) care „se sprijină pe stejarul rusesc, care este şi el slav”[138]. De asemenea, culturii ruse i s-a acordat o pondere mult mai mare decât în trecut, iar ca dovadă a supunerii față de Moscova au fost extrădați germanii şi maghiarii responsabili de acte comise pe teritoriul sovietic. Pentru a consolida noua achiziție teritorială, Moscova a avut grijă să elimine din Rutenia subcarpatică arhiepiscopia de Muncaci, unită cu Roma, chiar dacă păstra ritul oriental, şi de care aparțineau puțin sub o jumătate de milion de credincioşi. În Galiția (Lvov), un alt teritoriu important dobândit de Uniunea Sovietică în detrimentul Poloniei, Biserica Unită, mult mai extinsă, a fost obligată să fuzioneze cu Biserica Ortodoxă.[139]

O altă caracteristică a Cehoslovaciei era structura socială a populației sale, mai ales din cea mai mare parte a teritoriului, Boemia-Moravia, unde sectorul industrial era foarte avansat şi, în consecință, clasa muncitoare era numeroasă şi constituia principalul bazin electoral al partidelor comunist şi socialist (social-democrat). Şi răspândirea educației avantaja partidele de stânga, inclusiv

---

[138] Domenico Caccamo, Introduzione alla storia dell’Europa orientale, La Nuova Italia Scientifica, Roma, 1991 (Carocci, 2001³), p. 80; Il tiglio slavo: fonti del liberalismo in Europa centrale, coord. Alfredo Laudiero, Archivio Guido Izzi, Roma, 1992. Teiul slav (Slovanská Lípa) era numele grupării patriotice ceheşti în secolul al XIX-lea.

[139] Adriano Roccucci, Stalin e il patriarca. Chiesa ortodossa e potere sovietico, 1917–1958, Einaudi, Torino, 2011, pp. 270–280; în general, a se vedea Simona Merlo, All’ombra delle cupole d’oro: la Chiesa di Kiev da Nicola II a Stalin (1905–1939), Guerini studio, Milano, 2005.

Partidul Național-Socialist, apropiat de viziunea fondatorilor statului şi a preşedintelui Edvard Beneš, care şi-a reluat funcția după eliberare. În Slovacia, populația era influențată mai degrabă de cler. Rezultatul acestei situații au fost alegerile pentru Adunarea Constituantă din mai 1946, care au avut loc după ce Armata Roşie părăsise deja teritoriul cehoslovac. Partidul Comunist a câştigat cu o largă majoritate în Boemia-Moravia şi s-a clasat pe locul doi în Slovacia. Comuniştii şi socialiştii ar fi putut forma un guvern cu o majoritate foarte mică, dar s-a decis menținerea alianței generale dintre partidele din toată țara: aşadar, inclusiv național-socialiştii, democrații şi popularii. Conducerea guvernului i-a fost încredințată lui Gottwald (secretarul Partidului Comunist era Rudolf Slánský), iar comuniştii au păstrat pentru ei câteva ministere-cheie, cum ar fi Internele şi Apărarea.

Având în vedere toate acestea, era firesc să se treacă la adoptarea unor reforme destul de avansate în domeniul economic. Numeroase combinate industriale şi bănci au fost naționalizate încă din 1945, în vreme ce reforma agrară a măturat ultimele mari proprietăți funciare. Aceasta a căpătat o importanță deosebită în legătură cu un fenomen foarte specific țării şi epocii, anume expulzarea în masă a unei părți din numeroasele minorități germană (sudeții din Boemia) şi maghiară (din Slovacia). Pământurile germanilor şi maghiarilor expulzați au fost redistribuite cehilor şi slovacilor, ceea ce a echivalat nu numai cu o mică revoluție socială, ci şi cu o „purificare etnică". Majoritatea covârşitoare a germanilor (2.500.000 din 3.300.000) au fost expulzați în Germania, nu fără suferință şi numeroase

victime;[140] în paralel, au fost încheiate două acorduri cu guvernul maghiar (1946 şi 1948) pentru schimbul de populaţie care a avut loc – până când un alt acord i-a pus capăt în 1949 –, dar care nu a putut reduce semnificativ numeroasa minoritate maghiară din sudul Slovaciei, care locuieşte şi astăzi în ţară, rezultând disensiuni cu majoritatea slavă. Aceia care trecuseră de partea ocupanţilor şi, mai ales, cei care slujiseră statul slovac independent, dacă nu evadaseră la timp, au fost persecutaţi, începând cu monseniorul Tiso, condamnat la moarte prin spânzurare în 1947, în ciuda faptului că vechiul său Partid Popular şi Partidul Democrat Slovac (ambele la guvernare) ar fi vrut să fie graţiat. După ce s-a refugiat într-o mănăstire din Bavaria, a fost arestat de americani şi predat guvernului cehoslovac.[141]

Odată cu accentuarea climatului de război rece pe întreg continentul şi odată cu înfiinţarea Cominformului (1947), disponibilitatea formaţiunilor politice de a colabora era sortită să se destrame: în partidele aliate, inclusiv în Partidul Socialist, au existat plângeri cu privire la hegemonia mascată a Partidului Comunist, o bună parte a liderilor nefiind dispuşi să rămână pe poziţii subordonate comunişţilor. Conflictul din interiorul Partidului Social Democrat a fost hotărâtor, deoarece apropierea „centriştilor” preşedintelui Bohumil Lausman de aripa mai moderată, preferată celei pro-comuniste, putea duce la izolarea PC-ului. Şi tocmai faptul că a avut câştig de cauză curentul ce susţinea alianţa cu PC fără condiţii speciale (Fierlinger s-a

---

[140] Guido Knopp, Tedeschi in fuga: l’odissea di milioni di civili cacciati dai territori occupati dall’Armata rossa alla fine della seconda guerra mondiale, Corbaccio, Milano, 2004.

[141] Despre Tiso, a se vedea capitolul I.

pronunțat la scurt timp după aceea pentru aderarea socialiştilor la PC) i-a permis partidului prim-ministrului să reziste atunci când miniştrii slovaci național-socialişti, populari şi democrați au demisionat.[142] Confruntarea finală a privit numirea cadrelor din structurile poliției, poziții pe care ministrul comunist Nosek dorea să le rezerve unor oameni de încredere, dar existaseră deja, înainte vreme, fricțiuni sau presiuni semnificative în favoarea militanților din Partidul Democrat Slovac (s-a remarcat Gustáv Husák, un om menit unor roluri importante ani mai târziu), dar şi a celor din partidele boemiene.

Miniştrii demisionari reprezentau aproape jumătate din executiv şi, într-o situație normală, ar fi fost inevitabilă o criză guvernamentală, care ar fi dus la alegeri: chiar asta doreau liderii celor trei partide care ieşiseră din coaliție, convinşi că PC nu va obține rezultatul electoral pe care îl obținuse în 1946. Gottwald l-a convins pe Beneš să nu dizolve parlamentul şi să aprobe o simplă remaniere guvernamentală, în urma căreia câțiva reprezentanți din partidele care se îndepărtaseră de PC au servit ca paravan: chiar şi un preot a primit un fotoliu ministerial. Toate acestea s-au petrecut într-un climat foarte apăsător, în care sindicatele şi stânga controlau protestele de stradă, ajungând chiar să ocupe birourile partidelor aflate în opoziție: astfel s-a înfăptuit aşa-numita lovitură de stat de la Praga din februarie 1948 (pentru comunişti a fost „Februarie

[142] Laušman a fost vicepreşedintele noului executiv modificat, dar mai târziu s-a căit de alegerea sa şi a fost considerat un aliat nesigur (în timpul războiului fusese membru în Consiliul de Stat cehoslovac din Anglia, un fel de parlament în exil); în 1949 a fugit în Iugoslavia, apoi în Austria, dar în 1953 a fost răpit de agenți cehoslovaci şi readus în țară, unde a rămas în închisoare vreme de un deceniu, până la moartea sa misterioasă, în 1963.

victorios”). Poate că nu a fost întâmplătoare prezența la Praga a unui emisar al Moscovei, Valerian A. Zorin. Un episod obscur parcă simbolizează climatul de atunci: la 10 martie 1948, ministrul de externe Jan Masaryk, fiul fondatorului statului cehoslovac, a murit, poate aruncat de la fereastra locuinței sale sau poate prin sinucidere. Ministrul justiției, Prokop Drtina, scăpase de o soartă asemănătoare cu câteva zile înainte. Aceste evenimente au fost judecate atunci şi mai târziu în mod foarte diferit, în funcție de poziția politică a fiecăruia, după cum demonstrează limpede interpretările radical opuse ale lui Jindřich Veselý în *Praga 1948*[143] şi François Fejtő în *Il colpo di Stato di Praga* (*Lovitura de stat de la Praga*)[144].

În cele din urmă, în luna mai au avut loc noi alegeri trucate, în care lista unică guvernamentală s-a impus cu un procent neverosimil (aproximativ 90%), opoziția exprimându-se prin voturi albe şi nule sau abțineri. A fost întocmită în timp record o nouă cartă constituțională, pe care Beneš nu a fost de acord să o promulge, deoarece denatura spiritul statului cehoslovac, aliniindu-l la modelul sovietic; din această cauză a demisionat şi câteva luni mai târziu a murit. Consimțământul său din februarie, care i-a adus nu puține critici, fusese util, dacă nu chiar decisiv pentru PC, care a putut prelua puterea absolută. Pentru a completa tabloul, în februarie 1948, comunistul Karol Šmidke a preluat preşedinția Consiliului Național Slovac de la democratul Jozef Lettrich, iar „Constituția din 9 mai 1948

---

143 Editori Riuniti, Roma, 1960 (ed. or.: Kronika unorovych dnu 1948, Statni Politicke literatury, Praha, 1959).

144 Bompiani, Milano, 1977 (cu colaborarea lui Vladimir-Claude Fišera).

nu a făcut decât să confirme modelul asimetric”[145] dintre Slovacia şi Cehia. Opoziția față de regim a ajuns o sarcină imposibilă, iar puținele tentative, chiar şi armate, în acest sens au rămas multă vreme necunoscute: acesta a fost cazul grupului condus de frații Josef şi Ctirad Mašin, care au fugit apoi în Germania.

Anul 1948 a însemnat începutul regimului comunist; chiar din anul următor însă, acesta şi-a manifestat contradicțiile interne, mai exact cele din cadrul mişcării comuniste internaționale, scoase la iveală în mod dramatic de ruptura dintre Stalin şi Tito din iunie 1948. Şi totuşi, tocmai o țară avansată din multe puncte de vedere ar fi putut găzdui un experiment care nu fusese încă încercat: crearea unui regim asemănător celui sovietic, dar cu caracteristici naționale şi mai ales cu tendințe liberale, ceea ce nu s-a întâmplat. Faptul că guvernele de la Praga aveau autonomie limitată fusese evident în iulie 1947, când țara a dorit să se alăture Planului Marshall pentru a relansa economia, lovindu-se, însă, de interdicția netă a lui Stalin, pe care Gottwald, apropiații şi aliații lui nu au reuşit să o contracareze. Țara, care avea o vocație pentru schimburile economice cu străinătatea şi o balanță comercială care, datorită calității producției sale, era cu uşurință în câştig, a sfârşit prin a se lega de Uniunea Sovietică (Moscova nu sperase nici o clipă că va obține încă din 1955 o cotă de peste o treime din importurile şi exporturile Cehoslovaciei: în 1947, aceasta era de numai 6%) şi de țările din CAER. Politica şi ideologia avuseseră întâietate în fața motivelor strict economice. Confirmându-şi alinierea cu Moscova, în 1948, guvernul de la Praga a furnizat arme de artilerie israelienilor angajați în primul război împotriva arabilor, dar

[145] Stanislav J. Kirschbaum, A history of Slovakia. The struggle for survival, ed. cit., p. 231.

mai târziu, urmând tot exemplul sovietic, a început să asigure furnituri militare substanțiale Egiptului: pe tabla de şah a Orientului mijlociu Kremlinul, care considera Israelul un satelit al SUA, miza de acum pe țările arabe emergente.

Odată cu instaurarea regimului, atmosfera a devenit apăsătoare pentru cei care militaseră în partidele care i se opuneau: nu au fost cruțați foştii partizani, soldații, democrații slovaci şi asociația tradițională şi populară *Sokol*. În acea atmosferă din februarie 1948, rectorul Universității Karlovo din Praga, economistul Karel Engliš, a fost demis din funcția sa academică şi apoi din învățământ, în timp ce începeau „inspecțiile studențeşti", prin care mii de studenți înscrişi au fost exmatriculați.[146] Pe măsură ce trecea timpul, măsurile au devenit mai severe. La finalul unui proces public, în 1950, a fost spânzurată deputata național-socialistă Milada Horáková, membră a rezistenței, supraviețuitoare a lagărului de concentrare nazist şi preşedintă a Consiliului Național al Femeilor Cehoslovace. În ciuda atitudinii demne a acuzatei şi a apelurilor imperative pentru grațiere din partea unor distinse personalități din străinătate, ea a fost singura femeie dintre cele 234 de persoane condamnate la moarte în Cehoslovacia comunistă.[147] Intelectualii de stânga acuzați de troțkism au fost, de asemenea, persecutați.

Represiunea a afectat multe zeci de mii de cetățeni prin mijloace judiciare şi extrajudiciare (înlăturarea de la locul de muncă), dar pagina cea mai „originală" a acesteia nu fusese încă scrisă. În cadrul Partidului Comunist, unele voci

---

[146] Francesco Caccamo, Jiří Pelikán, Un lungo viaggio nell'arcipelago socialista, Marsilio, Venezia, 2007, pp. 15–16.

[147] Sergio Tazzer, Praga tragica. Milada Horáková 27 giugno 1950, Leg, Gorizia, 2008.

deplângeau faptul că nu existase o epurare internă precum cea începută în Ungaria în 1949 (a se vedea § 5 de mai jos): se dorea găsirea unui Rajk cehoslovac. Secretarul Slánský a fost primul care a exprimat această necesitate, solicitată, în realitate, de Moscova. Mai ales din inițiativa sa au ajuns victime ale epurării numeroşi lideri şi personalități politice, printre care pot fi menționați cel puțin deja amintitul Husák, ministrul de externe Vlado Clementis (ambii slovaci; cel din urmă criticase în 1939 Pactul Ribbentrop–Molotov în dezacord cu PC)[148] şi ministrul adjunct al comerțului exterior Eugen Löbl. Comunişţii slovaci au fost vizați în special ca presupuşi promotori ai ideilor naționaliste.[149] Lovitura de grație a fost aplicată în noiembrie 1951 (dar Gottwald preluase deja secretariatul partidului în septembrie), când Slánský însuşi a fost acuzat că era principalul adversar intern, în slujba puterilor occidentale şi a Israelului, dar şi simpatizant al lui Tito. Această a doua etapă a epurării a avut o conotație antisionistă (Israelul nu mai era statul prieten căruia i se vindea armament, ci o creație a *lobby*-lui evreiesc american) care a dat naştere, de fapt, unor manifestări antisemite: unei militante care, în fața unor polițişti ce serviseră şi sub regimul colaboraționist anterior, amintea că a colaborat cu Klara Zetkin, i s-a spus să nu mai vorbească despre acea „curvă evreică”.

A fost nevoie de un an pentru a se ajunge la un verdict,

---

[148] În timpul războiului Clementis făcuse parte din Consiliul de Stat, parlamentul cehoslovac din exil, aflat la Londra. În 1948 îi luase locul lui Jan Masaryk, după misterioasa moarte a acestuia.

[149] Il rapporto proibito: relazione della commissione del Comitato centrale del Partito comunista cecoslovacco sui processi politici e sulle riabilitazioni in Cecoslovacchia negli anni 1949–1968, introducere şi post-scriptum de Jiří Pelikán, Sugar, Milano, 1970.

iar condamnarea la moarte a lui Slánský a fost executată după încă un an: nu trebuie trecut cu vederea faptul că a avut loc după moartea lui Stalin. După un proces-spectacol[150], încă zece lideri, mulți dintre ei de origine evreiască, la fel ca principalul acuzat, au fost condamnați la moarte alături de Slánský. Aceasta a fost, cu siguranță, cea mai complexă şi mai organizată epurare din întregul bloc comunist. A fost vârful de lance al unui proces mai amplu care a dus la expulzarea a sute de mii de militanți din partid, în timp ce 136.000 de persoane au fost judecate şi condamnate cu sentințe mai mult sau mai puțin aspre. O trăsătură cu totul ieşită din comun a acestei situații, care aminteşte de procesele ereticilor din Evul Mediu şi din timpul Contrareformei, este aceea că acuzații au fost forțați să mărturisească în procese publice sau în închisoare, uneori convingându-se singuri că sunt cu adevărat vinovați sau că era în interesul partidului şi, prin urmare, era corect să îşi recunoască vinovăția. Autorii acestei crime nejustificate se aflau la Moscova, dar şi la Praga. Gottwald, în special, a fost pus în fața unei opțiuni clare: „să-i sacrifice pe alții pentru a se proteja pe sine sau să meargă împotriva curentului, să stea de partea adevărului şi să-şi rişte viața”[151]. A ales prima cale şi a rămas la putere.

Biserica Catolică, populară în ciuda nivelului ridicat de ateism şi agnosticism, a încercat să se opună unui regim care pretindea să conducă şi sufletele. Represiunea a fost aspră: episcopii, cărora li s-a interzis să se adreseze

---

[150] Meir Cotic, The Prague trial: the first anti-Zionist show trial in the Communist bloc, Herzl Press, Cornwall Books, New York, 1987.

[151] Karel Kaplan, Relazione sull’assassinio del segretario generale. Cecoslovacchia 1952, il processo Slánský, Valerio Levi, Roma, 1987, p. 298.

credincioşilor printr-o declaraţie pe care ar fi trebuit să o citească preoţii parohi, au fost în mare parte arestaţi, iar unii au murit în detenţie, nefiind înlocuiţi prin noi numiri. Adjuncţii episcopilor s-au aflat la mila puterii şi nu a fost suficient ajutorul primit clandestin de la Vatican, care uneori autoriza numirile, nerespectând dreptul canonic, pentru a suplini funcţiile ecleziastice. În 1949 a fost arestat – în biserică – şi arhiepiscopul de Praga, Josef Beran, supravieţuitor al lagărului de concentrare de la Dachau, din cauza opoziţiei sale faţă de ocupanţii nazişti; acesta nu a fost niciodată judecat (noul lider comunist Antonín Novotný nu putea uita că şi el fusese închis în lagărele naziste); a fost eliberat abia în perioada post-conciliară, dar la scurt timp a fost obligat să se mute la Roma, unde Paul VI l-a numit cardinal în 1965. Arhiepiscopul František Tomášek, care i-a urmat, după ce a petrecut câţiva ani la muncă forţată a avut norocul parţial de a activa într-o perioadă în care şurubul poliţiei slăbise strânsoarea, iar lumea catolică era privită cu mai puţină suspiciune: prin urmare, s-a putut opune persecuţiilor cu tărie. În anii ’60 i s-a permis să reînfiinţeze singura dieceză de rit grec oriental, Muncaci, desfiinţată de guvern în 1950. Autorităţile au acţionat în forţă împotriva mănăstirilor, în special împotriva celor de maici (călugării şi călugăriţele au fost siliţi să muncească cu totul altceva), au închis seminariile diocezane şi chiar au intervenit în numirea profesorilor la facultăţile de teologie înfiinţate în 1950. În vreme ce multor preoţi li s-a interzis să ţină slujbe, iar majoritatea bisericilor au fost închise, instrumentul folosit de regim timp de mai mulţi ani a fost Mişcarea Clerului pentru Pace, condusă de abatele Josef Plojhar, ministru al cultelor după lovitura de stat din 1948. Cu timpul, autorităţile comuniste au căpătat încredere în Mişcare, considerând-o nereprezentativă. Atitudinea ostilă a regimului faţă de Biserica Catolică reflecta doar parţial

anticlericalismul existent de multă vreme în societatea cehă (dar nu şi în cea slovacă).

În 1953, Klement Gottwald a murit la câteva zile după Stalin şi acesta părea să fie semnul unei noi epoci, mai ales dată fiind ascensiunea conducerii colective la Moscova. La Praga s-a întâmplat ceva asemănător, odată cu apariţia troicii formate din Antonín Novotný, Antonín Zápotocký şi Viliam Široký. Curând a fost limpede că personalitatea cea mai proeminentă era Novotný, care a preluat secretariatul partidului, iar această supremaţie a fost cumva ratificată de Hruşciov. Zápotocký, unul dintre fondatorii Partidului Comunist şi fost lider al sindicatului unificat, a fost ales preşedinte al republicii, iar Široký, şef al guvernului: cel dintâi, de acord cu ideile răspândite şi în alte republici populare, nu a dorit să continue colectivizarea accelerată din agricultură, acordând unele libertăţi clasei ţărăneşti. Cu toate acestea, propunerea sa politică nu s-a impus în faţa direcţiei pro industrializare şi colectivizare, personificată de secretarul PC care l-a înlocuit în funcţia de preşedinte după moartea sa, în 1957. În acelaşi an, 1953, a fost pusă în aplicare o reformă fiscală pentru a limita inflaţia (care nu a fost recunoscută de statisticile oficiale); drept consecinţă, populaţia s-a confruntat cu mari lipsuri materiale, iar în capitală, la Ostrava şi, mai grav, la Plzeň (Pilsen) au avut loc demonstraţii de protest care au fost reprimate cu strictеţe: acestea erau de natură economică, dar uneori şi politică, exprimând sprijinul pentru o democraţie reală, adică pluralistă.

În mod paradoxal, în 1953 şi 1954 au existat încă procese cu o anumită pondere politică, inclusiv prin prisma numelor inculpaţilor, precum Maria Svermová şi aşa-numiţii naţionalişti slovaci, inclusiv Husák, care a fost condamnat la închisoare pe viaţă şi care a fost, efectiv, deţinut timp de zece ani. Acestea au fost ultimele lovituri ale epocii staliniste

celei mai întunecate, în ciuda faptului că se schimbase conducerea de la Kremlin. La scurt timp după aceea, în mod paradoxal, mulți deținuți politic au început să își recapete libertatea, deşi nu a avut loc nici o reabilitare formală. În 1956, anul celui de-al XX-lea Congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, a fost înființată o comisie de revizuire a proceselor lansate încă din 1949, prezidată de ministrul de interne Rudolf Barák, dar care a acționat cu prudență sporită. În concluzie, destalinizarea în Cehoslovacia s-a desfăşurat lent şi aproape că se poate spune că nu a avut loc: nu se poate compara cu ceea ce s-a întâmplat în Polonia şi Ungaria.[152] Printre persoanele eliberate s-au numărat Eugen Löbl şi Artur London, fost ministru adjunct de externe: amândoi au povestit experiența lor dramatică, iar după memoriile lui London (*The Confession*) Costa Gavras a realizat un film.

Evenimentele din 1956 i-au determinat pe studenți şi pe intelectuali să îşi exprime nemulțumirea, dar regimul a ales linia dură în locul dialogului. Conform directivelor de la Moscova, trebuia restabilită „legalitatea socialistă", dar fără a pune sub semnul întrebării bazele puterii exercitate de partid; cât despre democrație, se considera că aceasta era suficient reprezentată de „fantomele" politice care i se alăturau PC-ului în cadrul Frontului Național. Unii dintre cei mai înverşunați exponenți ai „anilor întunecați" au fost nevoiți să facă un pas înapoi: acesta a fost cazul ministrului Čepička, ginerele lui Gottwald. În mediile intelectuale se umplea treptat paharul ce avea să se reverse la sfârşitul anilor '60. „Puterea era încă ferm în mâinile forțelor

[152] Muriel Blaive, Une déstalinisation manquée. Tchécoslovaquie 1956, Complexe, Bruxelles, 2005.

staliniste, care organizaseră personal procesele."[153] Între timp însă, ca în cazul oricărui regim politic, performanţele economice influenţau credibilitatea lui mai mare sau mai mică. Cel de-al treilea plan cincinal lansat în 1961 a avut soarta celui de-al şaselea plan sovietic: a fost întrerupt în 1962. Rămâne întrebarea dacă a fost vorba într-adevăr de performanţe mai slabe decât în trecut sau de o eventuală recunoaştere a eşecurilor – spre deosebire de anii anteriori – , care justificau un gest atât de răsunător precum renunţarea la un plan cincinal.

Grupul conducător părea să creadă în continuare în modelul politic, social şi economic pe care dorea să îl realizeze: fapt dovedit de mândria de a defini republica ca fiind socialistă (prin constituţia adoptată în 1960) şi partidul ca fiind comunist, fără a recurge la expresii precum „popular" şi „al muncii", care indicau că dictatura proletariatului şi economia corespunzătoare se aflau încă într-un stadiu neavansat. În cadrul blocului sovietic (excluzând, aşadar, Iugoslavia), doar conducerea românească a folosit adjectivul „socialist" pentru a se referi la stat, în timp ce doar partidele din Bulgaria şi România şi-au reatribuit denumirea de comuniste.

În ciuda acestei mândrii, sau poate din cauza ei, au existat multe încercări inovatoare atât în interiorul partidului de guvernământ, cât şi în societatea cehoslovacă. Producţia artistică deschidea calea, aşa cum dovedesc unele filme nealiniate la versiunea regimului în ceea ce priveşte istoria recentă şi actualitatea.[154] Scriitorii (printre care Milan

---

[153] Alessandro Catalano, „La Cecoslovacchia nella guerra fredda: da centro dell'Europa a frontiera dell'Europa dell'Est (1948–1959)", în eSamizdat, III, 2005, 2–3, p. 330.

[154] Giuseppe Dierna, Gli scrittori e i registi cecoslovacchi davanti alla Storia: i prodromi del '68, în Era sbocciata la libertà? A quaranta anni

Kundera), la congresele Uniunii lor, şi-au exprimat dorința fermă de a avea mai multă libertate: în unele cazuri, era vorba de a pune capăt unor situații jenante, cum ar fi interzicerea, timp de ani de zile, a operei lui Kafka. Zdeněk Mlynář şi alții, folosind limbajul ştiințelor politice şi al sociologiei politice, au încercat – în spiritul unui oarecare revizionism similar cu cel din Polonia – să schițeze o politică mai potrivită pentru o societate cu multiple fațete, care nu rămânea la primatul clasei muncitoare. Au fost redescoperite personalități care căzuseră în uitare: în 1968, Milan Machovec a reuşit să publice o carte dedicată lui Tomáš Masaryk.

Economiştii, intelectuali mai apropiați de structurile intrinseci ale regimului, au evidențiat fără menajamente limitele politicii economice urmate până în acel moment ca omagiu adus ortodoxiei socialiste, ce dusese la o inflexibilitate contraproductivă şi la decizii dăunătoare pentru țară. Alături de poziția reabilitatului Löbl era cunoscută opinia lui Ota Šik (un om care va continua să creadă în economia socialistă chiar şi după căderea regimului), extrem de critică față de opțiunea de a orienta schimburile comerciale cu prioritate către zona CAER şi către Uniunea Sovietică. Šik a explicat că această orientare către anumite piețe sigure, dar neexigente ducea la învechirea producției naționale, care nu era stimulată să se modernizeze. El scria: „Nu ne-am făcut iluzii naive cu privire la piața din țările occidentale. Cu toate acestea, am observat un lucru: în ciuda tuturor defectelor şi imperfecțiunilor sale, această piață, chiar şi imperfectă, obligă companiile occidentale să producă întotdeauna ceea ce doresc consumatorii, le obligă să îmbunătățească producția, să

---

dalla Primavera di Praga (1968–2008), coord. Francesco Guida, Carocci, Roma, 2008, pp. 89–105.

amelioreze calitatea, le obligă să perfecţioneze tehnologia de producţie. Pe scurt, în ciuda tuturor deficienţelor şi imperfecţiunilor sale, piaţa are o funcţie importantă în economie”[155]. Bineînţeles, această teză nu putea fi pe placul Kremlinului, care vedea în Cehoslovacia vârful de lance al sistemului socialist european şi care ar fi fost deranjat de diminuarea schimburilor comerciale dintre cele două ţări.

Dat fiind că cenzura îşi slăbise strânsoarea, slovacii au profitat şi au cerut revizuirea proceselor trucate şi au avansat din nou propriile aspiraţii naţionale, conform cărora Slovacia urma să devină un partener egal cu Boemia-Moravia în cadrul statului federal cehoslovac (o recunoaştere care nu era prevăzută în constituţia din 1960). A trebuit să se ajungă în 1963 pentru ca Înalta Curte de Justiţie să declare că fusese nefondată acuzaţia de naţionalism burghez adusă liderilor slovaci condamnaţi cu câţiva ani mai devreme. Cinci ani mai târziu, propunerea federalistă a fost integrată în programul aşa-numitei Primăveri de la Praga, ba chiar mai mult, a fost unul dintre puţinele puncte, poate singurul, care nu au fost anulate de invazia armată şi de noua viziune a lui Dubček.

Un grup alternativ la cel al principalilor lideri conservatori părea să se fi format în jurul ministrului de interne Rudolf Barák, dar Novotný a reuşit să îl elimine pe potenţialul oponent şi să îl condamne la 15 ani de închisoare pentru infracţiuni de drept comun în 1964. Episodul necesită clarificări suplimentare, dar este limpede că utilizarea măsurilor poliţieneşti pentru a duce o luptă politică contrazicea spiritul destalinizării. Cu toate acestea, tocmai

---

[155] Ota Šik, Economia di mercato: con o senza capitalismo?, introducere de Cesare Zappulli, Roma–Milano, 1972, p. 41; Piero Bini, Valentina Anelli, „Ota Šik e la riforma economica della Primavera di Praga”, în Era sbocciata la libertà?, ed. cit., p. 80.

în acei ani (în 1961, cel de-al XXII-lea Congres al Partidului Comunist din Uniunea Sovietică dăduse o nouă lovitură stalinismului) au avut loc schimbări şi în conducerea politică: în septembrie 1963, Viliam Široký i-a predat conducerea guvernului lui Jozef Lenárt. A ieşit la rampă şi Alexander Dubček, devenit emblematic pentru Cehoslovacia în 1968. În Cehoslovacia exista o situaţie ciudată în ceea ce priveşte organizarea partidelor: pe lângă Partidul Comunist Cehoslovac exista şi Partidul Comunist Slovac, Alexander Dubček fiind ales secretar al acestuia în 1963. Elementele conservatoare, adepte ale marxism-leninismului ortodox, nu au cedat uşor: nu era vorba doar de ataşamentul faţă de putere, ci şi de convingerea că orice inovaţie, atrăgând alte inovaţii, ar putea submina stabilitatea regimului. În 1966 tendinţele inovatoare au fost reprimate: Václav Havel a fost înlăturat de la conducerea Uniunii Scriitorilor, iar scriitorii Ivan Klíma şi Ludvík Vaculík au fost excluşi din partid. Cu toate acestea, în acelaşi an a fost adoptat cel de-al IV-lea plan cincinal (1966–1970), care a adoptat elemente ale economiei de piaţă şi a dat spaţiu de manevră întreprinderilor.

În 1967 a avut loc o schimbare esenţială în sânul partidului: „liberalii”, centrişti şi autonomişti slovaci au reuşit să îi elimine pe Novotný, pe Jiří Hendrych şi pe alţi membri ai curentului conservator (neostalinist). În Biroul Politic exista, de fapt, un echilibru, dar în Comitetul Central s-a ajuns la o decizie doar aparent imparţială: Novotný rămânea preşedinte al republicii, iar Dubček i-ar fi urmat ca secretar al Partidului Comunist Cehoslovac începând cu 5 ianuarie 1968 (la început s-a vorbit despre „direcţia din ianuarie”). Conducerea sovietică de după Hruşciov, cu Brejnev în frunte, nu a exercitat suficiente presiuni în favoarea conservatorilor, mergând chiar până la a afirma deschis că soluţia era o chestiune internă (*vašo delo*) a

partidului cehoslovac. Reformiştii au avut grijă să nu pară excesiv de radicali şi să nu se opună primatului partidului, şi nici nu se poate trece cu vederea faptul că Dubček însuşi se simțea foarte ataşat de Uniunea Sovietică, unde studiase şi trăise.

Din acel moment, elementele mai reformiste au preluat conducerea *de facto* a partidului, accelerând schimbarea într-o oarecare măsură. Între iarna şi primăvara anului 1968 au avut loc alte schimbări. Novotný a pierdut şi preşedinția în favoarea lui Ludvík Svoboda, care a câştigat votul parlamentar în detrimentul altor candidați, toate posturile importante fiind ocupate de reformişti: preşedinția parlamentului (Josef Smrkovský), conducerea consiliului (Oldřich Černík, cu vicepreşedinții Husák şi Šik, cel din urmă deținând şi portofoliul economiei) şi preşedinția Frontului Național (František Kriegel). Toți aceştia au acționat pe baza propriilor convingeri, dar şi sub presiunea opiniei publice şi a presei, care îşi permitea libertăți nemaiîntâlnite până atunci.[156] Dubček a avut dificila sarcină de a media între aspirațiile populației şi ale „comuniştilor de dreapta" şi avertismentele Moscovei şi ale altor partide. Organizații precum Clubul celor angajați fără partid şi *Klub 231* s-au făcut foarte bine auzite. Tabloul a fost completat de fuga câtorva stalinişti şi de sinuciderea altora (unii responsabili de abuzurile din anii cei mai întunecați); situația se radicalizase mult mai mult decât s-ar fi crezut cu câteva luni mai devreme şi decât ar fi putut tolera Moscova.

La fel ca Imre Nagy în Ungaria cu câțiva ani mai devreme,

---

[156] „În spatele profesorilor şi elevilor de la Praga şi de la Bratislava nu era un gol, era nucleul conducător al unui Partid comunist parțial reformat şi destalinizat, iar în spatele partidului fremăta în fabrici şi în universități întreg poporul": Enzo Bettiza, La Primavera di Praga. 1968: la rivoluzione dimenticata, Mondadori, Milano, 2008, pp. 13–14.

Dubček s-a lăsat antrenat de cei care cereau reforme radicale şi doar în câteva cazuri a încercat să limiteze aceste tendinţe: de exemplu, a fost condamnat *Manifestul celor 2000 de cuvinte* scris de Ludvík Vaculík şi semnat de mulţi intelectuali. Partidul a aprobat un program de acţiune destul de avansat.[157] Cu toate acestea, Dubček credea, precum alţi lideri, că alegerile pe care le făcea nu ar trebui înţelese ca fiind ostile Uniunii Sovietice sau comunismului. Potrivit unei interpretări interesante, reformismul cehoslovac a fost „un amestec eterogen de elemente preluate din alte experimente, cum ar fi cel polonez şi cel maghiar, şi din sisteme socialiste necanonice, cum ar fi Iugoslavia, combinate cu elemente preluate din tradiţia cehoslovacă", iar Dubček îşi amintea perioada 1945–1948, „în care construcţia unei social-democraţii specific cehoslovace părea a fi principalul obiectiv politic"[158].

Dimpotrivă, conducătorii sovietici, est-germani şi polonezi erau convinşi că frontiera de vest a Pactului de la Varşovia era supusă la riscuri grave, la fel şi loialitatea Pragăi faţă de Uniune şi faţă de blocul sovietic, precum şi însăşi existenţa regimului comunist din Cehoslovacia. Pe de o parte, au existat numeroase încercări şi negocieri pentru a determina conducerea cehoslovacă să cheme la ordine partidul şi ţara, iar pe de altă parte, a fost pregătită din timp intervenţia

---

[157] Alexander Dubček, Il nuovo corso in Cecoslovacchia, Editori Riuniti, Roma, 1968.

[158] Giuseppe Goisis, „Quella linea rossa, in corsa verso il nulla", în Alexander Dubček e Jan Palach protagonisti della storia europea, coord. Francesco Leoncini, Rubbettino, Soveria Mannelli, 2009, p. 88.

militară a țărilor Pactului de la Varşovia. Între timp, Tito[159] şi Ceauşescu îşi exprimau acordul față de noua orientare promovată de Dubček, cel din urmă având în vedere principiul independenței fiecărei țări şi a fiecărui partid comunist, mai degrabă decât spiritul ei inovator. Dincolo de tratative, întârzierea invaziei până la 21 august s-a datorat şi necesității de a găsi o acoperire credibilă în lumea politică cehoslovacă pentru o inițiativă militară care nu era uşor de justificat. Invazia (la care nu au participat trupele României şi nici ale Albaniei, aceasta din urmă părăsind formal alianța, dar în cele din urmă nici cele ale RDG) a fost un succes din punct de vedere militar, dar din punct de vedere politic a fost un semi-eşec: potrivit lui Marco Clementi, „pentru Moscova a fost mai degrabă o înfrângere parțială decât o victorie parțială”[160]. În ciuda arestării principalilor exponenți ai Primăverii, cu Dubček în frunte, Svoboda a refuzat să îl numească pe ultraconservatorul Alois Indra în fruntea guvernului, aşa cum ar fi dorit Moscova. În esență, lovitura de stat fără vărsare de sânge planificată în acord cu Moscova, care ar fi plasat pe poziții de putere lideri contrari liniei reformiste, a eşuat. Rezistența în oraşe a fost pasivă şi au existat puține victime, dar poporul şi organele politice din țară s-au pronunțat împotriva invaziei. Populația a încercat să le explice soldaților sovietici opinia ei şi faptul că nu ocupau o țară inamică sau o țară condusă de reacționari. A existat, de asemenea, un spirit de ironie foarte special, aşa cum dovedeşte, de exemplu, o pancartă care conținea zece porunci ce trebuiau respectate atunci când aveai de-a face

---

[159] Atunci când liderul iugoslav a vizitat Praga, cu zece zile înainte de invazia sovietică, au apărut pancarte cu sloganul „Tito ano, Ulbricht ne” (Tito da, Ulbricht nu).

[160] Marco Clementi, Cecoslovacchia, Unicopli, Milano, p. 222.

cu invadatorii.[161]

Moscova a fost nevoită să recunoască că nu ar fi fost oportun să mizeze pe aripa conservatoare (care era pregătită şi cerea un gest din partea Kremlinului) şi, prin urmare, i-a obligat chiar pe conducători – aflaţi într-o stare de semi-detenţie în afara patriei – să abjure, gest care, de altfel, nu părea credibil majorităţii militanţilor. Acest lucru a fost demonstrat de congresul partidului, care s-a întrunit pe 22 august, puţin mai devreme decât era planificat şi într-o clădire neinstituţională, adică într-o fabrică din districtul Vysočany, congres clandestin, cum se intitulează o carte apărută la scurtă vreme după aceea[162]. Era vorba de o dorinţă mai cu seamă a acelor conducători şi militanţi (precum cei ce făceau parte din Comitetul Cetăţenesc din Praga) care credeau cu adevărat în democratizare, în timp ce alţi reformişti se temeau de ea şi deveniseră deja mai prudenţi; se reafirma astfel încrederea în lideri şi în noua direcţie: delegaţii nu intenţionau să se întoarcă la vechile formule şi nici să legitimeze abuzurile comise de alte ţări socialiste. Totuşi, la 26 august, cei mai importanţi lideri, printre care Dubček şi Černík (nu şi Kriegel, care a fost exclus din partid în mai 1969)[163], au acceptat dictatul

---

161 „Zece porunci: nu ştim, nu cunoaştem, nu avem, nu vă dăm, nu putem, nu vă spunem, nu înţelegem, nu vindem, nu vă ajutăm, nu vom uita". A se vedea Praga da una primavera all'altra 1968–1969, coord. Annalisa Cosentino, Forum, Udine, 2009, p. 116.

162 Congresso alla macchia, coord. Jiří Pelikán, Vallecchi, Firenze, 1970. Un congres asemănător cu al Partidului Comunist slovac s-a ţinut la Bratislava în fabrica Dimitrov, la 26 august.

163 Kriegel se putea lăuda cu o biografie cu totul ieşită din comun şi demnă de stimă. Evreu, polonez, a studiat cu sacrificii medicina la Praga (în Polonia era în vigoare numerus clausus pentru evrei) şi a practicat

sovietic cunoscut sub numele de Protocolul de la Moscova, încălcând hotărârile congresului extraordinar şi renunțând la majoritatea obiectivelor reformiste. Toate aceste evenimente au avut loc la cea de-a XXX-a aniversare a ocupației naziste din 1938, iar Smrkovský a comparat Protocolul de la Moscova cu cel semnat de preşedintele republicii, Hácha, la Berlin în martie 1939, prin care s-a pus capăt primului stat cehoslovac.

A urmat o perioadă de ambiguitate, în timpul căreia a fost sistată politica de reformă, dar în care au fost păstrați în funcțiile lor aproape toți conducătorii de la vârf, în speranța de a-i înlătura ulterior, aşa cum s-a întâmplat cu Dubček, Černík, Smrkovský şi alții. Peste ani, istoricii au vorbit despre supunerea în fața Moscovei şi în fața unor oameni care doreau să renunțe la calea reformei, supunere şi inerție ce se regăseau şi în rândul majorității populației. Unele persoane care se expuseseră foarte mult, cum ar fi Jiří Pelikán (directorul televiziunii de stat)[164] şi Šik[165], au luat calea exilului, temându-se, nu fără motiv, că împotriva lor se vor lua măsuri drastice, care, de altfel, au existat

---

medicina toată viața. Medic fiind, a participat la războiul civil din Spania, iar la finalul acestuia, în 1939, s-a mutat în China ca să sprijine lupta chinezilor împotriva invadatorilor japonezi. S-a întors în Cehoslovacia numai în 1945; a devenit ministru adjunct la sănătate, pierzând funcția în timpul epurărilor. În 1960 a fost trimis pentru trei ani în Cuba ca să ajute regimul lui Castro să organizeze Serviciul sanitar. Îndepărtat din toate funcțiile politice, şi-a pierdul locul de medic primar şi a fost marginalizat până la moarte, în 1979.

[164] Francesco Caccamo, Jiří Pelikán, ed. cit., pp. 30–34.

[165] L'opposizione all'Est 1956–1981 (raccolta di testi con introduzione e bibliografia), coord. Francesco Leoncini, Lacaita, Manduria, 1989, pp. 187–196, 366.

împotriva elementelor mai liberale din partid şi a asociaţiilor născute în cadrul societăţii, Clubul celor angajaţi fără partid şi *Klub 231*. Această emigraţie (*posrpnová emigrace*) s-a adăugat emigraţiei de după 1948 (*poúnorová emigrace*) şi a acţionat pentru a menţine viu ceea ce s-a numit mitul anului 1968, având convingerea că socialismul înfăptuit în Cehoslovacia putea fi reformat.

Câteva luni mai târziu, Brejnev a avut grijă să formuleze o teorie care să justifice ceea ce se întâmplase: aşa-numita doctrină care i-a purtat numele (în limbaj jurnalistic) afirma că, dacă socialismul era în pericol într-o ţară, celelalte state socialiste aveau dreptul să intervină. Era o limitare netă a suveranităţii fiecărui stat. În ianuarie 1969 a avut loc cel mai senzaţional (nu singurul) denunţ al abuzului îndurat de Cehoslovacia: după cum am amintit, studentul evanghelic Jan Palach şi-a dat foc în ultracentrala piaţă Wenceslas din Praga, fiind imitat în zilele următoare de alţi studenţi. Un protest atât de singular a fost, poate, influenţat de exemplele date de călugării budişti din Vietnam şi, oricum am privi maniera sa destul de străină de obiceiurile europene, constituia un apel adresat tuturor – guvernelor, partidelor şi opiniei publice – de a lua poziţie şi de a-şi asuma eventuala responsabilitate faţă de un eveniment peste care nu trebuia să se aştearnă uitarea, aşa cum se putea întâmpla sau aşa cum unii ar fi dorit să se întâmple. Înmormântarea lui Palach[166] a fost o demonstraţie impresionantă împotriva direcţiei politice care se instaura şi împotriva ocupaţiei sovietice: la aceasta au participat sute de mii de oameni.

---

166 Cunoscutul ziarist şi scriitor Enzo Bettiza a auzit de la pastorul evanghelic care a rostit rugăciunea de pe urmă că nu era vorba despre o „sinucidere comună", ci despre un „protest" şi că „Sfintele Scripturi deosebesc sinuciderea lui Iuda de cea a lui Samson": Enzo Bettiza, La Primavera di Praga. 1968: la rivoluzione dimenticata, ed. cit., p. 153.

Nu putem trece sub tăcere faptul că, în logica Războiului Rece şi a împărţirii sferelor de influenţă, marele adversar al Uniunii Sovietice, guvernul american, a oferit asigurări Moscovei că protestele oficiale nu vor avea nici o urmare concretă. În primăvara anului 1969, Dubček a fost îndepărtat din secretariat şi redus treptat la statutul de simplu cetăţean (grădinar) supus măsurilor de supraveghere. În 1970, un nou tratat de prietenie cehoslovaco-sovietică a ratificat dreptul Armatei Roşii de a rămâne pe teritoriul republicii: în aceeaşi perioadă, şi „rebela" România a semnat un tratat similar, dar s-a remarcat[167] că clauzele protejau independenţa statului român (în care nu erau staţionate unităţi militare sovietice), prevedere ce nu se regăsea în actul semnat de guvernul de la Praga. În mai 1971, cel de-al XIV-lea Congres al PC a oficializat „normalizarea" în curs prin deciziile politice luate de primul eşalon al partidului. Au urmat alegerile politice tradiţionale, cu o singură listă: cea a Frontului Naţional, dominată de Partidul Comunist, cu cele două versiuni ale sale, cehoslovacă şi slovacă.

Până la urmă, între 1969 şi 1971, o treime (aproximativ 500.000 de persoane) din membrii partidului au fost excluşi, au demisionat sau chiar au plecat în exil. Pentru mulţi intelectuali şi profesori, excluderea din partid a însemnat pierderea locului de muncă. În orice caz, ceea ce rămăsese din partid nu constituia un bloc unit. Sovieticii le dăduseră spaţiu de manevră „centriştilor", conduşi de figura ambiguă a lui Husák, care fusese responsabil, cu ani în urmă, de măsurile represive, dar şi o victimă a epurărilor. Şi totuşi, anumiţi conservatori aveau o pondere politică semnificativă

[167] Antonello Biagini, Francesco Guida, Mezzo secolo di socialismo reale. L'Europa centro-orientale dal secondo conflitto mondiale all'era post-comunista, Giappichelli, Torino, 1997, p. 99.

(Vasil' Bil'ak). Ascensiunea lui Lubomír Štrougal la conducerea guvernului, în 1970, a născut speranța că ar fi posibil un reformism mai moderat, în ciuda faptului că acesta îi succeda unui exponent al Primăverii, precum Černík. Nimeni din conducere nu îndrăznea să facă referire la politica din 1968. Dacă cel de-al XIII-lea Congres al Partidului Comunist cehoslovac rămăsese pe linia Primăverii, acum, în 1971, un text oficial s-a îngrijit să analizeze cadrul socio-politic („criza din societate şi din partid") asupra căruia intervenea „normalizarea".

Aceasta nu a fost o inițiativă conjuncturală, legată de prezența sovietică în teritoriu; 20 de ani mai târziu, situația nu se schimbase prea mult. Faptul că Husák era, din 1975, şi preşedintele republicii, nu numai secretar al partidului, era aproape un simbol al revenirii stalinismului, chiar dacă în straie moderate. În concluzie, în ciuda faptului că mulți dintre comuniştii reformişti excluşi (în frunte cu Smrkovský) au încercat să ajungă la un compromis onorabil şi să împiedice o regresie prea mare a liniei politice a partidului, un adevărat curent reformist nu şi-a mai găsit spațiu de manifestare. După curățenia din primii ani, cadrele partidului s-au înnoit oarecum, iar cei nou-înscrişi în general nu au îngroşat rândurile reformiştilor, ci au preferat carierismul şi existența unei puteri care nu căuta prea multe justificări ideologice. Poate că ceea ce scria Rudolf Slánský junior în 1969 era adevărat („nici unul dintre noi nu doreşte să se întoarcă la situația de dinainte de ianuarie 1968"), dar acest lucru nu a împiedicat ca țara să cadă din nou sub o cortină de plumb. Populația părea să fi uitat repede entuziasmul din 1968 şi s-a retras în viața privată. Guvernul a susținut această dispoziție mentală, străduindu-se să obțină rezultate economice bune şi permițând creşterea consumului, nu numai în magazinele (*Tuzex*) rezervate nomenclaturii sau pentru cei care aveau valută

occidentală.[168] Nu întâmplător, fenomenul disidenței a fost limitat atât înainte, cât și după jumătatea anilor ’70, când, în urma acordurilor de la Helsinki, a luat naștere mișcarea *Charta 77*.

De asemenea, a fost încheiat mai devreme și cel de-al IV-lea plan cincinal, lansat în 1966, iar experimentul de a permite companiilor o relativă autonomie, chiar și în cadrul economiei socialiste, a fost abandonat. Sistemul centralizat părea să aibă din nou partea leului, la fel ca primatul acordat industriei grele. Chiar și mult dorita reechilibrare a sistemului economic cehoslovac prin valorificarea specificului local s-a oprit la jumătatea drumului: obiectivul de industrializare a Slovaciei și a altor regiuni înapoiate a fost menținut, dar rezultatele au rămas în continuare dezamăgitoare. Cu toate acestea, economia a continuat să fie stabilă, beneficiind de tradițiile civilizației și de nivelul ridicat de educație și profesionalism și putând conta pe resurse naturale deloc neglijabile (cum ar fi zăcămintele de carbon). În concluzie, șocul politic nu a împiedicat societatea cehoslovacă să relanseze dezvoltarea economică încă de la cel de-al V-lea și al VI-lea plan cincinal, cu investiții substanțiale în producția mecanică. Odată cu cel de-al VII-lea plan (1981–1985) au crescut semnificativ investițiile în sectorul chimic, încă subdezvoltat, și s-a manifestat chiar și o sensibilitate față de problemele de mediu. În consecință, în 1982 venitul anual pe cap de locuitor al Cehoslovaciei era de 3.310 de dolari la acea vreme, al doilea în lagărul socialist după cel al Germaniei de Est, dar care nu reușea să ajungă la cel al țărilor occidentale

---

[168] Francesco Caccamo, „La Cecoslovacchia dalla normalizzazione alla ‘rivoluzione di velluto’”, in Quei bellissimi anni Ottanta... La transizione postcomunista nell’Europa centrorientale, coord. Gizella Nemeth Papo, Adriano Papo, Carocci, Roma, 2010, p. 78.

(Italia: 7.291 de dolari). Conservatorismul din politica internă nu a împiedicat îmbunătățirea relațiilor internaționale, în special cu Austria şi Republica Federală Germania. În 1973, guvernul de la Bonn a recunoscut Pactul de la München din 1938 ca fiind nul şi a renunțat la toate pretențiile privind teritoriile cehoslovace locuite de germani până la sfârşitul războiului mondial.

5. Ungaria: stalinism, revoltă, normalizare

Ungaria plătise scump participarea la război, mai ales prin asediul Budapestei de către Armata Roşie. Criza economică severă care a caracterizat ultimele luni de război şi începutul perioadei postbelice a fost marcată de o hiperinflație, atât de accentuată încât în anii 1945–1946 o parte din salarii şi plăți s-au făcut şi în produse alimentare. Diplomatul italian Roberto Gaja a confirmat că o întrerupere temporară a legăturilor dintre Buda şi Pesta, cele două părți istorice ale capitalei, a fost suficientă pentru a diversifica prețurile practicate pe cele două maluri ale Dunării.[169] Rata foarte ridicată a mortalității infantile a fost un indiciu al marilor lipsuri resimțite de populație. A fost necesară o reformă monetară radicală, prin care pengheul a fost înlocuit cu forintul, cu o rată de schimb care a afectat unele sume economisite; această manevră a rezolvat situația dramatică; producția s-a reluat din 1947, în unele sectoare ajungându-se chiar la nivelurile de dinainte de război. De

[169] Francesco Guida, „Uno sguardo sull' Ungheria devastata dalla seconda guerra mondiale. Una testimonianza autoptica", în Ungheria, isola o ponte?, Edizioni di Periferia, Cosenza 1993, pp. 185–207. Despre Budapesta din acea epocă, a se vedea cartea semnată de Catherine Horel, Histoire de Budapest, Fayard, Paris, 1999, pp. 261–270.

asemenea, în ciuda marii neîncrederi care exista între diferitele state din cauza incertitudinilor economice ale fiecăruia, era importantă reluarea schimburilor comerciale: practicarea *clear*ingului (schimbul de bunuri contra unor valori egale) a fost larg răspândită şi constantă, menţinându-se în anii următori mai ales cu ţările occidentale, din pricina modelului economic diferit care se instaurase de o parte şi de alta a aşa-numitei „Cortine de Fier”.[170]

Sfârşitul regimului hortist (şi al scurtului interludiu al lui Szálasi), mai mult decât oricând în ultimele două decenii, a dus la creşterea simpatiei pentru partidele de stânga, inclusiv pentru cel comunist. Acesta din urmă se putea baza pe sprijinul ocupaţiei sovietice, dar era o sabie cu două tăişuri: în realitate, populaţia suporta cu greu comportamentul şi prezenţa ocupanţilor. Inevitabil, au existat abuzuri şi violenţe (o formă de autoapărare a fost lovirea de oale şi tigăi la ferestre pentru a atrage atenţia poliţiei militare în cazul unor incidente comise de soldaţii cu stea roşie), dar şi memoria istorică a cântărit greu. Ruşii reprimaseră cu arma în mână revoluţia maghiară împotriva Habsburgilor în 1849. Într-un prim test electoral, probabil nu pe deplin credibil, socialiştii şi comuniştii păreau a fi în măsură să preia conducerea ţării: era vorba de alegerea unui parlament provizoriu, în condiţiile în care operaţiunile de război nu se încheiaseră încă. La conducerea ţării a participat, alături de ele, un partid care existase şi pe scena politică antebelică, Partidul Micilor Proprietari (PPP), reprezentant al cercurilor ţărăneşti, dar nu numai, în timp ce formaţiuni care se bucuraseră de mare susţinere în anii

---

[170] Despre reluarea comerţului extern, a se vedea Iván T. Berend, György Ránki, Storia economica dell’Ungheria dal 1848 ad oggi, Editori Riuniti, Roma, 1976, pp. 251 şi urm.

precedenți nu au avut nici o influență sau nu au participat la alegeri.

E important să ne amintim că voturile partidului eterogen care deținuse puterea (sub diferite nume) timp de peste 20 de ani nu avusese un electorat precis şi că însăşi gruparea Crucilor cu săgeți se bucurase de un oarecare consens în rândul populației. Aceste considerente ne permit să nu fim foarte surprinşi de rezultatul alegerilor politice din noiembrie 1945, nici de succesul excepțional obținut de PPP, cu 57% din voturi şi majoritatea absolută în parlament. S-a pus atunci problema dacă să se continue experiența guvernelor de uniune națională sau să se înceapă o competiție între diferite partide. Liderii PPP şi-au dat seama curând că erau obligați să rămână aliați ai comuniştilor, socialiştilor şi ai Partidului Național Țărănesc, dată fiind prezența Armatei Roşii în țară şi pentru că era evident că soarta hotarelor viitoarei Ungarii va fi decisă la Moscova. Prim-ministrul Ferenc Nagy şi ministrul de externe Gyöngyösi, în fruntea unei delegații numeroase, l-au vizitat pe Stalin pentru a obține ajutorul acestuia în problema delicată şi crucială a Transilvaniei. Lui Stalin nu îi plăcuse forma arbitrajului Ciano–Ribbentrop din 1940 (o decizie italo-germană luată fără consultarea guvernului sovietic), însă ar fi putut-o accepta pe fond. Aceasta ar fi însemnat acceptarea pretențiilor maghiare şi lăsarea în interiorul granițelor Ungariei a toată acea parte a Transilvaniei în care elementul maghiar constituia o majoritate absolută sau relativă. Cu toate acestea, la momentul deplasării lui Ferenc Nagy la Moscova decizia fusesese deja luată (lucru pe care Stalin nu l-a dezvăluit interlocutorului său) şi chiar reprezentantul sovietic se opusese până şi celei mai mici concesii făcute dorințelor maghiarilor, aşa cum propuseseră Statele Unite: în orice caz, ar fi fost vorba doar de câteva mii de kilometri în zonele de frontieră, pentru care argumentele

româneşti păreau mai greu de susținut. De altfel, Stalin mai avea un motiv pentru a susține cererile Bucureştiului în defavoarea celor sosite de la Budapesta: din martie 1945, în România se afla la putere un guvern în care comuniştii aveau o pondere mare, în detrimentul partidelor tradiționale, cu toate că acestea beneficiau de largă susținere în țară. În Ungaria, pe de altă parte, situația politică părea încă instabilă.

PPP era o formațiune politică neomogenă: acest fapt, în loc să fie un motiv pentru a renunța la constituirea unui guvern cu un singur partid sau a unei coaliții mai restrânse, explică slaba rezistență la atacul violent, nu numai politic, pe care l-a suferit din partea PC-ului în următorii doi ani. De fapt, PPP reunise nu numai voturile propriului său electorat tradițional (care nu depăşise niciodată 7% între cele două războaie), ci şi pe cele ale alegătorilor din dreapta conservatoare şi moderată, precum şi pe ale stângii reformiste şi pe ale femeilor, mult mai numeroase decât bărbații. Trebuie reamintit faptul că însuşi Partidul Comunist reunea curente şi opinii diferite şi că nu toți militanții se recunoşteau în Mátyás Rákosi. Unii doreau să înfăptuiască imediat revoluția, mai ales pe plan social, reluând proiectul lăsat la jumătate de Republica Sfaturilor în 1919, în vreme ce alții considerau că ar fi potrivită o politică de apropiere lentă de modelul socialist sovietic, evitând poate repetarea greşelilor făcute în Uniunea Sovietică, cunoscute de cei mai avizați. Fondatorul partidului, Béla Kun, fusese victima Marii Terori staliniste, deşi acest lucru nu era cunoscut la vremea respectivă. Uneori existau diferențe între cei care trăiseră mult timp în Uniunea Sovietică, cum ar fi secretarul de partid Rákosi sau colaboratorul său apropiat Ernő Gerő, şi cei care rămăseseră în țară în timpul regimului Horthy sau care trecuseră prin experiențe privite cu suspiciune la Moscova:

acesta a fost cazul Războiului din Spania şi al strălucitului lider László Rajk.

Ţinând cont de cadrul politic nu tocmai favorabil, liderii comunişti au adoptat o tactică în care câteva intervenţii tranşante şi abuzive au avut loc alături de altele aparent respectuoase faţă de regulile democratice şi faţă de sentimentele poporului. Au existat mai puţine procese politice decât în alte ţări: liderul Crucilor cu Săgeţi Szálasi şi câţiva generali au fost executaţi, dar nu a fost eliminată întreaga clasă politică de dinainte de război. Cu toate acestea, comunişţii au avut grijă să ocupe posturile cu cea mai mare putere reală, preluând, de exemplu, controlul Ministerului de Interne (prin Rajk) şi al organelor de poliţie. La timpul potrivit, acest lucru a făcut imposibilă o replică concretă din partea celorlalte partide politice. În plus, reprezentantul sovietic din Comisia Aliată de Control a putut acţiona fără a da socoteală reprezentanţilor americani şi britanici, astfel încât aceştia nu i-au putut proteja pe politicienii maghiari care au încercat să se împotrivească instaurării regimului comunist pro-sovietic. Unii reprezentanţi ai PPP au fost acuzaţi că au colaborat cu elemente reacţionare la organizarea unei lovituri de stat împotriva republicii: acuzaţia era paradoxală, deoarece implica un partid care era deja la guvernare şi pe membrii săi de frunte, precum secretarul Béla Kovács şi prim-ministrul Ferenc Nagy. Nagy s-a refugiat în străinătate, fiind înlocuit în fruntea executivului de colegul său de partid Lajos Dinnyés, în timp ce Nagy a fost arestat şi dus în Uniunea Sovietică, redobândindu-şi libertatea abia în 1956. Partidul Comunist era avantajat de faptul că, în cadrul PPP, nimeni nu îndrăznea să ridice glasul împotriva puterii pe care puternicul vecin din est o exercita asupra Ungariei. Trebuie amintit că cele două state nu fuseseră vecine înainte de război, ci numai după alipirea la Uniunea Sovietică a

Ruteniei subcarpatice, teritoriu care aparținuse Cehoslovaciei până în 1939, care apoi fusese ocupat de unguri până la sfârşitul războiului şi pe care guvernul de la Praga fusese de acord să îl cedeze ulterior guvernului de la Moscova.

De altfel, partidele aflate la guvernare nu se opuneau reformelor pe care le-au implementat împreună: de ce s-ar fi opus PPP şi Partidul Național-Țărănesc reformei agrare care a împărțit pământul moşierilor între țăranii mici sau lipsiți de mijloace? Implementând această reformă, comunistul Imre Nagy şi-a câştigat o popularitate considerabilă.[171] În orice caz, până în 1948 (un moment de cotitură) nu fusese lansată politica naționalizărilor generalizate, care ar fi indicat introducerea *sic et simpliciter* a modelului economic sovietic, ceea ce cu siguranță ar fi generat disensiuni în cadrul coaliției de la putere. Disensiuni au existat cu privire la expulzarea minorității germane, dorită în primul rând de comunişti şi de național-țărănişti: a fost criticată, printre alții, de cărturarul István Bibó, autorul mai multor lucrări, printre care o carte publicată în 1946, *Suferința statelor mici din Europa de Est*, care a avut un succes de durată.

Secretarul Partidului Comunist Maghiar, Rákosi (într-un discurs adresat militanților) a numit strategia pe care PC o aplica față de alte partide *tactica salamului*. În Ungaria, ca şi în alte țări, se urmărea slăbirea adversarilor prin divizarea lor. Fiecărui partid urma să îi fie sustras un curent, ce trebuia atras în propria coaliție, până când din partidul vizat nu mai rămânea decât o componentă limitată, căreia i se putea da cu uşurință lovitura de grație, ordonându-se

[171] Despre omul care avea să fie mai târziu protagonistul revoltei din 1956, a se vedea biografia recentă a lui Romano Pietrosanti, Imre Nagy, un ungherese comunista, vita e martirio di un leader dell'ottobre 1956, Le Monnier, Firenze, 2015.

dizolvarea acesteia. În mod straniu, tactica salamului a fost aplicată mai eficient şi mai clar în alte state decât în Ungaria. Este adevărat că liderii PPP au recunoscut că fuseseră anchetaţi câţiva militanţi şi alţi lideri şi înlăturaţi de la putere, fiind astfel exclus curentul condus de Pfeiffer, dar slăbirea reală, cea mai însemnată, a partidului care ieşise triumfător din alegerile din 1945 s-a produs ca urmare a formării unor partide alternative la dreapta sa, care au atras o mare parte din electoratul său.

Mai mult decât manevrele PC şi decât fraudarea parţială a alegerilor din 31 august 1947, tocmai existenţa unei concurenţe de dreapta explică rezultatul modest al PPP la aceste ultime consultări politice: doar 15, 40% (68 de mandate) faţă de 57% cu doi ani mai devreme. Partidul Popular Democrat al lui István Barankovics şi Partidul Independenţei al lui Pfeiffer au obţinut 16, 41% (60) şi, respectiv, 13, 41% (49 de locuri). Rezultatele arată că, aritmetic, cu sprijinul celor două formaţiuni politice menţionate mai sus şi al altor partide mici care nu se aflau sub influenţa PC, PPP ar fi putut oricum acţiona pentru formarea unui executiv care să plaseze în opoziţie Partidul Comunist, în ciuda faptului că acesta era principalul partid, cu peste 22% din voturi şi o sută de deputaţi, dacă nu cumva şi pe socialişti şi pe naţional-ţărănişti. La urma urmei, opoziţia ajunsese la aproape 40% (deşi guvernul împiedicase prezentarea listelor şi a candidaţilor neagreaţi, iar unii cetăţeni nu îşi putuseră exercita dreptul la vot) şi, cu sprijinul PPP, ar fi devenit majoritară în ţară. Pentru a-i separa pe unii lideri socialişti de PC, s-ar fi putut profita de iritarea acestora (care considerau că au fost nedreptăţiţi la numărarea voturilor: cu mai puţin de 15%, PSD a ieşit în scădere faţă de 1945). Totuşi, aceasta era doar o ipoteză numerică: din punct de vedere politic, zarurile fuseseră aruncate; cele patru partide aflate la guvernare (inclusiv

PPP) se prezentaseră împreună pentru a obține un mic premiu al majorității, ce consta în locuri în parlament, acordat, conform noii legi electorale, coaliției care obținea 60% din voturi, prag pe care cele patru partide îl depăşiseră cu greu.

În final, guvernul a fost din nou expresia coaliției de guvernare (PC, PPP, PSD, Partidul Național-Țărănesc), care se putea lăuda cu o majoritate parlamentară de 271 de locuri din 411. Într-un context democratic normal, acest rezultat politic nu ar fi condus, în sine, la naşterea unui regim neliberal. Acțiunile politice care au urmat l-au impus pe acesta din urmă în toată țara. Nu mici au fost nemulțumirile din rândurile PSD, ai cărui membri cereau o alianță cu Partidul Comunist cel puțin pe picior de egalitate. În primele luni ale anului 1948, PC din exterior şi aripa pro-comunistă din interior au forțat PSD să excludă reformiştii din conducerea sa: printre aceştia se numărau Anna Kéthly, Ferenc Szeder, Lázló Faragó, ministrul industriei Antal Bán, în vreme ce fostul secretar Károly Peyer a fost chiar acuzat de spionaj pentru SUA. A urmat, la scurtă vreme, excluderea tuturor din partid, iar în aprilie 1948, unui număr de 32 de deputați socialişti li s-au revocat mandatele parlamentare. Acest lucru a arătat că nu era vorba doar de o luptă politică internă în cadrul unui partid care era pe cale să fuzioneze cu PC, ci de eliminarea oricărei opoziții, chiar şi pe cea din interiorul instituțiilor. La momentul fuziunii (sau fagocitării) PSD cu PC, 25.000 de membri fuseseră excluşi din primul partid şi aproape tot atâția din al doilea: era nevoie de militanți convinşi şi disciplinați, astfel că numeroşii oportunişti care li se alăturaseră noilor căpitani ai navei nu mai erau de folos. Astfel a luat naştere Partidul Unificat al Muncitorilor Maghiari (PLU).

Revocarea mandatului parlamentar al deputaților socialişti a fost dublată – prin ordin de sus – de dizolvarea

formațiunilor de dreapta care aveau grupuri parlamentare numeroase: Partidul Popular Democrat a fost dizolvat în februarie 1948 (liderul său, Barankovics, a fugit în străinătate), parlamentul devenind astfel o simplă cutie de rezonanță a deciziilor partidului, care, de fapt, administra singur puterea. În vreme ce, în decembrie 1948, guvernul trecea în mâinile lui István Dobi (fost membru al PPP şi incapabil de cel mai mic gest de dezacord față de Rákosi, poate şi din pricina propensiunii sale spre etilism), PPP şi Partidul Național-Țărănesc au fost transformate în organizații fără autonomie, al căror nume era dat jos din pod la momentul alegerilor – acum o simplă ficțiune –, când coaliția guvernamentală se prezenta sub numele de Frontul Popular pentru Independență. Alegătorii puteau să predea buletinul de vot împăturit dacă erau în favoarea Frontului sau să anuleze o anumită căsuță dacă voiau să voteze împotriva acestuia: pentru a face asta, trebuiau să ceară un creion, ceea ce nu favoriza păstrarea secretului, şi, prin urmare, în mai 1949 Frontul a obținut 96, 25% din voturi (şi aproximativ 99% în fiecare rundă ulterioară). În atmosfera războiului rece, care a devenit mai glacială după înființarea Cominformului în septembrie 1947, s-a renunțat la orice precauție pentru protejarea drepturilor celor care nu împărtăşeau politica guvernului. În iunie 1949 s-a format al doilea guvern Dobi, cu Gyula Kállai ca ministru de externe şi János Kádár la interne. În august 1949 a intrat în vigoare o nouă Constituție, potrivită pentru o republică populară şi, în esență, mai apropiată de cea a țării conducătoare a lagărului socialist, Uniunea Sovietică. De asemenea, au fost aduse unele modificări steagului pentru a aminti ideologia care inspira republica populară.

Lăsând în seama retoricii trimiterile la democrația populară, Rákosi şi tovarăşii săi au optat în mod categoric pentru modelul economic sovietic. Economia a fost plasată

sub control public imediat ce s-a putut, iar resursele țării au fost orientate în principal spre industrializare, făcând abstracție de specificul Ungariei, care nu dispunea de resurse semnificative de minereu. Imitând Uniunea Sovietică, s-a acordat prioritate industriei grele, iar Ungaria a fost descrisă ca o „țară a oțelului şi a cărbunelui". Apariția oraşului Sztálinváros, cu uzinele sale siderurgice, aproape că a fost emblema acestei politici. Bineînțeles că proletariatul, clasa muncitoare a devenit din ce în ce mai numeroasă, dar această transformare nu a fost lipsită de probleme şi nici clasa muncitoare maghiară nu s-a dovedit a fi obedientă. După succesul reformei agrare din 1945, țăranii maghiari (încă foarte numeroşi) au fost dezamăgiți de înființarea forțată a fermelor colective, printr-un proces socio-economic deja experimentat în Uniunea Sovietică şi lansat concomitent şi în alte state din zonă. În primii ani, colectivizarea nu a fost foarte rapidă şi nici rezistența țăranilor nu a dus la episoade frecvente de violență.

Anii în care Rákosi a dominat scena politică maghiară au fost numai opt, din 1948 până în 1956, dar sunt amintiți ca o lungă şi grea eră întunecată, în care populația a trăit într-o stare de spaimă adâncă. Nu numai cei care nu simpatizau cu regimul care se constituia treptat au suferit numeroase forme de represiune, plătind uneori cu viața, mai des cu închisoarea sau exilul, ci politicieni, intelectuali, oameni ai bisericii (catolici în general), simpli țărani şi chiar muncitori au cunoscut lagărele de concentrare. Biserica Catolică, în special mai-marii ei, a încercat să se opună noului regim şi valorilor pe care acesta intenționa să le impună societății pe toate căile. Biserica avea şi interese concrete de apărat, deoarece deținea mari proprietăți, dar, mai presus de toate, nu putea permite altcuiva să ocupe locul pe care îl avusese în mod tradițional în viața maghiarilor. A rămas memorabilă competiția dintre lumea ecleziastică şi autoritățile

guvernamentale pentru a atrage puternicul sentiment național, în special cu ocazia centenarului revoluției antihabsburgice din 1848. Confruntarea pe tema educației, pe care comunitatea catolică intenționa să continue să o gestioneze cel puțin parțial, a fost nespus de aprigă, guvernul realizând o reformă substanțială a învățământului.

Cei mai de seamă reprezentanți ai Bisericii nu au omis să își facă auzit glasul și în domeniul politic: acest lucru a fost valabil mai ales în cazul ascensiunii la rangul de primat a arhiepiscopului József Mindszenty (numele său original german era Pehm), după moartea predecesorului său Jusztinián Serédi. Mindszenty a înfruntat guvernul și partidul de guvernământ deschis și fără rețineri: în cele din urmă a fost arestat, torturat și judecat pe baza unor acuzații neîntemeiate (contrabandă cu valută, printre altele) ce se bazau pe relațiile sale cu Sfântul Scaun.[172] După un proces-spectacol, în care a fost obligat să recunoască tot felul de vinovății, a fost condamnat la închisoare pe viață în februarie 1949 și, după mai mulți ani de izolare grea și chinuitoare, a fost mutat în arest la domiciliu, din care a fost eliberat abia în 1956. Numărul doi al Bisericii Catolice, arhiepiscopul József Grősz de Kalocsa, a avut aceeași soartă în 1951, dar a fost eliberat în scurtă vreme. Ca și în alte state, guvernul a susținut înființarea mișcării preoților democrați, susținători *de facto* ai PC, mișcarea însă nu a avut mare succes în rândul populației. Alte biserici, fiice ale Reformei, ocupă un loc important în istoria și cultura maghiară; cu toate acestea, ele nu s-au opus cu tărie regimului. Până în 1948, pastorul evanghelic Zoltán Tildy,

---

[172] Pentru o relatare interesantă (aproape contrafactuală), a se vedea Pál Hatos, „Le alternative della politica cattolica ungherese dopo il 1945. Gli esempi di József Mindszenty e di Gyula Szekfű”, în La Chiesa cattolica dell’Europa centro-orienatle di fronte al comunismo, ed. cit., pp. 81–102.

după ce se aflase la conducerea guvernului, a ocupat timp de doi ani preşedinţia republicii. El a fost înlăturat atunci când nu au mai fost toleraţi cei care nu erau absolut în concordanţă cu noua politică, pentru a face loc unui socialist supus în totalitate dorinţelor PC, Árpád Szakasits (care, însă, nu după mult timp a ajuns la închisoare, lăsându-i locul lui Sándor Rónai).

Istoria lui Szakasits se înscrie într-un alt fenomen principal caracteristic pentru perioada lui Rákosi: epurările din interiorul PLU. Istoricii au susţinut mereu că tocmai în Ungaria a început sezonul epurărilor, inspirate cu siguranţă de Moscova, dar nu lipsite de caracteristici şi motivaţii locale. De fapt, primele epurări ar trebui datate cel puţin de la începutul anului 1948, când a fost arestat ministrul român al justiţiei şi membru important al PCR, Lucreţiu Pătrăşcanu. Cu toate acestea, este adevărat că arestarea lui László Rajk, fost ministru de interne şi apoi de externe, precum şi preşedinte al Frontului Popular pentru Independenţă, a făcut multă vâlvă în Vest şi în Est. Liderul comunist maghiar a fost expulzat din PLU împreună cu Tibor Szőnyi în iunie; la scurt timp după aceea a fost arestat alături de numeroşi aşa-zişi complici, printre care şi unii militari. Procesul a avut loc în septembrie 1949: printre acuzaţii, nefondate, se numărau cea de trădare (datorită fratelui său Endre, secretar adjunct al Crucilor cu săgeţi, Rajk se salvase de la moarte în 1944[173]) şi spionaj şi, în termeni mai politici, de titoism şi troţkism.

Aventura maghiară confirmă opinia larg răspândită în rândul istoricilor că ruptura dintre Stalin şi Tito, care a avut loc în iunie 1948, a fost unul dintre principalele motive ale valului de represiuni iscat în cadrul partidelor comuniste

[173] Duncan Shiels, Les frères Rajk, Buchet-Chastel, Paris, 2006.

care preluaseră puterea recent. În octombrie 1949, Rajk a fost condamnat la moarte alături de fostul şef al contraspionajului, György Pálffy, şi de alţi inculpaţi: au fost 15 condamnări cu moartea, iar alte 94 de persoane au fost condamnate la închisoare sau la muncă silnică: nu mai puţin de 11 au murit în închisoare. Ca o confirmare a climatului absurd de frică, 30 de persoane s-au sinucis de teamă să nu plătească scump relaţiile politice sau personale cu cei anchetaţi. Epurările au continuat în 1950–1951. Rákosi şi Gerő, exponenţi ai curentului celui mai fidel lui Stalin, care formau un adevărat „cvartet" cu Mihály Farkas şi Gábor Péter, au fost cu siguranţă principalii, dar nu şi singurii autori ai acestor epurări. Este bine cunoscut faptul că Gyula Kállai şi János Kádár l-au supus pe Rajk la interogatorii cu accente kafkiene pentru a-l convinge să mărturisească crime inexistente.[174] Tocmai aceşti doi membri ai PLU – adesea consideraţi „liberali" – au fost cei care, la scurtă vreme, au trăit închisoarea, tortura şi absurditatea anchetelor instituite de acest regim. Ei au fost mai norocoşi decât Rajk, deoarece, după moartea lui Stalin, au beneficiat de noul climat politic din anii lui Hruşciov şi au putut să îşi recapete libertatea şi să desfăşoare activităţi politice, ba chiar din funcţii însemnate. Între 1952 şi 1956, ei au putut asista, printre altele, la căderea lui Péter şi Farkas, care au jucat rolul de ţapi ispăşitori pentru epurări, dar mai ales, în zbuciumatul an 1956, la sfârşitul carierei politice mai întâi a lui Rákosi şi apoi a lui Gerő.

Între timp, Ungaria, moştenitoarea trecutului glorios de regat creştin din centrul continentului, împărţită într-o dublă realitate, cea avansată din zonele urbane şi din

---

[174] Federigo Argentieri, „Kádár inquisitore di Rajk. L'interrogatorio di László Rajk da parte di Janos Kádár, Mihály Farkas e Gábor Péter", în MicroMega, 2, 1992.

capitală şi cea, foarte diferită, din spaţiul rural creştin cu obiceiurile sale conservatoare, s-a transformat în câţiva ani după modelul bolşevic, deşi cei mai ageri observatori au sesizat limitele acestei transformări, oricât de radicale ar fi fost. Schimbarea afectase aproape toate categoriile sociale şi, dacă epurările bulversaseră lumea politică, comunistă şi necomunistă, ele nu au cruţat nici intelectualitatea: mulţi dintre cei mai importanţi reprezentanţi ai acesteia au preferat calea exilului, cum ar fi scriitorul Sándor Márai, redescoperit de critici şi de publicul larg abia câteva decenii mai târziu.[175] Alţii au fost supuşi unor critici dure, dacă nu chiar unei adevărate cenzuri: acesta a fost cazul lui György Lukács, care făcuse parte din grupul conducător al Republicii Sfaturilor în 1919 şi care avea să apară din nou pe scenă în 1956, doar pentru a „supravieţui", şi ca urmare a unei nedemne autocritici. Simbolul stalinizării a fost statuia uriaşă a lui Stalin ridicată la Budapesta în 1951.

O parte din populaţia urbană a fost forţată, cel puţin pentru câţiva ani, să se mute în satele de la ţară sau în oraşele mici: regimul dorea să condiţioneze şi să controleze viaţa zilnică a poporului maghiar. Uneori, destinaţia celor mai puţin norocoşi erau lagărele de muncă forţată. Numărul mare de evrei din rândurile partidului şi ale poliţiei politice (odiosul ÁVO, mai târziu ÁVH) încă din 1945 îl convinsese pe un observator ca Roberto Gaja că elementul evreiesc se răzbuna, cel puţin în unele momente, pentru ceea ce suferise în timpul războiului mondial. Imre Nagy însuşi, în scrierile din timpul detenţiei lui pe pământ românesc (1956–1957), a insistat destul de mult asupra lipsei sentimentului naţional ce îi anima pe principalii responsabili ai perioadei

[175] A se vedea recentul volum Sándor Márai e Napoli, atti del convegno internazionale, coord. Amedeo Di Francesco, Judit Papp, D'Auria, Napoli, 2013.

staliniste din Ungaria, tocmai pentru că aceia erau de origine mozaică (se referea la Rákosi, Farkas şi alţii). Cu toate acestea, şi unii evrei din oraşe au fost strămutaţi la ţară.

Un alt semn distinctiv al stalinizării a fost concentrarea funcţiilor în mâinile lui Rákosi, care a devenit, din august 1952, preşedintele Consiliului (după ce fusese deja secretar al PLU). Dobi, o figură din ce în ce mai ştearsă, a fost „premiat" cu numirea, cu totul onorifică, în funcţia de preşedinte al republicii. Cultul personalităţii, evident de ceva timp, s-a manifestat şi mai limpede, tot ca imitaţie a ceea ce se întâmpla de zeci de ani pe pământ sovietic. Rákosi se putea astfel lăuda că a fost cel mai bun discipol al lui Stalin. Se părea că succesul dictatorului maghiar nu va mai întâmpina obstacole, dar în realitate se apropia momentul în care acesta avea să se confrunte cu mai multe piedici apărute în calea sa, ridicate atât din interiorul partidului (ceea ce conta, poate, mai mult la acea vreme), cât şi din rândul poporului maghiar. Rezistenţa momentan tăcută a acestuia din urmă nu a fost motivată de natura vădit iliberală a regimului, sau de nostalgia pentru trecut, sau de preferinţa pentru ideologii mai democratice, ci şi de efectele pe care totuşi le aducea politica economică în viaţa de zi cu zi a fiecărui cetăţean.

Pentru a înfăptui industrializarea accelerată, ţara a ajuns să depindă de Uniunea Sovietică pentru aprovizionarea cu materii prime. Statul era stăpânul absolut al economiei (încă din 1948, băncile trecuseră în proprietatea statului, la fel şi întreprinderile cu peste o sută de angajaţi). După cum am menţionat deja, colectivizarea zonelor rurale a fost considerată o expropriere de către ţăranii medii care îşi păstraseră proprietăţile în 1945, dar şi de către cei care deveniseră mici proprietari ca urmare a reformei din 1945. Rezistenţa – deşi lipsită de violenţă şi fără reprezentare

politică – a făcut ca în 1953 procesul să nu fie nicidecum dus la bun sfârşit. Merită amintit că Imre Nagy nu a fost de acord cu această nouă politică agrară, după ce fusese protagonistul celei precedente din 1945: la fel ca Buharin în anii '20, în Uniunea Sovietică, ar fi dorit o agricultură înfloritoare bazată pe mica proprietate şi o mişcare cooperatistă spontană, neforțată. Pentru aceste idei a fost obligat să îşi facă autocritica şi a fost marginalizat.[176]

Dacă planul economic trianual lansat în 1947 a pus capăt reconstrucției, realizată cu o energie considerabilă, acesta a dat şi startul transformării economiei în direcția socialistă. Rezultatele au fost bune în industria grea, care în 1948 ajunsese deja la nivelurile de producție din 1938, în timp ce industria uşoară, agricultura şi sectorul alimentar au rămas în urmă, cu consecințe evidente asupra vieții cetățenilor. Aplicarea modelului socialist sovietic şi a programării aferente a fost limpede odată cu adoptarea primului plan cincinal în 1950. Un alt indiciu a fost naționalizarea întreprinderilor care aveau mai mult de zece angajați. În schimb, sectorul agricol a continuat să fie subfinanțat, ceea ce nu a permis inversarea tendinței de scădere a consumului de produse de bază în rândurile populației. În 1953 au avut loc manifestații de protest ale țăranilor. În plus, salariile reale au scăzut cu 20%, conform estimărilor economiştilor, contrazicând speranțele celor care au crezut în venirea la putere a muncitorilor. În timp ce resursele țării erau îndreptate spre dezvoltarea sectorului industrial, fără ca rezultatele să fie dintre cele mai strălucite, angajații au fost obligați să cumpere titluri de stat, odată cu reducerea salariilor. Trăsăturile sistemului fiscal din țările socialiste nu îți permiteau, în realitate, să

[176] Imre Nagy, Scritti politici, Feltrinelli, Milano, 1958.

înțelegi în ce măsură fiecare salariu era supus presiunii fiscale.

Chiar şi în acei ani întunecați, cetățenii maghiari puteau fi mândri de succesele sportive ale echipei naționale de fotbal, care era una dintre cele mai bune din lume, aşa încât a fost o surpriză şi o dezamăgire când echipa maghiară (*aranycsapat* sau echipa de aur) a fost învinsă în finala Cupei Mondiale din Elveția de echipa Germaniei de Vest, probabil şi grație contribuției ştiinței farmaceutice. Mulți dintre aceşti campioni maghiari, precum şi alții de la celelalte discipline sportive au preferat să părăsească țara, mai ales după evenimentele dramatice din 1956, încheindu-şi cariera cu brio în străinătate.

Moartea lui Stalin a fost un semnal de mare importanță pentru maghiari. În timpul ceremoniilor pentru sărbătoarea națională din 15 martie 1953, diplomații străini deja percepeau unele noutăți în decorul pregătit de autorități. Planul cincinal în desfăşurare nu dădea rezultate strălucite, iar politica personală a lui Rákosi şi a celor mai apropiați colaboratori ai săi era în contradicție cu noile indicații care veneau de la Kremlin, în special în ceea ce priveşte un mai mare respect față de muncitori şi față de munca lor (şeful guvernului sovietic Malenkov exprimase clar dorința ca mărfurile ce proveneau din colhozuri să fie remunerate la un nivel mai adecvat)[177] şi în ceea ce priveşte conceptul de conducere colegială. Nu mai era permis ca acelaşi om, oricât de capabil şi respectabil ar fi fost, să ocupe cele mai importante poziții: astfel, Rákosi a fost invitat (în cele două vizite la Moscova) să lase conducerea executivului în seama lui Imre Nagy. Ministrul de interne al Uniunii Sovietice, Beria, l-a întrebat ironic dacă voia cumva să devină regele

[177] Andrea Graziosi, L'URSS dal trionfo al degrado. Storia dell'Unione sovietica. 1945–1991, il Mulino, Bologna, 2008, pp. 157–158.

evreu al Ungariei. Nu trebuie să ne mire faptul că Nagy a fost noul şef al guvernului, dacă ţinem seama de poziţia sa (economist de profesie) faţă de secretarul de partid: pentru el, regimul politic nu putea fi gândit ca fiind în „război" cu societatea, ci trebuia să o guverneze înţelegându-i nevoile şi câştigându-i sprijinul. Intervenţia Kremlinului deschidea calea către un nou anotimp politic mai liniştit, dar a fost şi o dovadă suplimentară a faptului că soarta Ungariei depindea în totalitate de voinţa conducerii sovietice. Comitetul Central al PLU părea absolut supus indicaţiilor din exterior şi avea tendinţa de a-i lua partea unui lider sau altuia, în funcţie de simpatiile pe care acesta reuşea să le câştige la Moscova.

Guvernul Nagy[178] a durat doi ani (iulie 1953–martie 1955), dar s-a văzut de la bun început că prim-ministrul nu va avea o viaţă uşoară. Discursul pe care l-a ţinut în parlament pentru a câştiga încrederea acestuia a fost foarte diferit de cel ţinut de Rákosi în faţa Comitetului Central: primul a fost mult mai critic faţă de trecutul recent şi a promis reforme radicale, în timp ce al doilea a fost prudent în declaraţii şi „continuator". De fapt, Nagy s-a străduit să realizeze reformele promise: eliberarea mai multor zeci de mii de deţinuţi, libertate de exprimare pentru intelectuali, suspendarea colectivizării în zona rurală, sprijinirea producţiei de bunuri de consum şi revitalizarea Frontului Popular pentru Independenţă pentru a-l aduce la stadiul de reprezentant al nevoilor poporului şi un interlocutor creditabil pentru PLU. El nu şi-a îndeplinit planul, atât din motive obiective (acordând ţăranilor libertatea de a părăsi fermele colective, s-a ajuns la probleme majore de natură

[178] Francesco Guida, „Un sistema riformabile? L'Ungheria tra lo stalinista Rákosi e il riformista Nagy (1953–1955)", în Storia & Diplomazia, Rassegna dell'Archivio Storico del Ministero degli Affari Esteri, I, 2013, pp. 29–40.

practică), cât şi din cauza faptului că nu a fost sprijinit cu loialitate de către rákosişti.

Probabil că declinul lui Malenkov la Moscova (retrogradarea lui Malenkov în funcţia de vicepreşedinte al guvernului după o autocritică dură este doar un aspect parţial al acestuia) explică de ce rákosiştii au reuşit, în aprilie 1955, să îl înlăture pe Nagy de la conducerea guvernului şi să îl înlocuiască cu cel care părea a fi un elev al lui Rákosi, András Hegedüs, în vârstă de 33 de ani. Multă vreme aceste evenimente au fost interpretate într-un mod oarecum mecanic, dar, de fapt, situaţia rămânea în continuă schimbare: cu toate că Nagy a fost chiar exclus din partid (o măsură cu adevărat inexplicabilă) fără mare împotrivire, Rákosi nu a redevenit stăpânul absolut al partidului şi al ţării. În Comitetul Central, nu toată lumea l-ar fi urmat pe secretar până în pânzele albe dacă Moscova nu l-ar fi susţinut fără rezerve. În mediile intelectuale, chiar dacă se aflau în interiorul sau în vecinătatea partidului, se închegase treptat o opoziţie serioasă faţă de politica lui Rákosi: era vorba despre cercul Petőfi (după numele poetului eponim al Renaşterii naţionale maghiare). Cercul a fost purtătorul de cuvânt al nemulţumirilor existente în societate şi al cererii de revizuire a paginii întunecate a epurărilor, precum şi al reformelor iniţiate de Nagy. A insistat în mod deosebit asupra reabilitării lui Rajk şi a celorlalte victime ale acelui proces.

Climatul de dezgheţ în relaţiile internaţionale a făcut mai puţin necesară, în ochii sovieticilor, existenţa unui om puternic şi de încredere la conducerea ţărilor-satelit. Predomina convingerea că regimurile filosovietice trebuiau să obţină cât mai multă popularitate, iar în acest sens Rákosi nu era persoana cea mai potrivită. Între timp, guvernul Hegedüs a aderat la Pactul de la Varşovia (alianţa ţărilor comuniste europene), ceea ce le-a permis sovieticilor

să îşi păstreze contingentele pe teritoriul ungar, în ciuda faptului că nu mai existau condiţiile pe baza cărora aceştia rămăseseră acolo şi după semnarea tratatelor de pace din 1947: de fapt şi Austria semnase în acelaşi timp tratatul ei de pace şi, prin urmare, nu mai era nevoie să garanteze, prin intermediul Ungariei, legăturile cu unităţile Armatei Roşii prezente pe teritoriul austriac din 1945. Tot în 1955, Ungaria a fost acceptată în ONU: marile puteri fuseseră de acord să sprijine candidaturile ţărilor cu care se învecinau (nu întâmplător, Italia a fost primită în acelaşi an).

În Ungaria nu fusese pus sub semnul întrebării primatul dezvoltării industriei grele şi s-a reluat colectivizarea spaţiului rural, care fusese realizată doar pe jumătate, dar care ar fi trebuit finalizată până în 1960. Cu toate acestea, larga circulaţie a produselor de consum a fost menţinută. Cel de-al doilea plan cincinal se baza pe criterii nu foarte restrictive, dar care erau totuşi în conformitate cu politica lui Hruşciov: pe scurt, era permisă o încetinire a implementării proiectului socialist sovietic. Însă acest lucru nu mai era suficient pentru opinia publică: mulţi ar fi vrut să continue pe calea liberalizării promovate de Nagy, ce ar fi adus, poate, o mai mare prosperitate şi mai multe libertăţi individuale şi colective. Poporul maghiar era, prin urmare, un teren prielnic pentru stimulii care au provenit, în primul rând, dinspre al XX-lea Congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice sau din Raportul secret al lui Hruşciov: acuzaţiile pe care acesta i le-a adresat deschis lui Stalin puteau fi, adaptând dimensiunile, aceleaşi cu cele adresate lui Rákosi (cu diferenţa că acesta din urmă era încă în viaţă şi la putere).

Tulburările din Polonia au reprezentat un stimulent în plus pentru ca situaţia din Ungaria să se dinamizeze din nou. Secretarul PLU a încercat să reducă la tăcere cercul Petőfi şi a obţinut condamnarea politică a acestuia din

partea partidului: a fost victorie à la Pirus, pentru că imediat după aceea au urmat consultări repetate cu Moscova, al căror rezultat a fost îndepărtarea lui Rákosi însuşi din secretariat şi din Comitetul Central. A fost o îndepărtare „blândă", deoarece bătrânul conducător a fost tratat cu toate onorurile, dar semnificaţia politică a fost una fără echivoc. De fapt, ea a fost însoţită de o rezoluţie a CC din iulie 1956, care era o recunoaştere *de facto* a corectitudinii politicii lui Nagy. Ba mai mult, s-au făcut presiuni asupra lui Nagy să rostească o autocritică rituală cu scopul de a fi reprimit în partid, ceea ce el a refuzat categoric, considerând că nu era treaba lui să recunoască greşelile, numai pentru că alţi lideri făcuseră acest gest.

Indicaţiile politice erau destul de clare, dar reînnoirea conducerii partidului nu a fost la fel de simplă. Elemente cu tendinţe liberale precum Kádár şi Kállai au fost reabilitate şi incluse în biroul politic, dar pe postul de secretar de partid a urcat cel mai de încredere colaborator al lui Rákosi, Gerő. O parte a opiniei publice, atât din afara, cât şi din interiorul PLU, a cerut să se înfăptuiască noi progrese. Ambiguitatea situaţiei a ieşit la iveală la înmormântarea publică a lui László Rajk, la 6 octombrie: publicul numeros (150.000 de persoane reunite la cimitirul Kerepes, „*transformé en panthéon*"[179]) a putut auzi cuvintele reparatoare ale aceloraşi lideri care îl trimiseseră la moarte cu câţiva ani mai devreme. Agitaţia, mai ales în cercurile studenţeşti, s-a intensificat treptat, revendicările având semnificaţii fără echivoc: desfiinţarea organizaţiei studenţeşti create de regim şi refacerea organizaţiei tradiţionale precedente, dar şi încetarea cenzurii în toate domeniile, libertatea criticii politice şi multe alte revendicări, menite să constituie

[179] Catherine Horel, Histoire de Budapest, ed. cit., p. 275.

împreună un program-manifest cunoscut sub numele de programul în 14 puncte (sau în 16 puncte). Tinerii nu se mai temeau să iasă în stradă, lucru care nu se mai întâmplase de la preluarea puterii de către comunişti. Revendicările lor au început să găsească susţinere în rândul unei mari părţi a populaţiei şi chiar printre muncitori.

În lunile septembrie şi octombrie, frământările s-au intensificat şi s-au generalizat. Acum, ei cereau revenirea la guvernare a lui Nagy, care tocmai fusese reprimit în partid, şi în acest scop a fost convocată o mare demonstraţie pe 23 octombrie. Gerő, care se afla în Iugoslavia, a refuzat să o autorizeze şi a exprimat dispreţ faţă de promotorii acesteia. Confruntat cu opinia diferită a altor lideri, a trebuit să cedeze şi nu numai că demonstraţia a avut loc, dar demonstranţii foarte numeroşi au reuşit să îl convingă pe Nagy să se adreseze mulţimii. Când li s-a adresat folosind termenul „tovarăşi”, nu au lipsit huiduielile, şi nici discursul său nu a oferit suficiente garanţii. Cu toate acestea, faptul că după doar câteva ore a preluat conducerea executivului a fost o dovadă concretă că regimul cădea la învoială. Între timp însă, în apropierea postului de radio avuseseră loc incidente grave între demonstranţi şi elemente din poliţia politică, care au folosit arme de foc, lăsând în urmă câteva cadavre. A urmat un asalt furibund care a dus la ocuparea clădirii. Foarte importantă a fost şi solidarizarea unor forţe militare cu demonstranţii, lucru ce a făcut posibilă distribuirea de arme şi către aceştia din urmă.

De fapt, a luat naştere un climat de război civil, chiar dacă de amploare redusă. Din fabrici (în primul rând din suburbia capitalei Ujpest) s-au ridicat glasurile adunărilor muncitoreşti, deloc dispuse să sprijine regimul. Agitaţia s-a răspândit rapid, ca un foc de paie, în toată ţara. Mai târziu, comuniştii au susţinut că foştii hortişti sau Crucile cu săgeţi preluaseră controlul în stradă: chiar dacă unele episoade,

mai ales cele mai sângeroase – în care au fost victime, de regulă, agenții poliției politice (AVH), acum desființată – pot fi puse pe seama simpatizanților acestor ideologii, rămâne valabil faptul că mişcarea a fost mult mai amplă şi cu caracter general, atât de amplă încât merită denumirea de revoluție națională, refuzată vreme de peste 30 de ani de istoriografie şi de publicistică.[180] Intervenția forțelor armate sovietice, aflate pe teritoriul maghiar, chiar şi pe străzile capitalei, constituie o justificare suplimentară atât pentru lupta armată a insurgenților, cât şi pentru denumirea de revoluție.

Nagy a căutat o soluție politică, convingând Kremlinul să retragă trupele staționate în zona rurală. De la Moscova au sosit declarații care au deschis calea către cele mai optimiste aşteptări. De comun acord cu prim-ministrul şi cu alți lideri, Kádár a preluat secretariatul partidului (până atunci fusese secretar al CC), înlăturându-l astfel pe Gerő, care, ca Rákosi, a fugit în Uniunea Sovietică. Denumirea a fost schimbată în Partidul Socialist Unificat din Ungaria (POSU), dar numai o optime dintre militanți şi-au confirmat înscrierea în acesta.[181] Părea posibilă o reîntoarcere, măcar la pluralismul parțial din 1947, iar guvernul a permis ca PPP, PSD, Partidul Național Țărănesc sau Petőfi Part să îşi reia activitatea autonomă, reprezentanții acestora fiind puşi în libertate. Mai mult, Nagy a vrut să îi includă în executiv, care devenea astfel expresia reală a unei coaliții (patru miniştri comunişti, opt cei necomunişti).

În țară, situația continua să fie instabilă, frontiera de vest

---

[180] Vom cita numai un titlu clasic, publicat în Italia în 1972: János Berecz, La controrivoluzione ungherese, Napoleoni, Milano, 1972.

[181] Stefano Bottoni, Un altro Novecento. L'Europa orientale dal 1919 a oggi, Carocci, Roma, p. 182.

fiind absolut permeabilă pentru jurnalişti, pentru cei care fugiseră şi care se repatriau şi poate chiar şi pentru agenţii unor state străine. Fiecare structură locală (oraşe, sate, fabrici etc.) părea să se bucure de o autonomie absolută, guvernul având un control limitat asupra teritoriului. Dincolo de declaraţii, Kremlinul a început să privească acest tablou cu o oarecare îngrijorare. De altfel, ţările occidentale au întâmpinat mari dificultăţi în evaluarea şi gestionarea acestei crize. Între timp, izbucnise devastatoarea criză a Canalului Suez, Washingtonul plasându-se în opoziţie cu Londra şi cu Parisul, care, cu ajutorul Israelului, încercau să îşi impună voinţa asupra guvernului egiptean al lui Nasser (poziţie apropiată, în mod obiectiv, de a Moscovei). Îmbinarea celor două crize a sfârşit prin a influenţa soarta revoluţiei maghiare. Kremlinul s-a convins, pe de o parte, că nu putea pierde un pion important (precum Ungaria) aflat la graniţa cu tabăra occidentală şi, pe de altă parte, că Occidentul nu va reacţiona nici militar, nici în manieră unitară la o intervenţie armată sovietică. Această predicţie a fost absolut corectă şi a fost aprobată şi de liderii celorlalte partide comuniste, inclusiv Mao Zedong, Tito şi Gomułka, care tocmai devenise secretar al partidului polonez.

Tot la 1 decembrie, Kádár şi-a exprimat din nou sprijinul deplin pentru politica guvernului Nagy, dar spre seara aceleiaşi zile el şi Ferenc Münnich au ajuns la ambasada sovietică condusă de Iuri Andropov (viitorul şef al KGB şi pentru scurt timp secretar al PCUS) şi apoi chiar pe teritoriul Uniunii Sovietice, de unde s-a întors în ţară la 3 decembrie, propunându-se în fruntea unui nou executiv („muncitoresc şi ţărănesc") care să confere acoperire politică noii intervenţii militare a tancurilor cu stea roşie. Pe 2, Andropov însuşi l-a asigurat pe ambasadorul italian Franco că Moscova nu intenţiona să se amestece în politica maghiară şi că recunoştea ca acceptabil şi valabil programul

în 14 puncte[182], dar, în realitate, decizia trebuie să fi fost deja luată de Hruşciov şi apropiaţii lui. De asemenea, a jucat un rol important decizia lui Nagy de a părăsi Pactul de la Varşovia şi de a declara neutralitatea Ungariei.

În zorii zilei de 4, a făcut un ultim apel către lume, declarând că invazia este nejustificată, apoi s-a refugiat în ambasada iugoslavă împreună cu ceilalţi miniştri, printre care colonelul Pál Maléter, ministrul apărării, rămânând la sediu numai István Bibó, care era ministru de o zi (fapt pentru care a fost condamnat la închisoare pe viaţă). Pe străzi, insurgenţii, atât civili, cât şi militari, au luptat cu curaj, cu toate mijloacele disponibile şi a fost nevoie de mai multe zile până când toate focarele de rezistenţă au fost anihilate: au fost foarte multe victime, în total 2.500 (şi peste 700 în rândul sovieticilor), şi mult mai mulţi răniţi, în timp ce numărul refugiaţilor a fost estimat la 200.000. Comitetele muncitoreşti au continuat să îşi exprime, în mod paşnic, dezacordul privind turnura politică a evenimentelor. Kádár (la fel ca Gomułka în Polonia) a făcut tot posibilul să îi liniştească, făcând concesii destul de însemnate. Ajutorul venit din partea Occidentului a fost foarte limitat: Washingtonul, în special, a urmat o linie prudentă de condamnări politice şi morale, fără consecinţe concrete, iar această cale a fost urmată de ONU, nu fără contradicţii.

În ciuda promisiunilor, represiunea organizată de Kádár a fost foarte aspră: tribunalele au emis peste 200 de condamnări la moarte, care au fost executate (dintre care una a privit un student încă minor, iar ultima a fost aplicată

---

[182] Această mărturie poate fi citită în Francesco Guida, „Il 1956 ungherese visto attraverso la documentazione diplomatica italiana", în La Rivoluzione ungherese del '56, ovvero il trionfo di una sconfitta, coord. Adriano Papo, Gizella Nemeth Papo, Edizioni della Laguna, Gorizia, 2006, p. 12.

în 1961), iar alte multe mii de persoane au fost condamnate la pedepse cu închisoarea lungi şi grele; în 1962, social-democrata Anna Kéthly, pe care Nagy o desemnase ca reprezentant pe lângă ONU, a fost condamnată la trei ani de închisoare în contumacie. Concesiile făcute comitetelor muncitoreşti nu au fost îndeplinite, recunoaşterea lor formală fiind anulată în 1957, iar politica de dinainte de revoluție a fost reluată cu câteva diferențe. Era vorba, în special, de a nu pierde controlul asupra unei părți importante a economiei şi societății şi de a nu ceda în fața ideologiei titoiste. Kremlinul şi țările-satelit nu îl mai considerau pe Tito un eretic care trebuia combătut, dar este adevărat şi că experiența inovatoare de autoadministrare implementată în Iugoslavia nu a fost îmbrățişată de blocul sovietic.

Relațiile dintre Belgrad, Budapesta şi Moscova au fost marcate de afacerea Nagy: guvernul Kádár a fost de acord să le garanteze acestuia şi celor 40 de persoane care îl însoțeau siguranța şi libertatea dacă acceptau să părăsească ambasada iugoslavă. Când au ieşit, însă, au fost arestați de soldații sovietici, deoarece acordul nu fusese semnat şi de reprezentanții Uniunii Sovietice: din capul locului, acest gest nu pare nici cavaleresc, nici corect. În aceeaşi seară a arestării, Nagy a avut o întâlnire cu un comunist român care îl cunoştea de multă vreme, Valter Roman (Ernst Neuländer, evreu născut la Oradea Mare sau Nagyvarad pe vremea când oraşul se afla încă în granițele statului maghiar). Lui Nagy i se cerea să îşi facă autocritica (din nou!), dar el a continuat să insiste că nu făcuse nimic împotriva partidului şi a ideologiei sale şi că slujise intereselor țării sale. În fața acestei afirmații clare, s-a dispus ca el şi tovarăşii lui săi să fie transferați în localitatea turistică Snagov, în apropiere de capitala României, Bucureşti. Aici, grupul a petrecut mai multe luni sub stricta supraveghere (recurgându-se la

dispozitive de ascultare) a Securității române; deşi la început s-au bucurat de un anumit confort, acesta s-a redus treptat, Nagy ajungând să ceară în mod repetat medicamentele pentru problemele sale cardiace grave. De la Snagov le-a scris tovarăşilor maghiari, dar şi liderilor comunişti din alte țări (nu au răspuns nici Tito, nici Togliatti) pentru a demonstra că direcția sa politică nu expusese deloc țara la reacțiune. Insista asupra responsabilităților grupului apropiat de Rákosi şi propunea pentru sine un rol chiar şi în eşalonul al doilea, amintind de pregătirea lui profesională în domeniul economic.

Autocritica aşteptată nu a avut loc niciodată. În aprilie 1957, grupul s-a întors la Budapesta destul de greu încercat, iar mulți dintre membri şi-au continuat acolo detenția, care a devenit şi mai grea. De asemenea, în urma unei discuții dintre liderii comunişti din diferite țări (cu chinezii în prim-plan şi pe poziții foarte dure şi polemice față de Tito, cu care şi relațiile lui Hruşciov se răciseră la vremea respectivă), s-a decis organizarea unui proces în spatele uşilor închise – întrerupt de mai multe ori – cu rezultat dinainte stabilit, cel puțin pentru Nagy: condamnarea la moarte, executată la 16 iunie 1958. Ultima etapă a procesului a fost amânată la cererea secretarului Partidului Comunist Italian, Palmiro Togliatti, care condamnase deschis revolta maghiară, provocând ceva divergențe în cadrul propriului partid şi în rândurile socialiştilor italieni, dar care nu dorea să influențeze negativ alegerile politice italiene din primăvara acelui an. Astăzi ştim că nici măcar în ultimul act al acelei tragedii Nagy nu a vrut să se recunoască vinovat de ceva, folosind expresii pline de noblețe. Câteva luni mai târziu, în luna august a aceluiaşi an, doi tineri care fugiseră în străinătate, urmând exemplul grupului românesc Beldeanu din 1955 (vezi mai jos, § 6), au atacat Legația maghiară din Berna: după un schimb de

focuri de o oră, unul dintre ei a fost ucis de un membru al Legației, iar celălalt (Endre Papp) a fost arestat şi condamnat la 18 luni de închisoare de către justiția elvețiană, în timp ce între guvernele elvețian şi maghiar a avut loc un schimb aprins de note. Guvernul elvețian a subliniat că mobilul unor asemenea gesturi a fost, în primul rând, faptul că zeci de mii de persoane fuseseră obligate să îşi părăsească patria.[183]

Liderii comunişti, maghiari sau nu, s-au conformat în declarațiile lor clişeului de neclintit despre „treburile interne ale Ungariei", interpretat ca o tentativă contrarevoluționară (*ellenforradalom*); totuşi, aceştia trebuie să fi înțeles că evenimentele din luna octombrie din Ungaria dovediseră cât de slab era regimul, că acesta nu se putea baza pe sprijinul clasei muncitoare pe care dorea să o reprezinte politic şi că acesta avea absolută nevoie de umărul sovietic, fără de care nu ar fi supraviețuit vreme îndelungată: pe de altă parte, orice gest de libertate față de Kremlin stârnea speranțe în rândul populației şi teamă în rândul celor care doreau să mențină regimul în sine. În schimb, orice încercare de a schimba profund sau de a răsturna regimul comunist nu ar fi putut avea succes fără aprobarea sau cel puțin neutralitatea Moscovei, aşa cum au dovedit, sub anumite aspecte, evenimentele din Cehoslovacia din 1968, iar sub alte aspecte, evenimentele din 1988–1989. Contradovada constă în încercarea de a-i „recupera" pe cei care susținuseră revoluția chiar în numele socialismului, dar nu separat de principiile libertății, şi mai ales în noua direcție lansată de Kádár în anii '60.

---

[183] Stejărel Olaru, Cei cinci care au speriat Estul. Atacul asupra Legației RPR de la Berna (februarie 1955), Polirom, Iaşi, 2003, p. 141.

6. România, de la aliniere la erezie

Situația României la finalul celui de-al Doilea Război Mondial era foarte diferită de cea înregistrată în celelalte perioade postbelice. De data aceasta, teritoriul național suferise o amputare deloc neglijabilă (de la 295.049 km² la 237.500 km²), deoarece provinciile estice, Basarabia şi nordul Bucovinei, pentru care Antonescu dusese țara la război şi pentru care nu voise să negocieze un armistițiu, au fost pierdute în favoarea Uniunii Sovietice. Un referendum local, măsluit de ocupanți şi de militanții comuniști, părea să pună la îndoială chiar şi suveranitatea asupra colțului nord-estic al Transilvaniei, mai exact asupra Maramureşului, unde s-a format un guvern inspirat de mişcarea separatistă ucraineană. Această inițiativă politică, cu siguranță tolerată de sovietici atâta vreme cât la Bucureşti nu exista încă un guvern de stânga, a fost de scurtă durată şi nu a avut nici o urmare. În mod similar, a fost nevoie de ceva timp (câteva luni de autonomie față de capitală, între noiembrie 1944 şi martie 1945)[184] pentru a înțelege că Uniunea Sovietică nu va permite ca alte provincii ale Transilvaniei, deşi cu o puternică prezență maghiară, să fie restituite Ungariei, aşa cum stabilise Arbitrajul de la Viena din 1940. Alinierea rapidă a României la Moscova a favorizat această ultimă decizie. Încă din martie 1945, la ordinul viceconsulului lui Stalin, Vîşiński, se instalase la Bucureşti guvernul condus de Petru Groza. Acesta a urmat guvernelor conduse de militari (Sănătescu şi apoi Rădescu), dorite de tânărul rege Mihai după arestarea lui Antonescu. De fapt, monarhul i-ar fi încredințat cu plăcere conducerea guvernului lui Iuliu Maniu, şeful celui mai popular partid

[184] Stefano Bottoni, Transilvania rossa. Il comunismo romeno e la questione nazionale (1944–1965), Carocci, Roma, 2007, pp. 26–27.

românesc, Partidul Național Țărănesc. Însă acesta nu a dorit să își asume o responsabilitate atât de mare și, mai ales, povara de a semna un armistițiu considerat punitiv, precum cel semnat de delegația condusă de comunistul Pătrășcanu, care s-a deplasat la Moscova în acest scop, în septembrie 1944. Au existat semnale că până și dictatorul Antonescu (vezi mai sus, cap. I, § 6) se arătase dispus să îi cedeze locul lui Maniu.

Astfel, Groza, lider al Partidului Plugarilor (adică al țăranilor fără stare) și aliat fidel al PCR, a avut ocazia să câștige simpatia lui Stalin și, în același timp, să-și consolideze poziția de conducere, neratificată de nici o consultare electorală. Alegerile au fost îndelung evitate: în Ungaria vecină, PPP, o formațiune politică doar aparent asemănătoare cu cea a lui Groza, dar în realitate foarte asemănătoare cu Partidul Național Țărănesc Român, câștigase alegerile din 1945, printr-o victorie răsunătoare în fața comuniștilor, și numai presiunile Moscovei împiedicaseră înlăturarea acestora din majoritate. Capii Frontului Național Democrat, alianța de forțe reunite în jurul PCR, au acționat mai prudent. Primul act legislativ important s-a referit la o nouă împărțire a pământurilor din marile moșii rămase. A fost aplicată aceeași logică a reformei din anii '20: s-au creat numeroase noi mici proprietăți, cu un impact considerabil la nivel general, deși nu comparabil cu cel al reformei anterioare. Putem crede că, prin acest gest, guvernul și-a câștigat un oarecare sprijin popular.

În plan politic, pe de o parte a fost aplicat acordul încheiat în decembrie 1945 între guvernele sovietic, american și britanic ce prevedea includerea în cadrul executivului a unui membru din Partidul Național-Liberal (PNL) și a unui membru din Partidul Național-Țărănesc (PNȚ), a căror prezență s-a dovedit a fi insesizabilă; pe de altă parte, alegerile au fost amânate cât mai mult posibil.

Cetățenii români şi-au putut exprima în sfârşit voința politică abia în noiembrie 1946, la mai bine de doi ani de la căderea lui Antonescu, dar până atunci guvernul pregătise cu grijă acest prag esențial. Nu numai că anumite reguli electorale au favorizat partidele care îl susțineau, dar votul a fost în mare parte fraudat, mai ales acolo unde era mai aşteptat succesul partidelor de opoziție. Conform documentelor de arhivă, rezultatul real care ar fi acordat victoria PNȚ ŞI PNL a fost transformat într-un succes răsunător al Blocului Partidelor Democrate (noua denumire a Frontului Național Democrat), care a ocupat 378 de locuri din cele 414 ale parlamentului, fiindu-i atribuite 79, 86% din voturi (71% fără Uniunea Populară Maghiară). Opoziția era reprezentată doar de 32 de deputați național-țărănişti, trei liberali şi doi țărănişti democrați[185].

A fost necesară o fraudă masivă, în ciuda abilității politice a reprezentanților comunişti. Nu numai că încheiaseră o alianță cu Partidul Plugarilor, cu micul Partid Național Popular, condus de Petre Constantinescu-Iaşi, şi cu o bună parte din PSD (fostul său lider Constantin Titel Petrescu îl părăsise şi formase PSD independent), dar reuşiseră să atragă de partea lor şi o aripă a PNȚ, condusă de Anton Alexandrescu, precum şi Partidul Liberal înființat de către experimentatul om politic Gheorghe Tătărescu, care fusese deja prim-ministru în mai multe rânduri în timpul regelui Carol II, pentru a-i face concurență tradiționalului PNL. Cu asemenea aliați s-a recurs la mijloace de persuasiune de orice fel: PCR şi-a adjudecat doar locul trei în alianța de la guvernare ca număr de locuri, lăsând un număr puțin mai mare liberalilor lui Tătărescu şi social-democraților.

După cum au dovedit evenimentele ulterioare, era vorba

---

[185] Francesco Guida, Romania, Unicopli, Milano, 2009², pp. 196–197.

despre o ficțiune în toată puterea cuvântului. Atunci când a fost oportun şi când s-a ivit ocazia, oamenii lui Tătărescu au fost chiar excluşi din parlament (6 noiembrie 1947), în timp ce social-democrații au trebuit să accepte o fuziune care însemna, de fapt, anexarea la PCR. Impunerea propriilor oameni în Cameră a marcat începutul unui regim fără legitimitate democratică *de facto*, care a redus treptat zonele de libertate, recurgând la metode ilegitime şi neliberale pentru a împiedica orice opoziție. Este suficient să spunem că însuşi Tătărescu, care fusese atât de util în perioada participării la lucrările Conferinței de Pace, a fost înlăturat din politică şi apoi arestat pentru că protestase tardiv față de modul în care liderii şi militanții PNȚ ŞI PNL fuseseră anchetați şi închişi, până când cele două partide istorice au fost dizolvate fie prin intervenția autorităților, fie au fost obligate să se autodizolve, acelaşi tratament fiindu-i aplicat şi PSD-ului independent, al cărui lider, Titel Petrescu, a fost, la rândul lui, trimis la închisoare.

Este semnificativ faptul că, un grup de exponenți ai național-țărăniştilor au fost atraşi într-o capcană, adică au fost îndemnați să încerce să fugă cu un avion, ajungând să se predea forțelor de securitate. Maniu nu s-a numărat printre ei, dar şi-a asumat responsabilitatea politică pentru această tentativă.[186] Între timp, alte personalități politice se refugiaseră deja în străinătate, cum ar fi Rădescu sau fostul ministru de externe Constantin Vişoianu, care au constituit într-o oarecare măsură puncte de reper pentru două curente opuse din cadrul diasporei politice româneşti: Liga Românilor Liberi şi Comitetul Național Român, care se dorea a fi un adevărat guvern în exil şi care a fost dizolvat abia în

[186] Gheorghe Onişoru, Operațiunea Tămădău: desființarea partidului național țărănesc (1947), Institutul național pentru studiul totalitarismului, Bucureşti, 2008.

1975. Practic, la sfârşitul anului 1947, PCR alături de cei mai fideli aliaţi ai săi, era stăpânul absolut al ţării. În timp ce avea loc fuziunea menţionată mai sus între comunişti şi social-democraţi, înfiinţându-se Partidul Muncitoresc Român (PMR), care şi-a sărbătorit primul congres în februarie 1948, Partidul Plugarilor s-a unit cu Partidul Naţional Ţărănesc condus de Alexandrescu, facţiunea disidentă şi filocomunistă a partidului tradiţional condus de Maniu; în cele din urmă, în 1953, şi această formaţiune s-a dizolvat, arătându-se limpede faptul că un singur partid (comunist) trebuia să conducă ţara.

În ceea ce o priveşte, Uniunea Democrată Maghiară, foarte utilă în bătălia politică din Transilvania, şi-a mutat simbolic sediul de la Cluj la Bucureşti la începutul anului 1948. Ajungând ţinta unor aspre critici ideologice, a sfârşit prin a deveni (după cum spune Tamás Lönhárt) o „curea de transmisie a PCR în cadrul minorităţii maghiare", fiind dizolvată ulterior, în 1953.[187] La alegerile din 28 martie 1948, deţinătorii de acum incontestabili ai puterii s-au prezentat sub numele de Frontul Democraţiei Populare şi au câştigat aproape toate locurile disponibile (405). Au fost toleraţi doi reprezentanţi parlamentari din afara Frontului, Partidul Naţional-Liberal al lui Petre Bejan (şapte deputaţi) şi Partidul Democrat Ţărănesc al lui Nicolae Lupu (două mandate). După aceea, alegerile au avut un caracter pur ritualic: lista guvernamentală a obţinut procente de susţinere din ce în ce mai apropiate de 100%.

La congresul de constituire a Partidului Muncitoresc Român s-au făcut şi primii paşi către o epurare internă în rândurile comuniştilor, odată cu atacul asupra ministrului justiţiei, Pătrăşcanu. Pentru el, acesta a fost doar începutul

[187] Francesco Guida, Romania, ed. cit., p. 191.

unui lung calvar care a durat până în 1954, când, după o farsă ce s-a numit proces, a fost condamnat la moarte.[188] Este un caz cu trăsături foarte speciale, care ne ajută să înțelegem dinamica luptei interne din cadrul partidului aflat la putere, dar şi în relația cu protectorul sovietic. În orice caz, a fost prima epurare din blocul sovietic, precedând-o chiar şi pe cea care l-a vizat pe ungurul László Rajk în 1949. Motivele țin de relațiile dintre conducătorii comunişti români: Pătrăşcanu era un personaj atipic şi şi-a atras antipatia mai multor colegi de partid – dar nu au întârziat să apară acuzații nefondate privind relații ilegale cu puterile occidentale sau simpatii titoiste. Singurele acuzații cu o oarecare justificare țineau de linia politică pentru care fostul ministru optase sau de câteva gesturi pe care le făcuse în unele conversații: erau divergențe care duc la discuții politice în cadrul unui partid, nu la eliminarea fizică a unui conducător şi a multor altora ce fuseseră implicați într-un fel sau altul în anchetă sau în proces. De asemenea, acea epurare a avut concursul unor agenți sovietici care au arătat dorința Kremlinului.

În cele din urmă, aceasta s-a îmbinat cu o altă epurare mai importantă din punct de vedere politic, deşi înfăptuită fără vărsare de sânge. Chiar în 1952 a avut loc un conflict deschis între liderii de vârf ai României: pe de o parte, secretarul Gheorghe Gheorghiu-Dej, iar pe de altă parte, foarte celebra Ana Rabinsohn Pauker, ministră de externe, şi oamenii apropiați acesteia. După înlăturarea şi asasinarea secretarului Ştefan Foriş (István Foris) executată de propriii tovarăşi şi după o perioadă de tranziție condusă de o troică

[188] Francesco Guida, Lucrețiu Pătrăşcanu, la principale vittima delle 'purghe' nella Romania comunista: una rivisitazione, în Id. (coord.), Intellettuali versus democrazia. I regimi autoritari nel Sud-Est europeo 1933–1953, Carocci, Roma, 2010, pp. 381–439.

(Constantin Pîrvulescu, Iosif Rangheţ şi Emil Bodnăraş), partidul era condus, *de facto*, din 1945, de patru persoane: Gheorghiu-Dej, Pauker, Teohari Georgescu şi Vasile Luca. Stalin l-a indicat personal pe primul dintre cei patru pentru postul de secretar, preferându-l în locul lui Pauker, chiar dacă pe aceasta o respecta şi o cunoştea bine, dar faptul că era femeie şi că era evreică nu ar fi fost apreciat de poporul român. Deşi ceilalţi trei erau uneori numiţi „moscoviţi", pentru că se întorseseră acasă odată cu Armata Roşie, Stalin nu l-a împiedicat pe secretar să îi înfrângă politic şi să îi trimită cu forţa în detenţie. În cazul evreicei Pauker a fost vorba despre arest la domiciliu fără proces, care s-a prelungit până la moartea sa din motive de boală, în 1960; Georgescu a primit o condamnare grea până când a fost eliberat şi s-a întors la munca într-o tipografie; Luca (de fapt un ungur, László Luká) a fost condamnat la moarte în 1954, sentinţă schimbată în închisoare pe viaţă; a murit în detenţie, la fel ca lideri ai opoziţiei precum Iuliu Maniu şi Ion Mihalache, naţional-ţărănişti, Constantin Brătianu, liberal, Ion Flueraş, social-democrat, şi mulţi alţii. Separat, a fost arestat şi Corneliu Coposu, un tânăr şi apropiat colaborator al lui Maniu, care a supravieţuit celor 15 ani de închisoare şi care a văzut chiar sfârşitul comunismului şi reînfiinţarea PNŢ: condiţiile grele de detenţie i-au marcat profund fizicul, el pierzând până la eliberare aproximativ jumătate din cele 130 de kilograme pe care le avea.[189] S-a constatat că două dintre principalele victime ale epurărilor, Luca şi Pauker, nu erau de etnie română, dar nu este foarte limpede dacă se

[189] Tudor Călin Zarojanu, Viaţa lui Corneliu Coposu cu documente ale fostei Securităţi, Maşina de scris, Bucureşti, 2005, p. 16. Autorul (ibid., p. 96) oferă o informaţie ce trebuie verificată: Gheorghiu-Dej s-ar fi gândit chiar şi la o reabilitare a lui Maniu şi Coposu, neînfăptuită niciodată.

urmărea conferirea unui caracter mai „național” unui partid care fusese condus de non-români încă din anii ’20. Trebuie remarcat faptul că Pauker a fost înlocuită la Ministerul de Externe de un alt evreu, Simion Bughici, chiar în momentul în care la Kremlin se iscase furtuna antisemitismului senil al lui Stalin.

Camera a proclamat Republica la 30 decembrie 1947 şi a aprobat noua Constituție la 13 aprilie 1948: a urmat o legislație stufoasă, care a dus la naționalizarea băncilor, a activităților industriale, a minelor, a companiilor de asigurări şi a transporturilor. Crearea Comisiei de Stat pentru Planificare Economică a indicat direcția în care se îndrepta politica economică: acesta a fost organismul central care, pe model sovietic, trebuia să supervizeze transformarea economiei. De altfel, Kremlinul a urmărit îndeaproape şi a influențat aceste inovații şi prin prezența, pentru încă câțiva ani, a unor societăți economice mixte româno-sovietice care păreau să protejeze în primul rând interesele Uniunii Sovietice. Poporul român spunea în şoaptă: „noi le dăm ruşilor petrol, iar ei ne iau grânele”. În ciuda încheierii tratatului de pace, Armata Roşie era încă staționată pe teritoriul României, fapt justificat de ocupația *de facto* a Austriei, care nu îşi semnase propriul tratat de pace. Când acest lucru s-a întâmplat, în 1955, sosise momentul prielnic pentru formarea alianței politico-militare a statelor comuniste, Pactul de la Varşovia, care a permis ca prezența militară sovietică pe teritoriul României să se prelungească până în 1958, când, la îndemnul neoficial al Bucureştiului, Hruşciov a decis să retragă ultimele contingente (care nu erau numeroase), parțial ca un semn de destindere față de Occident.

Pentru o țară agricolă ca România, politica agrară a fost esențială. După crearea autobazelor de tractoare şi utilaje de stat în 1948, o rezoluție a Comitetului Central al partidului

din 5 martie 1949 a decis transformarea agriculturii într-una socialistă. Puținele proprietăți care încă mai depăşeau 50 de hectare, aproximativ 340.000 în total, au fost expropriate, presiunea fiscală asupra gospodăriilor agricole mici şi mijlocii a fost mult redusă şi s-a trecut la înființarea cooperativelor, unind mai multe loturi de pământ, pe model sovietic: în paralel, proprietarii privați trebuiau să îi predea statului cantități mari din producție, stabilite prin decret şi cuprinse între 20% şi 60%.

După 12 ani, colectivizarea spațiului rural se încheiase. În prima fază, ritmul a fost foarte lent: 1958 a marcat o accelerare bruscă după deciziile luate la plenara Comitetului Central din noiembrie 1956. În cele din urmă, la 27–30 aprilie 1962, îndeplinirea marii transformări a fost sărbătorită printr-o sesiune parlamentară specială la care au fost prezenți mii de țărani. Clasa țărănească s-a dovedit a fi deosebit de ostilă față de noua direcție şi a opus rezistență, zeci de mii de țărani fiind judecați, închişi sau trimişi în lagăre de muncă forțată. Cu toate acestea, fenomenul merită o analiză mai aprofundată decât cea întreprinsă de istoriografie până în prezent. Liderii politici nu erau mânați doar de rațiuni ideologice, ci erau convinşi, probabil, că doar colectivizarea va garanta dezvoltarea sectorului agricol şi acumularea de resurse pentru a investi în sectorul industrial. De fapt, agricultura românească a atins nivelul de producție din 1938 abia în 1953, astfel că, pentru o vreme, noile măsuri nu au dat roadele aşteptate. În linii mari, puterea de cumpărare a muncitorilor a rămas scăzută: conform unor calcule, la începutul anilor ’60, aceasta nu ajunsese încă nici la jumătate din ceea ce fusese în 1938.

Printre elementele considerate ostile de către regimul în formare se numărau şi Bisericile, dar, dintre cele care aveau o anumită însemnătate ca număr de credincioşi, Biserica

Ortodoxă Română, cea mai mare, a găsit curând un *modus vivendi*, conform unei vechi tradiții (cu rădăcini chiar în lumea bizantină) de „sinergie” între puterea politică şi cea ecleziastică. Acest lucru nu i-a scutit pe unii oameni ai bisericii de persecuții, pentru că nu s-au adaptat la noua orientare şi pentru că şi-au manifestat dorința de autonomie sau chiar pentru că au susținut idei politice neagreate de partidul de la putere. Principala victimă a schimbării politice a fost însă o altă Biserică, a doua ca mărime din țară din punctul de vedere al numărului de credincioşi, Biserica Unită sau Biserica Catolică de rit răsăritean. În timp ce catolicii de rit latin (Biserică de care aparțineau în principal maghiarii) nu au fost supuşi unor măsuri extrem de aspre, chiar dacă relațiile dintre Bucureşti şi Sfântul Scaun erau atât de proaste încât Concordatul din 1927 a fost anulat, greco-catolicii (sau uniații) au suferit grele persecuții: episcopii lor şi mulți preoți au fost arestați, iar dintre cei dintâi puțini au supraviețuit închisorii. Mai mult, în 1948 guvernul a decis să suprime Biserica Unită, alipind-o (bunuri şi oameni) la Biserica Ortodoxă. Aceasta din urmă a sprijinit, bineînțeles, decizia guvernului, mai ales prin patriarhul Justinian Marina, un veritabil colaboraționist. Nu este greu să vedem un model al acestei prigoane în măsurile foarte asemănătoare împotriva Bisericilor Unite din Ucraina şi Cehoslovacia.

Rezistența socială a fost dublată, uneori, de rezistență armată. Grupurile armatei i-au sprijinit pe țărani în lupta împotriva colectivizării pământurilor şi, în unele cazuri, au organizat şi represalii împotriva maghiarilor; de fapt, acestea s-au înregistrat mai ales în Transilvania. Gruparea Sumanele negre era condusă de generalul Aurel Aldea, fost ministru de interne în primul guvern Sănătescu, care a murit ulterior în închisoare; Graiul sângelui şi parțial Luptătorii lui Avram Iancu erau, de asemenea, formate din

soldați. Nu au fost niciodată întrunite condițiile pentru o insurecție armată generală, în ciuda simpatiei de care bandele de partizani se bucurau în rândurile unei părți a populației. Nici sprijinul limitat din partea Occidentului nu a ajutat prea mult, nici chiar atunci când, la începutul anilor '50 – probabil pentru a preveni acțiunile împotriva Iugoslaviei „eretice" – existase intenția de a trimite trupe de comando (foşti legionari instruiți în țările occidentale) pentru a distruge liniile de cale ferată şi a îngreuna mişcările contingentelor sovietice. Rezistența armată, foarte variată din punct de vedere politic, s-a atenuat cu trecerea timpului, deoarece mulți dintre membrii săi au fost capturați sau ucişi; nici nu a avut mare răsunet în ziarele vremii şi nici în reconstituirile istorice din perioadele care au urmat. În februarie 1955, patru tineri fugiți în străinătate, conduşi de Oliviu Beldeanu, au ocupat Legația română de la Berna (făcând o victimă în rândul personalului) până când s-au predat şi au fost arestați de poliția elvețiană, fiind judecați şi condamnați la pedepse uşoare. Gestul lor dorea să arate că rezistența internă, acum slabă, împotriva regimului românesc nu era izolată şi să obțină eliberarea a cinci deținuți importanți din închisorile comuniste.

Acțiunea a provocat, într-adevăr, mare stânjeneală în rândurile serviciilor de securitate româneşti, dar promotorii ei nu şi-au atins scopul: de altfel, dintre cei cinci prizonieri, generalul Aldea şi episcopul Ioan Suciu decedaseră deja (dar faptul fie nu le era cunoscut, fie pur şi simplu au vrut să dezvăluie acest lucru opiniei publice neştiutoare). Întâmplarea a avut un final dramatic: trei ani mai târziu, Beldeanu a fost răpit în Berlinul de Est (locuia în partea de vest a oraşului) de agenți ai Securității, în colaborare cu serviciile de securitate ale RDG, şi dus în România pentru a fi judecat şi împuşcat. Ocuparea Legației a impresionat diaspora românească, dar nu a fost suficientă pentru a

declanşa o acțiune politică coordonată. După evenimentele de la Berna, conducerea politică de la Bucureşti a încercat să lanseze o campanie pentru întoarcerea exilaților, dar aceasta nu a avut succesul înregistrat în alte state comuniste.[190]

Pe fondul climatului primei destalinizări (ce nu se detensionase încă), Gheorghiu-Dej a demisionat din funcția de secretar general al partidului în aprilie 1954. În semn de omagiu pentru „conducerea colectivă", a fost creat un secretariat colectiv din care făceau parte Nicolae Ceauşescu, Mihai Dalea şi János Fazekas şi al cărui prim secretar a fost Gheorghe Apostol. Gheorghiu-Dej a rămas în fruntea guvernului, mişcare nu foarte diferită de cea făcută de Malenkov în Uniunea Sovietică. Între timp, a decis să încheie lunga anchetă derulată împotriva aşa-numitului grup Pătrăşcanu, trimițându-l la moarte pe acest lider care, dacă ar fi fost reabilitat, ar fi putut readuce grupul la conducere. Dând dovadă de mai mult simț politic decât omologul său rus, Gheorghiu-Dej a pus Comitetul Central să îl realeagă la 1 octombrie 1955 în funcția de prim-secretar al partidului, după numai un an şi jumătate de interimat al lui Apostol. Două zile mai târziu, Chivu Stoica – „un muncitor puternic şi un autodidact inteligent", potrivit unui diplomat italian[191] – i-a urmat în fruntea guvernului.

Cel de-al doilea congres al PMR, adică al şaptelea al PCR, care a avut loc în decembrie următor, l-a confirmat în funcție pe primul secretar, care s-a dovedit a fi, de fapt, numărul unu al regimului. A fost un congres important, deoarece a dat directivele pentru cel de-al doilea plan

---

[190] Stejărel Olaru, Cei cinci care au speriat Estul, ed. cit.

[191] Giuliano Caroli, La Romania nella politica estera italiana 1915–1965. Luci ed ombre di un'amicizia storica, Nagard, Milano, 2009, p. 425.

cincinal (1956–1960), subliniind atât intenția de a continua procesul de industrializare, cât şi stabilirea anului 1960 ca termen-limită pentru ca şi agricultura să devină predominant socialistă. De asemenea, statutul partidului a fost modificat. Totuşi, grupul de conducere nu era unit: nu au lipsit criticile la adresa lui Gheorghiu-Dej. În cadrul congresului, sociologul şi liderul politic evreu Miron Constantinescu a fost demis din importanta funcție de planificare pentru că îndrăznise să critice linia politică urmată până atunci: „Nu m-am înscris în partid ca să fiu sclavul cuiva”[192]. A revenit în funcție la plenara PMR din 23–25 martie 1956, după ce a participat la cel de-al XX-lea Congres istoric al PCUS, cerând reforme şi democratizare. Iosif Chişinevschi (Iosif Roitman prin naştere, evreu) s-a plasat şi el pe o poziție critică, în timp ce toți membrii Biroului Politic şi deci ai aparatului de stat s-au raliat în jurul lui Gheorghiu-Dej. Trebuie reamintit că tocmai Chişinevschi se ocupase de procesul Pătrăşcanu în numele conducătorului pe care acum îl critica (dar se pare că la o şedință secretă a Comitetului Central din 1956 îşi exprimase deja o părere pozitivă despre liderul la a cărui trimitere la moarte contribuise)[193]. Această confruntare a fost rezolvată la cele două sesiuni plenare ale Comitetului Central din iunie şi iulie 1957, prin înfrângerea politică a celor doi lideri disidenți şi prin excluderea lor din orice funcție importantă. Este evidentă asemănarea cu înfrângerea „grupului antipartinic”, care la acea vreme încercase să îl înlăture pe Hruşciov din fruntea Secretariatului PCUS, cu toate că nu

---

[192] Johanna Granville, „Guilty as charged: the failure of Romanian faction leaders in 1956”, în Etudes balkaniques, XLVI, 2010, 3, p. 43.

[193] Petre Pandrea, Memoriile mandarinului valah. Jurnal 1954–1956, Vremea, Bucureşti, 2011, p. 283.

este clar dacă Gheorghiu-Dej miza pe liderul sovietic (nu exista o mare simpatie între cei doi) sau pe adversarii acestuia.

Poziția conducerii române în 1956, anul crizei din Polonia şi mai ales din Ungaria, a fost una de aliniere şi colaborare absolută cu Uniunea Sovietică, ale cărei trupe au primit facilități logistice, utile pentru operațiuni pe teritoriul ungar, iar Gheorghiu-Dej, înainte de a doua intervenție sovietică, şi Valter Roman, când Nagy era deja prizonier, s-au întâlnit cu şeful guvernului ungar pentru a-l determina să adopte o linie conciliantă față de Moscova. În cele din urmă, Nagy şi grupul mare de persoane arestate împreună cu el au fost cazați într-o reşedință din Snagov, în apropiere de Bucureşti, unde au fost spionați permanent înainte de a se întoarce la Budapesta pentru a fi judecați. Secretarul PMR şi tovarăşii săi au dat dovadă de o condescendență remarcabilă față de Kremlin, dar, într-adevăr, aveau propriile motive pentru a acționa aşa cum au făcut-o. Ei se temeau, de fapt, că şi în România ar putea avea loc o revoltă sau cel puțin un protest împotriva regimului. În realitate, mişcări de protest foarte timide au fost reprimate cu uşurință şi imediat, cum ar fi cea a celor 2000 de studenți de la Timişoara, din 30 octombrie, care a fost descrisă ca fiind „o oază de libertate”[194].

Confruntat cu neaşteptata şi impresionanta adunare studențească desfăşurată în incinta Politehnicii şi cu revendicările lor legate doar parțial de viața universitară, partidul a dat mână liberă unei trupe speciale alcătuite din oameni de talia lui Bodnăraş, Ceauşescu, Drăghici şi Leontin Sălăjan: au urmat arestări, condamnări şi exmatriculări din universitate ale unor studenți, ba chiar şi

---

194 Mihaela Sitariu, Oaza de libertate. Timişoara 30 octombrie 1956, Polirom, Bucureşti–Iaşi, 2004, pp. 43–44.

ale unor profesori. De asemenea, exista o oarecare îngrijorare că tulburările din Ungaria ar putea reaprinde problema minorității maghiare din Transilvania. În primii ani ai regimului comunist, această minoritate fusese tratată într-un mod liberal, deoarece, chiar la inițiativa lui Stalin, Constituția României prevedea recunoaşterea unei largi autonomii pentru o întinsă parte a Transilvaniei, cu capitala la Târgu Mureş (Marosvásárhely), unde maghiarii constituiau majoritatea.[195] Era vorba, în linii mari, despre aproximativ acelaşi teritoriu atribuit Ungariei prin cel de-al doilea Arbitraj de la Viena. Imediat după 1956, regiunea autonomă a fost împărțită în trei provincii: acesta a fost primul pas spre reducerea marjei de autonomie a minorității, în vederea unei etape de persecuție voalată pusă în practică în anii '80. Situația aceasta, dar şi convieţuirea dintre aceste popoare sunt bine descrise în romanul *A fehér király* (*Regele alb*)[196] de György Dragomán, un maghiar din Transilvania. Conform Johannei Granville, dacă nu ar fi existat revolta din Ungaria, Gheorghiu-Dej era sortit să îşi piardă postul de secretar la ordinul Kremlinului sau înlăturat de Constantinescu şi Chişinevschi, deoarece avea o atitudine neclară cu privire la destalinizare.[197]

În ciuda Holocaustului, România găzduia încă, după cel de-al Doilea Război Mondial, un număr important de evrei. Cu toate acestea, noul climat politic, nefavorabil activităților economice independente şi naşterea Israelului i-au încurajat

---

[195] Stefano Bottoni, Transilvania rossa. Il comunismo romeno e la questione nazionale (1944–1965), ed. cit., pp. 61–69.

[196] Einaudi, Torino, 2009.

[197] Johanna Granville, Guilty as charged: the failure of Romanian faction leaders in 1956, ed. cit., p. 40.

pe mulți evrei să emigreze: chiar şi fratele Anei Pauker a părăsit țara. Odată cu trecerea timpului, guvernele româneşti au sprijinit această emigrare, cerând în schimb un fel de „compensație" de la Tel Aviv pentru fiecare evreu care obținea autorizația de plecare. S-a procedat în mod similar cu minoritatea germană. Pe măsură ce războiul se apropia de sfârşit, germanii au fost supuşi unei „pedepse" ruşinoase pentru că se solidarizaseră cu Germania: peste 60.000 de saşi au fost trimişi la muncă forțată în Uniunea Sovietică, iar mulți dintre ei nu s-au mai întors.[198] Ecourile acestor evenimente se regăsesc în pagini literare care s-au bucurat de mare succes mult mai târziu, cum ar fi cele ale laureatei Premiului Nobel Herta Müller. În linii mari, au fost create condițiile pentru emigrarea în masă: dacă în 1945 erau 450.000 de germani în România, la sfârşitul regimului comunist numărul lor ajunsese la 70.000 şi a scăzut din nou în anii următori, după cum mărturiseşte frumoasa carte a lui William Blacker, *Along the Enchanted Road: Travels in Transylvania*. Lucian Boia[199] a deplâns prezența redusă a germanilor şi evreilor în România, dorind să sublinieze că aceste componente demografice şi sociale constituiau un atu pentru societatea românească.

7. Satelitul credincios: Bulgaria de la stalinism la revizionism

După evenimentele din septembrie 1944, numite pompos

[198] Lavinia Betea, Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai, Ilarion Țiu, Lungul drum spre nicăieri. Germanii din România deportați în URSS, Cetatea de scaun, Târgovişte, 2012.

[199] De ce este România altfel?, Humanitas, Bucureşti, 2011, p. 128.

revoluție, Frontul Patriotic (*Otecestven Front*, OF) a preluat puterea: de fapt, era o coaliție amplă, ce cuprindea UNAB, PCB, Partidul Social Democrat şi Zveno, tribună a prim-ministrului, Kimon Gheorghiev. El şi partidul său reprezentau cu siguranță cel mai bizar aspect al scenei politice bulgare. Zveno organizase o lovitură de stat în 1934, iar Gheorghiev se aflase în fruntea executivului timp de aproximativ un an. După cum am văzut, istoriografia de inspirație marxistă, chiar şi mulți ani mai târziu, a considerat această mişcare ca fiind fascistă şi, deşi a avut şi idei de modernizare şi progres, trebuie remarcat faptul că metodele erau tipice pentru anii '30, adică autoritare. În timp ce Zveno s-a dovedit a fi un partener destul de docil, în cadrul UNAB şi în rândurile social-democraților s-au ivit curând rețineri serioase cu privire la colaborarea cu PCB. Împotriva regimului de dinainte de septembrie 1944 au fost utilizate metode drastice: tribunale populare improvizate au judecat şi adesea au trimis la moarte o mare parte din clasa politică de dinainte de război şi alte câteva mii de persoane. În special, au fost condamnați la moarte cei trei regenți Filov, Mihov şi prințul Kiril, foştii prim-miniştri Bojilov şi Bagrianov, 24 de foşti miniştri şi 68 de deputați. Chiar şi vicepreşedintele parlamentului până în 1944, Dimităr Peşev, care avusese meritul, aşa cum am menționat în capitolul I, de a împiedica deportarea a 50.000 de evrei bulgari prin atitudinea sa fermă, a fost condamnat la câțiva ani de închisoare pentru că a fost coresponsabil alături de *Săbranie* de acțiunile militare împotriva mişcării limitate de rezistență.

Pentru comunişti, adevăratul adversar ce trebuia învins era UNAB, care avea încă majoritatea voturilor în țară. Liderul său, Gheorghi M. Dimitrov (numit Gemeto, adică „GM", pentru a-l deosebi de liderul PCB cu acelaşi nume), plănuise la vremea respectivă chiar o lovitură de stat pentru

a răsturna regimul autoritar al lui Boris şi a aduce Bulgaria în tabăra occidentală împotriva Germaniei şi, prin urmare, fugise în străinătate. Întorcându-se acasă, a fost obligat la scurt timp să demisioneze din funcția de secretar de partid şi să se refugieze la ambasada americană şi, mai târziu, în SUA; în timp ce se afla în contumacie, a fost condamnat la moarte. Aceste manevre atât de cutezătoare au fost posibile datorită prezenței Armatei Roşii şi pentru că PCB îşi asigurase controlul asupra centrelor de putere, asupra poliției şi asupra mass-mediei. Totuşi, şi mai importantă a fost acțiunea politică a unei părți dintre liderii agrarieni, în frunte cu Alexandăr Obbov, care au acceptat să continue să colaboreze cu OF fără a pune condiții speciale, în dezavantajul majorității conducerii şi militanților care, sub conducerea lui Nikola Petkov, au preferat să evite o alianță în care nu se recunoşteau şi care părea periculoasă.

O scindare similară a avut loc şi în PSD, punându-l în dificultate pe liderul său, Lulcev. Lulcev şi Petkov s-au retras din guvern şi au trecut în opoziție, refuzând să ia parte la alegerile din noiembrie 1945, care s-au desfăşurat în condiții care nu garantau corectitudinea lor. Acest lucru a permis OF să obțină 86% din voturi. Cu toate acestea, la Conferința de la Moscova din decembrie 1945, reprezentanții SUA, Marii Britanii şi ai Uniunii Sovietice au decis că nu se pot exclude din jocul politic forțe semnificative care contribuiseră la lupta împotriva regimului autoritar anterior, acest lucru fiind valabil şi pentru România. Spre deosebire de ceea ce s-a întâmplat pe pământ românesc, Petkov şi Lulcev nu au acceptat condițiile oferite de noul guvern Gheorghiev, fie pentru că erau nesatisfăcătoare, fie pentru că erau încrezători că vor putea ajunge la guvernare după o victorie electorală incontestabilă. În ciuda deciziilor Conferinței de la Moscova, Bulgaria părea din ce în ce mai mult „trofeul de război al lui Stalin”, ca să împrumutăm

titlul unei cărți recente a lui Gheorghi Bozduganov[200].

La 8 septembrie 1946, cu ocazia referendumului instituțional, partidele de la guvernare şi cele din opoziție s-au aflat în aceeaşi tabără: deşi datele au fost măsluite[201] (voturile pentru monarhie au fost de 4%), victoria republicii asupra monarhiei pare să fi fost reală, dat fiind că nici un partid nu făcuse campanie pentru instituția monarhică. Țarul Simeon, în vârstă de doar şapte ani, alături de mama sa, Ioana de Savoia, s-a refugiat la Cairo, unde se aflau bunicii, Victor Emanuel III şi Elena. La sfârşitul lunii octombrie însă, la alegerile pentru Adunarea Constituantă sau *Veliko Narodno Săbranie* – cu toate că, din nou, trebuie semnalate nereguli şi deşi candidații nu s-au aflat pe picior de egalitate (unii erau în închisoare) –, opoziția a înregistrat un succes notabil, dar nu suficient pentru a înlătura OF, care, cel puțin oficial, a obținut peste 70% din voturi (dintre care 53% au mers către PCB: rusofilia larg răspândită în țară a jucat, probabil, în favoarea comuniştilor). Agrarienii şi social-democrații au luptat pentru păstrarea principiilor liberale ale vechii Constituții de la Tîrnovo (1879), dar comuniştii şi aliații lor au aprobat un text inspirat din Constituția Uniunii Sovietice. Cum era de aşteptat, Gheorghi Dimitrov a preluat conducerea executivului.

Între timp, Bulgaria a semnat şi ea tratatul de pace (10 februarie 1947), în care, deşi aspirațiile tradiționale față de Macedonia nu au fost luate în seamă, condițiile nu au fost exagerat de restrictive, mai ales la îndemnul delegaților

---

[200] Bălgariia – voenniiat trofei na Stalin, MAK, Sofia, 2014. Este prezentată ipoteza, ce trebuie verificată integral, că Moscova ar fi plănuit noi amputări ale teritoriului Bulgariei în favoarea Iugoslaviei şi Turciei.

[201] La referendum s-au folosit buletine de culori diferite pentru cele două opțiuni (monarhie, republică).

sovietici. Astfel, Dobrogea de Sud, obținută de la România prin Tratatul de la Craiova încă din 1940, a fost confirmată ca aparținând Bulgariei, neaplicându-se astfel formula de restabilire a frontierelor din 1938, dar respectându-se principiul naționalității. Guvernul se putea lăuda cu această înfăptuire ca fiind meritul său şi al „protectorilor" ruşi, dar, cum cele două județe dobrogene găzduiau şi o populație turcă şi slavă musulmană, destul de numeroasă, acest lucru a amplificat o altă problemă, cea a respectivei minorități şi a relațiilor ei cu Turcia. Ankara şi Sofia au convenit ca 150.000 de cetățeni bulgari să poată emigra în Turcia, dar problema minorității musulmane (turci sau pomaci, adică slavi musulmani) nu a fost rezolvată, deoarece aceştia erau mult mai numeroşi. Prin urmare, relațiile turco-bulgare au rămas destul de fragile, cu atât mai mult cu cât Ankara a fost primită în NATO, semnând în 1953 chiar şi un Pact balcanic cu Atena şi Belgrad, ce e drept, de scurtă durată.

La vremea aceea, ministrul bulgar de externe a publicat (probabil cu acordul Moscovei) o declarație în care manifesta dorința de a se deschide față de Belgrad, nu în ultimul rând pentru a scoate Bulgaria din starea de izolare din sud-estul Europei. Obligația – prevăzută în tratatul de pace – de a plăti 45 de milioane de dolari Greciei ca despăgubire de război nu a fost agreată de opinia publică, iar linia de frontieră greco-bulgară nu a fost pusă niciodată sub semnul întrebării. Principala problemă pe plan extern a rămas Macedonia. Nici un guvern bulgar, nici chiar cele de altă culoare politică, nu ar fi putut obține cedarea ei: nu ar fi fost justificată nici de rațiuni militare (teritoriul se afla în mâinile trupelor lui Tito), nici politice, având în vedere proiectul federal promovat de Belgrad. Astfel, Bulgaria a rămas doar cu mica regiune macedoneană Pirin, aşa cum fusese înainte de războiul mondial; în plus, Sofia a permis locuitorilor

acesteia să se declare „macedoneni”, ceea ce ar fi putut anticipa unirea cu Macedonia iugoslavă. Planurile cele mai îndrăznețe vizau o unire care să includă şi Macedonia grecească: urmările războiului civil din Grecia au pus capăt acestor visuri. Dimitrov a trebuit să se confrunte cu încă un proiect, sprijinit aparent de însuşi Stalin, care, totuşi, s-a referit la acesta cu mânie la o întâlnire din februarie 1948, la Moscova, cu delegații bulgari şi iugoslavi[202]: aderarea Bulgariei la Federația Iugoslavă. Ruptura dintre Tito şi Stalin, din 1948, a dus la eşecul acestei inițiative, împiedicând Bulgaria să devină un satelit al Belgradului sau calul troian al Moscovei în Iugoslavia.

Chiar în ziua în care Washingtonul a ratificat tratatul de pace, lui Petkov i-a fost ridicată imunitatea parlamentară, pentru a fi arestat şi acuzat de trădare; ulterior, mulți dintre deputații grupului său au fost decăzuți din funcții şi, în cele din urmă, la 26 august, UNAB a fost scoasă în afara legii printr-o decizie a Adunării Constituante. O lună mai târziu a fost executată pedeapsa cu moartea la care fusese condamnat Petkov. Binecunoscutul scriitor Eric Ambler a găsit în această întâmplare o sursă de inspirație pentru o carte excelentă, *Judgment on Deltchev*[203]. Regimul comunist ce se instaura şi-a dezvăluit chipul cel mai hâd. Cealaltă aripă a UNAB, cea pro-comunistă, a fost la rândul ei epurată, iar Obbov însuşi (care nu mai era de folos şi poate că se căise) a fost înlocuit cu Gheorghi Traikov, căruia i-a revenit îndoielnica onoare de a organiza cel de-al XXVII-lea congres, în cadrul căruia partidul agrarian renunța la obiectivul său tradițional de a conduce țara în numele clasei

---

202 Milovan Gilas, Conversazioni con Stalin, Feltrinelli, Milano, 1962, pp. 178–190.

203 Collins, London, 1951.

țărăneşti, recunoscând, în schimb, primatul PCB. În timp ce unii exponenți agrarieni au sfârşit în închisoare alături de social-democrații care nu îi simpatizau pe comunişti, socialiştii care au sprijinit PCB au fost absorbiți în totalitate de partidul dominant (11 august 1948), conform unei tactici aplicate şi în alte țări aflate pe orbita Moscovei. La scurt timp după aceea, ceilalți aliați (*Zveno*, radicalii şi democrații) au fost definitiv încorporați în OF, o organizație de masă în slujba regimului. Singurul partid care şi-a păstrat o oarecare identitate, deşi modificată, a fost UNAB. Mai târziu, i-au fost încredințate anumite funcții (cum ar fi preşedinția Camerei) şi, mai ales, rolul de garant al relațiilor dintre guvern şi clasa țărănească, o funcție similară cu cea a sindicatelor în raport cu clasa muncitoare, care era încă minoritară.

Între timp, a început colectivizarea pământurilor: cifrele sunt impresionante, deoarece din 1948 până în 1950 suprafața colectivizată a crescut de la 6-7% la peste 50%. Opt ani mai târziu, organizarea terenurilor agricole în ferme colective (*Trudovokooperativno zemedelsko stopanstvo*, *TKZS*) era aproape completă.[204] A existat o oarecare rezistență, dar absența tradițională a marilor proprietăți a făcut ca reforma să fie mai puțin dificilă decât în alte părți: alți factori favorabili au fost existența unei mişcări cooperativiste anterioare şi a unui Minister al Comerțului şi Aprovizionării. De aceea, structura cooperativelor din Bulgaria a fost întrucâtva diferită de modelul sovietic, prin aceea că membrii cooperativei nu pierdeau orice urmă a proprietății cu care contribuiseră, ci beneficiau de o compensație care varia în funcție de această contribuție, şi nu doar în funcție de munca depusă. În paralel, începând din 1949, a fost

[204] Richard J. Crampton, Bulgaria crocevia di culture, ed. cit., p. 204.

pusă în mişcare o industrializare accelerată, urmând chiar modelul sovietic din anii ’20 şi ’30, un model care era destul de potrivit pentru o țară înapoiată din punct de vedere economic precum Bulgaria: şi într-adevăr, rata de creştere a fost foarte ridicată, mai ales în sectorul industriei grele. Cu toate acestea, vreme de mulți ani agricultura a continuat să aibă ponderea cea mai mare din economie.

În 1949 s-a lansat noua politică economică de tip sovietic şi au dispărut liderul incontestabil, Dimitrov[205], veteran întors din Uniunea Sovietică, şi un posibil succesor, Traico Kostov. Acesta din urmă avea o experiență „națională” şi, în calitatea sa de vicepreşedinte al Consiliului şi preşedinte al Comisiei economice şi financiare, manifestase o anumită nemulțumire față de tutela sovietică. A fost imediat identificat ca principala victimă a epurărilor care încă din acel an s-au abătut asupra țărilor-satelit ale Moscovei: principala acuzație a fost aceea de titoism. Kostov a găsit puterea de a rezista şi, la fel ca mulți alți acuzați, nu a recunoscut nici o vină, nici măcar la tribunal. Condamnat la moarte în decembrie 1949, a fost reabilitat numai câțiva ani mai târziu. În contextul Războiului Rece şi al climatului stalinist predominant, o personalitate ca a sa nu era acceptabilă, mai ales că îi eclipsa pe cei mai importanți lideri ai partidului. Dimitrov (care trăise zeci de ani în afara țării sale natale, astfel încât unora li se părea că vorbea bulgara cu accent rusesc)[206] a murit din cauze naturale, lăsând

---

[205] Marietta Stankova, Georgi Dimitrov: a biography, I.B. Tauris, London, 2010.

[206] Francesco Guida, „Bulgaria: nascita di una Repubblica popolare”, în Il Sud-Est europeo tra passato e presente, coord. Domenico Caccamo şi Gaetano Platania, Edizioni di Periferia, Cosenza, 1993, pp. 127–145, în special p. 136.

conducerea guvernului unui alt lider istoric care trăise în străinătate, Vasil Kolarov, care a decedat la scurt timp, iar pe cea a partidului – cumnatului său Vălko Cervenkov, cel care a părut a fi pentru o vreme un Stalin al Bulgariei. În realitate, personajul ar merita o analiză mai nuanțată şi mai aprofundată.

Dacă Dimitrov a fost tratat cu onoruri naționale – după cum dovedeşte mausoleul construit pentru el în plin centru al oraşului şi dărâmat la scurt timp după căderea regimului –, Cervenkov a rămas mult timp pe scenă, dar încă de la moartea lui Stalin puterea sa a fost limitată, respectându-se criteriul conducerii colective. În februarie-martie 1954, la cel de-al VI-lea congres al PCB, a lăsat secretariatul partidului unui debutant, Todor Jivkov, renunțând la cultul personalității cu o autocritică pe măsură. Aşa cum făcuse Malenkov în Uniunea Sovietică, a păstrat în schimb funcția de prim-ministru. În rest, noul vânt care sufla dinspre Kremlin a adus revizuirea normelor judiciare mai restrictive, amnistia şi reprimirea în funcții de conducere a unor oameni judecați împreună cu Kostov şi chiar o grevă în sectorul tutunului din Plovdiv. Elementele mai conservatoare – numite de unii moscoviți – conduse de Cervenkov şi elementele moderat reformiste („naționale"), conduse de Jivkov şi Anton Iugov, şi-au împărțit puterea, începând cu locurile din Biroul Politic. Jivkov, cu toate că era secretar, părea a se afla pe o poziție subordonată şi prin urmare nu a participat – situație cu adevărat specială – la cel de-al XX-lea Congres al PCUS. În realitate, el începuse un marş spre obținerea puterii reale, prin marginalizarea celorlalți concurenți principali, care a durat opt ani şi s-a încheiat în 1962.

În siajul celui de-al XX-lea Congres al PCUS, după o plenară istorică a Comitetului Central, desfăşurată la 4/6 aprilie 1956, Iugov a preluat conducerea executivului, dar

Cervenkov a păstrat locul său din Biroul Politic şi vicepreşedinţia guvernului, ca şi cum ar fi vrut să garanteze că ideile inspirate de Hruşciov nu însemnau o răsturnare radicală a regimului. Mai mult, faptul că (după evenimentele din Ungaria) a primit portofoliul educaţiei şi culturii a însemnat stăvilirea revendicărilor exprimate de scriitori şi de alţi intelectuali, precum şi de reprezentanţii Frontului patriotic (OF), condus de cumnatul lui Kostov. Pe scurt, destalinizarea procesului de reformă nu trebuia să pună în pericol regimul. Cu toate acestea, succesul obţinut de Hruşciov asupra „grupului antipartinic" de la Moscova în 1957 a permis marginalizarea elementelor staliniste şi în Bulgaria, nelipsind nici loviturile aplicate celor prea „liberali". Politicienii agrarieni de diferite orientări şi-au recăpătat libertatea şi au fost integraţi în regim, cu rolul acordat Uniunii Agrare din Bulgaria (UNAB) menţionat mai sus. Ultimii supravieţuitori ai loviturii de stat ce răsturnase guvernul ţărănist al lui Stamboliiski din 1923 au fost judecaţi (la mai bine de 30 de ani de la evenimente); procesele au fost aproape un omagiu adus liderului agrarian şi adepţilor săi, acum legaţi la căruţa PCB. Caracterul totalitar şi refuzul pluralismului politic tipice regimului comunist nu au fost anulate, totuşi, trebuie să recunoaştem faptul că exponenţii acestuia s-au dovedit capabili să îşi lărgească baza electorală prin astfel de iniţiative.

Secretariatul lui Jivkov se încadra în noul climat politic creat de Hruşciov, iar noile etape ale destalinizării (Congresul al XXII-lea al Partidului Comunist) l-au consolidat în 1961, prin înlăturarea lui Cervenkov din toate poziţiile de putere (acesta nu a dorit să îşi facă autocritica, în anul următor fiind chiar exclus din partid) şi în 1962, odată cu îndepărtarea lui Iugov din guvern. Ar fi trebuit să primeze o conducere colectivă, dar, în realitate, Jivkov şi-a consolidat în timp o poziţie de conducere incontestabilă, dar

au existat concesii în favoarea cultului personalității. Totuşi, în primii ani ai acelui lung mandat în umbra Kremlinului, a fost posibil un experiment care părea inspirat de modelul chinez[207]: numărul fermelor colective a fost redus drastic prin comasarea lor şi s-a decis îndeplinirea obiectivelor din planul cincinal început în 1958 cu mult înainte de termen. Funcționarii din mediul rural au fost trimişi la munca câmpului. Aşa-zisul Salt Înainte „a găsit o puternică susținere în partid", dar „Jivkov a condus operațiunea fără a se lăsa prins cu *păcatul* flagrant de a fi filochinez"[208]. Cu toate acestea, rezultatele au fost foarte slabe, iar politica economică bulgară a revenit la modelul sovietic, cu câteva excepții locale. Mai precis, Sofia a acceptat să participe la diviziunea internațională a muncii decisă de CAER ca țară agricolă, şi nu industrială, aşa cum reiese din schița planului cincinal 1966–1970.

Nu toți membrii de partid au acceptat conducerea lui Jivkov, iar în cercurile militare au existat chiar planuri pentru o lovitură de stat, contracarată printr-o serie de arestări cu adresă clară. În 1965, au fost vizați generalii Tsviatko Anev, comandantul oraşului Sofia, şi Ivan Todorov, zis Gorunia, care a preferat să se sinucidă, şi unii dintre adepții lor, care au primit sentințe de până la 15 ani de închisoare. De altfel, a continuat să funcționeze o rețea importantă de lagăre pentru deținuții politici din toate categoriile. Este încă dificil de spus dacă numeroasele încercări de a-l răsturna pe conducător au dorit să evite

---

[207] Potrivit lui Richard J. Crampton, Bulgaria crocevia di culture, ed. cit., p. 204, în realitate Jivkov nu s-a îndepărtat de ideile lui Hruşciov nici în acest proiect economic ambițios şi falimentar.

[208] Armando Pitassio, Storia della Bulgaria contemporanea, ed. cit., pp. 142–143.

subordonarea excesivă a Bulgariei față de Moscova sau au fost inspirate indirect de Beijing. În acelaşi timp, dat fiind că Moscova permitea şi direcțiile naționale spre socialism, guvernul nu a întârziat să repună în drepturi, ca în alte state comuniste, cultura națională şi patriotismul larg răspândit. Regimul bulgar a fost unul dintre cele care au favorizat cel mai mult simbioza dintre sentimentul național şi ideologia marxist-leninistă. Acest lucru s-a văzut în polemicile recurente cu Belgradul, în ciuda faptului că Tito nu mai era considerat „eretic" de către Moscova: aceste polemici se refereau, inevitabil, la chestiunea macedoneană. Cetățenii bulgari din Pirin nu s-au mai putut declara de naționalitate macedoneană[209], nerecunoscută de guvern şi de opinia publică bulgară, această idee larg răspândită rezistând chiar şi după sfârşitul regimului comunist. În 1960, s-a vorbit despre un complot pro-iugoslav, iar ataşatul de presă iugoslav la Sofia a fost declarat *persona non grata*. Într-adevăr, „chestiunea iugoslavă" a continuat să fie un factor şi în dinamica internă a Partidului Comunist Bulgar şi în cadrul grupului de conducere, ca dovadă îndepărtarea din Biroul Politic a foştilor lideri partizani care colaboraseră cu rezistența lui Tito. În ciuda apropierii marcate de vizitele reciproce dintre Jivkov şi Tito între 1962 şi 1965, polemicile s-au reaprins din pricina poziției Belgradului cu privire la invazia Cehoslovaciei, la care au participat contingente militare bulgare. La Sofia, republica macedoneană era văzută ca un posibil pol de atracție pentru regiunea Pirin din interiorul granițelor Bulgariei, mai ales în condițiile în care nici Tito şi nici cei care i-au urmat, chiar şi

[209] La recensământul din 1958 printre cetățenii bulgari din Pirin, 187.789 s-au declarat de naționalitate macedoneană, ulterior au încetat să o mai facă, deoarece naționalitatea macedoneană nu a mai fost recunoscută de guvernele bulgare.

după ani de zile, nu au acceptat propunerile bulgare de a încheia un tratat care să ratifice inviolabilitatea frontierelor existente. Partea bulgară a cerut respectarea nu numai a granițelor, ci şi a principiului neamestecului în treburile sale interne.

8. Cel mai ambiţios experiment: modelul Iugoslaviei

Regimul comunist care s-a conturat cel mai rapid a fost cel iugoslav, în ciuda faptului că Iugoslavia era cea mai vestică țară din Europa central-răsăriteană şi cea mai îndepărtată de Uniunea Sovietică, astfel încât Armata Roşie a desfăşurat operațiuni doar pe o suprafață redusă a teritoriului acesteia (regiunea din jurul capitalei Belgrad) şi pentru o perioadă scurtă de timp. A fost suficient pentru a da naştere unui resentiment trecut sub tăcere vreme îndelungată: la fel ca toate armatele străine, soldații sovietici nu au ezitat să comită violențe (în special împotriva femeilor), denunțate ulterior de Milovan Djilas[210]. În ciuda absenței unei protecții militare şi politice atât de importante, Partidul Comunist condus de Tito (Josip Broz) şi-a oficializat puterea mult mai devreme decât în alte țări. Acest rezultat a fost rodul mai multor factori.

În primul rând, Iugoslavia era la sfârşitul mai multor ani de război în timpul cărora suferise o lungă ocupație din partea mai multor armate străine, cunoscuse rezistența aferentă răspândită pe întreg teritoriul, dar şi un conflict între diferite tendințe politice şi chiar între popoare. În cele din urmă, succesul i-a surâs rezistenței conduse de Partidul Comunist, iar această victorie parțial autonomă a fost un

[210] Milovan Gilas, La nuova classe: una analisi del sistema comunista, ed. cit.

element fondator (aproape un mit şi o dogmă) al noii ordini politice. Aici, comuniştii se puteau lăuda cu meritele lor militare şi politice mai mult decât oriunde altundeva şi nu aveau nevoie de protecţia sovietică, chiar dacă recunoşteau primatul lui Stalin. Multă vreme, guvernul britanic şi-a făcut iluzii că poate păstra o anumită influenţă asupra Belgradului, şi pentru că îl sprijinise pe Tito prin consilieri şi trimiţând provizii în ultimii ani ai războiului, şi pentru că lăsase în voia sorţii curentul monarhic de rezistenţă, condus de Mihajlović, care fusese primul care organizase lupta împotriva ocupanţilor. Faptul că din primul guvern provizoriu de uniune naţională făcea parte şi şeful guvernului iugoslav aflat în exil la Londra, Ivan Šubašić, fostul ban al Croaţiei şi omul de încredere al tânărului rege Petru, părea a fi o garanţie că ţara nu va fi cedată în întregime comuniştilor. A fost un calcul greşit. Acordul trezise imediat unele nemulţumiri în rândurile comuniştilor, astfel încât Tito însuşi, într-un discurs din 19 septembrie 1944, a ţinut să precizeze că acest lucru a fost „necesar pentru ca nimeni să nu poată spune mâine că am împiedicat reunirea tuturor iugoslavilor în frontul popular unit, [...] pentru a demonstra încă o dată aliaţilor că susţinem unitatea şi alianţa, pentru a reafirma că în toată această perioadă cuvântul de ordine de pe stindardul luptei noastre a fost: unitatea şi fraternitatea popoarelor din Iugoslavia”[211].

Climatul din perioada imediat următoare războiului a fost aspru: au existat multe răzbunări, chiar şi personale, iar represiunea împotriva celor care nu simpatizau cu noul

[211] Pierluigi Pallante, La tragedia delle foibe. Memoria e storia, ed. cit., pp. 216–217; Cinzia Maggio, La questione giuliano-dalmata nelle carte del PCI: i rapporti tra comunisti italiani, sloveni e croati e l’alba della guerra fredda, Il Calamo, Roma, 2010.

regim a fost extrem de dură şi sângeroasă. S-a calculat că, dintre cei 90.000 de oameni care şi-au pierdut viaţa sau au emigrat din mica Slovenie în urma războiului mondial, mai puţin de jumătate au recurs la acest gest din cauza naziştilor-fascişti, iar ceilalţi, după preluarea puterii de către Tito. Britanicii au predat autorităţilor lui Tito 20.000 de croaţi şi peste 13.000 de dorobanţi sloveni din *Slovensko domobranstvo*, deţinuţi în lagărul de la Viktring din Austria, care au fost executaţi până la ultimul. Au fost vizaţi şi câţiva foşti deţinuţi din lagărul nazist de la Dachau care încercaseră să le ofere ajutor logistic britanicilor. Zona Kočevski rog, unde au fost îngropate numeroase victime ale acelei cruzimi inutile, a rămas un loc interzis până la căderea regimului comunist. Alte schelete au fost găsite în timpul construcţiei autostrăzii Ljubljana–Maribor.[212] Biserica Catolică, care nu a ezitat să îşi arate puţina simpatie faţă de ideologia comunistă, a fost atacată la vârf şi în persoana unor preoţi sau clerici. Cele mai ilustre victime au fost arhiepiscopul de Zagreb Alojzije Stepinac[213], care a suferit o lungă condamnare, el fiind şi cauza excomunicării lui Tito de către papă, şi arhiepiscopul de Ljubljana Gregorij Rožman, care a reuşit să fugă la timp în străinătate.

Nu a fost nevoie decât de câteva luni pentru ca la primele alegeri parlamentare puternic fraudate (11 noiembrie 1945) Tito să îşi ia la revedere de la Šubašić şi de la monarhie. A

---

[212] Joachim Hösler, Slovenia. Storia di una giovane identità europea, Beit, Trieste, 2008, pp. 195–196; Ludwig Steindorff, Croazia. Storia nazionale e vocazione europea, Beit, Trieste, 2008, p. 197, care furnizează cifre mai mari.

[213] Despre acest personaj controversat există mai multe eseuri în Intellettuali versus democrazia. I regimi autoritari nel Sud-Est europeo 1933–1953, coord. Francesco Guida, Carocci, Roma, 2010.

fost numit prim-ministru şi ministru de externe. La 29 noiembrie 1945, parlamentul a abolit monarhia şi a proclamat Republica Populară Federală Iugoslavia. În ianuarie 1946 a fost aprobată o constituţie inspirată din cea sovietică din 1936. Competenţele federale şi cele ale republicilor erau destul de distincte, dar constituţia fiecărei republici era limitată de cea federală, care – la sugestia slovenului Edvard Kardelj – recunoştea dreptul, rămas teoretic pentru multă vreme, de secesiune.[214] Cu toate acestea, nu existau îndoieli cu privire la ierarhia puterilor: în mai 1945, de exemplu, la Ljubljana a apărut un guvern sloven condus de Boris Kidrič, împărţit în mai multe ministere, lipsind doar cel al Apărării, deoarece controlul forţelor armate a fost imediat centralizat. Mijloacele de producţie aparţineau poporului, iar pământul, celor care îl lucrau.

Regimul iugoslav ce se constituia avea în comun cu Uniunea Sovietică şi structura federală: ea exista în tradiţia stângii balcanice, fiind reprezentată în trecut de VMRO *Obedinenie* macedoneană şi de filiala Cominternului, denumită Federaţia Balcanică, dar a fost repropusă oficial imediat ce s-a format, în timpul războiului, în 1943, un guvern iugoslav clandestin (AVNOJ). Noua Iugoslavie era formată din şase republici (Bosnia-Herţegovina, Croaţia, Macedonia, Muntenegru, Serbia, Slovenia) cu dimensiuni teritoriale şi demografice diferite. Cea mai numeroasă naţionalitate, sârbii, nu a fost cuprinsă în totalitate între graniţele Serbiei, deoarece sârbii locuiau şi în alte republici, în special în Bosnia şi Croaţia. În schimb, au fost alipite la Serbia două regiuni cu autonomie parţială: Voivodina, unde sârbii constituiau doar o majoritate relativă, alături de

[214] Antonia Bernard, Petite histoire de la Slovénie, Institut d'études slaves, Paris, 2002, p. 123.

numeroşi maghiari (încă 504.000 în 1961, adică 22%, şi 427.000 în 1981), de germani şi de cetăţeni de alte naţionalităţi, şi Kosovo-Metohia (Kosmet), unde albanezii erau net majoritari. Şase popoare (*narod*) au fost fondatoarele statului federal, celelalte fiind calificate drept naţionalităţi (*narodnost*). La nivel parlamentar, au fost create două camere: o cameră federală şi o cameră a naţionalităţilor. Acestea au asigurat un echilibru destul de fragil, pe care personalitatea lui Tito, mitul rezistenţei şi ideologia marxist-leninistă l-au menţinut stabil.

În ciuda faptului că ţara fusese grav încercată de război, pierzând 1.700.000 de cetăţeni – aproximativ 12% din populaţie – şi mare parte din resursele economice, înfiinţarea noului stat a fost însoţită de un oarecare entuziasm, cel puţin în rândurile majorităţii populaţiei. Regimul, deşi caracterizat imediat de abuzuri şi violenţe, părea să dorească să reprezinte nevoile claselor mai numeroase şi mai umile. Pe scurt, chiar dacă Tito nu a permis o confruntare corectă între forţele politice, chiar şi atunci când era vorba despre aliaţi de moment, cum ar fi Partidul Ţărănesc Sârbesc condus de Dragoljub Jovanovic, este adevărat că a întrunit un număr mare de susţinători sinceri în rândul populaţiei rurale şi al clasei muncitoare, precum şi din alte categorii sociale. La alegeri, comuniştii se prezentaseră alături de Partidele Ţărăneşti sârb şi croat şi alături de alte organizaţii. Împreună formau Frontul Naţional, care a întrunit 90% din sufragii. Frontul Naţional avea un caracter deschis antifascist şi un program care a fost adoptat ulterior de Partidul Comunist: apărarea unităţii şi integrităţii ţării, încetarea exploatării economice şi garantarea drepturilor egale pentru popoarele iugoslave. Partidul Comunist nu a desfiinţat Frontul Naţional, care a fost organizaţia şi instrumentul ce a reunit treptat întreaga populaţie. În scurt timp, şi-a pierdut caracterul de coaliţie a

unor forțe politice diferite şi a devenit un instrument de control al partidului, care, deşi avea un număr mare de membri şi militanți, nu a pretins niciodată că îi va obliga pe toți cetățenii să se înscrie pe listele sale.

Grupul conducător s-a grăbit apoi să elimine bazele sociale şi economice pe care se sprijinea puterea claselor care se opuneau noului regim. S-a trecut rapid la reforma agrară, dispărând moşiile, dar şi la naționalizarea băncilor şi a activităților industriale. În plus, dinarul s-a depreciat, toți cei care făcuseră economii în timpul războiului fiind grav afectați. În jurul liderului s-a dezvoltat treptat un fel de cult al personalității, după cum arată sloganurile scrise cu litere mari pe iarba de la granița italo-iugoslavă. În timp ce pe teritoriul italian scria „Trăiască Italia", de cealaltă parte a frontierei scria „*Živio Tito*" („Trăiască Tito").

În ciuda atitudinii foarte polemice față de țările occidentale din mai multe motive (principalul fiind problema oraşului Trieste şi granița cu Italia), guvernul iugoslav a fost nevoit să accepte ajutorul oferit de UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration), finanțat, de fapt, de Statele Unite. În 1947, urmând modelul sovietic, s-a decis lansarea primului plan cincinal, care trebuia să readucă economia țării la normalitate şi la o nouă dezvoltare. Cu toate acestea, obiectivul de a creşte venitul național la un nivel dublu față de cel din 1939 era de neatins, după cum a recunoscut însuşi Jovan Žujović, ministrul de finanțe. În rest, era de la sine înțeles că industria grea avea prioritate la capitolul investiții, dar nici modernizarea agriculturii nu a fost neglijată. Reforma agrară nu le-a displăcut țăranilor; totuşi, aceştia nu au fost încântați de faptul că erau obligați să dea statului o parte din produse şi nici nu au salutat cu entuziasm înființarea primelor cooperative. Atitudinea regimului lui Tito față de clasa țărănească a fost unul dintre subiectele spre care s-au

îndreptat, ulterior, criticile Moscovei.

Ruptura dintre Stalin şi Tito din 1948 a fost un eveniment epocal în istoria Iugoslaviei. În ciuda reconcilierilor ulterioare, ţara nu a mai făcut niciodată parte din blocul sovietic, deşi a continuat să fie condusă cu mână de fier de Partidul Comunist. Din acest punct de vedere, existenţa unui partid care nu era aliniat la Partidul Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS) a influenţat însăşi istoria mişcării comuniste internaţionale, încurajând prin exemplul său apariţia unor divergenţe îndelung trecute sub tăcere între Moscova şi alte capitale comuniste: în această situaţie s-au aflat mai târziu Beijingul, Tirana şi Bucureştiul. Motivele rupturii din 1948 sunt bine cunoscute şi este clar că a fost vorba mai degrabă de o „excomunicare" a lui Stalin decât de un proces de bipolarizare. Regimul iugoslav avusese până atunci cele mai multe afinităţi cu cel sovietic, dar conducerea de la Belgrad şi-a permis iniţiative politice considerate periculoase de Kremlin pe scena politicii internaţionale din acel moment. Războiul Rece era în plină desfăşurare, iar cele două mari blocuri – socialist şi capitalist – se regrupau: la Moscova, această împărţire a globului între cele două tabere fusese pe larg teoretizată în cele mai diverse foruri politice.[215] Prin urmare, era inacceptabil ca o parte a „taberei" socialiste să nu aplice obedient şi fără discuţii indicaţiile venite de la Moscova.

La reuniunea de înfiinţare a Cominformului din septembrie 1947, delegaţii iugoslavi aproape că au deschis calea către linia politică strictă a sovieticilor, conform căreia nu putea exista nici un compromis cu ideologiile şi cercurile politice din care făcea parte burghezia industrială sau

---

[215] Domenico Caccamo, „Campo, sistema, comunità socialista nel linguaggio del PCUS e del movimento comunista internazionale", în Storia contemporanea, VII, 1976, 1, pp. 43–65.

agrară. Însă numai cinci luni mai târziu (în cadrul unei dificile întâlniri tripartite între delegații sovietici, iugoslavi şi bulgari, care a avut loc la Moscova la 10 februarie 1948), Kremlinul a început să critice politica Belgradului, încercând să identifice inconsecvențe mai mult imaginare decât reale: în realitate, se dorea obținerea unei declarații de loialitate şi supunere şi renunțarea la orice inițiativă politică autonomă în Europa Centrală şi în Balcani. Polemica a continuat, la început pe un ton potolit, apoi prin declarații grele şi tăioase, precum cea a Cominformului din 28 iunie 1948, o dată sacră pentru sârbi, cum s-a văzut. Moscova nu s-a mulțumit numai cu polemici ideologice şi politice, ci a izolat Iugoslavia: de fapt, toate republicile populare, care până atunci avuseseră relații intense cu Belgradul, au adoptat o atitudine deschis ostilă, care uneori (cum s-a întâmplat în Ungaria) a dus la incidente diplomatice. Mai mult, Stalin dorea şi a acționat pentru ca Tito să fie contestat de propriul partid pentru că îndrăznise să refuze să se supună apelurilor Kremlinului.

Într-adevăr, unii lideri s-au gândit să îl critice şi să îl înlocuiască, dar fără succes, aşa cum s-a petrecut cu liderul comunist croat Andrija Hebrang, care căzuse în dizgrație încă din 1946. Tito era suficient de experimentat şi avea suficientă susținere pentru a reacționa prompt şi dur, obținând atât condamnări penale, cât şi marginalizarea politică a adversarilor săi care, atunci când nu îşi pierdeau viața, precum Hebrang, care „s-a sinucis”[216], ajungeau să înfunde închisorile din Golj otok, în nordul Adriaticii, care, după ce găzduise un alt tip de deținuți, îi primea acum pe „cominformişti”. Printre aceştia (este o poveste cu totul specială şi îndelung tăinuită) se afla grupul numeros de

[216] Ludwig Steindorff, Croazia. Storia nazionale e vocazione europea, ed. cit., pp. 210–211.

comunişti din Monfalcone care părăsiseră recent Italia pentru a merge în Iugoslavia, cu intenția de a-şi demonstra fidelitatea într-o țară în care se construia socialismul, contrar a ceea ce ar fi dat de înțeles exodul a 300.000 de italieni din provinciile vestice ale statului iugoslav – Dalmația, Istria, Fiume, Venezia Giulia.[217] După despărțirea din 1948, acei comunişti fervenți au fost considerați duşmani, pe nepusă masă, din cauza credinței lor în Stalin şi s-au alăturat deținuților din Golj otok sau din alte închisori, ei reuşind să se întoarcă în țară doar câțiva ani mai târziu, când relațiile dintre Belgrad şi Moscova luaseră din nou o turnură pozitivă. Exodul italienilor din Iugoslavia a avut loc între 1945 şi 1950 şi a fost rezultatul violențelor deja menționate[218] (aruncarea în gropile calcaroase – *foibe*), ce nu îi vizaseră numai pe reprezentanții regimului anterior, ci avuseseră adesea conotații etnice, precum şi al dorinței de a nu se supune transformărilor politice şi economico-sociale în curs. Dimensiunile exodului au fost considerabile, iar motivațiile sale nu au fost suficient de bine înțelese nici măcar în Italia, mai ales de către forțele politice care simpatizau cu regimul lui Tito.[219] Prin urmare, stabilirea în Italia a exilaților din Venezia Giulia, Istria, Fiume şi Dalmația a fost dificilă şi nu lipsită de controverse, cu unele episoade regretabile. Timp de câteva decenii s-a aşternut

---

[217] Raoul Pupo, Il lungo esodo. Istria: le persecuzioni, le foibe, l'esilio, ed. cit.

[218] Vezi supra, cap. I, § 7.

[219] Cinzia Maggio, La questione giuliano-dalmata nelle carte del PCI, ed. cit.

tăcerea asupra exodului şi a *foibelor*.[220] În Iugoslavia a rămas o minoritate italiană puţin numeroasă.

Ruptura din 1948 a produs cel mai inovator rezultat în politica economică a Iugoslaviei. Încă din 1950, la nivel legislativ începuse să se vorbească despre „autoguvernare", chiar dacă într-o formă mai puţin directă şi rafinată, situaţie care s-a schimbat pe măsură ce treceau anii. Politica de planificare economică, copiată după experienţa sovietică, a fost abandonată cu precădere după 1953, anul în care au murit Stalin, dar şi principalul autor al planului economic iugoslav, Boris Kidrić. Din acel moment, grupul conducător din jurul lui Tito a dorit să renunţe la rigiditatea planificării economice şi să acorde fiecărei structuri de producţie, adică întreprinderilor, o oarecare autonomie care să le aducă avantaje lor şi întregului sistem economic. Ani mai târziu s-a formulat teoria că, „în socialismul de autoguvernare, principiul general care reglementează activitatea economică este calcularea avantajelor care, chiar dacă este efectuată din motive egoiste, este prin natura sa o estimare a avantajelor pentru grup"[221]. S-a afirmat că muncitorul care produce în interes propriu maximizează de fapt venitul întreprinderii în care lucrează, cu avantaje pentru toţi.

Modelul iugoslav, cel puţin până la începutul anilor '80, a atras atenţia şi adesea aprobarea observatorilor din Est şi Vest. Nu era vorba numai despre o nouă direcţie de politică

---

[220] Istoriografia Italiei şi a Sloveniei a încercat să ofere o reconstrucţie istorică comună şi acceptată de ambele părţi printr-un Raport referitor la relaţiile italo-slovene din 1880 până în 1956, însă rezultatele au fost doar parţial mulţumitoare. A se vedea Marta Verginella, Il confine degli altri: la questione giuliana e la memoria slovena, Donzelli, Roma, 2008.

[221] Bruno Jossa, Mercato, socialismo e autogestione, Carocci, Roma, 1998, p. 98.

economică, ci şi despre o gândire importantă sub aspect ideologic. Socialismul de stat implementat în URSS nu făcuse altceva decât să înlocuiască un stăpân individual cu unul colectiv, la fel de străin de muncitori şi mai greu de combătut. Adevăratul socialism nu se poate baza decât pe participarea muncitorilor în gestionarea întreprinderilor şi a economiei, în ciuda dificultăților evidente de implementare a unui astfel de sistem. Acest lucru ar fi însemnat o întoarcere la leninism, la valorile originare ale revoluției socialiste, care fuseseră lăsate deoparte în timpul perioadei staliniste de 30 de ani. Djilas a mers şi mai departe pe această cale, criticând regimul pentru că a creat o nouă clasă conducătoare nu foarte diferită de cea anterioară: a fost suficient pentru a-l marginaliza politic şi pentru a-l condamna apoi la închisoare în mai multe rânduri.[222]

Principiul autoguvernării sau, mai general, al autonomiei a fost aplicat şi în afara sferei economice; s-a reafirmat faptul că cele şase republici se bucurau de largă autonomie (doar ministerele Apărării, Afacerilor Externe şi Internelor au rămas centralizate), precum şi regiunile Kosovo-Metohia şi Voivodina, dar şi toate celelalte structuri politico-administrative locale. Controlul federal asupra comerțului exterior a fost, de asemenea, relaxat şi, în cele din urmă, Constituția a fost rescrisă. Consiliul Naționalităților a fost înlocuit de Adunarea Federală şi a fost înființat Consiliul Producătorilor, care reprezenta în principal interesele proletariatului industrial. Cu toate acestea, nu a existat o revenire la un pluralism politic real. În ceea ce priveşte marea clasă țărănească, în 1953 celor care doreau să părăsească cooperativele li s-a permis acest lucru, iar limita proprietății private a fost stabilită la 10 hectare: deşi câțiva

---

222 Milovan Gilas, La nuova classe: una analisi del sistema comunista, ed. cit.

ani mai târziu mişcarea cooperatistă a fost din nou încurajată, Iugoslavia a rămas, alături de Polonia, singurul stat socialist care nu a colectivizat pământurile în întregime.

Problemele concrete au fost cauzate de izolarea față de blocul sovietic. Belgradul a trebuit să accepte să importe cereale din SUA, iar acesta nu a fost singurul ajutor economic din partea Occidentului: în anii '50, de exemplu, rețeaua feroviară a fost echipată cu teletipuri produse de compania italiană Olivetti. Tonul polemic față de puterile „imperialiste" s-a schimbat fără ca Iugoslavia să renunțe la opțiunea sa fundamentală în favoarea socialismului. Era mai important să depăşească dificultățile reconstrucției economice şi impasul în care se afla industrializarea. De fapt, producția industrială a început să crească din nou la începutul anilor '50, la fel şi producția agricolă, la scurt timp după aceea.

Unul dintre efectele rupturii de Moscova a fost apropierea de statele balcanice care nu acceptaseră în nici un fel un regim comunist: Grecia şi Turcia. După ce Belgradul sprijinise luptătorii comunişti în războiul civil din Grecia, relațiile cu această țară s-au normalizat între 1950 şi 1951. Au rămas deschise unele probleme, dar calea fusese deschisă chiar şi pentru semnarea unei alianțe, inițial doar politică, iar mai târziu şi militară. În paralel, un demers similar a avut loc între Belgrad şi Ankara, astfel încât cele trei guverne au ajuns să semneze aşa-numitul Pact Balcanic în 1953. Imediat au fost lansate discuții privind garanțiile militare reciproce, dar ambele părți au tratat cu prudență inițiativa. Mai ales Tito dorea protecție împotriva unor eventuale inițiative militare sovietice, dar nu dorea nici să le provoace arătând că are legături directe sau indirecte cu NATO. Mai mult, acest ultim gest ar fi privat regimul iugoslav de legitimitate. Deocamdată, era suficient să se creeze o rețea diplomatică regională şi să se mențină bunele

relații stabilite cu Washington şi Londra, cu sprijinul economic esențial care decurgea de aici. De altfel, chiar cu prilejul călătoriei lui Tito în capitala britanică, la Moscova s-au făcut planuri de eliminare a liderului comunist „trădător”[223]. Planul nu a fost niciodată pus în aplicare şi a fost abandonat definitiv odată cu moartea dictatorului georgian.

În aprilie şi iunie 1954, Tito a vizitat Ankara şi Atena, unde a fost primit foarte cordial, cu aprobarea deplină a puterilor occidentale: acesta a fost punctul culminant al proiectului Pactului Balcanic, confirmat prin semnarea unui acord militar tripartit (Bled, 1954). Dimpotrivă, din partea Moscovei şi a republicilor populare au parvenit critici vehemente, potrivit cărora alianța militară balcanică, mai ales dacă ar fi fost semnată fără rezolvarea prealabilă a problemei Trieste, ar fi reprezentat un obstacol în calea luptei pentru pace şi, cu atât mai mult, o piesă din strategia Washingtonului care urmărea să strângă țările socialiste într-o menghină dinspre sud şi nord (prin reînarmarea Germaniei), dar şi dinspre vest (prin includerea Spaniei lui Franco în blocul occidental). Moartea lui Stalin şi declarațiile lui Hruşciov privind concurența paşnică şi detensionarea relațiilor dintre blocurile opuse nu au fost suficiente pentru ca grupul conducător iugoslav să renunțe la încercarea de a primi garanții împotriva unei posibile amenințări din direcția sovieticilor. Cu toate acestea, din punct de vedere militar Pactul Balcanic nu impunea guvernelor iugoslave nici o obligație față de NATO, ci doar față de Turcia şi Grecia, în cazul în care acestea erau atacate. În schimb, la Belgrad se considera de la sine înțeles

---

[223] Spyridon Sfetas, „From Ankara to Bled: Tito’s visit to Greece (june 1954) and the formation of the Balkan alliance”, în Etudes Balkaniques, 47, 2011, 1, p. 58.

că, în cazul unei agresiuni împotriva Iugoslaviei din partea blocului comunist, nu numai armatele turceşti şi greceşti vor oferi ajutor, ci şi însăşi alianța occidentală.

Situația a evoluat însă cu repeziciune. În 1955, pe de o parte Moscova dorea constituirea Pactului de la Varşovia, pe de altă parte a ajuns să recunoască în mod deschis, prin intermediul lui Hruşciov, care s-a dus personal la Belgrad (împotriva voinței unor oameni ca Molotov)[224], greşeala făcută în 1948 împotriva lui Tito şi deplina legitimitate a căilor naționale spre socialism. În realitate, demersul sovietic viza nu numai o apropiere de Belgrad, pentru a pune capăt schismei din interiorul mişcării comuniste, ci chiar aderarea Iugoslaviei la noul pact încheiat de țările legate de Moscova: acest al doilea obiectiv nu a fost atins, dar Tito s-a convins că pericolul dinspre Est nu mai era la ordinea zilei. Prin urmare, Pactul Balcanic şi-a pierdut din importanță.

În urma crizei maghiare, relațiile dintre Moscova şi Belgrad au devenit mai puțin prietenoase. Probabil la sugestia sovieticilor, premierul român Chivu Stoica a propus, în aprilie 1957, ca celelalte state balcanice să convoace o conferință pentru a aborda problemele pe care le aveau în comun. Această mişcare a slăbit şi mai mult rolul Pactului Balcanic semnat de Tito. Cu toate acestea, el a sprijinit Uniunea Sovietică în unele chestiuni internaționale (chestiunea germană, spionajul american, propunerile radicale de la Beijing) şi relațiile iugoslavo-sovietice au luat,

---

224 Nicolas Werth, Storia della Russia nel Novecento: dall'impero russo alla Comunità degli stati indipendenti 1900–1999, il Mulino, Bologna, 2000, p. 464. Noul conducător sovietic a recunoscut candid că liderii PCUS greşiseră în 1948 față de Tito şi de Iugoslavia, nu din pricina influenței nefaste a lui Stalin, care nu fusese încă atacat deschis, ci a lui Beria (care fusese condamnat la moarte în 1953).

din nou, o turnură pozitivă. Pactul Balcanic nu a mai avut importanță (nu în ultimul rând din cauza neînțelegerilor dintre Turcia şi Grecia în problema Ciprului). Consiliul său permanent s-a reunit anual între 1954 şi 1957, dar deliberările sale nu au avut consecințe concrete în domeniul comercial sau nuclear; adunarea consultativă balcanică planificată nu a fost niciodată convocată şi nici Institutul Balcanic, care era preconizat, nu a fost înființat. Potrivit lui Spyridon Sfetas, „Pactul a fost devitalizat, deşi nici o parte nu l-a denunțat”[225].

Odată cu moartea lui Stalin şi călătoria lui Hruşciov la Belgrad, Moscova a recunoscut validitatea interpretărilor şi adaptării ideologiei marxist-leniniste comune la fiecare națiune: prin urmare, „ruptura” cu Iugoslavia era remediată. Tito a fost prudent în acceptarea acestei deschideri neaşteptate, dar relațiile cu țările din blocul sovietic au redevenit prietenoase, uneori cu situații paradoxale, în care oameni care îl criticaseră aspru, folosind termenii cei mai jignitori, îl lăudau acum aproape ca pe un campion al lumii socialiste. Într-adevăr, evenimentele din Ungaria din 1956 creaseră şi anterior situații jenante: e suficient să ne amintim că ambasada iugoslavă le-a oferit lui Nagy şi adepților săi ospitalitate în urma celei de-a doua intervenții militare sovietice şi că arestarea lor ulterioară a fost aproape de un incident diplomatic. Nici măcar în cadrul dezbaterilor de la ONU, delegatul iugoslav nu a exprimat o poziție în concordanță cu cea a Uniunii Sovietice. Din acel moment, relațiile dintre Moscova şi Belgrad au fost caracterizate de suişuri şi coborâşuri: Iugoslavia a avut relații preferențiale

---

[225] Spyridon Sfetas, From Ankara to Bled, ed. cit., p. 87; pentru o abordare mai ştiințifică, a se vedea Giuliano Caroli, L’Italia e il Patto balcanico, 1951–1955: una sfida diplomatica tra Nato e Mediterraneo, FrancoAngeli, Milano, 2011.

cu CAER, la fel cu CEM (şi mai târziu cu CEE), dar nu a devenit membră a acestuia şi cu atât mai puțin s-a pus problema aderării la Pactul de la Varşovia. Cu fiecare țară comunistă în parte, relațiile au fost prietenoase, cu excepția Albaniei şi Bulgariei, din motive mai degrabă naționale decât ideologice. În timp ce Tirana privea Iugoslavia ca pe o microputere imperialistă, cu Sofia controversele cu privire la Macedonia reapăreau destul de frecvent.

Tito a fost vădit interesat de inovațiile experimentate în Cehoslovacia în 1968 şi de autonomia de care au dat dovadă liderii comunişti români. Arena preferată a liderului iugoslav a continuat să fie cea a țărilor nealiniate, deşi mişcarea cu acelaşi nume îşi pierdea din intensitate pe măsură ce treceau anii. La Conferința de la Havana din 1979, el a solicitat ca mişcarea să mențină o poziție neutră între cele două superputeri, împotriva dorinței Moscovei de a o transforma într-o tabără exclusiv antiamericană. Relațiile cu țările capitaliste au continuat să fie importante, mai ales pe plan economic, atât cu cele îndepărtate, cum ar fi SUA, cât şi cu cele apropiate, cum ar fi Germania şi Austria. În aceste țări a fost permisă emigrarea temporară în scop de muncă şi au existat numeroase colaborări între companiile iugoslave şi cele din aceste state. Deşi existau încă resentimente reciproce, s-au făcut paşi mari şi în relația dintre Iugoslavia şi Italia, ajungându-se la acordurile de la Osimo din 1975, care în spiritul acordurilor de la Helsinki au rezolvat problema îndelung deschisă a atribuirii teritoriilor disputate din Venezia Giulia (zona A, cu Trieste, Italiei şi zona B, Iugoslaviei), însoțită de prevederi specifice pentru înapoierea italienilor care fugiseră din Iugoslavia după ultimul război şi pentru investițiile italiene (Fiat) din Iugoslavia.

Pentru grupul conducător iugoslav şi pentru opinia publică națională şi internațională, a rămas valabilă ipoteza că Moscova avea să intervină politic şi/sau militar, eventual,

după dispariția lui Tito, profitând de vechile diviziuni existente între popoarele iugoslave. Această intervenție nu a avut loc niciodată, dar, anticipând-o, Washingtonul şi liderii Alianței Nord-Atlantice au planificat un răspuns strategic care ar fi permis de fapt Uniunii Sovietice să aducă o mare parte din Iugoslavia sub influența sa, dar nu şi republicile din nord, Croația şi Slovenia. Iugoslavia i-a supraviețuit lui Tito timp de mai bine de un deceniu, iar dizolvarea sa ca stat federal a fost doar într-o măsură foarte limitată rezultatul unor influențe externe; a fost, în schimb rezultatul acțiunii elitelor locale care au câştigat un sprijin larg în rândul populației, declanşând o dinamică ce a dus la naşterea a şapte state independente (cele şase republici federale, plus Kosovo).

De fapt, relațiile interne dintre republicile federale au fost constant pe ordinea de zi, mai ales după direcția puternic autonomă adoptată de conducerea Ligii comuniştilor iugoslavi. Chiar şi numai această denumire a partidului şi organizarea acestuia în partide la nivelul republicilor au fost, de asemenea, de la sine înțelese şi semnificative. Acordarea statutului de provincie autonomă a satisfăcut suficient nevoile populației din Voivodina, acum majoritar sârbă, dar cu o prezență importantă a minorităților, în primul rând a celei maghiare; aceeaşi măsură nu a rezolvat însă toate problemele din Kosovo-Metohia. Acest subiect va fi reluat mai jos. Individualitatea uneia dintre națiuni, cea macedoneană, şi autonomia sa au fost recunoscute într-o formă surprinzătoare pentru un stat comunist, dar nu şi pentru cei care cunosc istoria Balcanilor: autocefalia Bisericii macedonene. Au existat proteste puternice din partea Patriarhiei sârbe, care până atunci avusese jurisdicție ecleziastică asupra acestei populații, dar pentru națiunile creştine ortodoxe din sud-estul Europei era perfect normal ca autocefalia ecleziastică să însoțească existența

unui stat național, așa cum era Macedonia, cu toate limitele sale. Şi mai extravagant a fost modul în care conceptul de naționalitate a fost înțeles în Bosnia-Herțegovina: aici, alături de croați (catolici) şi sârbi (ortodocşi), a fost recunoscută o a treia naționalitate, cea bosniacă, ce cuprindea adepți ai religiei musulmane. Acest lucru a fost certificat în mod oficial, în paşapoarte. Cu greu se armonizează această recunoaştere cu faptul că albanezii din Iugoslavia erau, de asemenea, musulmani.

Chestiunea kosovară sau albaneză s-a împletit şi cu luptele pentru putere din cadrul regimului. Pentru o lungă perioadă de timp, ministrul de interne Alexander Ranković a ocupat o poziție proeminentă; datorită acesteia, dar şi datorită propriilor convingeri, el a acordat mare atenție acestei chestiuni, pentru a nu permite ca cererile minorității să depăşească un anumit nivel. În esență, a impus un control polițienesc asupra elementelor albaneze considerate periculoase. De altfel, metode similare au fost aplicate şi în alte părți ale Iugoslaviei, în special prin intermediul UDBA, poliția politică.[226] Liderii de partid înşişi şi chiar Tito au fost supravegheați şi ascultați. În anii ’60, a existat un contrast puternic între centralişti, conduşi de Ranković, şi susținătorii descentralizării, care se bazau pe ideile slovenului Edvard Kardelj. În 1963 a fost aprobată o constituție care ar putea fi definită ca un compromis între aceste orientări diferite; totuşi, tezele liberaliste au câştigat tot mai mult teren, iar conceptul de autodeterminare nu a mai fost pus la îndoială, cu toate că implementarea sa a fost limitată.

Reforma economică din 1965 a reprezentat un pas foarte

---

[226] Aceasta a acționat şi în străinătate prin metode ilegale: de exemplu, unul dintre agenții ei l-a rănit grav pe fostul lider ustaş Pavelić la Buenos Aires, nereuşind să îl ucidă.

important; este vorba despre un corpus cu 35 de legi prin intermediul cărora economia iugoslavă a căpătat o trăsătură specifică în comparație cu cea a altor țări socialiste. Dinarul a fost devalorizat pentru a încuraja comerțul exterior, care s-a desfăşurat liber, în funcție de criteriile pieței. În acelaşi timp, s-a pus capăt sistemului dualist de prețuri libere pentru produsele agricole şi prețuri reglementate pentru produsele industriale. Prin noile reglementări, companiile au fost investite cu autonomie şi responsabilitate, băncilor federale fiindu-le acordată atât de multă putere încât să influențeze sectorul industriei. Toate aceste măsuri menite să raționalizeze sistemul de producție internă prin aplicarea principiului autoguvernării au fost interpretate în mod diferit. Pentru unii, acestea au generat „socialismul managerilor", care controlau puterea economică; pentru alții, au favorizat o distribuție mai echitabilă a veniturilor din muncă.

Tito era mai mult ca niciodată garantul unității statului şi şi-a însuşit rolul de preşedinte *de facto* pe viață. În cele din urmă, unele probleme politice au ieşit la suprafață. Liderul regimului a considerat că Ranković dobândise prea multă putere şi implementa politici care nu stimulau coerența internă şi pacea în structura federală. Pe cale de consecință, în 1966 a fost acuzat că ar fi pregătit o lovitură de stat, a fost privat de putere şi marginalizat politic. Căderea sa poate fi interpretată, de asemenea, ca o lovitură dată unui anumit tip de naționalism sârb care nu privea cu ochi buni faptul că mulți sârbi rămăseseră în afara granițelor Serbiei, în timp ce Serbia a trebuit să recunoască autonomia Kosmetului şi a Voivodinei. Tito, pe de altă parte, nu a permis ca acest lucru să încurajeze tendințele şi elementele excesiv de liberale: a fost atacat mai ales intelectualul Mihailo Mihailov.

Iugoslavia a avut propriul său '68, ca în țările occidentale. Tito a reuşit să țină piept cererilor studenților, uneori

acceptându-le, într-un climat de liberă exprimare, surprinzător pentru un regim cu partid unic. Mai gravă a fost reapariția problemelor etnice. În zona aceasta, albanezii şi-au făcut auzit glasul şi au obținut atât funcții de putere în Kosovo pentru propriii reprezentanți, cât şi înființarea unei universități la Priştina: ambele erau concesii atât de însemnate, încât acea provincie a început să fie considerată autonomă, aproape ca o a şaptea republică federală. Mulți profesori universitari din Tirana au fost invitați să țină cursuri la Priştina şi este uşor de observat cum sentimentul de apartenență națională a devenit mai pronunțat în rândul kosovarilor. Dincolo de dorința de a vedea o mai bună recunoaştere a naționalității albaneze, a existat şi speranța unei creşteri economice şi sociale în Kosovo, năruită în scurt timp, deoarece oportunitățile educaționale sporite nu au fost însoțite de o creştere a numărului de locuri de muncă pe măsura calificărilor obținute. Kosovo şi alte regiuni sau republici sudice au continuat să beneficieze de sprijin economic federal (ceva comparabil cu Cassa del Mezzogiorno*[227], care funcționa pe atunci în Italia), păstrându-se, de fapt, decalajul față de republicile mai bogate şi mai active din punct de vedere economic, şi anume Slovenia şi Croația. În legătură cu acest decalaj permanent, liderii macedoneni, precum Nikola Minčev, au susținut că economia republicilor nordice a beneficiat şi de existența unei piețe federale, care a garantat distribuția produselor lor care nu erau uşor de plasat în străinătate.

Vreme de câțiva ani, tocmai chestiunea croată a fost cea mai dificilă pentru statul federal. În mai multe rânduri (1967, 1968, 1971) au fost efectuate modificări ale

[227] Casa pentru Miazăzi (pentru Sud), creată în 1950, a fost o instituție publică din Italia ce avea ca scop finanțarea unor inițiative economice menite să reducă diferențele dintre Nordul şi Sudul Italiei (n.tr.).

constituției pentru a răspunde mai ales solicitărilor acestei republici. În 1967, în sediul Adunării Federale au fost instalate cabine de traducere din sârbă în croată. Partea croată (printr-un manifest semnat de 130 de intelectuali croați, printre care şi scriitorul Miroslav Krleža) a cerut recunoaşterea unei limbi separate, deşi cele două limbi erau aproape identice. În 1971 a avut loc o serie de manifestații cunoscute sub numele de „Primăvara croată", deşi asemănarea cu Cehoslovacia era redusă. S-au constituit mai multe organizații croate de inspirație națională, precum Uniunea Studenților, editura Hrvastka Matica şi Maspok (*Masovni Nacionalni Pokret*, Mişcarea Națională de Masă). Acestea au ajuns să declare grevă generală în Croația pentru a susține revendicări importante, cum ar fi înființarea unei bănci naționale croate, accesul direct al Zagrebului la creditele Băncii Mondiale şi, în cele din urmă, acceptarea Croației în ONU. Greva a avut succes, dar numai parțial la Zagreb. După o perioadă de incertitudine, Tito a forțat demisia liderilor comunişti (Miko Tripalo şi Savka Dabčević-Kučar), care merseseră prea departe cu numeroasele concesii făcute sentimentului patriotic; de asemenea, şi-a dat seama că minoritatea sârbă din Croația se înarma deja şi se temea că vor exista urmări periculoase pentru sine. A urmat o reprimare decisivă a acestor manifestări şi o adevărată epurare în Partidul Comunist Croat, care a vizat şi alte elemente considerate prea dornice de reforme pro-liberale, cum ar fi secretarul Partidului Comunist Sârb, Marko Nikezić. De fapt, chestiunea croată nu era rezolvată şi acest lucru s-a văzut limpede douăzeci de ani mai târziu.[228] [130] Aprobarea unui nou text constituțional

[228] Ludwig Steindorff, Croazia. Storia nazionale e vocazione europea, ed. cit., pp. 213–W218; Stefano Bianchini, Nazionalismo croato e

în 1974, care a inclus amendamentele acceptate în anii anteriori, nu a fost de mare ajutor. Totuşi, nu s-a revenit la centralism.

9. Regimul comunist din Albania între Tito, Stalin şi Hruşciov

Datorită prăbuşirii Italiei în urma cunoscutelor evenimente din 25 iulie şi 8 septembrie 1943, dar şi deciziei germane de a-şi retrage trupele spre sfârşitul anului 1944, albanezii au putut pretinde că şi-au eliberat singuri ţara, fără intervenţia sovietică sau anglo-americană. În realitate, victoria i-a revenit rezistenţei comuniste, condusă de Enver Hodja, care a reuşit să impună un guvern puternic orientat spre stânga şi dominat, de fapt, de comunişti. Au fost intentate procese sumare susţinătorilor regimului anterior (printre victime s-a numărat italianul-albanez Terenzio Tocci) şi opozanţilor care sprijiniseră alte forţe politice şi militare, ca *Balli Kombëtar* al lui Mid'hat Frashëri. A trecut mult timp până când toţi italienii, atât militari, cât şi civili, s-au putut întoarce acasă (Roma şi Tirana au normalizat relaţiile abia în mai 1949): noul regim i-a ţinut aproape ostatici, uneori chiar şi pentru a le folosi abilităţile la relansarea economiei albaneze fragile şi înapoiate. S-a remarcat în timpul represiunii ministrul de interne Koçi Xoxe. Încă din august 1945 s-a realizat reforma agrară, care urmărea dispariţia marilor proprietăţi, acolo unde acestea existau (în special în sud sau în Gegheria). La alegerile din decembrie 1945 a participat doar Frontul Democratic, braţul politic al Mişcării de Eliberare Naţională (LNÇ), care a obţinut 93% din voturi: numărul de abţineri a

---

autogestione. La crisi croata del 1971 e i suoi riflessi sull'autogestione, La pietra, Milano, 1983.

fost, de asemenea, foarte redus, dar rămâne de văzut dacă această probă electorală a fost corectă.

În loc să alimenteze disputele cu fostul ocupant, Italia, sau cu puterile occidentale, Tirana trebuia să se preocupe de relațiile cu Iugoslavia vecină, de care a depins, după toate aparențele, pentru câțiva ani. Ambele țări sprijineau forțele comuniste în războiul civil ce se desfășura în Grecia, iar Tirana a acceptat un împrumut important de la Belgrad (cel puțin în termeni relativi, deoarece era egal cu jumătate din PIB-ul albanez la acea vreme) și o uniune vamală. La fel ca în Iugoslavia, procesul care a dus la formarea regimului cu partid unic a fost foarte rapid, mult mai rapid decât în alte state din zonă. Acest lucru nu s-a datorat prezenței unei clase muncitoare puternice (care, dimpotrivă, era foarte redusă), ci situației politice și militare, regimului de teroare care s-a instaurat, capacității grupului de conducere al Partidului Comunist de a câștiga sprijinul popular sub semnul valorilor independenței naționale, precum și fragilității alternativelor politice și a păturilor sociale care le-ar fi putut susține. Susținătorii regelui Zog și oamenii din *Balli Kombëtar* au fost nevoiți să fugă în străinătate sau să se adăpostească în munți, fiind marginalizate pentru o vreme și curentele disidente chiar din interiorul mișcării comuniste: grupul *Zjarri* (Foc) și grupul condus de Lula și Premte (a se vedea mai sus, cap. I, § 9), toate acuzate cu ușurință de extremism trotchist. La sfârșitul anului 1947, grupul pro-iugoslav din Comitetul Central, format din Koçi Xoxe și Pandi Kristo, a obținut expulzarea lui Nako Spiru și a altor elemente din orientarea net pro-sovietică: a fost o înfrângere pentru Hodja. La 11 ianuarie 1946 a fost aprobată noua constituție, după modelul celei sovietice din 1936, înaintea celorlalte state destinate să graviteze pe orbita Moscovei: democrației liberale nu i se mai putea face nici o concesie. În acest sens, Republica Populară Albania

nu s-a inspirat nici măcar din modelul, în principiu „intermediar”, al democrației populare, în care inovațiile constituționale au fost adoptate cu mai multă prudență şi cu termene mai lungi: constituția bulgară a fost aprobată în noiembrie 1947, iar cea poloneză, în iulie 1952, celelalte republici populare modificându-şi şi ele constituțiile în cuprinsul acestui interval de timp. Totuşi, era evident că regimul nu i se adresa numai clasei muncitoare minuscule, ci şi clasei țărăneşti mult mai numeroase, fără a uita numărul foarte mare de oameni care se ocupau cu păstoritul şi cu creşterea animalelor.

Era evident că sarcina pe care şi-o asumase noua clasă conducătoare era dificilă: nu era firesc să aplici marxism-leninismul într-o țară atât de înapoiată şi practic lipsită de proletariat şi de un sector industrial serios. Încă din 1946, ocolindu-se reforma agrară clasică (crearea de ferme mici), a început colectivizarea pământurilor prin înființarea de ferme colective sau cooperative şi ferme de stat. În cele dintâi, participanții la cooperativă aveau o marjă de autonomie în deciziile cu privire la investiții şi salarii, în timp ce în al doilea caz lucrătorii erau simpli salariați. Până în 1959, cea mai mare parte a țării trecuse prin această transformare fundamentală, iar în anii următori aceasta a fost finalizată şi în provinciile nordice; în 1967, nu mai exista nici o proprietate agricolă particulară. Şi în alte domenii au fost luate măsuri radicale, spre deosebire de ce se întâmplase vreme de câțiva ani în alte țări din Europa central-răsăriteană. În Albania, noua putere a putut funcționa ca şi cum ar fi avut de-a face aproape cu o *tabula rasa*. În octombrie 1945 a fost înființată pentru prima dată o Uniune a Scriitorilor, care la început a primit şi personalități care nu aveau legătură cu ideologia Partidului Comunist, dar care, la scurt timp, a fost bine înregimentată sub însemnele realismului socialist lansat de Jdanov la Moscova. Scriitorul

(sub pseudonimul Lame Kodra) şi ministrul culturii Sejfulla Malëshova a fost acuzat de deviaţionism de dreapta şi înlocuit în 1950 cu mai credinciosul Dhimitër S. Shuteriqi, revista Uniunii *Bota e Re* („Lumea Nouă") a fost închisă la câteva luni de la deschidere şi înlocuită ulterior cu *Literatura jonë* („Literatura noastră"), iar mulţi scriitori au ajuns la închisoare.[229] [131] A urmat şi confiscarea tuturor bibliotecilor private pentru a îmbogăţi Biblioteca Naţională, al cărei fond de carte era, totuşi, accesibil în mod selectiv.

Ruptura dintre Belgrad şi Moscova din 1948 a fost esenţială pentru traseul urmat de istoria politică a Albaniei. Hodja a profitat de această ocazie atât pentru a scăpa de ipoteca iugoslavă, cât şi pentru o reglare de conturi în cadrul grupului de conducere. A fost mai uşor pentru liderul albanez decât pentru alţii să îl atace frontal pe Tito şi titoismul, cu acuzaţii nu numai de trădare ideologică, ci şi de microimperialism. În acel moment, era prea târziu pentru a avansa pretenţii teritoriale (problema Kosovo îşi găsise o soluţie de compromis, cu toate acestea ea presupunea o majoritate albaneză şi o minoritate sârbă), dar era oportun să se pună capăt relaţiilor cu Iugoslavia, care erau uneori percepute ca fiind inegale. Pe plan intern, principala victimă a epurărilor lui Hodja a fost numărul doi al regimului, secretarul executiv al partidului şi ministrul de interne Koçi Xoxe, dar odată cu el au căzut şi jumătate din membrii Comitetului Central. Aceşti lideri au fost acuzaţi cu uşurinţă de relaţii preferenţiale cu Belgradul şi, prin aceasta, de titoism. Nu putem verifica dacă la Belgrad, în acel moment, a existat intenţia de a-l răsturna pe Hodja în favoarea unor elemente pro-iugoslave, dar ar fi fost nevoie de mult curaj

[229] Despre aceste fapte şi despre ortodoxia lui Shuteriqi, vezi Leone Venticinque, „Il lavoratore della letteratura e delle arti: l'Albania di Enver Hoxha (1945–1975)", în Clio, 40, 2004, 3, pp. 513–544.

pentru a-l provoca pe Stalin în acest fel.

Desigur, alegerea conducerii de la Tirana presupunea o aliniere absolută la politica lui Stalin, care, de altfel, era considerat de albanezi conducătorul incontestabil al mişcării comuniste internaţionale. Dincolo de convingerile ideologice, era nevoie de ajutor economic din partea Uniunii Sovietice, acum că se renunţa la cel al Iugoslaviei (care, la rândul ei, preluase rolul jucat anterior de Italia). Ţara avea mari dificultăţi: nu era vorba numai de depăşirea perioadei postbelice, ci despre faptul că obiectivul de a o moderniza era ambiţios în raport cu resursele disponibile. Practic, criza economică a fost acută ca urmare a conflictului mondial, dar şi ca o consecinţă a rezistenţei ţăranilor la planurile de introducere a fermelor colective, într-un context geografic – teren muntos – şi teritorial ce nu era propice peste tot unei astfel de inovaţii. De la Moscova au sosit chiar şi produse alimentare, precum şi utilaje şi experţi care să ajute la diseminarea bunelor practici în activităţile de producţie. Toate acestea nu au fost suficiente pentru a declanşa o dezvoltare economică semnificativă şi pentru a aduce prosperitate populaţiei. În schimb, guvernul albanez a permis câtorva submarine sovietice să ancoreze în portul Vlora, ceea ce a provocat o oarecare îngrijorare în Occident.

Sfârşitul războiului civil din Grecia (1949) a permis instaurarea treptată a păcii în zona balcanică. Tirana nu a mers atât de departe încât să încheie acorduri cu ţările din NATO, aşa cum a făcut Belgradul, ci, dimpotrivă, a ajuns şi mai izolată. Ostilitatea faţă de Iugoslavia a fost dublată de ostilitatea faţă de Grecia. Guvernul de la Atena îl considera pe cel de la Tirana coresponsabil pentru invazia italiană din 1940, iar starea de război nu fusese încă anulată printr-un tratat de pace. După cum se ştie, după războiul lui Mussolini, naţiunea albaneză se arătase interesată de minoritatea din Chameria, din Grecia: o populaţie de limbă

albaneză şi de religie musulmană. La finele Războiului Mondial (nu lipsiseră masacrele unor civili comise de bande de ilegalişti, ca în oraşul Filiates), guvernul grec a decis să elimine problema, obligându-i pe cei din Chameria să aleagă între emigrare – mulţi au plecat în Albania sau Turcia – sau asimilare pe cale religioasă.[230] [132] De altfel, exista în sudul Albaniei o minoritate greacă, religia creştin ortodoxă fiind a doua din ţară ca număr de credincioşi. Pe scurt, relaţiile greco-albaneze au rămas mereu la nivelul minim sau au fost inexistente, nu numai din motive politico-ideologice. La acelaşi nivel au fost menţinute şi relaţiile cu ţările occidentale: ba chiar unele dintre acestea au plănuit modeste tentative de a crea o opoziţie armată împotriva regimului lui Hodja, cu speranţa de a-l slăbi sau de a-l răsturna.[231] [133] Atât din cauza slabei pregătiri a acestor tentative de a debarca de pe mare, cât şi datorită acţiunii abile a agentului dublu Kim Philby (aflat în slujba sovieticilor), regimul nu a fost afectat şi a rămas neclintit, reuşind în schimb să răspândească ideea de ţară sub ameninţare străină, de „cetate asediată". De aici şi construcţia, ani mai târziu, a unui număr exagerat de buncăre, mai ales pentru paza frontierelor şi a coastei, care au devenit aproape un simbol în ochii puţinilor turişti şi, mai ales, ai celor care au mers pe pământ albanez la începutul anilor '90. Ultima tentativă importantă de debarcare a avut loc în 1952: 150 de bărbaţi, adepţi ai *Balli Kombëtar* sau ai lui Zog, care părăsiseră Albania în 1944, au fost capturaţi după toate regulile artei şi, timp de doi ani, au

---

[230] Pentru un punct de vedere albanez, a se vedea Beqir Meta, The Cham tragedy, Sejko, Tirana, 2007, p. 145.

[231] Nicholas Bethell, La missione tradita: come Kim Philby sabotò l'invasione dell'Albania, Mondadori, Milano, 1986.

fost folosiți pentru a trimite informații false anglo-americanilor care îi instruiseră în Germania de Vest. În 1954, la finalul unui proces-spectacol, au fost condamnați la moarte. Între timp, Partidul Comunist, încă de la primul său congres, desfăşurat în noiembrie 1948, a adoptat numele de Partidul Muncii, care exprima mai bine conceptul de alianță între mica clasă muncitoare şi clasa țărănească majoritară, preluând o alegere făcută şi în alte țări-satelit ale Uniunii Sovietice. În 1955, Albania a fost acceptată în cadrul ONU.

Noutățile semnificative care au urmat la Kremlin după moartea lui Stalin nu au fost îmbrățişate de regimul de la Tirana. Albania a continuat să profite de sprijinul sovietic pentru a impulsiona procesul de dezvoltare economică ce abia începuse, dar, cu timpul, atât acest ajutor, cât şi politica lui Hruşciov au început să deranjeze şi să fie văzute cu ochi răi. Totuşi, în 1954, Hodja a lăsat conducerea guvernului în seama lui Mehmet Shehu[232][134], păstrând-o însă pe cea a partidului, conform unei formule aplicate în mai multe țări comuniste. Liderul albanez nu împărtăşea revizionismul sovietic şi al altor state comuniste; treptat, s-a apropiat mai degrabă de pozițiile conducerii chineze, care de la an la an se distanțau tot mai mult de ale Kremlinului, mai ales după 1957. În plus, trebuie ținut cont de faptul că a fost nevoit să guverneze o țară în care clanurile şi triburile aveau încă destul de multă greutate.

Conform unei interpretări aproape general acceptate, o structură statală reală în Albania, capabilă să cuprindă întregul teritoriu al statului, a fost creată abia la instaurarea regimului comunist: foştii conducători otomani şi chiar monarhia lui Zog nu putuseră duce la bun sfârşit această

---

[232] Articolul 69 al constituției preciza care sunt cele 17 ministere ce îl compuneau.

sarcină esențială pentru un stat. Prin urmare, poporul albanez trebuia controlat cu mână de fier, indiferent de formulele politice adoptate de partid în congresele sale şi în şedinţele plenare ale Comitetului Central. Chiar şi măsurile îndârjite împotriva cultelor religioase au avut la bază această nevoie de control: nu a existat o opoziție prea puternică din partea clerului catolic[233135], ortodox sau musulman (inclusiv varianta *Bektaşi*), care să se poată compara cu cea a altor Biserici din Polonia, Ungaria sau Cehoslovacia. Nimănui, din afara sau din interiorul țării, nu i se putea oferi ocazia de a slăbi sentimentul de unitate al națiunii şi centrul unic de putere. Până la jumătatea anilor '50 au fost adoptate mai multe coduri, în primul rând Codul penal (supus unor revizuiri repetate în anii următori), care se pliau pe logica politică a regimului: erau instrumente menite să modeleze societatea în conformitate cu un proiect bine conturat şi cu ideologia marxist-leninistă.

Stalin a fost regretat ca un simbol al fidelității față de principiile marxist-leniniste şi al rezistenței în fața tendințelor revizioniste, dar şi drept cel care înlăturase pericolul iugoslav, foarte real pentru Albania. Revizionişţii din Partidul Muncii albanez nu au putut avansa propuneri referitoare la schimbarea regimului şi a orientării politice. În schimb, odată cu trecerea timpului, a câştigat teren cultul personalității: Hodja a rămas liderul necontestat şi absolut, astfel încât politica lui s-a transformat, de asemenea, într-o apărare a propriei puteri şi a oligarhiei care îl susținea. Pentru moment, loialitatea sa față de Uniunea Sovietică nu a fost pusă la îndoială, ba chiar nu au lipsit ocaziile de a o manifesta în cele mai retorice forme: de exemplu, adeziunea entuziastă a conducerii albaneze la Pactul de la Varşovia,

[233] În 1951 a fost aprobat un statut aparte pentru Biserica catolică.

considerat esențial pentru apărarea păcii în Europa împotriva planurilor puterilor occidentale.

Din nou, în 1955, au fost arestați atât lideri pro-iugoslavi, cât şi cei care s-au dovedit a fi prea ostili Iugoslaviei. În 1956, unul dintre opozanți, Panajot Plaku, a fugit în Iugoslavia după ce a susținut reconcilierea cu Tito, în siajul gestului lui Hruşciov: Hodja nu a vrut să audă de acest lucru, deoarece avea motive întemeiate pentru a nu se expune din nou influenței Belgradului. La câteva luni după cel de-al III-lea Congres al partidului (unde a fost condamnat stalinismul, dar nu şi Stalin), la 25 noiembrie 1956, în Albania s-a atins apogeul epurărilor „întârziate": Nale Ndreui, Petro Buli şi chiar o femeie, Liri Gega, au fost condamnați la moarte. Împuşcând o femeie, spunea Hruşciov, „ați atras mânia lumii întregi"[234] [136]. Aceşti membri ai Biroului Politic erau favorabili şi îmbunătățirii relațiilor dintre Tirana şi Belgrad, dar Hodja şi adepții săi nu au apreciat deloc faptul că Tito fusese consultat în legătură cu criza maghiară la a cărei apariție contribuise şi că Moscova dorea să îi lichideze politic pe Rákosi şi grupul său; de asemenea, au afirmat deschis că dizolvarea Cominformului (decisă la 17 aprilie 1956) ar fi trebuit să fie rezultatul unei consultări, nu al unei decizii unilaterale a sovieticilor.[137][235]

Răcirea temporară a relațiilor dintre Moscova şi Belgrad, în urma intervenției sovietice în Ungaria, i-a permis lui

---

[234] Antonella Ercolani, L'Albania di fronte all'Unione Sovietica nel Patto di Varsavia (1955–1961), Sette città, Viterbo, 2007, p. 68.

[235] Alexander Stykalin, „On specific historical circumstances leading to the liquidation of the Cominform", în The Balkans in the Cold war, coord. Vojislav G. Pavlović, Institute for Balkan studies, Belgrade, 2011, pp. 243–264.

Hodja să acționeze nestingherit, fără a trezi inițial reacții serioase la Kremlin. În 1957, Moscova a acordat Albaniei un împrumut de 160 de milioane de ruble, iar acorduri similare au fost semnate şi cu alte state comuniste. În iunie 1959, Hruşciov a vizitat Tirana, dar semnele de prietenie arătate cu această ocazie abia dacă ascundeau ruptura iminentă. În acelaşi an, în ciuda majorării ajutorului financiar sovietic şi a propunerii de a instala rachete pe teritoriul albanez – un avanpost al blocului estic –, simpatiile ideologice ale lui Hodja pentru ideile maoiste au determinat Moscova să se răzgândească. O nouă vizită a lui Anastas Mikoian în Albania nu a fost încununată de succes şi nu a reuşit să soluționeze divergențele ce deveneau pe zi ce trece mai evidente. În acel moment, Hodja era pregătit să critice deschis revizionismul sovietic, chiar înainte ca liderii chinezi să facă acest lucru în mod direct. Aceştia şi alte grupuri de conducere comuniste au preferat să pretindă că divergențele dintre sovietici şi chinezi nu erau reale, în ciuda faptului că fuseseră evidente la Conferința de la Moscova din 1957, în prezența reprezentanților oficiali a 12 partide comuniste aflate la putere în Europa şi Asia (inclusiv observatori din partea partidelor comuniste occidentale).

Hodja avea şi alte motive să accelereze. Moscova nu arătase prea mult respect pentru suveranitatea micului stat şi față de partidul albanez, atingând astfel un punct sensibil al conducătorului şi al oligarhiei albaneze. Concret, părea că, în schimbul ajutorului economic acordat, Moscova îşi aroga dreptul de a sprijini aripa revizionistă din cadrul CC. Liri Belishova, Mazo Como, Koço Tashko, Teme Sejko (numărul doi al Marinei, executat în urma unui proces-spectacol) au fost imediat expulzați din Comitetul Central, Hodja neținând seama de criticile care soseau din Rusia. La Bucureşti, în iunie 1960, în timpul lucrărilor celui de-al VIII-lea Congres al Partidului Muncitoresc Român, delegatul

albanez Hysni Kapo s-a pronunțat în favoarea punctelor de vedere chineze şi împotriva celor sovietice. La scurt timp după aceea, Hodja a refuzat să meargă la Kremlin, dar paharul era deja plin. La Conferința Partidelor Comuniste (81 în total), care a avut loc la Moscova în noiembrie 1960, liderul albanez i-a criticat deschis pe Hruşciov şi pe colaboratorii săi; liderul sovietic a răspuns cu aceeaşi ostilitate sinceră în octombrie 1961, la cel de-al XXII-lea Congres al PCUS, Congresul celei de-a doua destalinizări. A urmat ruperea relațiilor diplomatice dintre Uniunea Sovietică şi Albania, ceea ce nu se întâmplase nici cu Iugoslavia în 1948. Printre victimele acestei rupturi s-au numărat soții sovietici ai cetățenilor albanezi: au fost anchetați ca spioni şi au fost impuse mai multe separări.

În mod firesc, în urma unor incidente, baza de la Vlora a fost evacuată de sovietici după ce aceştia au cerut fără succes, cu acordul celorlalți membri ai Pactului de la Varşovia, ca flotila sovietică să fie plasată sub controlul exclusiv al personalului de la Moscova. Nu se cunoaşte cu certitudine motivul pentru care Hruşciov nu a acționat în cadrul Partidului Muncii pentru a-l răsturna pe Hodja, dar poate că nu mai era momentul pentru operațiuni similare în contextul internațional al vremii, Kremlinul având alte priorități, iar o acțiune militară era, într-adevăr, puțin probabilă. Ultima desprindere a Tiranei de blocul sovietic a avut loc în 1968, când a decis să părăsească Pactul de la Varşovia în urma invadării Cehoslovaciei de către trupele Pactului: desigur, nu a fost vorba de o simpatie ideologică pentru reformismul lui Dubček, ci de respingerea teoriei suveranității limitate, exprimată prin acel act militar şi explicată apoi de Brejnev.

Ajutorul economic şi experții sovietici au fost înlocuiți cu oameni şi bunuri de la Beijing: lucrurile nici nu puteau sta altfel, deoarece statele comuniste europene se alăturaseră

prompt Moscovei împotriva Tiranei, iar izolarea Albaniei a devenit cu adevărat îngrijorătoare. Cu toate acestea, în şcoli s-a studiat în continuare limba rusă, deoarece manualele tehnice erau scrise în această limbă. Populația albaneză, convinsă sau forțată să urmeze opțiunile imprudente ale liderilor săi, a plătit un preț mare în ceea ce priveşte condițiile de viață zilnice. Îndepărtarea lui Nikita Hruşciov de la secretariatul PCUS nu a fost suficientă pentru a restabili relațiile dintre Uniunea Sovietică şi Albania, aşa cum nu a fost suficientă pentru a reconcilia Moscova cu Beijingul. Acest fapt confirmă că alegerile lui Hodja nu au fost dictate doar de motivații ideologice, ci aveau în vedere şi situația din țara lui. O parte a stângii vest-europene a început să privească Albania, dar şi China maoistă ca pe un experiment curajos de punere în practică totală a ideilor comuniste, căruia i-a adus un omagiu prin vizite repetate, în care – putem spune asta deschis astăzi, după atâtea palinodii – vizitatorii au făcut tot posibilul să nu tragă concluziile evidente din ceea ce vedeau în oraşele albaneze, cel puțin în cele pe care aveau permisiunea să le viziteze.

10. În afara blocului: Grecia în a doua jumătate a secolului XX

După cum s-a văzut în capitolul I, în Grecia intervenția britanică şi ulterior cea americană, precum şi războiul civil dintre guvernul de centru-dreapta şi comunişti (1945–1949) au împiedicat ca succesele lui Stalin să ajungă la Marea Ionică. Pierderile omeneşti în urma Războiului Mondial şi mai ales în urma războiului civil nu au fost mici, iar țara a purtat multă vreme rănile provocate de aceste evenimente: în timp ce stânga comunistă se afla în continuare în afara legii (fusese interzisă din epoca lui Metaxas şi o lege din

1947 a reiterat această decizie), democrația reinstaurată părea împovărată de dificultăți aproape ca înainte de război, iar curtea a continuat să aibă un rol important. Pentru a conferi o mai mare stabilitate sistemului politic, a fost necesară modificarea atât a constituției, cât mai ales a legii electorale, renunțându-se la votul proporțional în favoarea celui majoritar. Aceasta a contribuit la apariția unui de Gaulle grec: în 1952, mareşalul Alexandros Papagos, care fusese comandantul-şef al armatei atât în 1940, cât şi în războiul civil împotriva insurgenților comunişti, a fost numit prim-ministru, după ce repurtase un succes electoral remarcabil cu Gruparea elenă pe care o înființase: 49% din voturi şi patru cincimi din locurile din parlament. Intervenția Washingtonului este vizibilă şi în acest rezultat, dar, de fapt, cele 16 guverne care se perindaseră în cei şase ani anteriori fuseseră mult prea multe pentru ca politica şi societatea să beneficieze de pe urma lor.

La moartea lui Papagos, în 1955, acestuia i-a urmat Konstantinos Karamanlis, susținut de Uniunea Națională Radicală (ERE, moştenitoarea Grupării elene), care a rămas la guvernare timp de opt ani consecutivi, până când s-a retras voluntar în Franța.[236] [138] Încă o dată, această stabilitate a fost rezultatul unor intervenții asupra legii electorale; de altfel, voturile ERE s-au ridicat în continuare peste 40%, în ciuda unei scindări, ajungând până la 51%, nu fără controverse legate de corectitudinea alegerilor. În sânul opoziției, Stânga Democrată Unită (EDA) a redobândit încrederea alegătorilor, deşi cu suişuri şi coborâşuri. Karamanlis, care intrase în conflict cu curtea şi cu regele

[236] Cântărise şi asasinarea deputatului EDA Lambrakis de către extremiştii de dreapta ce aveau relații şi în aparatul militar. Ulterior întâmplarea a devenit publică prin intermediul unui film de Costa Gavras, Z, Orgia puterii.

Paul, a fost de acord să se revină la votul proporțional sub controlul unui guvern neutru condus de președintele Înaltei Curți, Stylianòs Mavromichalis. Inevitabil, s-a revenit la o scenă politică dificil de guvernat.

Date fiind evenimentele din anii imediat următori celui de-al Doilea Război Mondial, era firesc ca Atena să se alinieze la politica internațională a Statelor Unite; în 1952, Grecia a aderat la NATO, organizație din care făcea parte și Turcia, care avea o dispută cu statul elen, pasivă la vremea respectivă, dar menită să escaladeze în timp. În paralel, în 1953, guvernul grec a semnat Pactul Balcanic[237139] cu Turcia și Iugoslavia comunistă – fără efecte deosebite –, cu îngăduința de fond a Washingtonului. Însă principala problemă de politică externă era legată de Cipru, unde exista o tendință puternică de a se alătura Greciei, împotriva dorinței Londrei (și a Ankarei). După diverse peripeții, guvernul grec a trebuit să accepte ca Ciprul să dobândească independența în cadrul Commonwealth-ului, pe baza unei constituții care să reprezinte o garanție pentru ambele comunități de pe insulă, majoritatea greacă și minoritatea turcă.

Întreruperea stabilității politice relative care durase câțiva ani a pregătit și, în cele din urmă, a dus la o dictatură militară (1967–1973). Noul rege, tânărul Constantin II, în funcție din 1964, a intrat în conflict instituțional cu Georgios Papandreou, liderul Uniunii de Centru, care obținuse doar o majoritate relativă în 1963 și, după noi alegeri anticipate, un sprijin mult mai amplu în 1964. Noul guvern a lansat o politică destul de inovatoare, dar, pe de o

---

[237] Am menționat acest Pact când am discutat despre Iugoslavia: un acord de prietenie și cooperare a fost semnat în februarie 1953 la Atena de cei trei parteneri, iar în august 1954 a fost semnată o alianță militară la Bled.

parte, chestiunea cipriotă a explodat din nou, iar pe de altă parte, conflictul instituțional a sfârşit prin a atinge un domeniu foarte delicat şi drag dinastiei. Era vorba despre numirile la vârful armatei, în legătură cu care a existat un conflict între şeful guvernului şi ministrul apărării, Petros Garoufalias, conflict rezolvat în iulie 1965 prin demisia lui Papandreou, al cărui fiu, Andreas, era implicat într-o anchetă privind o presupusă tentativă de lovitură de stat de stânga (protagonistă ar fi fost organizația politică *Aspida*).[238] [140] A urmat numirea unui guvern format din oameni ai Uniunii de Centru, sprijiniți de ERE. Acestuia i-a urmat un guvern tehnic cu misiunea de a organiza alegerile programate pentru mai 1967; atunci când controversele din jurul procesului intentat organizației *Aspida* au dus şi la căderea acestuia, suveranul i-a trasat liderului ERE, Kanellopoulos, sarcina de a forma un guvern.

La 21 aprilie, o lovitură de stat militară organizată de ofițeri de rang înalt, printre care s-a remarcat figura colonelului Georgios Papadopoulos, a împiedicat găsirea unei soluții politice prin alegeri şi nu i-a permis lui Papandreou să revină la guvernare pentru a continua politica de reforme, solicitate de votul poporului, şi pentru a lansa o politică externă mai puțin aliniată la pozițiile SUA. Zece mii de persoane au fost arestate, inclusiv premierul Kanellopoulos; regele Constantin a plecat în străinătate după ce s-a gândit să preia frâiele politice ale țării, bazându-se pe militarii care îi erau încă loiali. Vreme de câțiva ani, Grecia a fost izolată pe plan internațional, dar acest lucru nu a dus la excluderea ei din NATO sau din alte organizații internaționale importante: Washingtonul nu putea renunța la bunele relații cu Grecia. Recurgând la un referendum,

---

238 Richard Clogg, Storia della Grecia moderna dalla caduta dell'impero bizantino ad oggi, Bompiani, Milano, 1996, pp. 173–175.

regimul militar s-a descotorosit de instituția monarhică: Papadopoulos a trecut de la şefia guvernului la funcția de preşedinte al republicii, după un referendum în care a obținut 78% din voturi în favoarea unui regim prezidențial şi a candidaturii sale, singura, de altminteri. Un guvern civil (condus de Markezinis, liderul Partidului Progresist) a fost numit pentru a organiza alegeri, dar această deschidere a fost suficientă pentru ca protestele studențeşti să ia amploare prin ocuparea Politehnicii din Atena. După represiunea sângeroasă care a urmat (câteva zeci de morți), o declarație militară din noiembrie 1973 l-a destituit pe Papadopoulos în favoarea generalului Phaedon Ghizikis, care a numit un nou guvern civil. Omul puternic era, însă, şeful poliției militare, maiorul Dimitrios Ioannidis.

Noutăți importante şi decisive au venit din străinătate. În timp ce începea o dispută cu Turcia pentru controlul zăcământului de petrol descoperit pe insula Thassos, Atena a sprijinit o lovitură de stat care l-a destituit pe preşedintele din Cipru, arhiepiscopul Makarios. Încercarea nechibzuită de a rezolva disputa asupra insulei, fostă posesiune britanică, prin impunerea unui preşedinte efemer (Nikos Sampson), care era în favoarea unirii (*hénosis*) cu statul grec, s-a dovedit contraproductivă, deoarece guvernul de la Ankara a reacționat prin ocuparea militară a unei părți a insulei şi prin proclamarea acesteia drept Republică turcă independentă. Grecia şi Turcia s-au mobilizat, dar comandanții militari importanți au refuzat să treacă granița şi l-au forțat pe Ghizikis să restabilească regimul democratic, invitându-l înapoi în țară pe liderul moderat Karamanlis, care a condus tranziția spre democrație. Tensiunea dintre Grecia şi Turcia, care reprezenta o problemă serioasă pentru flancul sudic al NATO, s-a estompat treptat, dar toate celelalte probleme au rămas deschise: Ciprul, divizat în două, a rămas scena unor

confruntări armate timp de săptămâni întregi, nu s-a ajuns la nici un acord privind exploatarea platoului continental din Marea Egee, iar antiamericanismul în Grecia începea să facă ravagii.[141][239]

În primii 30 de ani de după război, Grecia a suferit transformări deosebit de semnificative. Încă din 1949 s-a reluat fluxul migrațiilor: se estimează că, între 1950 şi 1977, 1.200.000 de greci şi-au părăsit patria din motive economice (dar uneori şi politice), astfel încât diaspora greacă din lume numără patru milioane de persoane. Între timp, în 1961, lucrătorii agricoli reprezentau încă 56% din populația din câmpul muncii, 30 de ani mai târziu ajungând la 26%; astăzi, acest procent a scăzut la aproximativ 11% şi reprezintă, de altfel, cel mai ridicat procent dintre țările din zona euro. Deşi nu este o țară puternic industrializată, Grecia a cunoscut totuşi o anumită dezvoltare a sectorului secundar în anii '50 şi '60, parțial şi datorită condițiilor prielnice oferite investitorilor străini în domeniul fiscalității, al politicii muncii şi al celei sindicale: această dezvoltare a atins punctul culminant în 1981. După această dată, economia a evoluat treptat, dar decisiv spre terțiarizare.[142][240]

III. SFÂRŞITUL UNEI EPOCI

[239] Ibid., pp. 176–188.

[240] La Grèce inconnue d'aujourd'hui de l'autre côté du miroir, coord. Joëlle Dalègre, L'Harmattan, Paris, 2011.

1. Republica Democrată Germană de la stabilizare până la căderea Zidului

Stabilizarea din anii ’60 a permis RDG să devină treptat ţara cu cea mai dezvoltată economie din blocul comunist la capitolul producţie şi venit pe cap de locuitor. RDG a fost dovada că sistemul socialist de tip sovietic nu trebuia neapărat să funcţioneze prost. Regimul nu a permis însă nici o formă semnificativă de disidenţă sau de liberalizare. În spatele solidităţii aparente şi al succeselor reale sau de imagine, existau în continuare slăbiciuni structurale. Mai presus de toate, era inevitabilă o comparaţie cu Germania miracolului economic: productivitatea sistemului economic estic în 1989 ajunsese la numai 46% din cea a sistemului german occidental. În plus, în ciuda Zidului – sau poate şi din cauza lui –, prosperitatea cetăţenilor din RFG a continuat să facă obiectul dorinţelor germanilor din Est. Un factor semnificativ a fost şi succesul de care se bucura *Ostpolitik* de la Bonn.

Autorităţile şi opinia publică din RDG conştientizau cu acuitate necesitatea de a găsi o justificare bine întemeiată pentru însăşi existenţa statului est-german: se simţea lipsa unei identităţi naţionale. Poate că nu a fost zadarnică încercarea de a crea un sentiment patriotic printre cetăţeni, dar în orice caz a fost insuficientă: în ciuda tuturor speculaţiilor, dacă, la fel ca în alte state comuniste, statul urma să primească o coloratură naţională, era greu de negat că exista o singură Germanie, la o sută de ani de la unificarea înfăptuită de Bismarck. Criza regimului trebuia neapărat transformată într-o criză a statului în cazul în care contextul internaţional ar fi permis reunificarea poporului german. Ideologia comunistă, singură, nu putea suplini această lipsă de identitate, mai ales în condiţiile în care în blocul sovietic internaţionalismul strict şi ortodox fusese

înlocuit de căile naționale spre socialism.

Nu lipseau contradicțiile din lumea muncii: săptămâna de lucru era de 44 de ore, mai lungă decât în Occident. Integrarea deplină a femeilor în sistemul de producție era considerată un succes, dar avea efecte negative asupra familiilor. Copiii îşi petreceau mare parte din zi departe de părinți, în grădinițe publice administrate de stat sau de fiecare întreprindere. Din 1972, avortul fusese legalizat; țara se confrunta în continuare cu problema sporului demografic scăzut, în ciuda faptului că se încheiase exodul masiv către Occident. Putem presupune că nici chiar acea parte a populației care se simțea mai apropiată ideologic de regim nu aprecia restricțiile severe impuse vieții private. Răspândirea automobilului ieftin („miticul" Trabant), libertatea de a practica nudismul în locuri rezervate, garanțiile de *welfare*, toate erau elemente ce indicau o altă direcție, dar nu au fost suficiente pentru a asigura stabilitatea sistemului în percepția opiniei publice.

Disensiunile au continuat să se manifeste, dar nu au fost larg răspândite şi doar uneori au fost vizibile. S-au acutizat, poate, din pricina succesului de scurtă durată al eurocomunismului în Italia, Franța şi Spania. Enrico Berlinguer, secretarul Partidului Comunist Italian, a ținut piept delegaților sovietici la Conferința Partidelor Comuniste şi Muncitoreşti de la Berlin din 1976. În 1978 a circulat clandestin un manifest care se referea la eurocomunism. În aceiaşi ani, Biserica Evanghelică a lansat o campanie pacifistă, ce nu fusese inspirată – ca în trecut – de guvern sau de Moscova: cei care nu doreau să se supună cu servilism indicațiilor regimului au transformat-o într-un punct de reper. Între 1982 şi 1985, pacifiştii s-au opus amplasării rachetelor balistice Pershing-2, a crucişătoarelor occidentale, precum şi instalării de rachete sovietice pe teritoriul RDG. Aceasta a fost o noutate absolută şi de mare

importanță, amintind de manifestațiile similare organizate în Cehoslovacia. De asemenea, comunitatea ecleziastică s-a dovedit deosebit de receptivă față de o problemă care începea să se afle pe ordinea de zi în Germania de Vest şi în Europa în general: protecția mediului. În RDG, calitatea slabă a combustibililor, cum ar fi lignitul, dăunase mediului, iar eforturile guvernului în această privință păreau insuficiente. Mişcarea ecologistă, antinucleară şi pacifistă a fost, firește, stimulată de vestea dezastrului nuclear de la centrala sovietică de la Cernobîl (1986): aceasta reprezenta dovada influenței pe care politica lui Gorbaciov, şi în acest caz a *glasnost*-ului, a avut-o asupra țărilor-satelit.

Grupul conducător a acționat categoric pentru recunoaşterea deplină a statului est-german, prin dialog cu toți interlocutorii posibili şi cu Germania de Vest însăşi, profitând de etapele cele mai propice ale destinderii internaționale. Germanii de Est nu au renunțat niciodată la pieţele tradiționale din zona comunistă (inclusiv Republica Populară Chineză, de care RDG s-a reapropiat în 1985), dar, în acelaşi timp, au căutat noi pieţe de desfacere pentru capacitatea de producție considerabilă a țării. Totuşi, această politică bătea pasul pe loc atunci când se înrăutățeau relațiile dintre superputeri şi dintre cele două sisteme, capitalist şi comunist. În paralel cu această politică de deschidere oficială, societatea est-germană a încercat, de asemenea, să stabilească relații cu alte societăți prin intermediul culturii, artei, muzicii populare şi sportului (sectoare în care statul a investit o energie considerabilă). Acest lucru a contribuit cu siguranță la slăbirea bazelor regimului. La începutul epocii Gorbaciov, secretarul SED Honecker a intensificat semnele de detensionare față de Bonn şi a conferit discursurilor sale un pronunțat caracter național. El se putea lăuda cu întoarcerea acasă a majorității est-germanilor care emigraseră, un fenomen (care

încă nu a fost analizat) care părea să arate că Germania Federală nu era paradisul pe care mulți îl credeau. Unii au sperat că dialogul va merge până la ipoteza demolării Zidului: dacă nu mai exista nici un motiv pentru a închide granițele dintre cele două state germane, era de conceput chiar şi un asemenea gest senzațional. În 1985 a avut loc prima vizită a unui lider al RDG într-o țară NATO, Italia. Honecker a mers şi la Vatican, făcând declarații foarte conciliante, dacă ne gândim la atitudinea anterioară a regimului față de religie.

Pe scurt, noua direcție care s-a impus la Kremlin aparent nu se îndepărta prea mult de linia politică a Berlinului de Est. De asemenea, a avut loc o schimbare şi la nivelul cadrelor de conducere: în 1984, bătrânul Werner, numărul doi al regimului, a părăsit scena politică, iar în 1985 conservatorul Naumann a părăsit Biroul Politic al Partidului SED. În aprilie 1986, Gorbaciov a participat la cel de-al XI-lea Congres al SED, exprimându-şi admirația pentru succesele economice obținute de RDG şi încrederea în Honecker, convins că acesta va adopta *perestroika* şi *glasnost*[241]. Şi sloganul german „să facem să funcționeze centralismul" putea fi un model pentru noul lider sovietic. Curând a fost limpede că nu lipseau divergențele: drept dovadă, vizita ministrului sovietic de externe Şevardnadze la Berlin în februarie 1987; asemenea românului Ceauşescu, Honecker a pretins că anticipase parțial noua direcție trasată de Gorbaciov, pe care, de altfel, nu o considera potrivită pentru dezvoltarea specifică a Germaniei de Est. La summitul Pactului de la Varşovia, care a avut loc în Berlinul de Est în luna mai a anului următor, dezacordul a devenit foarte evident.

---

241 El a spus atunci că sigla DDR (Deutsche Demokratische Republik) suna ca davai, davai, rabotai, adică „hai, hai, munciți".

În absența sprijinului sovietic tradițional, protestele interne nu au fost uşor de ținut sub control. Începând cu toamna anului 1987, Biserica Evanghelică a sprijinit forme mai deschise de disidență, adică adevărate demonstrații pacifiste şi religioase, disputele dintre biserică şi stat fiind inevitabile. Au fost efectuate primele tentative ale unei prese libere, care avansa pretenții de reformă, la care regimul a reacționat, în 1988, prin arestări şi expulzări; dintre acestea, a avut mare ecou cea a cântărețului Stefan Krawczyk. Cu toate că trendul economic rămânea pozitiv, mulți est-germani au plecat din nou în străinătate: obişnuitele călătorii turistice s-au transformat în adevărate evadări, profitându-se de noul climat politic din Ungaria şi apoi din Cehoslovacia. În 1989, la ambasadele Republicii Federale Germania de la Budapesta şi de la Praga se strânseseră mulți refugiați şi s-a spus că est-germanii votau cu picioarele.

Când la acestea s-a adăugat şi o criză economică gravă, nu mai rămăsese nimic de făcut decât să se ceară ajutorul guvernului federal german. Încă din 16 septembrie 1989, *The Economist* dădea o definiție celebră Germaniei de Est în plină agonie: pentru ziarul britanic, acronimul englezesc GDR (*German Democratic Republic*) trebuia citit „*Gradually Disappearing Republic*". În aceeaşi lună, *Neues Forum*, o asociație independentă printre fondatorii căreia se număra Bärbel Bohley[242], a solicitat recunoaşterea oficială. În octombrie, au urmat demonstrații şi proteste la Dresda, Leipzig şi Magdeburg, care au fost în general paşnice, dar la care autoritățile au reacționat prin represalii. În mod paradoxal, acestea au avut loc şi la Berlin, în timp ce se sărbătorea cea de-a XL-a aniversare de la înființarea RDG în

[242] Această artistă cunoscută încă din 1980 alesese calea disidenței, fusese expulzată din RDG în 1987 şi se întorsese doi ani mai târziu.

prezența șefilor statelor comuniste și a lui Gorbaciov, care a putut propune încă o dată programul său de reforme. La 8 octombrie a fost reînființat Partidul Social-Democrat. După ce se vorbise îndelung, în secret, despre înlocuirea lui Honecker, acesta a fost în cele din urmă forțat să renunțe la conducere (a votat disciplinat pentru propria destituire)[243], iar Egon Krenz i-a luat locul în calitate de secretar: organele de conducere ale SED și-au exprimat în sfârșit disponibilitatea de a intra în dialog cu opoziția ce se constituia, ignorându-i pe adepții liniei dure care încă mai credeau că se putea recurge la forță împotriva demonstranților, așa cum se întâmplase în Piața Tiananmen din China. Situația din țară era, de acum, imposibil de controlat. Numai o lună mai târziu, guvernul și întregul Birou Politic au demisionat, iar în fruntea executivului a fost plasat reformistul Hans Modrow, care fusese sindicalist la Dresda și care a cooptat și elemente din societatea civilă, cum ar fi Lothar de Maizière, căruia i-au fost încredințate cultele religioase (era descendent al unor nobili hughenoți din Lorena). De altfel, încă din luna septembrie aveau loc întâlniri ale *Runder Tisch* (Masa Rotundă), în care erau bine reprezentate șapte (ulterior nouă) mișcări recent înființate și cinci (ulterior șapte) formațiuni politice prezente în parlament. Aceasta a pregătit un proiect constituțional de factură preponderent occidentală, dar conceput pentru o RDG încă viabilă, deși cu perspectiva unificării tuturor germanilor în cadrul Uniunii Europene.[244]

---

[243] Michael Meyer, L'anno che cambio il mondo. La storia non detta della caduta del Muro di Berlino, Il Saggiatore, Milano, 2009, p. 181.

[244] Andrea de Petris, „La Costituzione che non fu", în C'era una volta il Muro. A vent'anni dalla svolta tedesca, coord. Emilia Fiandra, Artemide, Roma, 2011, pp. 263–286.

O indicație neclară a noului guvern cu privire la libertatea de a trece Zidul pentru a merge în Berlinul de Vest a constituit premisa evenimentului simbolic al căderii nu numai a regimului est-german, ci şi a celorlalte regimuri comuniste. La 9 noiembrie – în absența unor dispoziții clare şi după o declarație a purtătorului de cuvânt al guvernului care părea să autorizeze trecerea frontierei din oraş – zeci de mii de oameni nu numai că au trecut linia care despărțea Berlinul în două, în special la punctul de trecere Bösebrücke, dar au început să facă câteva breşe în Zid pentru a înlesni trecerea; multe alte pagube au fost provocate urâtei construcții şi, dincolo de ea, îmbrățişări şi toasturi au marcat acea noapte de neuitat. Entuziasmul se îmbina cu speranțele, dar cineva scrisese cu câțiva ani înainte că „demolarea Zidului din minte va dura mai mult decât strădania de a demola Zidul vizibil”[245].

Deşi regimul comunist nu fusese încă desființat, precum cel mai cunoscut simbol al său, deci cu toate că *Wende* (cotitura) nu era încă dusă la bun sfârşit, era inevitabilă reluarea discuției referitoare la reunificare, idee care întâmpina rezistență atât în Est, cât şi în Vest. În a doua jumătate a lunii noiembrie pe străzi nu se mai striga *Wir sind ein Volk* („Suntem un singur popor”), ci *Wir sind das Volk* („Noi suntem poporul”)[246]. Cancelarul federal Helmut Kohl a vorbit deschis despre acest lucru în timpul vizitei sale la Berlin din 19 noiembrie, deşi nu a precizat calendarul unificării celor două state germane: i-a prezentat omologului său Modrow cele zece puncte aprobate cu majoritate în

---

[245] Cuvintele lui Peter Schneider, scrise în 1982 şi citate de Emilia Fiandra în introducerea la C’era una volta il Muro, ed. cit., p. 11.

[246] Franco Soglian, La riunificazione della Germania 1989–1990, Carocci, Roma, 1999, p. 61.

parlamentul vest-german, care vizau o reunificare în etape şi care erau o garanție a păcii în contextul noii ordini europene. Înainte de a convinge politicienii şi opinia publică din RDG, trebuiau convinse Washingtonul, Parisul şi, mai ales, Londra şi Moscova. Demersurile au durat câteva luni (şi ar merita o analiză lungă şi complexă), dar s-au încheiat aşa cum Kohl şi majoritatea covârşitoare a germanilor din cele două state sperau, adică cu unificarea fără etape intermediare şi cu aderarea Germaniei unificate la NATO.

În decembrie a avut loc o adevărată revoluție în cadrul SED. Honecker şi alți conducători au fost excluşi din partid, unii au fost arestați sub acuzația de corupție, Krenz a demisionat şi, alături de el, toți membrii din Biroul Politic şi din Comitetul Central, iar formațiunile miliției muncitoreşti au fost desființate. La 12 decembrie, reformistul Gregor Gysi a fost ales ca secretar, sub conducerea lui revenindu-se la pluralismul politic: trebuie amintit că un pluralism de fațadă continuase să existe, iar acum era nevoie doar ca partidele, cum ar fi creştin-democrații locali (CDU), să nu mai fie nişte simple remorci ale Partidului Socialist, ci nişte alternative la acesta. Concomitent, *Volkskammer* a anulat primatul socialiştilor. La 20 februarie 1990, introducerea unui amendament constituțional fundamental a dizolvat Frontul Național, în care fuseseră încătuşate toate partidele şi mişcările, redându-se astfel alegerilor credibilitatea.

La 18 martie 1990 au avut loc alegeri parlamentare în care *Allianz für Deutschland*, format din CDU, CSU şi *Demokratischer Aufbruch* sau Trezirea Democratică, în rândurile căruia milita Angela Merkel, viitorul cancelar al Germaniei unificate, a câştigat cu o largă majoritate (48, 1% din voturi). Creştin-socialistul de Maizière a format un guvern de coaliție națională ce avea în componență şi liberali şi social-democrați. Aceştia din urmă – care primiseră în rândurile lor şi membri reformişti din SED – îşi

imaginau că vor ieşi victorioşi din testul electoral, dar au fost nevoiți să se mulțumească cu faptul că vicepreşedintele lor, Markus Meckel, a primit portofoliul Externelor. La alegeri, *Unabhangiger Frauenverband* (UFV, o mişcare în esență feministă) şi Verzii au candidat pe aceeaşi listă şi au obținut doar 2%. *Neues Forum*, *Demokratie Jetzt*, *Initiative Frieden und Menschenrechte*, adică mişcările care făcuseră opoziție regimului în ultimii ani sau luni, s-au prezentat împreună ca *Bundnis 90*, dar au obținut doar 2, 9%. Astfel, a eşuat încercarea lor de a reforma regimul, făcându-l mai democratic şi, mai ales, transformându-l într-o adevărată expresie a societății, fără a accepta integral modelul socio-economic occidental.

Apelul „*Für unser Land*", lansat de intelectuali precum Christa Wolf, Völker Braun şi Stefan Heym (Helmut Flieg) în noiembrie 1989, reflectase bine această poziție, înainte ca situația politică să se precipite fără cale de întoarcere. Wolf a redactat chiar şi preambulul noii constituții pregătite de Runder Tisch, al cărei text nu a fost niciodată supus aprobării populare şi care nu a intrat niciodată în vigoare. Imediat, mişcările feministe şi-au exprimat îngrijorarea cu privire la posibila desființare a sistemului de protecție socială (util în ciuda numeroaselor sale defecte); aceiaşi ecologişti care au denunțat degradarea mediului de care guvernele comuniste se făceau responsabile se temeau că economia capitalistă, în numele profitului, nu va prilejui o îmbunătățire a acestei condiții. Acestea au fost primele semne ale *Ostalgie* (nostalgia pentru Est), aşa cum a fost numită în anii următori.[247] În aceste prime alegeri libere,

[247] O imagine amuzantă a Ostalgie se poate vedea în filmul Good Bye Lenin al lui Wolfgang Becker. Pentru o prezentare mai sistematizată şi mai aprofundată, a se vedea Luigi Vittorio Ferraris, „Dalla DDR alla RFG: una difficile transizione psicologica", in Quei magnifici anni

SED, sub noua denumire de Partidul Socialismului Democrat (PDS), a obţinut un modest procent de 16% din voturi. Rămânând în afara noului guvern, PDS a fost singurul partid care a votat, câteva luni mai târziu, împotriva dizolvării RDG în vederea unificării. Cu toate că de Maizière a efectuat prima sa deplasare în străinătate pentru a-l vizita pe Gorbaciov, el nu a putut decât să îi comunice interlocutorului său că avea planuri foarte diferite de cele dorite la Moscova; la 15 mai a fost semnat un tratat de unificare economică şi monetară între cele două Germanii.

Numai în luna septembrie 1990 fostele puteri victorioase au ajuns să semneze tratatul de pace. A fost rezultatul unor lungi negocieri bilaterale şi multilaterale şi a remediat o anomalie care dura de la cel de-al Doilea Război Mondial. După acest gest de mare importanţă internaţională, unificarea a fost aprobată oficial în octombrie 1990. Contingentele Armatei Roşii (nu mai puţin de 20 de divizii cu 400.000 de oameni) s-au întors în Uniunea Sovietică în câteva luni, în schimbul unui nou împrumut solid garantat de Bonn. De Maizière s-a alăturat guvernului Kohl de la Bonn ca ministru pentru Germania de Est, funcţie din care a demisionat la scurt timp din pricina zvonurilor privind colaborarea sa din trecut cu Stasi. Din cauza dimensiunii celor două state germane, unificarea părea a fi o anexare, dar nu putea fi altfel. Din octombrie 1990, cele cinci landuri estice (reinstaurate ca atare) au fost integrate în structura federală a Germaniei de Vest. Problema nu a fost integrarea teritorială şi administrativă, ci necesitatea de a face faţă unor costuri economice şi sociale foarte ridicate. După mulţi ani, au avut loc primele greve, pentru a obţine salarii egale cu cele ale muncitorilor din landurile occidentale, pe lângă

Ottanta... La transizione postcomunista nell'Europa centrorientale, ed. cit., pp. 58–74.

siguranța locului de muncă, care era deja, în mare măsură, garantată. Mai puțin preconizate au fost unele demonstrații xenofobe în teritoriile fostei RDG, care au fost mai aprinse decât în restul Germaniei. Noul mare stat german şi-a asumat treptat o poziție aproape hegemonică pe continent şi, mai târziu, în Uniunea Europeană. Guvernele sale au reuşit să facă față nevoilor financiare pe care le presupunea unificarea, în parte prin transferarea costurilor, conform unei opinii larg răspândite, asupra economiei europene.

2. Mişcarea „Solidarność" din Polonia şi sfârşitul regimului comunist

Confirmând faptul că regimul comunist polonez era diferit de cel aplicat în celelalte țări ale blocului, Gomułka nu a părăsit postul de secretar înainte de moartea sa, aşa cum era tradiția în partidele comuniste, sau din cauza unor noutăți importante venite de la Kremlin, aşa cum se întâmplase cu Cervenkov sau cu Rákosi. În realitate, el a fost înlăturat de la conducere printr-o decizie luată în cadrul grupului conducător, în urma revoltelor violente care izbucniseră în Polonia în decembrie 1970; în acelaşi timp, Cyrankiewicz i-a cedat conducerea guvernului, după 14 ani, lui Piotr Jaroszewicz. În esență, revoltele izbucniseră din motive economice, reprezentând o consecință a creşterii uriaşe a prețurilor pentru bunurile de consum. Ele au fost dovada că regimul care dorea să fie în slujba poporului nu era capabil să garanteze bunăstarea acestuia. Raționalizarea care se dorea a fi aplicată economiei slăbite a fost, de fapt, un tratament prea greu de suportat. La nemulțumirea populației s-a adăugat şi dezamăgirea că Gomułka, considerat anterior un reformist curajos, sprijinise pe deplin înăbuşirea tentativei reformiste din Cehoslovacia şi

represiunea internă din 1968. Acțiunea forțelor de ordine a fost extrem de dură şi, după o săptămână de confruntări în oraşele de la Marea Baltică (Gdańsk, Szczecin, Gdynia), s-au înregistrat sute de morți (45, potrivit datelor oficiale) şi un număr foarte mare de răniți, dar şi jafuri în magazine şi incendierea sau devastarea unor clădiri publice. De exemplu, comunistul italian Giancarlo Pajetta a vorbit despre „tragedia de pe litoralul baltic”[248].

Comuniştii „patrioți” sub conducerea lui Moczar şi cadrele care credeau cel mai mult în posibilitățile de inovare a sistemului economic au contribuit la sfârşitul lungii perioade de dominație a lui Gomułka. Cel mai de seamă reprezentant al acestora a fost Edward Gierek, care a preluat rolul de secretar renunțând rapid la unele dintre creşterile decretate. La scurtă vreme, însă, alianța dintre cele două curente (național-comunişti şi tehnocrați) s-a destrămat, iar noul lider, după ce l-a înlăturat pe Moczar din funcția guvernamentală, şi-a continuat activitatea timp de zece ani. Noul secretar, deşi repurtase câteva succese în anumite domenii (de exemplu, 1.300 de şcoli construite în zece ani), şi-a făcut o veritabilă autocritică privind politica economică recentă, subliniind „disproporția dintre creşterea producției de bunuri de folosință îndelungată şi cea a bunurilor de consum”[249].

Prima parte a anilor ’70 a fost caracterizată de o evoluție economică pozitivă: populația a reuşit să găsească un răspuns parțial la nevoile pe care le resimțise acut.

---

[248] Prefață la Edward Gierek, La Polonia socialista, Editori Riuniti, Roma, 1973, p. ix. Acelaşi Gierek în fața plenarei Comitetului Central din 1 februarie 1971 a vorbit despre „evenimentele tragice de pe litoralul baltic” (ibid., p. 4).

[249] Ibid., p. 10.

Problemele economice de fond au rămas latente şi au fost scoase în evidenţă abia mai târziu de evoluţia preţurilor internaţionale: importurile de petrol, inclusiv cel sovietic, au devenit mai scumpe, iar Polonia a trebuit să îşi deschidă economia către împrumuturi străine (nu mai puţin de 24 de miliarde de dolari) şi investiţii străine (Fiat) pentru a pune în aplicare o politică economică expansivă, inclusiv în ceea ce priveşte consumul. Deşi Polonia a fost statul din bloc care a permis supravieţuirea micii proprietăţi agricole, iar din 1971 suspendase livrările obligatorii de produse şi extinsese sistemul de asigurări sociale la ţăranii liberi, în anii ce au urmat au fost introduse măsuri considerate restrictive. În cele din urmă, preţurile de consum au fost majorate din nou, dar această majorare a fost anulată în urma grevelor şi demonstraţiilor.

În acelaşi timp, o reformă constituţională (1976) a conferit partidului întâietatea pe care o exercitase până atunci *de facto*, iar nu *de iure*. Măsura era contrară revendicărilor opoziţiei sau disidenţilor încă prezenţi în societate, care aparţineau mai cu seamă cercurilor intelectuale şi ecleziastice, care au jucat un rol foarte important într-o ţară profund marcată de credinţa catolică, combinată, prin tradiţie, cu sentimentul naţional. În 1976 a fost înfiinţat Comitetul de apărare a muncitorilor (KOR) pentru a se opune măsurilor luate de guvern împotriva grevişt ilor. Principalii săi exponenţi erau intelectuali revizionişti sau disidenţi: Jacek Kuroń, Adam Michnik etc. În timp ce economia îşi continua declinul, societatea a dat dovadă de o vitalitate crescândă, numeroasele organizaţii autonome (inclusiv o „universitate volantă”) devenind de necuprins şi de necontrolat de către puterea politică. Liberalizarea, chiar dacă limitată, prin care trecuse regimul a înlesnit, fără doar şi poate, această turnură: e suficient să ne gândim la răspândirea televiziunii, la uşurinţa de a călători în

străinătate sau la publicarea unor opere interzise anterior. Alegerea, în 1978, a unui cardinal polonez, Karol Wojtyła, pe scaunul Sfântului Petru, cu numele de Ioan Paul II, a stimulat, poate decisiv, evenimentele revoluționare ce au caracterizat istoria Poloniei în ultimul deceniu comunist. Pericolul acestei alegeri a fost conştientizat de câțiva conducători comunişti polonezi şi a fost confirmat de succesul uriaş al primei călătorii a papei în patria sa, când nici măcar exponenții regimului nu au lipsit de la ceremoniile religioase de masă, ceea ce i-a determinat pe unii să spună că aceştia „sunt ca nişte ridichi, roşii pe dinafară, dar albi pe dinăuntru”[250].

În luna august 1980, tulburările care mocneau în diferite zone ale societății s-au manifestat deschis prin noi demonstrații ale muncitorilor, care au culminat cu ocuparea mai multor fabrici şi a şantierelor navale din Gdańsk. În acelaşi timp, a fost înființat un sindicat cu numele semnificativ de Solidarność (Solidaritatea), care a câştigat imediat mare popularitate, dobândind, de fapt, ponderea politică echivalentă unei mişcări sau unui partid. Componenta catolică era, firește, puternică şi bine reprezentată de liderul carismatic Lech Wałęsa, un electrician de la şantierele navale din Gdańsk şi un credincios fervent care o venera pe Fecioara Maria din Częstochowa. Încă o dată, unitatea de acțiune a clasei muncitoare şi a intelectualilor cu Biserica Catolică a fost confirmată, în timp ce țărănimea, pentru care s-a înființat o filială agrară a Solidarității, nu a fost implicată în revolta în desfăşurare. Regimul a renunțat la utilizarea represiunii violente, ceea ce constituie o altă trăsătură aparte a cazului Poloniei, parțial şi pentru că a fost surprins de creşterea

[250] Liderul Solidarității, Lech Wałesa, a fost cel care a utilizat acea imagine.

exponențială a acestui nou protest: chiar şi mulți membri ai POUP au renunțat sau au rupt carnetul de partid (aşa cum se întâmplase în Ungaria în 1956), astfel încât adevărata problemă a fost să se mențină partidul, părăsit de 800.000 de membri, mai curând decât să se împiedice succesul la opinia publică al unui concurent periculos. Existența sindicatului liber a fost legalizată, iar guvernul l-a acceptat ca interlocutor politic şi nu s-a limitat să discute revendicările avansate de acesta în numele muncitorilor. În cele 16 luni în care a putut să se desfăşoare în deplinătatea forțelor şi a popularității sale, marea mişcare de opoziție, autolimitându-se, nu a încercat să răstoarne regimul. Cu toate acestea, pentru regim, Acordurile de la Gdańsk erau „o condamnare la moarte amânată": aceasta a fost opinia lui Karol Modzelewski.[251]

Inevitabil, Gierek a trebuit să îi cedeze postul de secretar lui Stanisław Kanya, dar schimbarea la vârf nu părea să fie suficientă pentru a relansa partidul POUP. Cadrul politic a cunoscut o nouă evoluție rapidă: în februarie 1981, generalul Wojciech Jaruzelski, ministrul apărării, a preluat conducerea guvernului (se perindaseră trei prim-miniştri într-un an), dar în octombrie l-a înlocuit şi pe Kanya în funcția de secretar de partid, lucru cu totul inedit: partidul era de acum un simulacru, armata şi serviciile secrete deținând adevărata putere; la scurt timp, au existat chiar planuri de a-l refonda, aşa cum se întâmplase în Ungaria în 1956, eliminând aripa conservatoare şi pe cea revizionistă.[252] După o încercare zadarnică de a obține acordul Solidarității pentru măsuri menite să restabilească controlul guvernului asupra țării, ultima măsură a fost

[251] Mărturie ascultată de autor.

[252] Andrzej Korboński, Poland: 1918–1990, ed. cit., p. 267.

proclamarea stării de urgență în decembrie 1981: lipsa unanimității în Consiliul de Stat pentru aprobarea acestui gest politic grav al şefului executivului ne permite să vorbim, din punct de vedere tehnic, despre o lovitură de stat. Această concluzie este confirmată de arestarea a mii de militanți ai Solidarității, inclusiv a lui Wałęsa şi a viitorului şef al guvernului, Tadeusz Mazowiecki. În memoriile sale şi în alte locuri, Jaruzelski şi-a justificat opțiunea drastică prin intenția de a evita o intervenție militară sovietică şi izbucnirea unui război civil, de care – potrivit lui – se temea şi Conferința Episcopală.[253] Însă ştim că, în realitate, Kremlinul a discutat, dar a refuzat soluția militară, care fusese deja pusă în aplicare în Ungaria şi Cehoslovacia: era de aşteptat ca cel puțin o parte din forțele armate poloneze să reacționeze la invazie. În rândul populației, sentimentele antiruseşti nu erau mai prejos decât cele antigermane şi nici nu erau apreciate relațiile cordiale existente între Uniunea Sovietică şi cele două state germane.

Evenimentele din Polonia au avut ecou puternic în Occident, de unde a sosit în continuare sprijin material şi politic pentru Solidaritatea şi unde au fost adoptate sancțiuni împotriva Poloniei, care ar fi trebuit să rămână în bune relații, mai ales economice, cu statele care îi finanțau datoria externă. În noiembrie 1982, după moartea lui Brejnev şi alegerea lui Iuri Andropov în funcția de secretar general al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, Wałęsa a fost repus în libertate (împreună cu mulți dintre camarazii săi): fusese închis timp de 11 luni, dar în anul următor i s-a acordat Premiul Nobel pentru Pace, semn fără echivoc al voinței de a influența dinspre Vest procesele de reînnoire ce se desfăşurau în Est, acum, când doctrina lui Brejnev părea

[253] Mărturie ascultată de autor.

depăşită, în ciuda scurtului interregnum al lui Viktor Cernenko la Kremlin (februarie 1984–martie 1985), urmat de ascensiunea decisivă a lui Mihail Gorbaciov, aducător de mari inovații în tot blocul estic.

În acel an, 1985, Jaruzelski i-a lăsat conducerea guvernului lui Zbigniew Messner, care a preluat funcția de preşedinte al Consiliului de Stat. Între timp, Solidaritatea îşi reconstruise rapid o structură clandestină, organizând din nou greve şi alte demonstrații paşnice, deşi traversa o criză cauzată atât de lovitura suferită, cât şi de eterogenitatea care o caracteriza. De fapt, ea a redevenit un interlocutor politic valabil pentru guvern, chiar dacă neoficial. Practic, executivul a încercat să redeschidă dialogul cu toți cei care îl puteau ajuta să controleze o situație ce continua să fie dificilă, mai ales din punct de vedere economic. Nu au încetat nici o clipă consultările cu Biserica Catolică, condusă de noul primat Józef Glemp (care i-a urmat regretatului Wyszíński), şi cu Sfântul Scaun, unde domnea Wojtyła. Cu toate acestea, Wojtyła a trebuit să îşi amâne a doua călătorie în Polonia; şi mai gravă a fost criza declanşată de asasinarea preotului Jerzy Popiełuszko de către cadre din poliția politică.

Jaruzelski s-a arătat în mai multe rânduri înclinat să caute soluții de compromis. Au fost inițiate anchete împotriva foştilor lideri comunişti, inclusiv a lui Gierek, pentru a demonstra că nu exista nici o intenție de a apăra trecutul cu orice preț, iar dezbaterea privind drepturile sindicale a fost reluată: pe scurt, ceea ce se întâmplase în 1980 nu fusese uitat cu desăvârşire. La alegerile parlamentare din 1985 a fost introdus balotajul între mai mulți candidați, dar nu s-a pus problema revenirii la pluralismul politic real cerut de populație. Într-adevăr, în 1987 guvernul a recurs la un referendum pentru a impune noi reforme politice şi economice, dar fără succes; în 1988,

Solidaritatea a boicotat alegerile locale, astfel încât doar 55% din electorat s-a prezentat la urne, ceea ce este departe de prezența înregistrată în mod obişnuit la asemenea consultări. Un alt motiv de îngrijorare a fost intensificarea emigrației: între 1981 şi 1988 au emigrat 830.000 de cetățeni (două treimi în Germania Federală, mulți originari din Silezia), dintre care doar 156.000 legal.

Aceste schimbări politice şi electorale au reprezentat un test pentru continuarea şi evoluția dialogului dintre guvernare şi opoziție: acesta trebuia să aibă un rezultat foarte inovator, mai ales în noul climat instaurat în blocul sovietic prin declarațiile lui Gorbaciov, care a afirmat răspicat că Moscova nu va interveni în politica internă a statelor din Europa central-răsăriteană, chiar dacă aceasta s-ar fi orientat spre slăbirea regimurilor comuniste. În primăvara şi vara anului 1988 au avut loc, din motive economice, greve de amploare, care nu au fost conduse de Solidaritatea. În septembrie 1988 a preluat funcția de prim-ministru Mieczysław Rakowski, care era înclinat spre dialog. În decembrie 1988, Wałęsa l-a înfruntat pe şeful sindicatului oficial (Alianța Sindicatelor din toată Polonia), Alfred Miodowicz, în fața camerelor de luat vederi ale televiziunii publice: succesul i-a surâs liderului Solidarității, datorită şi sprijinului unor intelectuali de marcă din lumea catolică: Mazowiecki, şi chiar din POUP: Modzelewski.

În curând, sindicatele oficiale au dispărut, iar sindicatul liber ce fusese dizolvat a fost readus în legalitate, nu fără împotriviri din partea „capetelor pătrate" de la şedința Comitetului Central reunit în ianuarie 1989, pe care Jaruzelski le-a amenințat cu demisia sa şi a guvernului. Toate acestea au constituit premisa aşa-zisei „mese rotunde", adică o discuție deschisă între guvern şi opoziție cu privire la viitorul țării. Aceasta fusese propusă încă din august 1988 de ministrul de interne, generalul Czesław

Kiszczak, care se întâlnise deja cu Wałęsa. Acordurile rezultate în urma acestor negocieri au fost semnate de Janusz Reykowski pentru guvern şi de istoricul Bronisław Geremek pentru opoziţie. Printre altele, acordurile prevedeau pluralismul sindical (inclusiv în mediul rural) şi reangajarea celor care îşi pierduseră locul de muncă după 13 decembrie 1981 ca urmare a activităţii lor sindicale. Totuşi, grevele erau menţionate ca un ultim instrument de luptă, cu speranţa că, în mod constructiv, conflictele vor fi prevenite şi rezolvate prin acordul reciproc al părţilor. Preşedinţia Republicii şi Senatul au fost restabilite.

Printre alte decizii, a fost esenţială acceptarea alegerilor parţial libere (3.000 de semnături erau suficiente pentru a prezenta o candidatură) prin vot uninominal. Urmau să aibă loc alegeri complet libere pentru Camera Superioară reînfiinţată, dar nu şi pentru Seim, Camera Deputaţilor, unde coaliţia de la guvernare îşi rezerva 65% din mandate (60% pentru POUP, Partidul Ţărănesc şi Partidul Democrat, şi 5% pentru mişcările susţinătoare Pax, PZKS ŞI UCHS). Liderii POUP ştiau cât de slab era partidul lor, în ciuda încercării de a-l transforma radical[254], dar poate că au subestimat ponderea pe care o avea votul uninominal în rezultatele alegerilor. La alegerile din iunie 1989, Solidaritatea a fost victorioasă în toate circumscripţiile electorale, corespunzând celor 35% din locurile rămase în

[254] Partidul Comunist (POUP) a încercat, în nume propriu, să treacă printr-un proces intern de reînnoire care să-l ridice în ochii populaţiei. Punctul culminant a fost Conferinţa naţională a delegaţilor pentru eliminarea rămăşiţelor şi consecinţelor stalinismului, care s-a exprimat într-un document în mai 1989, în favoarea democraţiei socialiste parlamentare, a autonomiei societăţii civile şi a unei economii raţionale, încercând să contracareze răspândirea ideii că stalinismul şi socialismul ar fi echivalente.

Seim, în timp ce la Senat a câştigat 99 din cele 100 de locuri (unul i-a revenit unui independent). Acest rezultat răsunător s-a datorat şi numărului mic de votanţi: 62, 7% (şi 25% în turul al doilea în circumscripţiile în care a fost necesar).

Confruntaţi cu o situaţie paradoxală mai degrabă din punct de vedere politic decât numeric (Solidaritatea avea 161 de deputaţi faţă de cei 173 repartizaţi pentru POUP), Partidul Ţărănesc[255] şi celelalte formaţiuni care deţineau cele 460 de locuri rămase în Seim au cerut deschis ca învingătorul alegerilor politice să fie inclus în executiv, cerere pe care Jaruzelski şi oamenii săi nu au putut decât să o accepte, renunţând la numirea generalului Czesław Kiszczak ca prim-ministru. În septembrie, catolicul Tadeusz Mazowiecki a devenit primul şef al guvernului necomunist într-o ţară din Europa Centrală şi de Est, de la începutul republicilor populare: printre miniştri se numărau 12 de la Solidaritatea (printre care Kuroń, în timp ce Geremek şi Michnik au intrat în Seim) şi 4 de la POUP, a cărui supremaţie politică a fost anulată de constituţie. Numirea lui Mazowiecki a fost făcută de Jaruzelski, care fusese ales la limită preşedinte al republicii de către camerele reunite. Situaţia poloneză a servit drept exemplu pentru toate celelalte state din zonă, care, rând pe rând, au pus capăt regimului comunist fără nici un semn de ostilitate din partea Moscovei. S-a observat (de exemplu, de către Modzelewski) că sindicatul liber a câştigat bătălia nu când avea zece milioane de membri, ca în 1980, ci în 1990, când avea doar două milioane.

„Revoluţia" poloneză a declanşat un proces care a implicat toate republicile populare sau socialiste din Europa central-răsăriteană şi care, în cele din urmă, a pus în pericol

---

[255] Încă din 1980 membrii acestuia, dar şi mulţi adepţi ai POUP îşi făcuseră carnet de membru pentru Solidaritatea.

însăşi Uniunea Sovietică, întrucât – aşa cum scrie Fabio Bettanin[256] – „toate marile imperii din trecut au urmat acelaşi traseu şi au sfârşit doborâte de revolta periferiilor”.

3. Cehoslovacia, de la normalizare la Revoluţia de Catifea

Noua etapă de destindere internaţională reprezentată de Acordurile de la Helsinki din 1975 a stimulat şi reapariţia unor forme de disidenţă în Cehoslovacia. La sfârşitul anului 1976 a fost fondată Carta 77, fără îndoială mai vizibilă şi mai cunoscută decât organizaţiile efemere create după invazie: după ce fuseseră interzise Clubul celor angajaţi fără partid şi *Klub 231*, în 1971 s-au înfiinţat Mişcarea Revoluţionară a Tineretului Revoluţionar şi Mişcarea Socialistă a Cetăţenilor Cehoslovaci. Cu toate că în Carta 77 nu se înscriseseră decât câteva sute de intelectuali, aceasta cuprindea mai multe curente. Cel mai activ era constituit din personalităţi anti-regim, cum ar fi dramaturgul Václav Havel şi filozoful Jan Patočka; dar erau şi mulţi adepţi ai lui Dubček, ca Mlynář şi Jiři Hajek. După primele lovituri ale poliţiei, a căror victimă principală a fost Patočka, care a murit în urma unui interogatoriu al poliţiei politice (*Stani Bezpečnost*-STB), se părea că organizaţia era pe punctul de a se destrăma din cauza unor probleme interne, legate de ideile diferiţilor membri şi de capacitatea de a conlucra. Purtătoarea de cuvânt Eva Kantůrková susţinea în 1980 că poliţia putea uşor să îi aresteze pe „cartişti”, ca pe „stafidele din cozonac”[257]. Cu toate acestea, Carta 77 a supravieţuit

[256] Stalin e l’Europa, ed. cit., p. 13.

[257] Francesco Caccamo, La Cecoslovacchia dalla normalizzazione alla „rivoluzione di velluto”, ed. cit., p. 79.

(cei 242 de înscrişi iniţial din anii ’80 au ajuns la aproximativ 2000) şi a fost singura legătură reală între rezistenţa la regimul lui Husák şi evenimentele neprevăzute şi fericite din 1989. A reuşit să se facă auzită peste hotare şi, într-o anumită măsură, să-i influenţeze şi pe disidenţii din alte ţări din blocul estic. A avut contacte şi sprijin din partea Comitetului Muncitoresc de Apărare (KOR) polonez cel puţin până în 1981.[258]

În materie de ideologie şi politică externă, guvernul şi partidul au menţinut o aliniere fidelă la cele mai intransigente opţiuni ale Moscovei, nepermiţând variaţii ale modelului unic din cadrul blocului. În 1980, revista ideologică *Tribuna* a apărat invazia sovietică din Afganistan împotriva criticilor venite şi dinspre tabăra comunistă, din China, România şi Iugoslavia, precum şi din partea partidelor comuniste din Europa Apuseană. În pofida unei lungi tradiţii de bune relaţii şi, în special, a livrărilor de echipamente militare către Egipt întreprinse încă din anii ’50, chiar şi guvernul egiptean a fost criticat pentru deschiderea sa faţă de SUA şi Israel.

La începutul anilor ’80, după reactivarea confruntării dintre superputeri pe tema instalării de rachete operativ-tactice, au apărut noi forme de protest. Mişcările pacifiste din întreaga Europă s-au revigorat, iar în iunie 1983 a avut loc la Praga Adunarea Mondială pentru Pace şi Viaţă („Praha ’83”), în timpul căreia s-au formulat critici la adresa instalării rachetelor occidentale, dar şi a celor sovietice. În acelaşi spirit, în februarie 1984 o serie de petiţii populare au îndrăznit să se pronunţe împotriva relocării instalaţiilor

---

[258] Giovanna Tomassucci, „«Cosi lontano, cosi vicino»: l’esperienza cecoslovacca e la Polonia”, în Primavera di Praga, risveglio europeo, coord. Francesco Caccamo, Pavel Helan şi Massimo Tria, Firenze University Press, Firenze, 2011, p. 141.

balistice ruseşti. Toate acestea, precum şi alte grupuri mici şi curajoase de disidenţi nu păreau a fi o ameninţare pentru regim, deoarece nu se bucurau de sprijin popular, cel puţin nu deschis. Însă pe neştiute creştea o nemulţumire difuză. Ceva se schimba în obiceiuri, în artă şi exista o deschidere către muzica şi moda occidentale. Se poate vorbi despre o schimbare „sistemică", lipsită de teoreticieni şi ascunsă, dar constantă: aceasta urma să fie fundalul pe care aveau să se ridice nemulţumirile reale de masă atunci când regimul avea să lase garda jos sau avea să dea semne de slăbiciune, aşa cum s-a întâmplat în 1989. Studenţii erau deosebit de sensibili la această schimbare insesizabilă din sfera privată şi culturală, mai degrabă decât din cea politică: în momentul decisiv, alături de diverşii oponenţi mai tradiţionali menţionaţi mai sus, ei au constituit forţa motrice. Nici măcar succesele parţiale din domeniul economic nu au fost suficiente pentru a împiedica detaşarea treptată a cetăţenilor de politica oficială, incapabilă să conducă modernizarea spontană a societăţii.

O particularitate a celor 20 de ani care au urmat Primăverii din 1968 îi priveşte pe slovaci. În ciuda faptului că Dubček era slovac, aceştia au participat într-o măsură mai mică şi cu aspiraţii diferite la mişcarea reformistă: principalul lor scop era obţinerea egalităţii depline cu boemii şi moravii. De fapt, o lege constituţională din 28 noiembrie 1968, adică ulterioară invaziei, a ratificat federalizarea completă a statului cehoslovac. Cu toate acestea, s-a constatat curând că partidul a rămas centralist (deşi exista un Partid Comunist Slovac) şi că deciziile importante se luau în continuare la Praga, deşi secretarul pentru „normalizare", Husák, era şi el de origine slovacă. În Slovacia, represiunea din cadrul partidului a fost mai moderată, permiţând supravieţuirea unui curent reformist. Astfel se explică faptul

că printre semnatarii Cartei 77 nu se număra aproape nici un slovac. În plus, era mai activă în Slovacia disidența din cadrul cercurilor catolice (oficial, 64% din populația Cehoslovaciei este catolică, dar în realitate credincioşii adevărați şi/sau catolicii practicanți sunt mult mai puțin numeroşi), care erau conduse de bătrânul şi curajosul cardinal František Tomášek. În 1982, Vaticanul a condamnat oficial mişcarea „*Pacem in terris*", inițiată de catolici aliniați la politica guvernului, care nu erau dispuşi să creeze o Biserică Catolică „națională", adică o structură care să respecte autoritatea pontifului. Numeroasa minoritate maghiară (600.000 de oameni) s-a organizat singură încă de la mijlocul anilor '70 într-un comitet pentru apărarea propriilor drepturi. În vremea lui Gorbaciov, Dubček însuşi, care a locuit la Bratislava, a fost un punct de reper pentru comuniştii reformişti. Fostul lider al Primăverii a renunțat la discreția şi izolarea sa într-un cunoscut interviu acordat ziarului Partidului Comunist Italian, *L'Unità* (10 ianuarie 1988) şi mergând în străinătate în noiembrie 1988 pentru a primi titlul de *doctor honoris causa* al Universității din Bologna.[259] În perioada postcomunistă a aderat la un efemer Partid Social-Democrat.[260]

Şi Cehoslovacia a fost afectată de ascensiunea la putere a lui Gorbaciov, deşi în mai mică măsură decât alte țări din

---

[259] Amintirile profesorului Guido Gambetta, în Federica Casanova Borca, „Dubček e l'Italia. Interviste", în Alexander Dubček e Jan Palach protagonisti della storia europea, coord. Francesco Leoncini, Rubbettino, Soveria Mannelli, 2009, pp. 243–248.

[260] Luciano Antonetti, „Verità e manipolazioni: Alexander Dubček dal 1969 al 1992", în Alexander Dubček e Jan Palach protagonisti della storia europea, ed. cit., pp. 209, 213.

blocul sovietic. În 1986 s-au prezentat la alegerile parlamentare doi candidați independenți, adică din afara Frontului Național: frații Wonka. Au fost arestați, iar unul dintre ei (Pavel) a murit în închisoare în 1988.[261] În cele din urmă, în decembrie 1987 Husák a părăsit secretariatul partidului, dar era de aşteptat să îi urmeze o figură conservatoare precum Miloš Jakeš, care era deja coordonatorul Comisiei de Control. În octombrie 1988, Lubomír Štrougal i-a predat preşedinția Consiliului lui Ladislav Adamec, despre care s-a spus că era un admirator al lui Gorbaciov. În timpul vizitei lui Gorbaciov la Praga, Jakeš şi acesta din urmă au lăsat să se înțeleagă că existau dezacorduri între pozițiile lor. În acest context, grupurile de opoziție s-au înmulțit: Comitetul Helsinki, Liga Drepturilor Omului, Clubul pentru restructurare socialistă *Obroda* (Renaşterea), Grupul Ecologist Independent, Asociația Independentă pentru Pace, Comitetul pentru Apărarea celor persecutați pe nedrept (VONS), Inițiativa Democratică, Mişcarea pentru Libertate Civică şi altele. În 1988 au fost strânse 500.000 de semnături (dintre care 300.000 în Slovacia) pentru libertatea oricărui cetățean de a-şi exprima convingerile religioase, iar poliția a întrerupt o procesiune religioasă paşnică în centrul Bratislavei.[262]

Dacă liderul de la Kremlin recunoscuse public că invazia din 1968 fusese o greşeală gravă, asumându-şi răspunderea şi cerându-şi scuze pentru încălcarea suveranității naționale a Cehoslovaciei, era firesc ca şi cehoslovacii să aibă curajul de a critica politica de „normalizare” care a rezultat din acea invazie. Anul 1989 a început cu proteste şi comemorări ale

---

[261] Marco Clementi, Cecoslovacchia, ed. cit., p. 274.

[262] Stanislav J. Kirschbaum, A history of Slovakia. The struggle for survival, ed. cit., p. 248.

lui Palach, dar au mai avut loc şi alte demonstraţii cu ocazia zilei de 1 Mai şi a celei de-a XXI-a aniversări a invaziei. Regimul a încercat să reziste, dovadă fiind arestările unor reprezentanţi ai Cartei 77 alături de cea a lui Havel însuşi. Prezenţa în ambasadele occidentale de la Praga a refugiaţilor est-germani, care aşteptau să fie transferaţi în Germania de Vest, a agitat şi mai mult spiritele în rândurile populaţiei.

În noiembrie, după căderea Zidului Berlinului, protestul a căpătat trăsături bizare şi surprinzătoare: pe de o parte, a fost organizat în memoria unei alte persecuţii suferite de poporul cehoslovac cu 50 de ani mai devreme, ocupaţia nazistă ce dusese la închiderea facultăţilor cehe (marcată de moartea unui student); pe de altă parte, numărul de manifestanţi din 17 noiembrie a fost uriaş, aşa cum nu se mai văzuse din 1968. Aceştia au fost atacaţi de poliţie şi s-a răspândit un zvon fals despre moartea unui student, zvon în legătură cu care nu s-a stabilit încă dacă a fost răspândit intenţionat şi de către cine (se suspectează chiar mâna serviciilor sovietice). Între timp, studenţii au proclamat o grevă generală pentru 27 noiembrie. Pe de o parte, oameni mai în vârstă s-au alăturat protestului tinerilor, iar pe de altă parte, diferitele formaţiuni din opoziţie au decis să înfiinţeze o organizaţie comună, Forumul Civic (*Občanske forum*), la care s-au alăturat şi Partidul Popular şi Partidul Socialist, care până atunci fuseseră două partide-simulacru, sateliţi ai PCC în cadrul Frontului Naţional: transformările suferite de acestea nu au fost diferite de cele prin care au trecut Partidul Ţărănesc şi Partidul Democrat din Polonia.

Evenimentele au escaladat rapid şi tumultuos, în vreme ce partidul, care condusese cu încredere ţara timp de decenii, era zguduit de o criză pe care nu reuşea să o aplaneze (unii miniştri demisionaseră deja în iunie). Jakeš a lăsat secretariatul în seama lui Karel Urbanek, cu orientare centristă: odată cu această schimbare a câştigat teren,

practic, linia de dialog inițiată de Adamec. Acesta a încercat zadarnic să instituie un nou guvern controlat tot de PC, trebuind să recurgă la o soluție de compromis. La 10 decembrie, protagonistul „normalizării" Husák a părăsit ultima funcție pe care o deținuse, cea de președinte al republicii: populația striga „Havel la Castel" și acesta a preluat președinția vacantă, dând expresie sentimentelor unui popor care nu mai era reprezentat de PC, deși alegerile oficiale avuseseră loc la 29 decembrie.[263] Concomitent, un alt personaj, cu un parcurs uman și politic foarte diferit, Dubček, a fost ales președinte al parlamentului, pentru a-i reprezenta pe acei comuniști care aleseseră în cele din urmă calea democratică. Cei doi constituiau garanția că drumul spre o democrație liberă nu se va întrerupe; între timp a fost creat (tot de către Husák) un executiv condus pentru ultima dată de un comunist, reformistul Marián Čalfa, în care, totuși, 11 din cei 21 de miniștri nu erau membri de partid, ci reprezentau alte orientări. Acesta avea sarcina de a administra afacerile curente timp de câteva luni, în așteptarea alegerilor care urmau să clarifice cadrul politic. În acel moment, se putea considera încheiată așa-numita Revoluție de Catifea sau revoluție blândă (*sametova*). Alegerile au avut loc în iunie 1990, iar partidele de centru au ieșit victorioase în toată țara: în Boemia și Moravia a triumfat Forumul Civic, iar în Slovacia a câștigat omologul lui, Publicul împotriva violenței (*Verejnosť proti nasiliu*, VPN), obținând împreună 170 de locuri în adunarea federală, în timp ce 40 au revenit aliaților Uniunii Creștin-Democrate. Partidul Comunist a suferit o înfrângere onorabilă,

[263] Pe afișele în care se promova candidatura lui Havel scria: „Iubirea și adevărul trebuie să triumfe în fața urii și minciunii"; a se vedea Claudia Tortoioli, Vaclav Havel dalla prigione al castello. Storia di un intellettuale divenuto presidente, Era Nuova, Perugia, 2005, p. 227.

clasându-se pe locul al doilea în Adunarea Federală, cu 13, 7% şi 47 de locuri, dovadă a faptului că Partidul Comunist avea rădăcini adânci în popor, fapt care nu se schimbase, în ciuda lungii perioade de dictatură.

4. Ungaria, de la represiune la „socialismul gulaşului" şi la tranziţia anunţată

Noul traseu maghiar a dat naştere unui veritabil model *sui generis*, definit mai târziu ca *gulyassocialiszmus* („socialismul gulaşului", de la numele supei tradiționale maghiare: în italiană s-ar fi putut vorbi despre socialismul „spaghetelor"). Pentru a linişti Moscova (unde, din 1964, Hruşciov fusese înlocuit de Brejnev şi de alți lideri definiți oarecum simplist drept neostalinişti), conducerea de la Budapesta a garantat loialitate maximă în politica externă, precum şi respectarea ideologiei marxist-leniniste şi a ordinii interne. A existat însă o mare libertate de a se efectua experimente în domeniul politicii economice. Existau exemplele din Iugoslavia şi din Polonia: şi în Ungaria chestiunea era găsirea unei posibilități în plan politic de a stimula activitatea economică şi de a permite întreprinderilor individuale un anumit grad de autonomie în gestionarea producției, a veniturilor obținute, în relațiile interne şi chiar în cele externe: o măsură foarte avansată aparținând noii direcții a fost crearea de societăți mixte cu întreprinderi şi investitori străini. Scopul final îl constituiau stimularea creşterii economice şi creşterea prosperității, care ar fi trebuit să aducă mai mult sprijin popular. Creşterea spectaculoasă a numărului de membri POSU (după prăbuşirea din 1956) nu poate fi explicată doar prin oportunism sau prin posibilitatea de a accede la o poziție socială şi economică mai bună cu ajutorul carnetului de

partid; după o primă revenire a militanților zdruncinați de trauma revoluționară, a avut un cuvânt de spus şi politica mai tolerantă şi mai atentă la nevoile şi aspirațiile populației. De asemenea, cadrele de conducere ale partidului erau cu totul altele. În 1960 şi în 1963 au fost promulgate două amnistii inspirate de sloganul „cine nu este împotriva noastră este cu noi”, lansat în decembrie 1961.

Noua direcție a fost legată de numele lui Jenő Fock, iar suişurile şi coborâşurile carierei politice a acestui lider economic experimentat merg în paralel cu traseul politicii economice maghiare din anii lui Kádár. Într-adevăr, nu se poate vorbi despre un trend constant pozitiv, deoarece s-au ivit în mai multe rânduri dificultăți majore în aplicarea criteriilor de autonomie a întreprinderilor. Pe lângă etapele cu rezultate foarte bune, au existat şi perioade de scădere a producției. Dezvoltarea moderată a industriei a beneficiat de răspândirea pe scară largă a muncii femeilor, care, evident, nu putea continua la nesfârşit. Au fost introduse măsuri pentru a da o anumită libertate pieței, iar o parte din activitățile economice au fost lăsate din nou în seama antreprenorilor privați. Spre sfârşitul epocii comuniste, Ungaria era de departe țara socialistă cu cel mai mare număr de întreprinderi private. Acelaşi lucru era valabil şi pentru locuințele aflate în proprietatea fiecărei familii, în special în capitală. În mai 1966 a fost aprobat Noul Mecanism Economic, care a mărit marjele de autonomie ale managerilor (inclusiv în ceea ce priveşte propriile bonusuri, astfel încât de la Belgrad s-a folosit expresia critică „socialismul managerilor”). În 1959, în sectorul agricol s-a optat decisiv în favoarea fermelor colective (colectivizarea a fost finalizată în 1961), dar țăranilor li s-a acordat o oarecare libertate de a-şi organiza munca şi de a comercializa roadele pământului şi produsele animaliere; a

fost, poate, o copie mai reuşită a experienței colhozurilor din Uniunea Sovietică: de exemplu, a fost abolită predarea obligatorie de produse. De asemenea, guvernul a reuşit să obțină sprijin sau, în orice caz, să limiteze nemulțumirile în rândul clasei țărăneşti. Nu este de mirare că, mai târziu, Gorbaciov a considerat că modelul economic maghiar putea scoate Uniunea Sovietică din marasmul în care stagna; totuşi, în 1971, guvernul de la Budapesta nu a reuşit să obțină adoptarea de către CAER a unor principii specifice pieței libere şi aplicarea lor în relațiile bilaterale.

Primul acord parțial cu Vaticanul, încheiat în septembrie 1964[264], a fost, şi acesta, un pas spre reconciliere şi spre depăşirea traumei din 1956. De fapt, Sfântul Scaun nu a ținut cont de opoziția cardinalului Mindszenty, care a preferat să continue să locuiască în ambasada americană unde se adăpostise în 1956, mutându-se la Roma abia în 1971.[265] Relațiile dintre statul maghiar, locuit în mare parte de catolici, şi Biserica Romei au rămas la un nivel moderat, la fel şi acțiunile secretarului de stat Casaroli, şi nu au avut un caracter oficial, în ciuda vizitei efectuate de Kádár la papa Paul VI în 1977. Abia în 1989 au fost stabilite din nou relații regulate. De altfel, regimul maghiar avea o trăsătură cu care cercurile ecleziastice nu puteau fi de acord:

---

[264] În 1961 a fost ales în unanimitate ca vicepreşedinte al parlamentului catolicul „paroh al păcii" Miklós Beresztóczy: concesia făcută lumii catolice a trezit îngrijorare în partid, pe care Kádár a dorit să o risipească afirmând în fața CC: „Ca în timpul sesiunii parlamentare clopotul să se afle pentru câteva ore în mâinile unui paroh şi să nu fie un pericol pentru dictatura proletariatului"; György Dalos, Ungheria in un guscio di noce. Mille e venti anni di storia del mio paese, Beit, Trieste, 2012, p. 146.

[265] Doi ani mai târziu, papa Paul VI l-a ridicat la rangul de primat.

renunțându-se întrucâtva la obiceiurile închistate din primii ani de comunism, populației i s-a acordat o oarecare libertate în ceea ce priveşte sexualitatea.

Grupul conducător de la Budapesta părea să adopte conceptul lui Antonio Gramsci de hegemonie a clasei muncitoare, renunțând la dictatura marxistă a proletariatului: era o contribuție la revizionismul ideologic, ce îşi avea bazele în Polonia. Cu toate acestea, sectorul industrial nu a repurtat nici un succes semnificativ şi nici clasa muncitoare nu a avut vreo şansă de a repeta experimentul de autonomie al Consiliilor muncitoreşti din 1956. Cu toate acestea, şi ea a beneficiat de prosperitatea materială în creştere. Intelectualilor li s-a permis să studieze, să scrie şi să lucreze fără a fi cenzurați. Şcoala lui Lukács a putut supraviețui, chiar dacă avea iz de disidență; de asemenea, s-au făcut auziți şi alți oponenți care îndrăzneau să critice regimul din mai multe perspective politice. Dinspre stânga au venit criticile tânărului Miklós Haraszti, exmatriculat din universitate în 1970, care a ajuns la închisoare pentru că a descris condiția clasei muncitoare în cartea sa *Muncitor într-o țară a muncitorilor*. În mod oarecum surprinzător, printre criticii regimului s-a numărat şi fostul prim-ministru Hegedüs, care, deşi nu a abandonat marxism-leninismul, a recunoscut limitele însemnate ale acestuia, în special în ceea ce priveşte libertățile individuale.[266]

Lukács – şi, alături de el, Erik Molnár – a fost de fapt marginalizat (ceva similar i s-a întâmplat lui Benedetto Croce în Italia, în perioada fascistă), în timp ce studenții săi

---

[266] András Hegedüs, Mária Márkus, Sviluppo sociale e organizzazione del lavoro in Ungheria, Feltrinelli, Milano, 1975; András Hegedüs, La struttura sociale dei paesi dell'Europa orientale. Un'analisi marxista, Feltrinelli, Milano, 1977.

au suferit câteva represalii, mai ales atunci când György Aczél a fost înlăturat de la conducerea politicii culturale. Pe scurt, elementele conservatoare nu au rămas inerte şi, uneori, au reuşit să încetinească politica reformistă şi tolerantă, de exemplu cerând ca în partid să fie mai puțini intelectuali (termenul trebuie înțeles într-un sens foarte larg) şi mai mulți proletari. Asociația studențească KISZ a fost ținută sub controlul partidului. În ciuda acestor suişuri şi coborâşuri, vechiul grup al lui Rákosi nu s-a mai putut impune: Rákosi şi Gerő au fost excluşi din POSU la începutul anilor ’60 (şi au murit în Uniunea Sovietică, ca Farkas), în timp ce József Révai şi Berei Andor au dispărut din prim-plan după înfrângerea „grupului antipartid” de la Moscova (1957).

Astfel, Kádár şi-a câştigat reputația, adesea superficială, de campion al reformismului. Şi totuşi, poate fără să vrea, a aprobat intervenția Pactului de la Varşovia în Cehoslovacia în 1968 şi a rămas în fruntea partidului chiar şi atunci când acesta părea să se îndepărteze de linia reformistă. Dominația evidentă a reformiştilor a fost ținută în şah în timpul sesiunii plenare a CC din noiembrie 1972. În afară de Aczél, menționat mai sus, a avut de suferit şi unul dintre membrii care inspiraseră noua orientare economică, Rezső Nyers. Congresul POSU din 1975 a aprobat, în schimb, o linie de compromis. De altfel, Ungaria nu putea rămâne neatinsă de ceea ce se întâmpla în Uniunea Sovietică a lui Brejnev, nici de efectele grave ale crizei petrolului din 1973. Fiind o țară socialistă mai deschisă către piața internațională, a suferit mai multe consecințe negative decât ceilalți sateliți ai Moscovei (avea un deficit comercial mare) şi, prin urmare, a trebuit să apeleze la ajutorul protectorului său sovietic în ceea ce priveşte aprovizionarea sectorului energetic: trebuie amintit că economia sovietică a profitat de şocul din 1973 pentru a se extinde, chiar dacă pentru

scurtă vreme, grație exporturilor (și în Occident, și în Lumea a Treia) de petrol și gaze.

Nu ar fi fost tolerabilă o scădere a puterii de cumpărare a salariilor după ani de prosperitate, iar măsurile administrative luate nu au îmbunătățit situația și nici nu s-a putut renunța la politica de creștere economică destul de accelerată. Toate acestea au dus la un deznodământ de la sine înțeles, dar periculos atât din punct de vedere economic, cât și politic: György Lázár, succesorul lui Fock la șefia guvernului în 1975, a decis să recurgă la împrumuturi externe, la fel ca alte țări socialiste. A fost o concesie în fața adversarului ideologic, capitalismul occidental, și în același timp a însemnat angajarea resurselor țării în rambursarea datoriilor contractate: 8 miliarde de dolari în perioada de cinci ani 1973–1978. În realitate, datoria internă, în loc să scadă și să rămână numai soluție de urgență, a început să crească, finanțând în mare măsură economia maghiară. Nu toată lumea era conștientă de această schimbare epocală, în care se pot regăsi rădăcinile prăbușirii regimului din 1988–1989. Partidul a decis să nu opteze pentru autarhie, iar o decizie a Comitetului Central adoptată în octombrie 1977 a cerut ca economia să se concentreze pe exporturi pentru a reechilibra balanța comercială și de plăți. Până atunci, economia se transformase dintr-una preponderent agricolă într-una industrială, agricolă și terțiară: angajații din industrie îi depășeau acum pe cei din agricultură, al căror număr scăzuse de la 40% în 1960 la 25% în 1980.

În ciuda invaziei sovietice din Afganistan și a represiunii Solidarității în Polonia, anii ’80 au fost foarte diferiți de anii ’60: guvernele comuniste erau de acum obișnuite să aplice în politicile lor economice anumite criterii tipice capitalismului. Astfel, Ungaria a revenit fără doar și poate la o direcție economică din ce în ce mai legată de prețurile pieței și care ținea cont de relațiile internaționale. Țara nu

făcea parte doar din zona CAER, ci şi din economia internaţională şi nu putea ignora dinamica preţurilor în Occident. După ce Ungaria a fost prima ţară socialistă care a aderat la Fondul Monetar Internaţional[267] în 1982, a fost foarte importantă deschiderea unei burse de valori la Budapesta, prima capitală a unui stat socialist care găzduia un loc-simbol al capitalismului financiar. În acelaşi an, datoria externă a ajuns la 18 miliarde de dolari: între 1982 şi 1983, statul a riscat să fie declarat intrat în insolvenţă şi, pentru a evita acest lucru, era necesară o intervenţie adecvată în balanţa comercială.

Pe plan intern, diferenţierea salariilor în funcţie de productivitate a fost însoţită de fenomenul frapant al muncii la negru: în realitate, mulţi maghiari aveau şi un al doilea sau chiar al treilea loc de muncă. S-a calculat că o treime din venitul naţional provenea din aceste activităţi: era o dovadă clară că ordinea economică socialistă fusese depăşită de populaţie înainte ca politicienii să ia respectivele decizii. De asemenea, guvernul a introdus un tip de impozitare occidental: taxa pe valoare adăugată pentru bunuri, impozitul progresiv pe venit. Marea majoritate a caselor din Budapesta erau din nou în proprietate privată. Era important ca nemembrii de partid sau cei care aveau origini burgheze să nu mai fie trataţi diferit faţă de militanţi, aşa-numita „avangardă muncitorească". În sfârşit, s-a încercat scoaterea treptată a politicii de sub dominaţia exclusivă a POSU: s-a permis ca lista de candidaţi din fiecare circumscripţie să nu fie blocată, ci să permită chiar şi alegerea parţială. Confruntaţi cu această revoluţie socio-

[267] Pasquale Fornaro, Ungheria, Unicopli, Milano, 2006, p. 195, care vorbeşte despre „pierderea treptată a controlului – dar s-ar putea spune: toleranţă de fond – de către grupul conducător al MSZMP în ce priveşte toate aspectele formelor de asociere".

economică tacită, nu e de mirare că la Moscova au fost exprimate îndoieli şi perplexităţi, mai ales în scurta perioadă în care secretarul PCUS a fost Andropov, care fusese deja ambasador la Budapesta în 1956 şi care era considerat un politician cu vederi reformiste, dorind, se pare, chiar să adopte unele aspecte ale modelului maghiar în Uniunea Sovietică.

În acelaşi an în care Gorbaciov şi-a dus la bun sfârşit ascensiunea la Kremlin (1985), în parlamentul maghiar intrau aproximativ 40 de deputaţi independenţi datorită noului sistem de liste electorale, care nu mai erau blocate. Graţie şi sprijinului de care se bucurau pe lângă noul secretar al PCUS şi înţelegând frământările care se manifestau în cadrul societăţii, elementele reformiste din POSU şi-au intensificat activitatea, încercând să îşi însuşească idei care proveneau din mişcări ce puteau fi considerate anti-regim. Trebuiau nu numai să vină în întâmpinarea celor care aspirau la schimbări mai profunde, în siajul celor care avuseseră deja loc, ci şi să răspundă la plângerile legate de scăderea creşterii economice şi a nivelului de trai (în acest caz, poate nu întru totul justificate).

Trei ani mai târziu, la conferinţa de partid din mai 1988, conceptul de stat de drept a fost reevaluat, iar economia de piaţă socialistă a fost în sfârşit eliminată. În acelaşi timp, Kádár i-a predat secretariatul partidului lui Károly Grósz, un om care nu era pe deplin convins că partidul ar trebui să cedeze primatul politic sau să îl împartă cu alte forţe. Pentru o scurtă perioadă, Frontul Naţional a căpătat greutatea politică pe care Nagy şi-o dorise cu mai bine de 30 de ani în urmă, iar preşedintele său Imre Pozsgay a părut un adevărat campion al transformărilor în curs, în timp ce Nyers a revenit la rampă după ani de tăcere. Cu toate acestea, adevăratul protagonist al schimbării a fost Miklós

Németh, care i-a urmat lui Grósz în funcția de șef al guvernului în noiembrie 1988. El a a afirmat clar și răspicat că țara ar trebui să fie caracterizată de o economie centrată pe întreprinderile private mici și mijlocii.

Revizuirea judecății istorice și politice asupra evenimentelor din 1956 și asupra lui Imre Nagy a avut mare însemnătate simbolică. La 16 iunie 1989 s-au organizat mari onoruri funerare (conform unei tradiții maghiare ce fusese practicată și în cazul lui Rajk)[268] pentru Nagy, ale cărui rămășițe au fost deshumate din figura anonimă 301 din cimitirul din Rákoskeresztúr, iar revoluția din 1956 a fost reevaluată ca moment esențial al istoriei naționale: este frapant faptul că această nouă opinie a fost formulată de o comisie de cercetători care jucase un rol foarte diferit în anii anteriori și că aceasta avea acordul reprezentanților regimului ce trăgea să moară.[269]

A fost suficientă chiar și numai aplicarea unor norme constituționale care nu fuseseră niciodată respectate pentru ca noi mișcări politice, sociale și culturale să se înființeze: dintre acestea s-a remarcat curând Forumul Democrat. Urmând un model aplicat și în Polonia, noii reprezentanți politici au reușit să convoace o masă rotundă pentru a-i întâlni pe reprezentanții POSU și pe cei ai organizațiilor legate de regim. Ca dovadă a faptului că se desfășura un proces de importanță istorică, întâlnirile – care aveau loc în parlament – au fost transmise în direct de televiziune: oamenii trebuiau să fie implicați sau cel puțin informați. Kádár nu a putut asista la aceste etape finale din viața

---

[268] Catherine Horel, Histoire de Budapest, ed. cit., p. 275.

[269] În 1992 președintele rus Boris Elțîn a predat o documentație amplă guvernului ungar privind anul 1956 și responsabilitatea sovieticilor și a altor conducători comuniști europeni.

regimului pe care îl condusese timp de decenii, deoarece a murit la 6 iulie 1989. Inevitabil, pluralismul politic a fost restabilit oficial şi efectiv în 1989. În conformitate cu preceptele democraţiei liberale, s-a acceptat că nu va mai exista o reprezentare de clasă (muncitori, ţărani), ci o reprezentare politică, adică a cetăţenilor organizaţi în partide, aşa cum a recunoscut însuşi preşedintele parlamentului, Mátyás Szűrös, membru al POSU (ulterior preşedinte provizoriu al noii republici). Între timp, a fost sprijinit transferul în Austria (şi de acolo în Germania de Vest) al germanilor din Est veniţi ca turişti şi refugiaţi la ambasada din Bonn: era aşa-numitul „picnic paneuropean”[270]. În cele din urmă, Németh l-a vizitat pe Gorbaciov pentru a-i da două veşti esenţiale: POSU era dispus să accepte pluralismul şi eventuala, ba chiar probabila înfrângere electorală; statul maghiar nu va mai garanta graniţa cu Austria, care era de fapt graniţa Pactului de la Varşovia, deoarece era prea costisitor şi nu îşi mai găsea justificare. Liderul sovietic nu a făcut nimic pentru a-l descuraja pe interlocutorul său de la acest curs de acţiune şi nici nu a acordat mai mult credit comuniştilor maghiari cu tendinţe mai conservatoare.

5. România: de la consens la o dictatură sfârşită în sânge

La începutul anilor ’60, în politica externă românească s-au înregistrat noutăţi remarcabile, cum ar fi revenirea ambasadorului român la Tirana, plecat după desprinderea

[270] László Csorba, „Le conseguenze del picnic paneuropeo: l’influenza reciproca dei cambiamenti del 1989 in Germania e in Ungheria”, în C’era una volta il Muro, ed. cit., pp. 75–82.

lui Hodja de Moscova, sau vizita lui Gheorghiu-Dej la Belgrad în 1963, care a însemnat o apropiere de Tito şi a prilejuit semnarea unui acord de colaborare pentru construirea unei hidrocentrale pe Dunăre, la Porțile de Fier, un cot pitoresc al fluviului.[271] Între timp, reprezentanțele diplomatice occidentale au trecut de la statutul de legații la cel de ambasade (cea a Italiei în martie 1964): acesta fiind semnul unei noi colaborări, mai strânse, cu statele aparținând taberei antisocialiste, într-o interpretare foarte largă a conceptului de destindere lansat cu un deceniu mai devreme de Kremlin. Acestea se întâmplau chiar în momentul în care epoca lui Hruşciov ajungea la final şi se deschidea cea dominată de noul grup condus de Leonid Brejnev; cele mai însemnate schimbări realizate la Bucureşti aveau în vedere chiar relația regimului cu țara care fusese timp de decenii lidera comunismului: Uniunea Sovietică.

„Dacă nu ai industrie, nu poți vorbi despre socialism". Aşa s-a exprimat Nicolae Ceauşescu în fața unor interlocutori sovietici în februarie 1965, cu puțin timp înainte de a fi ales secretar de partid. Şi a adăugat: „Dacă nu construim economia, dacă nu avem industrie – şi la un nivel avansat –, atunci socialismul va fi de doi bani". În acel interviu, el a sintetizat linia politică a conducerii comuniste aşa cum se prezenta la începutul anilor '60, când Gheorghiu-Dej părea că va fi încă multă vreme la conducere. Conducerea acestuia nu a putut accepta noua politică lansată de CAER la îndemnul lui Hruşciov şi al liderilor polonezi şi cehoslovaci: ea a fost ilustrată prin sintagma „diviziunea internațională a muncii". CAER nu avusese până atunci o viață uşoară, iar relațiile economice din cadrul

[271] Această lucrare importantă a dus însă la dispariția insulei Ada Kaleh („Insula turnului") în apele marelui fluviu; era un teritoriu de dimensiuni deloc neglijabile, cu câteva sute de locuitori de origine turcă.

blocului sovietic erau de fapt reglementate prin acorduri bilaterale; acum se urmărea specializarea producției fiecărui stat în parte, ceea ce însemna neîncurajarea unei transformări accentuate, adică practic industrializarea masivă a anumitor țări, cum ar fi România şi Bulgaria.

Gheorghiu-Dej şi tovarăşii săi nu au permis ca această direcție să fie aprobată şi să devină operațională. Confruntat cu o nouă încercare (planul Valev) de a crea o apropiată colaborare economică între Uniunea Sovietică, Bulgaria şi România, Bucureştiul a reacționat refuzând ca o mare parte a teritoriului românesc să fie sustrasă – mascat – suveranității sale depline. În cele din urmă, a existat o rezoluție celebră a Comitetului Central, la sfârşitul plenarei din 15–22 aprilie 1964, care, în esență, preciza că fiecare partid comunist avea dreptul să decidă, cu deplină autonomie, soarta țării pe care o conducea.[272] Prin urmare, era negată existența unui centru de referință pentru mişcarea comunistă internațională, aşa cum fusese Moscova în anii Cominternului. Poziția Bucureştiului căpăta importanță considerabilă, deoarece între timp începuse marea schismă dintre Moscova şi Beijing, ca să nu mai vorbim despre cea mai mică ce privea Albania. Aşa se face că, pentru câțiva ani, conducerea României s-a aflat în postura de intermediar între cele două mari state comuniste. Nu întâmplător, în 1965, liderii români s-au opus unei reuniuni, chiar şi pregătitoare, în vederea unei conferințe generale a partidelor comuniste: în ciuda faptului că Hruşciov fusese înlăturat de la putere cu câteva luni înainte, ei au cerut insistent să ştie ce părere aveau chinezii despre această inițiativă. De fapt, Moscova nu a mai fost capabilă să restabilească nici o minimă coerență în cadrul

[272] Francesco Guida, Romania, ed. cit., pp. 246–250.

mişcării comuniste internaţionale. Poziţia specială a Bucureştiului a suferit alte evoluţii, numai aparent contradictorii. În timp ce regimul opta pentru o liberalizare cu totul efemeră, insista în toate forurile asupra respectării independenţei partidelor şi statelor, fără a întrerupe însă relaţiile cu Uniunea Sovietică, cu aşa-numitele state-satelit şi nici cu CAER sau cu Pactul de la Varşovia. Între timp însă, au fost cultivate relaţii intense cu ţările Lumii a Treia şi cu Occidentul, faţă de care Ceauşescu şi colaboratorii săi au dobândit un prestigiu considerabil, acesta câştigându-şi chiar şi porecla „de Gaulle român". În vizită la Bucureşti au sosit chiar preşedintele francez (1968), preşedintele american Nixon (1969) şi mulţi alţi lideri occidentali.

Faptul că Bucureştiul nu a întrerupt relaţiile diplomatice cu Israelul după Războiul de Şase Zile din 1967, aşa cum au făcut toate celelalte state din blocul sovietic, a fost un alt gest deosebit al politicii româneşti, datorită căruia a fost dat uitării faptul că a păstrat relaţii excelente şi cu Organizaţia pentru Eliberarea Palestinei (OEP) a lui Arafat. Timp de câţiva ani, în Occident a existat iluzia că Bucureştiul nu numai că impunea Moscovei respect cu privire la propria suveranitate, dar şi că dădea curs transformării liberale a regimului. Cel puţin cea de-a doua speranţă a fost spulberată, iar unii istorici îşi exprimă îndoiala şi cu privire la celălalt subiect. Cu toate acestea, în vara anului 1968, România părea că sfidează cu adevărat colosul sovietic, iar Ceauşescu atingea apogeul popularităţii. Conducerea românească a sprijinit pe deplin Primăvara de la Praga, care era apreciată pentru că dăduse naştere unui experiment naţional, rămânând în acelaşi timp în tabăra socialistă, mai mult decât pentru tendinţele sale foarte reformiste, cu deschidere evidentă spre democraţie. Aceste tendinţe liberale nu au găsit susţinători convinşi în PCR nici măcar

în acei ani de „deschidere”[273].

Când trupele Pactului de la Varşovia au ocupat Cehoslovacia, Ceauşescu s-a adresat mulțimii de la balconul clădirii Comitetului Central din centrul capitalei pentru a condamna categoric invazia. El a adăugat că, dacă cineva de la Moscova crede că ar putea să le-o plătească „disidenților” români cu aceeaşi monedă, forțele armate şi populația ar rezista cu armele, nu pasiv şi paşnic ca cehoslovacii. A fost apogeul opțiunii patriotice şi al sprijinului popular pentru regimul comunist român, dar şi „cea mai dulce, mai scurtă şi mai înşelătoare idilă”[274]. Câteva zile mai târziu, ministrul britanic de externe a vizitat Bucureştiul şi a remarcat francheța lui Maurer şi stilul mai „ritualic” şi mai rezervat al secretarului, dar mai ales a înțeles că liderii de la Bucureşti doreau să nu exagereze provocând Moscova şi că voiau să găsească o cale de a menține bune relații cu sovieticii. De aceea, Maurer a spus că trebuie evitat un vot în Adunarea ONU pe chestiunea cehoslovacă, pentru ca delegatul român să nu fie obligat să voteze diferit de cei din celelalte state comuniste. De altfel, Ceauşescu a mai afirmat că securitatea în Europa trebuia configurată în afara celor două alianțe militare opuse: acestea reprezentau o garanție împotriva statelor care nu constituiau o amenințare, dar nu ajutau împotriva amenințărilor reale.[275]

---

[273] Alberto Basciani, „Riformismo cecoslovacco e indipendentismo romeno”, în Era sbocciata la liberta? A quaranta anni dalla Primavera di Praga (1968–2008), coord. Francesco Guida, Carocci, Roma, 2008, pp. 115–129.

[274] Lavinia Betea (coord.), 21 august 1968. Apoteoza lui Ceauşescu, Polirom, Bucureşti–Iaşi, 2009, p. 64.

[275] Cezar Stanciu, „România după intervenția din Cehoslovacia”, în Magazin istoric, nr. 48, 2014, 11, p. 41.

Siajul acestui succes de imagine, consolidat de reacția prudentă sau absentă a Kremlinului, a durat vreme de mai mulți ani în străinătate, dar poate ceva mai puțin în țară. În vreme ce românul Corneliu Mănescu a fost de două ori preşedinte al Adunării ONU, istoricii sunt de acord că 1971 este un moment de cotitură, întrucât în acel an liderul român a mers în Republica Populară Chineză şi în Coreea de Nord. A fost extrem de impresionat de primirea care i s-a făcut, mai ales în țara condusă de dictatorul Kim Ir-Sen. I s-a părut că avea ceva de învățat din această experiență a comunismului asiatic, întrucât regimul pătrunsese în societate mult mai adânc decât reuşise Partidul Comunist să-l impună în România. Populația i se părea bine înregimentată şi gata să aplice politicile decise de conducerea partidului sau de liderul recunoscut şi idolatrizat.

Din acel moment, în România, cultul personalității, care fusese condamnat după 1953, deşi nu înregistrase manifestări deosebit de frapante, a căpătat treptat un nou avânt, până când a atins forme absolut ridicole în anii ’80. Nu era doar o chestiune formală, căci Ceauşescu a încercat să impună un control direct şi de neclintit atât asupra partidului, cât şi asupra guvernului şi, prin intermediul lor, asupra societății. Pentru a realiza acest lucru, a acordat mult spațiu de manevră apropiaților lui, adică rudelor şi adepților loiali. Majoritatea istoricilor consideră că el a utilizat în mod adecvat instrumentul subtil al rotației personalului politic în poziții-cheie pentru a evita ca unii să îşi creeze propriul „fief” în anumite sectoare ale PCR sau ale administrației. De fapt, o analiză atentă a membrilor executivelor care s-au succedat la Bucureşti înainte de anii ’60, în perioada comunistă şi chiar precomunistă, precum şi în anii care au urmat căderii regimului nu confirmă o aplecare deosebită spre a face înlocuiri repetate. De altfel,

unele personalităţi, cum ar fi premierii Manea Mănescu (1974–1980) şi Constantin Dăscălescu (1982–1989), au păstrat mult timp aceeaşi funcţie.

Un alt loc istoriografic comun, în opinia noastră mai credibil, se referă la strategia adoptată de Ceauşescu pentru a se elibera de protecţia liderilor de partid care îi îngăduiseră să ocupe funcţia de secretar: Gheorghe Apostol (care, de fapt, a încercat să îşi impună propria candidatură, simţindu-se moştenitorul de drept al lui Gheorghiu-Dej), Ion Gheorghe Maurer (creierul noii orientări), Chivu Stoica, Alexandru Drăghici, Emil Bodnăraş. Aşa-numiţii „baroni" ai partidului l-ar fi ales pe Ceauşescu pentru că nu se temeau că acesta ar putea deveni un conducător incontestabil, aşa cum fusese în bună măsură secretarul anterior.[276] În plus, faptul că era de etnie română (unul dintre puţinii, în rândul liderilor de vârf) l-ar fi avantajat, dat fiind caracterul naţional pe care de câţiva ani se hotărâseră să îl impregneze comunismului românesc. Maurer, în speţă, a continuat să conducă guvernul, aşa cum o făcuse încă din 1961.

Potrivit unei anumite abordări, acţiunea noului secretar, menită să se elibereze de sub tutela liderilor mai vechi şi mai importanţi, începuse foarte de timpuriu şi a devenit evidentă începând din 1968, când Foriş şi, mai ales, Pătrăşcanu au fost reabilitaţi. A fost rescrisă o pagină din

---

[276] Cu toate acestea, ar fi greşit să credem că era un om fără greutate şi fără experienţă. E suficient să amintim că în 1955 conducea următoarele secţii ale Comitetului Central: Industrie grea şi transporturi, Secţia agricolă, Secţia administrativă, Secţia de verificare a cadrelor, Direcţia superioară a armatei, Direcţia politică a Ministerului de Interne, Direcţia politică a Ministerului Agriculturii, Uniunea Tineretului Muncitor. Nicoleta Ionescu-Gură, Nomenclatura Comitetului central al partidului muncitoresc român, Humanitas, Bucureşti, 2006, p. 330.

istoria recentă a partidului, utilă scopurilor lui Ceauşescu, întrucât imaginea predecesorului său şi a celor care colaboraseră cu el a fost slăbită, fiind anihilaţi politic şi unii concurenţi periculoşi, precum Drăghici (de-a dreptul exclus din partid). Congresul al X-lea al PCR (august 1969) a desăvârşit lucrarea prin lichidarea vechii gărzi: Apostol şi Stoica nu au fost realeşi în Comitetul Central şi, prin urmare, au fost excluşi şi din Prezidiu (fostul Birou Politic). După epurări şi la începutul anilor ’60, cei doi, alături de Drăghici şi Gheorghiu-Dej, se constituiseră, după câte se pare, într-un nucleu de putere faţă de care ceilalţi lideri se aflau într-o poziţie secundară (cu tânărul Ceauşescu la un pas în urmă).[277] Nu a fost o coincidenţă faptul că înlocuirea lui Maurer din fruntea executivului în 1974 şi marginalizarea sa politică (nu a fost reales în Comitetul Central la cel de-al XI-lea Congres din acelaşi an) s-au suprapus cu noua perioadă a ceauşismului, care a început în prima parte a anilor ’70. Până la mijlocul acelui deceniu, partidul fusese controlat de secretar şi de oamenii săi, iar impresia de noutate şi autonomie pe care o dobândise pe finalul deceniului anterior se atenua treptat. Indiferent dacă Occidentul mai credea sau nu că România era diferită de celelalte ţări comuniste, convingerea aceasta avea o utilitate şi pentru că diplomaţia română dovedise în mai multe rânduri că putea intermedia discuţii cu interlocutori dificili, cum ar fi Iranul lui Khomeini.

Din 1965, republica primise denumirea de socialistă (nu mai era populară), odată cu intrarea în vigoare a unei noi constituţii: nu era o simplă modificare stilistică, deoarece

---

[277] Cf. Dinko A. Tomasic, „The Rumanian Communist Leadership”, în Slavic Review, XX, 3, octombrie 1961, pp. 482–484; Michael Shafir, Romania: Politics, Economy and Society – Political Stagnation and Simulated Change, L. Rienner, Boulder (Co), 1985, p. 39.

utilizarea adjectivelor avea mare însemnătate. Dacă România era „socialistă” însemna că dictatura proletariatului se instaurase, iar dacă partidul, în ceea ce îl priveşte, revenea la denumirea de comunist – din nou din 1965 – însemna că se afla foarte departe pe drumul revoluției, aşteptând să conducă poporul spre înfăptuirea comunismului. Aparent, experiența românească era pe picior de egalitate cu cea sovietică, care începuse cu câteva decenii mai devreme: comunismul era la orizont, dar, aşa cum spuneau sovieticii, „orizontul este acea linie care, cu cât te apropii de ea, cu atât se îndepărtează mai mult”. În anii următori, neînregistrând succese decisive, grupul de conducere ceauşist a ales o nouă formulă, ce avea să fie repetată la nesfârşit ca un slogan: „socialismul multilateral dezvoltat”. De fapt, în 1965, ziarul ideologic al partidului, *Era socialistă* (anterior *Lupta de clasă*: şi aici avusese loc o modificare semnificativă a numelui), recunoştea fără echivoc că România era încă doar pe jumătate industrializată, sectorul agricol având încă o pondere importantă în cadrul economiei.[278] În ceea ce priveşte puterea personală a lui Ceauşescu, trebuie amintit că articolul 13 din statutul aprobat în 1965 interzicea cumularea funcției de secretar general (care a înlocuit-o pe cea de prim-secretar) cu altele; cu toate acestea, în 1967 i s-a permis să îl înlocuiască pe Chivu Stoica în funcția de preşedinte al Consiliului de Stat. Ulterior, dacă cel de-al X-lea congres l-a confirmat ca lider al PCR, cel de-al XI-lea a reconfirmat alegerea lui chiar din timpul Congresului (şi nu în cadrul Comitetului Central, aşa cum era tradiția); în plus, în 1974 a fost ales şi preşedinte al

[278] Francesco Guida, „Il fenomeno ceauşista, ideologia e politica”, în La crisi dell’impero sovietico e la dissoluzione del sistema del socialismo reale, coord. Santi Fedele e Pasquale Fornaro, Rubbettino, Soveria Mannelli, 2000, pp. 122–123.

republicii şi, în consecinţă, şef al forţelor armate.

Pe plan economic, în acei ani au avut loc schimbări semnificative, dar în limitele impuse de conducerea comunistă. În 1971, Bucureştiul a aderat la *General Agreement of Tariffs and Trade* (GATT), iar în 1972, la Banca Mondială şi la Fondul Monetar Internaţional. În 1973, România a primit din partea Pieţei Comune Europene tratament privilegiat în ceea ce priveşte comerţul. În 1974 Statele Unite au acordat României statutul naţiunii celei mai favorizate în domeniul comerţului. Au urmat împrumuturi substanţiale pentru a da un nou avânt economiei româneşti şi, în intenţiile occidentalilor, pentru a o transforma treptat: acest lucru nu s-a întâmplat, sau doar într-o mică măsură; în schimb, datoria externă a crescut în perioada 1971–1983 de la 1, 2 la 10 miliarde de dolari. Această injecţie importantă de capital nu a avut efectele preconizate nici de liderii români, nici de investitori şi nici de politicienii occidentali. Înfiinţarea, în 1968, a Băncii Române de Comerţ Exterior nu a făcut decât să confirme faptul că noutăţile se refereau, în esenţă, la schimburile comerciale, în timp ce constituirea unor societăţi mixte era limitată de regula care impunea controlul acestora de către statul român, cu cel puţin 51% din acţionariat. Acest lucru s-a întâmplat şi în domeniul auto, unde s-a înregistrat o colaborare importantă a întreprinderii româneşti Dacia cu francezii de la Renault.

O expresie care a avut succes în România în ultima parte a epocii ceauşiste: „mămăliga nu explodează” pare să se plaseze între manifestarea întârziată a sprijinului şi acceptarea pasivă a regimului şi mai ales a politicii sale economice. Totuşi, au existat câteva manifestări intense de protest în rândul elitei muncitoreşti, anume în rândul minerilor din Valea Jiului, o clasă pentru care regimul nutrea o oarecare consideraţie. Aceştia au mers atât de

departe încât au folosit tactici de forță cu trimișii guvernului, astfel încât Ceauşescu însuşi a trebuit să promită că va plasa acea categorie la cel mai înalt nivel salarial din țară, ceea ce a şi făcut. Instigatorii grevei au fost repede identificați şi pedepsiți, pentru a dovedi că regimul nu poate fi forțat să ia decizii în urma unui protest popular. De interes mai amplu a fost reforma sistemului de pensii, deoarece acesta includea, în sfârşit, şi țăranii care nu erau înscrişi în cooperative.

Între timp, muncitorii dintr-un sindicat socialist au fost scutiți de datorii fiscale, deoarece structura în cadrul căreia lucrau îşi asuma întreaga răspundere pentru ei. De fapt, scutirea de impozite nu era o problemă crucială pentru un muncitor român, deoarece, ca în alte țări comuniste, salariile erau calculate independent de alte componente ale costului forței de muncă: pentru o viață fără pretenții, ele erau suficiente, mai dificil era să ai la dispoziție bunurile dorite. Cetățeanul mediu nu aspira să aibă în proprietate locuința sa, care era de obicei modestă, dar garantată cu o mică parte din salariu. Prezenta mai mult interes extinderea sistemului de sănătate, calitatea acestuia lăsând uneori de dorit. În domeniul sănătății, s-a optat, contrar tendinței din trecut şi din celelalte state comuniste, pentru nişte limitări legislative drastice. Populația României era subdimensionată în raport cu teritoriul, iar anul 1955, care marcase *boom*-ul natalității, era de mult apus. O femeie nu putea avorta decât după ce dădea naştere unui număr de trei copii. Astfel a reapărut flagelul avortului clandestin, aşa cum este descris în filmul *4 luni, 3 săptămâni şi 2 zile* al regizorului Cristian Mungiu, premiat cu Palme d'Or la Cannes în 2007: de altfel, societatea românească a stimulat răspândirea acestei practici în aceeaşi măsură în care au făcut-o societățile occidentale. Totuşi, noua lege nu a reuşit să inverseze tendința demografică, iar astăzi populația este doar cu puțin

mai numeroasă decât jumătate din cele 40 de milioane de oameni preconizate de Ceauşescu pentru anul 2000.

Ritmul de creştere economică, în special în sectorul industrial, s-a menţinut ridicat până la sfârşitul anilor ’70, deoarece baza de la care se pornise era scăzută; totuşi, productivitatea muncii nu era mare (mult mai mică decât în Polonia şi Cehoslovacia), la fel şi calitatea produselor, în vreme ce echipamentele şi infrastructura aveau un nivel tehnologic mediocru. La câţiva ani de la încheierea colectivizării terenurilor, sistemul agricol de producţie nu era deloc mulţumitor, cu toate că în acest sector lucra 42% din forţa de muncă, iar legislaţia încerca să ofere stimulente celor care produceau mai mult decât era planificat. În deceniul următor s-a înregistrat o scădere a indicilor economici şi o înrăutăţire a condiţiilor de viaţă ale populaţiei. Noile măsuri din sectorul economiei s-au dovedit a fi contraproductive. Lipsa petrolului (erau de mult apuse vremurile în care România exporta petrol) a dus la importul de ţiţei pentru a investi în industria prelucrătoare, adică în rafinării, cum ar fi cea nouă de la Midia Năvodari, de pe litoralul Mării Negre. Pentru o lungă perioadă de timp s-a importat ţiţei iranian la preţuri scăzute, atât în timpul regimului Reza Pahlavi, cât şi în timpul regimului lui Khomeini, dar evenimente precum războiul dintre Iran şi Irak nu au permis continuarea eficientă a acestei politici. În decembrie 1989, când demonstraţiile populare de la Timişoara arătaseră deja că regimul era pe cale de dispariţie, Ceauşescu s-a dus în Iran pentru a relansa cooperarea economică esenţială.

De-a lungul anilor, sprijinul partidului scădea, în ciuda faptului că număra 3 milioane de membri (mult peste 15% din populaţie) şi că nomenclatura era destul de numeroasă, cuprinzând clasa politică, cadrele şi directorii din sectorul economic, intelectualii reuniţi în organizaţii oficiale precum

Uniunea Scriitorilor, cadrele militare etc. Unele studii au evidenţiat că „Nomenclatura nu era elita politică a regimului comunist, ci un mecanism prin care partidul conducea şi controla statul şi societatea”[279].

Programul de restructurare a spațiului rural lansat în anii ’80 a provocat reacții energice, în limitele permise într-o țară controlată de Securitate. Acesta preconiza unirea satelor în unități de dimensiuni mai mari, măsură ce ar fi trebuit să contribuie la raționalizarea serviciilor, dar care perturba obiceiurile populației şi echilibrul componentelor etnice din câteva regiuni, mai cu seamă din Transilvania. Maghiarii au considerat că guvernul dorea să „îngroape” această minoritate amestecând-o cu majoritatea românească, iar rezistența a fost întru totul firească. Aceasta a afectat în cele din urmă şi politica şi opinia publică (din ce în ce mai liberă) din Ungaria vecină. În zadar liderii politici ai celor două state au încercat să reafirme acordul, câteva mii de maghiari din Transilvania au preferat să emigreze legal sau ilegal, în timp ce la Budapesta au avut loc – lucru cu totul nou – demonstrații în fața ambasadei României. Această controversă a fost relatată în ziarele din întreaga lume şi a dus la izolarea accentuată a României pe plan internațional.

Anul 1977 a fost marcat de un cutremur cu consecințe foarte grave, urmat de un efort de reconstrucție insuficient. Parțial, acesta a fost utilizat pentru a justifica un program ambițios de planificare urbană, ce respecta prea puțin trecutul cultural. Mai ales proiectul megaloman din capitală nu a fost deloc bine primit: în centrul acesteia, nu departe de râul Dâmbovița, urma să fie construită Casa Poporului, o clădire uriaşă – a doua după Pentagonul american – care

---

279 Nicoleta Ionescu-Gură, Nomenclatura Comitetului central al partidului muncitoresc român, ed. cit., p. 139.

avea să găzduiască instituțiile regimului. Pentru a o plasa într-o zonă potrivită s-a efectuat o restructurare urbană de amploare, fiind sacrificate case, biserici (mănăstirea Văcăreşti) şi sinagogi; în acest loc a fost construită şi o nouă arteră importantă, bulevardul Victoria Socialismului. Totuşi, specialiştii au realizat şi câteva lucrări remarcabile: au transportat, fără daune (conform surselor oficiale), cinci biserici şi sediul Sfântului Sinod. Polemicile au izbucnit mai ales în străinătate. A fost, fără îndoială, o „operă măreață" care putea stimula numeroase activități economice, dar să investeşti în aceasta o mare parte din resursele financiare ale unei țări secătuite era fără doar şi poate irațional. Comparația cu piramidele venea de la sine, doar că în acest caz „faraonul" român nu a avut timp să vadă terminat palatul, iar cei care l-au vizitat înainte ca noile guverne să găsească mijloacele de a-l finaliza (astăzi găzduieşte parlamentul) şi-au dat seama de natura proiectului, supravegheat îndeaproape de Ceauşescu şi de soția sa, de exemplu văzând o sală de audiențe cât un teren de fotbal.

Regimul ajuns la maturitate continua să permită funcționarea cultelor religioase în baza Constituției din 1965 şi a Legii cultelor din 1948; le-a controlat însă îndeaproape, parțial finanțându-le activitatea (seminarii, facultăți de teologie, lăcaşuri de cult). Paisprezece organizații religioase erau aprobate de stat, toate cu statute proprii, cu excepția Bisericii Catolice (1.300.000 de credincioşi, majoritatea maghiari). Biserica Ortodoxă Română, având peste 15 milioane de adepți, a fost cea mai aliniată. Credincioşii bisericii calviniste erau, de asemenea, maghiari; alte biserici protestante erau mai puțin importante, dar în 1989 scânteia revoltei a venit de la una dintre ele, Biserica Evanghelică Luterană. Participarea populară la slujbe dovedea că acțiunile în favoarea ateismului şi împotriva credințelor religioase nu avuseseră prea mult succes, iar guvernul

recunoştea că şi cultura religioasă făcea parte din tradiţiile naţionale. De altfel, cultura religioasă era legată şi de chestiunea naţională, fapt dovedit de polemicile aprinse dintre cler şi credincioşi. Regimul nu-i tolera însă pe membrii clerului şi pe cei din lumea religioasă care îndrăzneau să se plaseze pe poziţii adverse; acesta a fost cazul preotului ortodox Gheorghe Calciu-Dumitreasa, care a fost închis mulţi ani, atât în timpul secretariatului lui Gheorghiu-Dej, cât şi începând cu 1979, până când a fost expulzat în 1985 şi s-a stabilit în Statele Unite.

Între timp, la sfârşitul anilor ’80, populaţia s-a obişnuit să folosească cartelele alimentare, aşa cum se întâmplase în perioada postbelică până în 1954, să nu mai găsească în magazine multe produse, chiar şi alimentare (vinul de producţie internă era cumpărat cu valută), şi să reducă drastic consumul de carne şi alte alimente, conform unor standarde indicate de un medic apropiat Conducătorului. Regimul dorea să aducă la zero datoria externă, iar la mijlocul anului 1989 a anunţat că va atinge acest obiectiv. Era însă o opţiune ce presupunea sacrificii enorme pentru populaţie şi nu a contribuit nici la îmbunătăţirea situaţiei economice şi nici la încurajarea investiţiilor străine, care au fost slabe chiar şi în primii ani după sfârşitul comunismului. Tendinţa către autarhie absolută nu a atras, firește, sprijinul populaţiei, dar mesajul „naţional” de care era legată a exercitat o oarecare putere de atracţie chiar şi după căderea regimului.

Manifestările zgomotoase de nemulţumire şi disidenţă faţă de regim au fost rare, dar nu au lipsit cu desăvârşire. La 15 noiembrie 1987 a avut loc o demonstraţie de stradă la Braşov, organizată de un sindicat independent pe care unii muncitori avuseseră curajul să îl înfiinţeze. Reacţia miliţiei a

fost inevitabilă, existând numeroase arestări.[280] După părerea lui Lucian Boia[281], poate nu nefondată, deşi contrară majorității, „românii l-au avut pe Ceauşescu pentru că l-au meritat”. Regimul comunist reuşise să împletească în el o parte din tarele populației, stimulase sentimentul național, reuşise să educe generații întregi care erau aproape *tabula rasa* din cauza întârzierilor acumulate în materie de modernizare şi educație în deceniile de dinaintea preluării puterii de către PCR. Votul exprimat la primele alegeri generale din epoca postcomunistă, în 1990, a fost, în opinia acestui istoric, dovada că majoritatea românilor nu se opuneau regimului comunist, ci variantei sale ineficiente şi involuntar aducătoare de sărăcie.

Mass-media din întreaga lume au transmis în direct sfârşitul regimului ceauşist. În 1989 au existat semnale clare ale unei posibile schimbări. Era evident conflictul cu Moscova: Ceauşescu nu a vrut să urmeze calea reformelor lui Gorbaciov, deoarece susținea că acestea fuseseră deja parțial implementate în România şi că ar fi dus la sfârşitul regimurilor aşa-zisului socialism real. Înregistrările confruntărilor personale dintre conducătorul sovietic şi cel român sunt lămuritoare în această privință.[282] Prilejuită de aceste divergențe şi în contextul transformărilor care aveau loc în fiecare țară comunistă în parte, în interiorul partidului s-a format treptat o opoziție, care însă nu a găsit modalitatea de a se exprima şi printr-o acțiune clară,

---

[280] Stejărel Olaru, Marius Oprea, Ziua care nu se uită. 15 noiembre 1987, Braşov, Polirom, Iaşi, 2002.

[281] De ce este Romania altfel?, ed. cit., p. 103.

[282] Cezar Stanciu, Războiul nervilor. Dispute Ceauşescu–Brejnev 1965–1971, Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2011.

politică, cu excepția protestelor unor militanți în vârstă, care au redactat în cele din urmă o scrisoare deschisă cu șase semnături, printre care și cea prestigioasă a lui Maurer.[283] Acestea erau semne îngrijorătoare, la fel și izolarea internațională în care România, cândva dragă Occidentului, se afunda. Au contribuit și conflictul cu Ungaria în privința minorității din Transilvania, decizia de a rambursa integral datoria externă, cu prețul unor sacrificii zilnice enorme pentru populație, și refuzul de a lua act de noul vânt care bătea în țările cu regimuri asemănătoare. Închiderea regimului a fost pecetluită de cel de-al XIV-lea Congres al P.C.R. din noiembrie, care avea să fie și ultimul: acesta nu a adus nici o schimbare a direcției politice privind cutumele, confirmând poziția conducătorului și a anturajului său format mai ales din rude.

La 16 decembrie au izbucnit revolte grave în importantul oraș Timișoara, provocate de refuzul unui pastor evanghelic, László Tőkés[284], de a accepta transferul decretat de autoritatea episcopală pentru activități împotriva regimului. Credincioșii maghiari, dar și cetățenii de naționalitate majoritară și de alte confesiuni religioase s-au ridicat împotriva miliției. Gestul a fost urmat de incidente care au făcut multe victime, deși numărul celor uciși a fost apoi exagerat, intenționat sau din superficialitate. A fost necesară și intervenția forțelor militare. Părându-i-se că situația putea fi ținută sub control, Ceaușescu s-a deplasat

---

283 Textul (și alte informații interesante) în Ion Jianu, Gheorghe Apostol și scrisoarea celor șase, Curtea Veche, București, 2008. Unul dintre semnatari, Constantin Pîrvulescu, unul dintre fondatorii PCR, îndrăznise să respingă candidatura lui Ceaușescu la funcția de secretar de partid încă din timpul congresului din 1979.

284 Ales ulterior deputat în Parlamentul European.

într-o vizită oficială în Iran, încredințând țara soției sale și premierului Manea Mănescu. Întors în țară, dictatorul s-a gândit să convoace în capitală o demonstrație de susținere a regimului, pe 22, demonstrație care s-a transformat într-un protest răsunător, Ceaușescu fiind nevoit să își întrerupă discursul și să fugă din clădirea Comitetului Central – din care vorbea – cu un elicopter. Probabil că a fost o capcană. În aceeași seară era deja sub supraveghere militară într-o cazarmă din apropiere de Târgoviște: trei zile mai târziu a fost împușcat împreună cu soția sa, în urma unui proces cu un nivel redus de legalitate, în fața unui tribunal care ar putea fi definit drept revoluționar.

Fusese astfel eliminat omul care ar fi putut ilustra mai mult decât oricine altcineva greșelile (mai degrabă decât meritele) regimului, atribuind și fiecărei personalități acțiunile de care se făcea responsabilă. Terenul era acum deschis atât membrilor PCR gata să își scoată propriul partid în afara legii pentru a-i moșteni puterea, cât și celor care credeau că vidul politic creat trebuia umplut, eventual prin restaurarea democrației depline.[285]

6. Bulgaria: drumul nesigur spre democrație

De-a lungul anilor, ideologia aflată la putere în Bulgaria a căpătat o pronunțată tentă națională, nerenunțându-se, desigur, la principiile marxism-leninismului, reafirmate în

[285] Francesco Guida, Romania, ed. cit., pp. 281–286. Literatura istorică și memorialistică referitoare la acele evenimente este, desigur, foarte amplă. Menționez numai Peter Siani-Davies, Revoluția română din decembrie 1989, Humanitas, București, 2006 (trad. engl.: The Romanian revolution of december 1989, Cornell University Press, Ithaca, 2007).

constituția intrată în vigoare în 1971. Loialitatea față de Uniunea Sovietică (mână în mână cu rusofilia atât de răspândită) a rămas neschimbată în decursul lungilor ani de guvernare a lui Brejnev şi a fost răsplătită cu un sprijin considerabil care, în combinație cu politica economică, a garantat populației un nivel de trai nu neapărat ridicat, dar suficient de liniştit, mai ales în ceea ce priveşte alimentația. Dependența de comerțul cu Uniunea Sovietică era evidentă, în special în sectorul energetic. Industrializarea a continuat (o emblemă în acest sens a fost combinatul metalurgic de la Kremikovci) şi a fost construită o centrală nucleară (Kozlodui), dar aceasta nu a dat un randament deosebit şi chiar a contribuit la poluarea gravă a mediului. Un fenomen special a fost importul de forță de muncă, urmare a stagnării demografice, alături de angajarea mai multor specialişti bulgari în țările în curs de dezvoltare.

Politica externă a Sofiei nu se limita la relațiile dificile cu Iugoslavia. În spiritul conviețuirii paşnice promovate de Hruşciov, s-au îmbunătățit relațiile cu Grecia, cu care s-a ajuns la un compromis privind despăgubirile de război, iar în 1964 au fost încheiate acorduri comerciale şi culturale; această tendință s-a consolidat, iar în anii '80 Sofia şi Atena au semnat un tratat de ajutor reciproc împotriva turcilor. De fapt, tensiunile dintre Grecia şi Turcia au fost foarte accentuate, mai ales după criza cipriotă din 1974, în vreme ce guvernele bulgare (în afară de faptul că au condamnat intervenția turcă din Cipru şi că au pledat pentru independența acestuia) au avut relații schimbătoare cu turcii, în special din cauza minorității turceşti încă numeroase din Bulgaria. Această cifră scăzuse cu 10% în urma unui acord încheiat în 1968: 130.000 de persoane au emigrat voluntar în decurs de un deceniu. Creşterea demografică din cadrul minorității în comparație cu majoritatea slavă a anulat efectele acelui acord.

În 1984, în conformitate cu noua orientare național-comunistă, guvernanții bulgari au optat pentru o decizie foarte periculoasă, în special pentru imaginea țării în străinătate, şi anume deznaționalizarea prin impunerea de noi nume în registrul populației: Simeon în loc de Soliman, de exemplu. De asemenea, circumcizia şi ritualurile de înmormântare musulmane au fost interzise. Această politică s-a bazat pe ideea că musulmanii din Bulgaria (pomacii) erau slavi turcizați care trebuiau obligați să revină la identitatea lor bulgară. În realitate, minoritatea nu era formată doar din etnici turci, dar acest lucru nu justifica bulgarizarea ei. În ciuda unei întâlniri din 1978, la Varna, a liderilor politici (Jivkov şi premierul turc Bülent Ecevit), în anii '80, din cauza politicii de bulgarizare relațiile dintre cele două state au atins punctul cel mai scăzut. Ankara (unde între timp armata ajunsese la putere) nu o putea accepta; şi mai grav, minoritatea în cauză nu a rămas pasivă, ci a reacționat. Pe de o parte au avut loc atentate teroriste ce ținteau trenurile, soldate cu câteva zeci de morți, pe de altă parte în vara lui 1989 un număr uriaş de persoane (probabil 300.000) au cerut şi au obținut permisiunea de a emigra, parțial pe baza unui nou acord separat cu Ankara, ceea ce a provocat daune considerabile economiei Bulgariei, în care această populație jucase un rol deloc neglijabil. În timp ce economia a avut de suferit din cauza acestor evenimente în sectoare cruciale precum agricultura, tutunul şi creşterea animalelor, condamnarea internațională a politicii bulgare a fost unanimă. În 1989 a luat naştere în sfârşit partidul minorității turce, Mişcarea pentru Drepturi şi Libertăți (DPS), condus de Ahmed Dogan.

De altfel, presa critica Bulgaria şi din cauza unui alt eveniment dramatic, atentatul la viața papei Ioan Paul II din 1981. Deşi autorul atentatului, turcul Mehmet Ali Ağca, a fost prins în momentul atacului, ancheta care a urmat a

încercat să identifice instigatorii şi complicii, urmând aşa-zisa pistă bulgară, a cărei credibilitate este încă dezbătută: cert e că inculpaților bulgari judecați în Italia li s-a permis să se întoarcă în țară, la fel şi unui cuplu de italieni arestați în Bulgaria sub acuzația de spionaj. În prezent, opinia predominantă este că atacul a fost conceput la Moscova şi că a fost organizat atât în Germania de Est, cât şi în Bulgaria, cu ajutorul unor oameni din grupul extremist turc Lupii Gri, cum ar fi Ağca. Uciderea la Londra a unui disident emigrant, Gheorghi Markov, a făcut senzație: mai ales metoda utilizată a fost surprinzătoare: a fost otrăvit printr-o înțepătură cu vârful unei umbrele.[286] Numai după câțiva ani de la aceste evenimente a apărut o ştire (încă dezbătută) despre o tentativă de a-l asasina pe secretarul Partidului Comunist Italian, Enrico Berlinguer, aflat în vizită la Sofia în 1973. În acest caz, a fost folosit un fals accident de maşină, iar scopul era de a da o lovitură grea eurocomunismului, care la acea vreme era susținut de cele mai importante partide comuniste occidentale, în special de partidul italian, în dezacord clar cu Moscova şi sateliții săi.[287]

În vreme ce societatea bulgară şi statul bulgar încă nu îşi reveniseră după aceste grele traume economice, sociale şi mediatice, la orizont a apărut „ciclonul Gorbaciov". Jivkov, oricât de maleabil ar fi fost, nu era omul potrivit să conducă o nouă transformare majoră a regimului. În zadar a încercat

---

[286] Un italian cu paşaport danez, Francesco Gullino, a fost probabil autorul crimei mandatate de serviciile secrete bulgare (Državna Sigurnost) – vezi Corriere della Sera din 6 iunie 2005 şi The Telegraph, 23 ianuarie 2015. Un atentat similar a eşuat la Paris împotriva disidentului Vladimir Kostov.

[287] Giovanni Fasanella, Corrado Incerti, Sofia 1973: Berlinguer deve morire, Fazi, Roma, 2005.

să pregătească un moştenitor: fiul său nu deţinea calităţile politice necesare pentru a-şi înlocui tatăl, calităţi pe care le avea, în schimb, fiica sa, Ludmila, care s-a aflat în fruntea activităţilor culturale din Bulgaria. Din păcate, a murit la vârsta de numai 39 de ani, în 1983. Secretarul, care fusese capabil să jongleze şi să câştige încrederea atât a lui Hruşciov, cât şi a lui Brejnev, nu s-a pliat la timp pe noua orientare reformistă de la Moscova. Era inevitabil să se formeze un curent gorbaciovist în cadrul grupului de conducere, hotărât să salveze ceea ce mai putea fi salvat şi să nu renunţe la toată puterea cu preţul de a mina chiar bazele regimului.

De fapt, societatea se pusese în mişcare, urmând exemplul celor întâmplate în alte ţări comuniste. La început s-au constituit mişcări care urmăreau să rezolve probleme specifice, evidente pentru toată lumea, cum ar fi cele legate de mediu. La 8 martie 1988, la Ruse, oraş dunărean puternic poluat de activităţile industriale din Giurgiu, un centru aflat pe malul românesc al marelui fluviu, a fost înfiinţat un Comitet pentru apărarea oraşului, care acuza guvernul de la Sofia că nu face nimic pentru a proteja teritoriul şi sănătatea populaţiei: această organizaţie, prima creată fără acordul partidului, a fost semnul unei redeşteptări, până atunci clandestine, a societăţii civile. În ciuda persecuţiilor şi a intimidărilor, odată declanşat, fenomenul a luat amploare, formându-se alte grupuri, inspirate tot din principiile ecologice. *Ekoglasnost*, cel mai puternic şi cel mai cunoscut, părea să capete conotaţii politice asemenea partidelor „verzi” din diverse ţări europene. Aceasta a fost şi situaţia „Clubului pentru susţinerea Perestroikăi şi a Glasnostului”, condus de filozoful Jeliu Jelev, care, cu ani în urmă, avusese deja curajul de a adopta poziţii heterodoxe şi fusese exclus din partid în 1965. A luat naştere sindicatul liber *Podkrepa*

(Sprijin sau Solidaritate), condus de Konstantin Trencev şi inspirat de cunoscutul exemplu polonez al Solidarității, într-o țară în care, în timpul aşa-numitului experiment chinezesc, chiar şi sindicatele oficiale fuseseră epurate.

Într-o țară în care Biserica Ortodoxă era în mod tradițional aliată cu puterea politică era firesc să se formeze un comitet pentru apărarea drepturilor omului şi unul pentru drepturile religioase (condus de ieromonahul Christofor Sabev). Pe fondul climatului gorbaciovist, la nivelul societății revoluția paşnică era în plină desfăşurare, deşi „rolul opoziției politice, care a luat naştere abia spre sfârşitul regimului, nu trebuie supraestimat”[288]. Alăturarea tuturor acestor mişcări de opoziție în Uniunea Forțelor Democratice (SDS), la 7 decembrie 1989, a pecetluit sfârşitul regimului, după ce guvernele comuniste din alte state ridicaseră deja steagul alb. În anii tranziției postcomuniste, pentru câțiva ani SDS a rămas o forță politică de primă însemnătate, reuşind să ajungă la putere, dar nu şi să o mențină pentru mult timp, din cauză că era o federație de partide şi mişcări, nelegată de o singură ideologie şi nici condusă de un singur grup.

Principalii membri ai PCB au decis să îl înlăture pe Jivkov de la putere. Bătrânul lider a prezentat Comitetului Central un raport (9–10 noiembrie 1989) în care, în esență, accepta tezele lui Gorbaciov şi recunoştea necesitatea începerii urgente a unor reforme radicale. Plenara s-a încheiat sub semnul schimbării, Jivkov şi alți fruntaşi au fost convinşi să se retragă (unii au fost chiar expulzați sau acuzați), lăsând locul celor care credeau că pot reînnoi cu adevărat partidul, mergând chiar mai departe decât ajunsese Gorbaciov în Uniunea Sovietică. Nici unii, nici ceilalți nu se gândeau că

---

[288] Armando Pitassio, Storia della Bulgaria contemporanea, ed. cit., p. 166.

ar trebui să renunțe complet la conducerea statului, dar situația din stradă şi din țară a devenit rapid atât de tensionată, încât noii deținători ai puterii au permis alegeri libere, anularea politicii de bulgarizare şi depăşirea economiei de tip socialist. O troică părea să preia frâiele: ministrul apărării, Dobri Djurov, şeful guvernului, Andrei Lukanov, şi ministrul de externe, Petăr Mladenov, care a preluat secretariatul partidului şi preşedinția Consiliului de Stat. La scurt timp după aceea, Mladenov i-a predat secretariatul lui Alexandăr Lilov, care fusese înlăturat din Biroul Politic al vechiului PC în 1983, iar în vara anului 1990 a părăsit şi preşedinția republicii. Bulgaria, chiar şi în alegerea liniei reformiste, fusese în general fidelă Moscovei, deşi existau unele particularități naționale. Ca în Uniunea Sovietică, reformismul a dus la sfârşitul regimului şi la o tranziție lungă şi dificilă către noi echilibre şi noi modele.

7. Iugoslavia pe drumul spre destrămare

Ca urmare a direcției în care se îndrepta politica economică adoptată, Iugoslavia a cunoscut realități precum inflația şi şomajul, care erau necunoscute, ascunse sau disimulate în celelalte țări socialiste. Comună cu statele din blocul sovietic a fost majorarea datoriei externe: criza din 1973, legată de creşterea enormă a prețului petrolului, a fost resimțită în mod special într-o țară care se aflase până atunci în circuitul economic internațional fără nici un „colac de salvare" deosebit.

În ciuda condamnării explicite a invaziei din Cehoslovacia, relațiile cu URSS au luat o turnură pozitivă: Brejnev a vizitat Belgradul în 1971 şi în 1976, iar Tito a vizitat Moscova în 1972. Cu puțin timp înainte de moartea lui Tito, Belgradul a condamnat din nou, cu asprime,

invazia Armatei Roşii în Afganistan, din decembrie 1979: dacă Moscova folosea forța în Asia, poate că se putea gândi să o folosească şi în Europa. După moartea lui Mao Zedong şi a lui Ciu En-lai în 1976, reluarea relațiilor cordiale cu Republica Populară Chineză, care fusese pregătită încă de la sfârşitul anilor ’60, a fost o noutate absolută. Belgradul a privit cu simpatie tendințele reformiste formulate de Hua Guofeng şi, mai ales, de Deng Xiaoping: Tito a mers la Beijing în 1977, iar Hua Guofeng a vizitat Belgradul în 1978. Belgradul se adapta la noua fază a politicii internaționale, caracterizată de trei poli de putere: se baza pe interese comerciale, dar şi pe dorința de a echilibra balanța în relație cu cealaltă putere comunistă. Totuşi, acest lucru nu a însemnat că noua direcție adoptată de China avea caracteristici similare cu cea din Iugoslavia. În sfârşit, Belgradul a privit cu interes şi aşa-numitul eurocomunism al lui Berlinguer şi Santiago Carrillo.

În 1979 a murit Kardelj, un important colaborator al lui Tito mai ales în ceea ce priveşte formularea unor perspective care să reformeze sistemul politic, social şi economic. În 1980 a murit Tito însuşi: lua sfârşit o epocă, fapt înțeles imediat şi cu claritate de toată lumea. Deşi perspectiva dramatică a unei crize imediate în cadrul federației şi a unei intervenții externe nu s-a adeverit, s-au pus bazele pentru destrămarea Iugoslaviei 12 ani mai târziu. Pentru ca cocteilul să devină cu adevărat exploziv a lipsit un element decisiv: revenirea la pluralismul politic, care a apărut doar în climatul instaurat în urma evenimentelor din blocul sovietic în 1989 şi în Uniunea Sovietică însăşi, în 1991.

Practic, unul dintre factorii care garantau coeziunea Iugoslaviei, anume cultul rezistenței, s-a estompat, al doilea (carisma liderului) nu mai exista, iar al treilea (sistemul partidului unic) s-a încheiat abia la câțiva ani după acel fatidic 1980. Între timp, nu a existat nici un succesor al lui

Tito, deoarece, aşa cum prevedea constituţia, a fost instituită o preşedinţie colegială formată din opt reprezentanţi ai celor şase republici şi două regiuni autonome. Fiecare dintre aceştia, pe rând, urma să fie preşedinte al colegiului pentru o perioadă de şase luni. Această formulă părea să garanteze influenţa politică a sârbilor, care puteau conta pe reprezentanţii din Macedonia, Muntenegru, Kosovo şi Voivodina şi, poate, din Bosnia-Herţegovina. Nu era însă menită să garanteze stabilitatea conducerii, ci transforma acţiunea guvernamentală într-o negociere continuă între părţi ce nu erau despărţite de opinii ideologice diferite, ci de alte interese naţionale şi economice.

În ultimul său deceniu de existenţă, Iugoslavia prezenta încă interes pentru diferite părţi ale lumii datorită socialismului gestionat autonom pe care îl crease; acesta a început cu evenimentele deosebit de dramatice din Kosovo, care au făcut numeroase victime, situaţia fiind cu greu readusă sub control, fapt care a dovedit că, odată cu moartea lui Tito, problemele ivite în deceniile anterioare nu fuseseră deloc depăşite. În celelalte republici nu au existat episoade atât de violente, dar coexistenţa dificilă a unor realităţi economice şi sociale neomogene a rămas pe ordinea de zi. Guvernul federal condus de Milka Planinc a trebuit să depună eforturi pentru a ascunde cât mai mult posibil aceste tensiuni, mergând până la a nu publica date economice pentru fiecare republică în parte, în 1983. Nu se dorea ca pe baza acestor date să se reaprindă controversele de acum tradiţionale cu privire la populaţia care beneficia sau cea care avea de suferit mai mult de pe urma statului federal. Chestiunea era deosebit de importantă în situaţia de criză generală care a caracterizat economia iugoslavă în cea mai mare parte a anilor ’80. Cel de-al XII-lea Congres al Ligii comuniştilor (iunie 1982) a luat act de cererile avansate de croaţi şi sloveni pentru o mai largă autonomie. În acelaşi an

a fost declarată, în mod realist, imposibilitatea de a face față datoriilor de stat: mai ales datoria externă ajunsese atunci la 22 de miliarde de dolari. Forțele armate (în esență, o armată de dimensiuni deloc neglijabile) se pronunțau în continuare deschis în favoarea tezelor centraliste, cultivate mai ales în rândul sârbilor, nu în ultimul rând pentru că procentul sârbilor din rândurile cadrelor militare superioare era foarte ridicat.

Eforturile cele mai susținute ale centralişti lor s-au concentrat, inevitabil, în Serbia şi în special în cele două regiuni autonome. În cadrul Partidului Comunist Sârb au predominat elemente ce se pot numi naționaliste. Un moment semnificativ a fost ascensiunea lui Slobodan Milošević la conducerea partidului din Serbia şi apoi la preşedinția republicii, din care demisionase Ivan Stambolić, care îl susținuse pe Milošević, dar care nu îi împărtăşea pe deplin ideile şi care a fost asasinat în 2000 de către ofițerii poliției politice după ce a revenit în arenă în competiție cu liderul sârb. Noul secretar şi preşedinte a căutat legitimitate pentru conducerea sa în sentimentul național, care a fost împins până la interpretări exagerate şi exprimat pe tonuri vehemente. De aici şi anularea aproape totală a autonomiei regiunii Kosovo şi Metohia şi a Voivodinei, inclusiv prin amendamentele constituționale necesare, votate de parlamentele locale într-un climat de stare de asediu.[289]

Dacă pe de o parte tendința naționalistă câştiga teren în societate şi în partidele comuniste, pe de altă parte, unul dintre ultimii „lianți" ai regimului, refuzul pluralismului politic, era pe cale să dispară. Prăbuşirea, unul după altul, a regimurilor comuniste în Europa central-răsăriteană a

[289] Stevan K. Pavlowitch, Serbia. La storia al di la del nome, Beit, Trieste, 2010, pp. 248–265; Walter Goruppi, „Il nazionalismo serbo e l'ascesa di Milošević", in Quei bellissimi anni Ottanta, ed. cit., pp. 151–163.

determinat poporul iugoslav să conştientizeze că poate pune capăt experienței politice începute în 1945 şi că poate întoarce pagina. În esență, s-a permis treptat şi înființarea altor partide ce puteau contesta puterea Ligii.

Încă de la începutul anului 1989, Slovenia a fost prima țară care a adoptat o revizuire a constituției ce recunoştea dreptul de a se separa de federație. Nu era un lucru de mirare: se ajunsese în etapa finală a unui parcurs de lungă durată. Cifrele ajută la înțelegerea motivelor care au făcut ca tendința hiper-autonomistă sau chiar secesionistă să fie populară în rândul slovenilor. Republica Slovenia avea doar 8% din populația întregii Iugoslavii, dar producea 20% din produsul intern brut şi susținea 25% din bugetul federal, mândrindu-se cu un procent de 30% din exporturi. Câțiva disidenți, cum ar fi viitorul prim-ministru Ivan „Janez" Janša, au plătit cu închisoarea pentru criticile la adresa Armatei Populare Iugoslave (JNA).

O schimbare esențială privind centrul regimului, adică Liga comuniştilor, care a organizat propriul congres la Belgrad în ianuarie 1990, fără a se putea ajunge la un compromis între cei care doreau crearea unei Confederații („mai multă Iugoslavie") în locul unei Federații şi cei care doreau reducerea („mai puțină Iugoslavie") a spațiilor de autonomie deja existente pentru fiecare republică în parte. În cele din urmă, delegații sloveni au părăsit lucrările, în timp ce Ivica Račan, în numele comuniştilor croați, a cerut ca aceasta să fie suspendată. Acest fapt trebuie avut în vedere atunci când afirmăm că destrămarea Iugoslaviei a fost puternic influențată de factori externi, şi anume de voința unor țări occidentale de a pune capăt existenței statului (re)fondat de Tito. De fapt, pare paradoxal că agenții de la Washington, Londra sau Vatican ar fi fost capabili să influențeze şi soarta Ligii Comuniste. La fel ca în alte state, în noul cadru pluralist, caracterizat de alegeri libere,

conflictul s-a desfăşurat între reformiştii ce proveneau din vechiul partid şi formaţiuni care au apărut cu totul independent. În Slovenia, în primăvara anului 1990, partidul sau coaliţia Demos a fost cea care s-a impus la urne cu 54%. Ea l-a ales pe creştin-democratul Lojze Peterle în funcţia de şef al guvernului, în timp ce fostul comunist Milan Kučan a fost ales preşedinte al republicii, în ciuda numărului mic de voturi (17%) în favoarea partidului său, Partidul Reînnoirii Democrate, o filială a Partidului Comunist. Demos a trebuit să înfrunte şi alte formaţiuni politice, în special pe cea creştin-socialistă şi pe cea liberală. Toate părţile, inclusiv noii lideri croaţi, au fost de acord să insiste asupra formulei confederale, respinsă din nou de Belgrad. Nu a fost o mare surpriză faptul că guvernul de la Ljubljana, apoi parlamentul şi, în cele din urmă, un referendum au decis să fixeze independenţa la 25 iunie 1991.

Calea urmată în Croaţia a fost similară: restabilirea pluralismului politic şi modificările constituţionale, precum şi sistemul majoritar au deschis calea pentru victoria unui partid (Uniunea Democrată Croată, *Hrvatska Demokratska Zajednica* – HDZ) de inspiraţie naţională şi cu anumite concesii făcute naţionalismului; acesta din urmă s-a manifestat într-o formă mai radicală în Partidul Dreptului, o denumire ce data din secolul al XIX-lea, în timp ce moştenitorii vechiului Partid Comunist, reprezentat acum mai ales de Partidul Social-Democrat, au obţinut un sprijin limitat. De asemenea, a apărut un lider care a dominat scena timp de câţiva ani: Franjo Tudjman, fost general, istoric capabil să stârnească dezbateri aprinse cu cărţile sale „revizioniste” şi director al unui institut de cercetare, care devenise de mult timp un disident şi un promotor al sentimentelor patriotice croate, fapt pentru care fusese exclus din partid şi fusese închis în urma Primăverii croate.

Destinat să ocupe funcția de președinte până la moartea sa, în 1999, Tudjman nu s-a sfiit să stabilească relații cu croații din diaspora, adesea legați de vechea emigrație ustașă, de la care a obținut sprijin pentru a înființa HDZ, numindu-l ministru pe Gojko Šušak, un om cu orientări foarte radicale.

În Croația situația era mai complicată decât în Slovenia: în unele regiuni de graniță (*kraijne*) existau comunități numeroase de sârbi (13%), care în aceste părți ale țării erau majoritari. Ambele naționalități fuseseră considerate fondatoarele republicii; acum, noile forțe politice doreau să dea țării o notă naționalistă, astfel încât sârbii s-ar fi transformat într-o minoritate din punct de vedere juridic, lucru pe care aceștia îl respingeau cu fermitate. Dacă în trecut sârbii avuseseră în administrație o pondere mai mare decât dimensiunile comunității pe care o reprezentau, acum tendința era de a-i îndepărta din pozițiile respective. Pe scurt, conflictul politic și apoi militar era aproape inevitabil. Sârbii mai moderați au cerut garanții din partea lui Tudjman, dar cei mai radicali nu au ezitat să proclame, încă de la 16 martie 1991, propria lor Republică Sârbă, incluzând toate teritoriile în care sârbii s-au stabilit (și cele în care nu erau majoritari). Au apărut tensiuni și din cauza prezenței forțelor federale chiar și în cazărmile din capitala Zagreb, care s-au aflat, practic, sub asediu până când au fost evacuate.[290]

Paradoxul situației a constat și în faptul că, în acea ultimă etapă a Iugoslaviei federale, cele mai înalte funcții erau ocupate de doi croați, Ante Markovici la guvern (după ce învinsese rezistența sârbilor), iar Stipe Mesić în fruntea președinției colegiale. Acesta era acum reprezentantul HDZ, dar fusese membru al Partidului Comunist și susținuse

---

[290] Ludwig Steindorff, Croazia. Storia nazionale e vocazione europea, ed. cit., pp. 225–229.

Primăvara croată, fapt pentru care fusese condamnat la câțiva ani de închisoare. Ei au făcut tot ce au putut, bucurându-se şi de sprijinul politic al unor guverne străine, cum ar fi cel italian, pentru a găsi *in extremis* un compromis care să garanteze existența statului federal, poate într-o versiune confederală. Această acțiune a vizat, de asemenea, îmbunătățirea situației economice, care a fost într-adevăr mai accentuată decât în anii cei mai grei din deceniul anilor '80. Totul a fost în zadar, iar mingea a ajuns în terenul statului-major militar, mai puțin dispus la compromisuri şi care exprima, de fapt, o nouă orientare ce se dezvoltase la Belgrad: pentru ca proclamațiile de independență să fie recunoscute, pământurile locuite de sârbi trebuiau să rămână în afara acestora.

8. Albania „omului nou" şi sfârşitul regimului comunist (1978–1992)

În ciuda faptului că stânga europeană identifica Albania cu China, probabil că revoluția culturală de tip chinez nu a fost adecvată pentru poporul albanez. În China, ea a coincis cu o luptă pentru putere, ceea ce nu s-a întâmplat pe teritoriul albanez. În plus, problemele celor două țări erau diferite, şi acesta a fost, probabil, motivul pentru care apropierea dintre politicile lor a rezistat puțin timp. Grupul conducător albanez a vrut şi i-a făcut pe oameni să creadă că fusese făurit un „om nou". În realitate, revoluția culturală pe care a realizat-o nu a fost lipsită de importanță: vălul împotriva căruia luptase regele Zog nu se mai vedea, sau dispăruse aproape în totalitate de pe chipurile femeilor musulmane, iar codul de cutume de origine medievală (*kanun*-ul lui Lek Dukagjin) nu mai era aplicat pe scară largă, nici măcar în nordul catolic (Mirdita), care rezistase cel mai mult față de

noua putere. Tinerii care se căsătoreau fără a respecta criteriile dictate de *kanun*, ci doar pe baza sentimentelor şi intereselor lor, primeau o scrisoare personală de felicitare din partea lui Hodja – radioul repeta „Am ales omul înainte de toate”[291] –, iar Ismail Kadare a lăudat în nuvela sa din 1968 *Dasma* (*Căsătoria*) o femeie care renunțase la căsătoria aranjată: ceea ce dovedeşte că mariajele erau în continuare „stabilite” de către familii.

O rezoluție a Comitetului Central a abolit purtarea rochiilor albe de către mirese. Regimul a reuşit să împiedice răzbunarea tradițională a sângelui sau *giakmarrja* (care a reapărut sporadic în nordul Albaniei în anii ’90). Pe de altă parte, s-a dorit instituționalizarea unui alt precept din *kanun*: *besa*, sau jurământul de onoare, considerat un element caracteristic civilizației albaneze, care era, de fapt, funcțional pentru liniştea publică.[292] Un simpatizant francez[293] scria la vremea respectivă că Evul Mediu era încă aproape şi că încercau să se distanțeze de el. În 1967, probabil la inițiativa unei facțiuni tinere a partidului şi a Ritei Marko, membră a Biroului Politic şi prim-secretar al partidului în regiunea Durrës, statul a fost declarat oficial ateu (nu doar laic), printr-un referendum cu rezultat dinainte stabilit; cu toate acestea, încercarea de a concretiza

---

[291] Anilda Ibrahimi, Rosso come una sposa, Einaudi, Torino, 2008, p. 129. La p. 123 se precizează: „Comitetul Central al partidului abolise obiceiul burghez şi urban al nedemnei rochii albe”.

[292] Donato Martucci, „Le istituzioni giuridiche albanesi”, în Dopo la pioggia. Gli Stati della ex Jugoslavia e l’Albania (1991–2011), coord. Antonio D’Alessandri e Armando Pitassio, Argo, Lecce, 2011, p. 154.

[293] Gilbert Mury, Albanie terre de l’homme nouveau, François Maspero, Paris, 1970, p. 8.

această afirmație şi de a eradica credințele religioase, înțelese ca „opiul popoarelor”, a eşuat. Oamenii nu au vrut să renunțe definitiv la numele tradiționale, de inspirație religioasă, deşi s-au răspândit şi cele care nu aveau nici o legătură cu sfinții şi cu religia. Hodja însuşi purta un nume de familie care trăda o descendență clericală musulmană, iar Shehu purta numele profetului, Mehmet.

Mai uşor de introdus a fost munca manuală obligatorie pentru studenți: exemplul era cel chinez, dar inițiative similare pot fi întâlnite şi în alte state comuniste; mai ales, adesea tinerii care tocmai plecaseră de la țară se întorceau acolo pentru perioade scurte. Scriitorii şi artiştii trebuiau să se inspire şi ei din experiențe concrete de muncă sau din frecventarea locurilor de producție, pentru a crea un tip de literatură şi artă cu rădăcini populare: aşa cum spunea Hodja, „arta noastră revoluționară îşi trage inspirația din popor şi i-o redă în cele mai frumoase forme artistice”. Muncitorii, conform imaginii oferite de regim, dar parțial şi în realitate, au avut posibilitatea de a discuta unele aspecte ale efortului productiv cerut de politica economică planificată. Deoarece erau adesea implicați în activități agricole, nu era ceva neobişnuit ca lucrătorii din acest sector să poată prezenta (adesea prin intermediul Frontului Democrat, care rămăsese masca regimului) unele observații tehnice sau cantitative experților guvernamentali. De asemenea, suprafața redusă a țării a făcut posibilă menținerea unor relații mai apropiate între conducători şi conduşi. Liderul albanez, cu o ipocrizie remarcabilă, a mers până la a afirma că „o țară în care un om se teme să critice un alt om nu este o țară socialistă”[294], dar, în paralel,

[294] Ibid. În Italia se putea citi în acelaşi sens Luciano Menegatti, La lunga marcia del popolo albanese dal feudalesimo al socialismo, Cultura, Firenze, 1972.

Sigurimi, poliția politică, era un instrument esențial al puterii. Constituția care a intrat în vigoare în 1976, la 30 de ani după cea anterioară, a încununat direcția adoptată de sistemul politic, social şi economic în vigoare în Albania.

Transformările sociale şi economice au respectat o limită pe care atât lumea capitalistă, cât şi cea socialistă din alte părți o depăşiseră cu brio: regimul a gestionat cu moderație exodul rural, poate mai mult de nevoie (adică din lipsa unor alternative fiabile de muncă în sectorul industrial sau al serviciilor) decât din voință politică. Din acest punct de vedere, se poate spune că în Albania epoca postcomunistă a moştenit mai mult decât în alte state excomuniste sarcina de a finaliza schimbările sociale şi economice. Această constatare nu ar trebui să pară în contradicție cu datele statistice privind creşterea activităților de producție: dincolo de credibilitatea lor, acestea sunt procente impresionante, dar sunt rezultatul firesc al unui punct de pornire apropiat de zero şi, prin urmare, nu oferă o imagine reală a unei țări care a rămas pe ultimul loc pe întregul continent european în ce priveşte produsul intern brut şi venitul pe cap de locuitor. Continuarea industrializării rapide s-a dovedit a fi din ce în ce mai dificilă în anii ’70, iar răspândirea bunurilor de larg consum, cum ar fi televizorul, a fost lentă, din cauza costului ridicat al acestora la vânzare.

În 1957, la Tirana a fost înființată prima universitate albaneză, iar în 1960 a fost inaugurat Institutul Superior de Arte. În sate au fost deschise centre şi case de cultură şi au fost lansate festivaluri de muzică tradițională pentru a menține viu folclorul.[295] Erau puncte de reper pentru o nouă generație de intelectuali, în întregime națională, după cea care fusese la studii în Occident şi după a doua generație

[295] Leone Venticinque, Il lavoratore della letteratura e delle arti: l’Albania di Enver Hoxha (1945-1975), cit., p. 534.

care studiase în țările din Europa Centrală şi de Est (în primul rând în Uniunea Sovietică). Tot în 1960, televiziunea albaneză a început să emită, temporar, timp de o oră pe zi, în vreme ce se făcea tot posibilul pentru a bruia undele radio şi programele de televiziune din afara țării. Regimul continua să dicteze legea pentru scriitori şi artişti şi chiar şi subiectele care trebuiau abordate. Semne îngrijorătoare pentru grupul conducător au existat, totuşi, cu ocazia Expoziției de Artă de la Tirana din 1971 şi a expoziției din anul următor, intitulată Primăvară 1972. În acelaşi an, festivalul cântecului a provocat reacții dure, deoarece a fost considerat prea inovator: prezentatorii Edi Luarasi şi Bujar Kapexhiu au fost înlăturați din televiziune şi închişi. În 1973, Comitetul Central (soția lui Hodja, Nexhmije, în calitate de directoare a Institutului de Studii Marxist-Leniniste) a decis înlocuirea directorului Radio-Televiziunii Todi Lubonja şi numirea lui Dritero Agolli în funcția de preşedinte al Ligii Scriitorilor şi Artiştilor. Revistele culturale au fost aspru criticate, iar mulți scriitori şi artişti au sfârşit după gratii.

Reapropierea dintre China şi Statele Unite ale Americii de la începutul anilor ’70 a inaugurat o fază tripolară în politica internațională, împingând în plan secund conflictul dintre Beijing şi Moscova pe continentul european şi, prin urmare, interesul pentru Albania. Mai mult, Tirana nu a agreat reconcilierea (1970) dintre Tito şi Mao Zedong. Dispariția „marelui cârmaci” în 1976 şi conducerea politică a lui Ciu En-lai au deschis drumul către o nouă orientare reformistă, personificată de Deng Xiaoping, pe care liderii albanezi îl vedeau în opoziție netă cu propriile principii politice. Aceştia refuzau atât reformele interne chineze, cât şi deschiderea față de lumea occidentală şi atenuarea polemicilor ideologice cu Moscova. De altfel, începând cu cel de-al V-lea Congres al partidului, care a avut loc în noiembrie 1966, aceştia

revoluționaseră şi mai mult partidul şi puterea, atacând birocrația (numărul cadrelor şi al funcționarilor a fost redus cu 50%, trimițând 15.000 de persoane în sectoarele de producție) şi reducând salariile funcționarilor de rang înalt, dar menținând obligativitatea pentru studenți şi intelectuali de a efectua perioade de muncă manuală.

Beijingul şi-a retras experții în 1978 şi nu a mai oferit ajutor economic, iar Tirana a condamnat nefericitul atac militar chinez asupra Vietnamului recent unificat: păstrând proporțiile teritoriale de rigoare, din acel conflict rezulta similitudinea cu relația ostilă existentă între Iugoslavia şi Albania. Acesta era oricum în contradicție cu marxism-leninismul național din viziunea lui Hodja: la fel ca liderii comunişti români, el era posesiv cu suveranitatea țării sale şi nu făcea compromisuri (cum s-a văzut şi cu Hruşciov) privind prerogativele exclusive ale partidului albanez. Rezultatul a fost izolarea absolută a țării vulturilor, care a avut relații diplomatice limitate şi de importanță redusă, deşi de-a lungul anilor s-au dezvoltat relații informale, mai ales de natură comercială, dat fiind că nici Albania nu putea trăi într-o stare de autarhie totală. Un simbol al acestei izolări a fost refuzul guvernului albanez de a semna acordurile de la Helsinki: Tirana nu agrea ratificarea frontierelor din 1945 şi nici angajamentul de a respecta drepturile politice şi civile ale cetățenilor fiecărui stat semnatar.

Tocmai în ceea ce priveşte izolarea internațională au existat divergențe în cadrul conducerii. Faptele nu sunt pe deplin cunoscute, dar au existat evoluții spectaculoase. În decembrie 1981, Shehu s-a sinucis sau a fost ucis la ordinul lui Hodja (unii au spus că a fost ucis chiar de acesta), iar alți membri ai Comitetului Central au fost înlăturați, probabil pentru că au pledat în favoarea unei

apropieri de Iugoslavia, refuzată de secretarul de partid.[296] Neînțelegerile cu Belgradul continuau din pricina problemei grave a regiunii Kosovo, locuită chiar mai mult decât înainte de o majoritate de albanezi. Guvernul iugoslav recunoscuse o autonomie tot mai mare pentru kosovari, fără a împiedica contactele cu albanezii de cealaltă parte a frontierei. A fost înființată chiar şi o grupare militară şi politică de orientare marxist-leninistă, care intenționa să lupte pentru reunificarea Kosovo cu Albania. De altfel, o asemenea perspectivă ar fi însemnat şi expunerea Albaniei ortodoxe la influențele unui socialism de o cu totul altă natură. Aşadar, este de la sine înțeles că o nouă criză în cadrul Partidului Muncitoresc Albanez ar fi putut porni de la relațiile iugoslavo-albaneze.

Sănătatea precară a secretarului a pus şi problema succesiunii: Ramiz Alia[297], din nordul Albaniei (*gheg*), a fost recunoscut ca moştenitor *in pectore* şi a fost ales preşedinte al republicii, în timp ce Adil *Çarçani* a deținut conducerea guvernului din 1982 până în 1991. Schimbarea a marcat deschiderea relațiilor economice cu țări occidentale precum Italia, Franța şi Germania de Vest, dar şi cu Turcia şi cu România, cu care se menținuse o relație preferențială, având în vedere atitudinea autonomistă a Bucureştiului față de Moscova.[298] S-a dorit şi reluarea bunelor relații cu Grecia,

---

[296] Mai multe detalii în Nicholas C. Pano, „Albania", în The Columbia history of Eastern Europe in the twentieth century, ed. Joseph Held, Columbia University Press, New York, 1992, pp. 41–43.

[297] Nu era tosc precum Hodja; recent, şi-a publicat memoriile.

[298] Îmi amintesc că zborul Tarom de la Bucureşti la Roma avea escală la Tirana: nimeni nu cobora din avion, dar personalul albanez al aeroportului urca pe scara avionului ca să vorbească cu personalul românesc al zborului, folosind o limbă înțeleasă de toți: italiana.

cu care nu fusese rezolvată problema minorităților naționale respective (grecii din Albania, albanezii din Grecia). În acest sens, trebuie amintit că în anii ’80 Atena le-a permis cetățenilor greci vorbitori de limbă albaneză, arnăuții, să își cultive cultura originală în cadrul mai multor organizații (inclusiv Liga Arnăuților din Grecia, cu revista *Besa*), în schimbul loialității depline față de stat. Odată cu răspândirea, deşi limitată, a noilor tehnologii de uz casnic, populația a devenit sensibilă la imaginea societăților străine, care era transmisă în versiune romanțată la radio şi televiziune mai degrabă decât prin surse tipărite, care erau uşor de cenzurat. Regimul trebuia să controleze în continuare populația prin intermediul poliției politice, temându-se să nu lase loc tendințelor reformatoare sau chiar mişcărilor de opoziție. În acest sens, moartea lui Enver Hodja în 1985, anul alegerii lui Gorbaciov, a reprezentat un punct de cotitură. Postul de secretar de partid a fost preluat de Alia.

Ceva a început să se mişte şi în societatea albaneză, aparent imobilă: fenomenul refugiaților din reprezentanțele diplomatice străine a fost o dovadă în acest sens. Cazul cel mai răsunător a fost cel al Italiei. În ziua de 12 decembrie 1985, ambasadorul italian Francesco Gentile a acceptat să le acorde azil politic lui Achille şi Michele Popa şi celor patru surori ale lor, copiii unui farmacist italofil care fusese condamnat la muncă forțată, declanşând o dispută diplomatică între Roma şi Tirana. Gentile a fost transferat la Dublin, iar cei şase albanezi au rămas ani de zile în ambasadă ca refugiați politici, iar bunele relații dintre Italia şi Albania au fost puse în pericol, aşa cum probabil dorea aripa conservatoare din Partidul Muncii, condusă de lidera sa Rita Marko. Presa italiană (*Il Giornale* al lui Indro Montanelli) s-a interesat de acest caz, dar frații Popa nu au fost eliberați din ambasadă decât în 1990, după o negociere

mediată chiar şi de secretarul general al ONU, Pérez de Cuellar, fiind în cele din urmă îmbarcaţi într-un avion militar italian.[299] Acest episod a fost doar un semn al situaţiei generale destinate să se schimbe.

Regimul părea să rămână acelaşi, dar Alia şi ceilalţi lideri nu se puteau preface că nu sunt conştienţi de schimbările radicale care aveau loc în multe ţări comuniste. În acelaşi timp, realizând că izolarea nu putea dura la nesfârşit şi că trebuiau stabilite relaţii mai extinse şi mai formale cu ţările capitaliste, liderii au înţeles că liberalizarea internă era o condiţie *sine qua non*. Nu a existat nici o declaraţie împotriva stalinismului, dar au fost primiţi reprezentanţi politici ai statelor occidentale şi a fost permis un turism mai puţin controlat şi mai puţin limitat ca număr de vizitatori, cu toate că o propunere germană de ajutor financiar a fost respinsă. În 1988, pentru a face faţă crizei alimentare, fiecărei familii incluse în cooperative i s-a permis să deţină şi să cultive şi alte pământuri; ţăranii au avut voie să crească o vacă pentru propria gospodărie, adică să continue să facă la lumina zilei ceea ce făcuseră anterior în mod clandestin.

Societatea era în plină frământare, iar populaţia simţea vântul schimbării. Fenomenul solicitării de azil pe lângă reprezentanţele străine a luat amploare. La fel ca familia Popa, cetăţenii albanezi au continuat să se refugieze în ambasadele străine în număr tot mai mare: au urmat negocieri, care au dus la plecarea în străinătate a câtorva mii de refugiaţi. Acesta a fost preţul pentru deschiderea sau menţinerea unor relaţii internaţionale amicale, în special cu

---

[299] Despre cazul Popa o carte cunoscută de istorie contemporană a Albaniei conţine infomaţii inexacte: Miranda Vickers, James Pettifer, Albania dall'anarchia a un'identità balcanica, Asterios, Trieste, 1997, p. 55.

Grecia şi Italia. Grupul conducător nu putea să nu înţeleagă că cei care doreau să părăsească Albania erau impulsionaţi şi de motive simple legate de condiţiile de viaţă nemulţumitoare. Abia atunci au respins regimul şi au fugit intelectuali importanţi, cum ar fi scriitorul Ismail Kadare[300], ori s-au putut afla veşti despre puţinii disidenţi, eliberaţi sau nu, cum ar fi Fatos Lubonja.[301]

IV. CĂTRE EUROPA UNITĂ

1. Statele baltice după 1991

Odată cu destrămarea Uniunii Sovietice, cele trei state baltice au redevenit independente, după ce, din 1945, fuseseră trei dintre cele 15 republici socialiste sovietice. Dacă ne gândim la independenţa trăită între cele două războaie mondiale şi la felul în care au fost incluse în

[300] O documentaţie interesantă despre felul în care regimul îi supraveghea atent activitatea fără a-l cataloga drept disident se poate citi în Shaban Sinani, Le dossier Kadare, Odile Jacob, Paris, 2006. În aceeaşi carte Kadare prezintă viziunea sa asupra regimului într-un lung interviu cu Stephane Courtois.

[301] Mărturia lui este o lectură interesantă: Diario di un intellettuale in un gulag albanese: il riscatto della coscienza dalla barbarie di un socialismo reale, C. Marco editore, Lungro, 1994.

Uniunea Sovietică nu este greu de înțeles de ce tocmai în Letonia, Lituania şi Estonia au apărut cel mai de timpuriu mişcări centrifuge, chiar şi în perioade în care părea imposibilă separarea de colosul sovietic. La sfârşitul anului 1988, în Estonia activau noi formațiuni politice naționale, precum Frontul Popular (*Rahvarinne*) şi Partidul Independenței: în timpul aşa-numitei „Revoluții Cântate", printre revendicări se numărau: o mai largă autonomie, interzicerea imigrației cu scopul deznaționalizării, politici teritoriale mai bine gândite, dar uneori şi la separare. Acest deziderat s-a impus în cele din urmă chiar şi în Sovietul Suprem Estonian, după ce acesta a fost reformat într-o direcție mai democratică decât anterior, stabilindu-se un traseu ce avea să ducă la constituirea Republicii Estoniene independente. Şi în Letonia, Frontul Popular a reuşit treptat să orienteze parlamentul spre poziții autonomiste şi apoi secesioniste. În Lituania, partidul Sajudis, condus de Vytautas Landsbergis, s-a bucurat de sprijin larg, devenind vârful de lance al tendinței populare antisovietice radicale: în februarie 1990, acesta a devansat confortabil Partidul Comunist, fără a obține însă majoritatea absolută.

În 1989, cu ocazia celei de-a 50-a aniversări a Pactului Ribbentrop–Molotov, în toate cele trei state baltice au avut loc demonstrații de amploare care au dus la recunoaşterea de către conducerea sovietică a existenței protocolului secret care decisese soarta acestor popoare, dezmințind astfel versiunea oficială conform căreia ele aleseseră în mod liber să se alăture Uniunii Sovietice. În pofida metodelor violente aplicate din nou de trupele speciale sovietice pentru a reprima demonstrațiile pentru independență, calea era deschisă, chiar şi datorită faptului că însuşi preşedintele rus Boris Elțîn se distanțase de politica represivă adoptată de guvernul sovietic (situație care până de curând fusese întru totul imprevizibilă). În 1991, atunci când conservatorii din

Partidul Comunist al Uniunii Sovietice au încercat să îl forțeze pe Gorbaciov să întrerupă reformele printr-o lovitură de stat militară, care însă a eşuat, această etapă a fost declarată încheiată: printre primele state care au recunoscut independența Estoniei, alături de cele occidentale, s-a numărat şi Federația Rusă, condusă de preşedintele Elțîn, adevăratul câştigător al evenimentelor din august 1991 de la Moscova. În realitate, orientarea lui politică, foarte diferită de cea a lui Gorbaciov şi, cu atât mai mult, de cea a elementelor conservatoare din PCUS, favoriza toate tendințele centrifuge din cadrul Uniunii Sovietice şi, cu deosebire, pe cele ale popoarelor baltice. De altfel, atunci când Gorbaciov organizase un referendum în primăvara anului 1991 pentru a decide dacă să reînființeze Uniunea pe baze mai libere şi mai voluntare, estonienii, letonii şi lituanienii au spus un „nu" hotărât. Minoritatea care a votat „da" era formată în general din minoritățile rusă, ucraineană şi bielorusă[302], deşi au votat pentru separare şi mulți cetățeni care nu aparțineau naționalității majoritare din fiecare stat baltic.

Guvernele instaurate la Riga, Tallinn şi Vilnius s-au pronunțat net în favoarea apropierii de Occident, respingând planul lansat de preşedinții rus, belarus şi ucrainean de a crea Comunitatea Statelor Independente (CSI), cu toate că CSI era foarte diferită de Uniunea Sovietică, aşa cum sugerează numele său. După cum se ştie, CSI a luat naştere la sfârşitul anului 1991, aderând la aceasta 11 republici foste sovietice (la care s-a alăturat ulterior Georgia), dar nu cele trei state baltice.

---

[302] Drept dovadă, alegătorii care au optat pentru „nu" au fost mai numeroşi în Lituania (90%), țară cu minorități etnice puțin numeroase. În Estonia şi în Letonia au optat pentru a nu se reînființa Uniunea 80%, respectiv 73%.

NORVEGIA
SUEDIA
LETONIA
LITUANIA
DANEMARCA
BELARUS
POLONIA
GERMANIA
REPUBLICA CEHĂ
SLOVACIA
AUSTRIA
UNGARIA
LIECHTENSTEIN
ELVEȚIA
ROMÂNIA
SLOVENIA
CROAȚIA
ITALIA
BOSNIA ȘI HERȚEGOVINA
SERBIA
BULGARIA
SAN MARINO
KOSOVO
MONACO
MUNTENEGRU
MACEDONIA
VATICAN
ALBANIA
GRECIA

Obținerea independenței, primită cu mare entuziasm, nu a rezolvat automat problemele grave cu care se confruntau Lituania, Letonia şi Estonia. Acesta a fost doar începutul unui proces care s-a încheiat 13 ani mai târziu, odată cu primirea lor în Uniunea Europeană şi, în paralel, în NATO.[303] Mai ales aderarea la alianța militară occidentală a trezit îngrijorare la Moscova, dar Federația Rusă nu a putut-o împiedica. Ultimii soldați ruşi (foşti sovietici) părăsiseră Letonia în 1994, iar cu privire la principiul susținut de guvernul rus referitor la dreptul de a-i proteja pe ruşii care trăiesc în statele baltice, guvernele baltice, cu medierea activă a Bruxelles-ului, au acceptat ca măsurile privind cetățenia să fie mai puțin aspre pentru minoritățile etnice. Acest lucru s-a întâmplat mai ales în Estonia şi Letonia, deoarece minoritatea rusă din Lituania se ridică la numai 6%, asemenea celei poloneze. În Estonia, slavii estici reprezentau aproximativ 35% din total (la care se adăugau câteva alte mici comunități minoritare), în Letonia depăşeau 42%, iar numărul total al minorităților era de aproape jumătate din total. De aici şi introducerea principiului conform căruia urma să fie recunoscută cetățenia familiilor care locuiseră acolo încă dinaintea celui de-al Doilea Război

[303] S-au reluat neîntârziat, în 1991, relațiile diplomatice dintre cele trei state baltice şi Sfântul Scaun, care a numit un nunțiu apostolic unic cu reşedința la Vilnius. De altfel, relațiile cu Vaticanul au fost întotdeauna deosebit de importante pentru Lituania, țară catolică. Referitor la câteva aspecte istorice ale acestor relații, a se vedea Valerio Perna, Relazioni tra Santa Sede e Repubbliche baltiche. 1918–1940. Monsignor Zecchini diplomatico, Forum, Gorizia, 2010 (despre reluarea relațiilor, pp. 228–229).

Mondial. Această regulă a fost atenuată prin norme legislative ulterioare care au pus în aplicare principiul *ius soli* doar pentru cei născuți pe teritoriul statului. Un factor important de diferențiere a fost cunoașterea limbii naționale[304], dar chiar și în această privință, cu trecerea timpului, legislația a devenit mai tolerantă, permițând, practic, învățarea limbii estoniene sau letone pe o perioadă foarte îndelungată. Deși a scăzut considerabil numărul membrilor minorității slave orientale, cei care nu au solicitat și nu au obținut cetățenia nu au nici în prezent drept de vot la alegerile politice, ci doar la cele administrative.

În Lituania, la fel ca în alte țări foste comuniste, moștenitorii vechiului Partid Comunist au revenit curând la putere. La alegerile prezidențiale din 1993, președintele Vytautas Landsbergis, eroul independenței, a fost devansat de fostul comunist (dar independentist) Algirdas Brazauskas. Mișcarea Sajudis, protagonista luptei pentru independență, nu a putut exploata pentru mult timp meritele dobândite în lupta pentru desprinderea de Moscova. Acest lucru nu a însemnat în nici un caz că noii lideri intenționau să schimbe direcția: Occidentul a rămas în continuare obiectivul, iar reformele nu au fost întrerupte, ci doar recalibrate în raport cu situația economică și socială creată.[305] În 2003, 69% dintre alegători au votat pentru aderarea la Uniunea Europeană, care a intrat în vigoare în 2004. La scurtă vreme, Lituania a fost primită și în spațiul Schengen, iar din 2015 este membră a Uniunii Monetare.

---

[304] Estoniana, asemănătoare cu finlandeza, este din familia fino-ugrică; letona, la fel ca lituaniana, face parte din grupul limbilor baltice.

[305] Andrea Griffante, „Un passato troppo presente. Stato e identità politica nella Lituania post comunista", în L'Europa del disincanto: dal '68 praghese alla crisi del neoliberismo, coord. Francesco Leoncini, Rubbettino, Soveria Mannelli, 2011, pp. 61–78.

În ciuda cadrului politic destul de instabil de-a lungul anilor, totuşi cu o prezenţă semnificativă a partidelor apropiate de socialiştii europeni şi de Partidul Popular, Letonia, după ce a fost admisă în Uniunea Europeană şi în NATO, a introdus utilizarea monedei europene în 2014, intrând astfel în clubul zonei euro. Cu doi ani mai devreme, un referendum respinsese echivalarea limbii ruse (o limbă vorbită de 35-40% dintre locuitori) cu letona, iar Moscova, în contextul gravei crize ucrainene, nu a omis să îşi exprime intenţia de a proteja cetăţenii ruşi din alte state, cu referire clară şi la cele baltice. Este greu de spus dacă acest fapt a influenţat rezultatul alegerilor din octombrie 2014, care au reflectat polarizarea scenei politice: premierul Laimdota Straujuma contează pe o majoritate solidă bazată pe o coaliţie de centru-dreapta, dar Partidul Social Democrat, care atrage marea majoritate a voturilor rusofonilor, ocupă un sfert din locurile din parlament.

Contextul politic din Estonia nu este mai puţin variat, cu guverne slabe şi majorităţi nu întotdeauna stabile, însă în chestiunile esenţiale direcţia este la fel de categorică. Pentru a rezolva problema minorităţii ruse, referitor la care s-a iscat o dezbatere aprinsă cu Moscova, care s-a mai atenuat, dar nu s-a stins definitiv după adoptarea legislaţiei privind cetăţenia, ce impune cerinţe pe care nu toţi locuitorii le pot îndeplini cu uşurinţă, majoritatea populaţiei a considerat necesară aderarea la Uniunea Europeană şi la NATO. Modelul economic de tip occidental nu a fost niciodată pus sub semnul întrebării, avându-se mereu în vedere standardele impuse de Uniunea Europeană. Statul are un caracter laic, cu un număr ridicat de atei declaraţi, predominând neafilierea la biserici sau religii.

Cele trei state baltice au iniţiat forme de cooperare importante în mai multe domenii, inclusiv în cel militar. De asemenea, au rezolvat disputele privind delimitarea

frontierelor maritime (de care depindea şi exploatarea resurselor energetice) între Lituania şi Letonia şi între Letonia şi Estonia. În cadrul Uniunii Europene, ele urmează modelul „nordic”, susținând politicile economice de austeritate. Criza ruso–ucraineană a retrezit îngrijorarea legată de politica Moscovei, percepută ca neoexpansionistă. Nu au lipsit incidente de diferite tipuri, liderii NATO fiind nevoiți să ia poziție pentru a liniști guvernele şi opinia publică şi pentru a evita o destabilizare periculoasă.

2. Polonia după comunism

Căderea regimului comunist, care se degradase de la sine, a deschis o nouă etapă istorică pentru cea mai mare țară din Europa central-răsăriteană, care avea să se confrunte cu probleme mai mari decât cele preconizate de unii analişti. Reinstaurarea democrației nu putea fi o baghetă magică care să ofere ca prin farmec soluții pentru problemele economice. Totuşi, faptul că regimul s-a transformat fără violență, paşnic, a garantat o atitudine prietenoasă din partea Occidentului: sprijinul economic acordat în trecut Poloniei comuniste nu putea lipsi din Polonia postcomunistă. Cu toate că datoria externă era destul de mare (40 de miliarde de dolari), statele occidentale, Banca Mondială (numai ea cu 3 miliarde în 1992) şi Fondul Monetar Internațional au continuat să garanteze refinanțarea acesteia, cerând în schimb reforme economice profunde. Primii ani ai erei postcomuniste au rezervat mai multe surprize observatorilor, acestea fiind o constantă a regimului economic strict impus țării de ministrul economiei Leszek Balcerowicz, care a făcut parte din mai multe guverne. Inevitabil, această politică economică a pierdut simpatia majorității opiniei publice, care spera că

democrația şi prosperitatea se puteau îmbina cu uşurință: au venit critici şi din partea unor exponenți ai Solidarității, precum Zbigniew Bujak.

După luni de campanie în această direcție, Jaruzelski a acceptat să demisioneze din funcția de preşedinte al republicii şi, odată cu noile alegeri din noiembrie–decembrie 1990 (care nu mai erau parlamentare, ci populare, adică directe), a fost înlocuit de Wałesa; în mod surprinzător, el a trebuit să îi înfrunte pe Mazowiecki şi pe Stanisław Tymiński, un polonez bogat întors din Canada, care a reuşit să ajungă în turul doi. Noul preşedinte, cu un gest a cărui semnificație se poate intui, a decis să preia ştafeta nu de la Jaruzelski, ci de la Ryszard Kaczorowski, ultimul preşedinte al guvernului în exil, care acum putea fi dizolvat. Confruntarea dintre cei doi candidați, ambii provenind din rândurile Solidarității, a confirmat faptul că această mişcare sindicală sau politică de tip „umbrelă" aducea laolaltă mai multe opțiuni şi orientări politice. Acest fapt a influențat decisiv destinul țării: dat fiind că marele învingător din 1989 era atât de fragil, în scurt timp a fost posibilă revenirea la putere a unor membri din POUP, care fusese dizolvat în ianuarie 1990 pentru a face loc unor noi formațiuni de stânga hotărâte să nu renunțe la principiile pluralismului democratic. Biserica Catolică şi-a făcut simțită prezența în probleme sensibile, cum ar fi educația religioasă în şcoli (devenită obligatorie) şi avortul, ceea ce a condus la disensiuni în rândul opiniei publice şi al forțelor politice.

Confruntat cu scăderea popularității primului guvern democratic, Mazowiecki i-a cedat locul lui Jan Bielecki până când alegerile din octombrie 1991 au conturat mai bine configurația noului sistem politic. Rezultatul a fost paradoxal pentru sistemul electoral adoptat (strict proporțional): doar 48% dintre alegători s-au prezentat la urne, nu mai puțin de 29 de partide au intrat în Camera

Deputaților şi 21 în Senat, dar nici unul nu a obținut mai mult de 13% din voturi. Foştii comunişti au obținut 12%, la fel ca Uniunea Democratică a lui Mazowiecki, una dintre formațiunile desprinse din Solidaritatea. În asemenea condiții, orice guvern era sortit să se sprijine pe o majoritate neuniformă: aceasta a fost soarta guvernului condus de Jan Olszewski şi a celui condus de Hanna Suchocka (din partea Uniunii Democrate, dar susținut de şapte partide), ambele de scurtă durată. După o schimbare politică atât de radicală, mulți au considerat că desprinderea netă de regimul trecut şi de clasa sa conducătoare (ce trebuia înlăturată definitiv cu mijloace obținute prin investigații asupra documentelor fostelor servicii de securitate) reprezintă o necesitate, în vreme ce alții nu doreau epurări sau răzbunări, ci mai degrabă crearea unei democrații sprijinite de toate forțele. Abia în decembrie 1998 a fost creat Institutul Memoriei Naționale (*Instytut Pamięci Narodowej*), care a venit parțial în întâmpinarea acestei exigențe prin preluarea şi studierea arhivelor Ministerului Securității Interne (MSW).

Ca şi cum s-ar fi repetat aproape identic evenimentele de după Primul Război Mondial şi de la începutul regimului comunist, după 1989 Constituția stalinistă din 1952 a fost doar modificată sau completată cu un set de măsuri care au luat numele de „Constituția Mică". În speță, cea mai importantă modificare constituțională din 1992 a vizat procedurile extrem de complexe, dacă nu chiar contradictorii, de formare a guvernului: aceasta a lăsat marje largi de ambiguitate în ceea ce priveşte competențele diferitelor puteri ale statului (preşedinte, parlament, guvern). După un proces laborios, care a inclus un referendum, abia în 1997 a fost aprobat în cele din urmă un nou text constituțional, care a servit în principal la

clarificarea relațiilor dintre diversele puteri în stat.[306]

În septembrie 1993 alegătorii au fost chemați din nou la urne și, din nou, prezența la vot nu a depășit 51, 5%. Formațiunile de la centru nu au reușit să acționeze în bloc, deschizând calea pentru victoria Alianței Stângii Democrate, condusă de fostul comunist Aleksander Kwaśniewski, susținută de Partidul Țărănesc al lui Waldemar Pawlak și de Uniunea Muncii. Introducerea pragului electoral de 5% a condus la scăderea numărului partidelor din parlament la șase, precum și la reducerea reprezentativității sale, dar făcându-l mai funcțional. Cabinetul Pawlak constituit ulterior părea să ofere satisfacție cererilor țăranilor și ale altor clase de a încetini tranziția către economia de piață. Societatea poloneză și contextul internațional, precum și opiniile noii clase politice nu au permis, totuși, inversarea sau anularea direcției strategice pentru care se optase după 1989. De altfel, destinul majorității de stânga a fost foarte tumultuos. În februarie 1995, Pawlak a trebuit să demisioneze deoarece fusese acuzat de corupție în implementarea procesului de privatizare. Succesorul său, Jozef Oleksy, din partea Alianței Stângii Democratice, a demisionat un an mai târziu, deoarece s-a dovedit colaborarea lui cu serviciile sovietice. Colegul său de partid, Włodzimierz Cimoszewicz, a preluat conducerea executivului.

Exista încă o oarecare stare de neliniște socială legată de transformarea economiei și de situația economică încă precară, în ciuda faptului că inflația fusese stabilizată și zlotul devenise convertibil. Pe lângă instabilitatea guvernelor, care s-a menținut chiar și după 1993, au existat

---

[306] Caterina Filippini, Polonia, ed. cit. La referendum au participat numai 43% din cei cu drept de vot și numai 52, 7% au aprobat noua constituție.

şi relaţii dificile între instituţii: puterea executivă, preşedinţia republicii şi parlamentul. Personajul principal al acestui conflict a fost Wałesa, care a fost acuzat de adversarii săi de protagonism excesiv sau chiar de autoritarism: a conduce un sindicat şi o mişcare politică nu era, desigur, acelaşi lucru cu a ţine în mână soarta unui stat. În 1995, personajul-simbol al Solidarităţii a fost învins la limită în alegerile prezidenţiale de fostul comunist Kwaśniewski, dar în 1997 Alianţa Electorală Solidaritatea a obţinut 34% din voturi şi a reuşit să alcătuiască un nou executiv condus de Józef Buzek (cu Geremek ca ministru de externe), alături de Uniunea Liberală a lui Balcerowicz, o altă formaţiune ce provenea din Solidaritatea: de data aceasta, partidele de centru-dreapta nu au mai făcut greşeala de a se prezenta la urne separat. În ţara din care provin un sfert dintre preoţii catolici din Europa[307], şeful guvernului a fost un protestant, ceea ce indică o oarecare evoluţie a politicii poloneze. Era important ca Biserica Catolică să accepte un rol mai puţin invaziv pe scena politică, lăsând atitudinile mai radicale în seama unor facţiuni bine reprezentate, de exemplu de postul de radio Maryia. Toate acestea s-au regăsit limpede în noua Constituţie din 1997, a cărei aprobare a fost înlesnită de faza, fie ea şi scurtă, în care preşedintele republicii şi majoritatea parlamentară erau expresia aceleiaşi coaliţii de centru-stânga şi, prin urmare, nu se aflau pe poziţii antagonice, aşa cum se întâmplase anterior.

În 1999, sub guvernul de centru-dreapta, Polonia a aderat la NATO (împreună cu Republica Cehă şi Ungaria),

---

[307] Jerzy Lukowski, Hubert Zawadzki, Polonia il paese che rinasce, ed. cit., p. 317.

iar în 1998[308] au început negocieri concrete pentru aderarea la UE, ce presupunea eforturi şi costuri pentru Polonia care nu erau uşor de acceptat de majoritatea populației. Aceste preocupări suplimentare (e suficient să ne gândim la nevoia de a reduce drastic numărul oamenilor angajați în agricultură, un sector care contribuia foarte puțin la produsul intern brut, deşi reprezenta o cincime din totalul forței de muncă) s-au adăugat celor deja create de trecerea la economia de piață şi de necesitatea de a gestiona datoria externă considerabilă. Toate acestea au fost în avantajul forțelor de stânga, care au revenit la guvernare în 2001, din nou datorită conflictelor dintre partidele de dreapta (printre care au apărut şi formațiuni mai radicale precum *Samoobrona* (Autoapărarea) şi Liga Familiilor Poloneze), dar şi datorită capacității lor de a obține circa 50% din voturile electoratului. În mod paradoxal, tocmai noul guvern condus de Leszek Miller a avut sarcina de a duce la bun sfârşit negocierile cu Bruxelles-ul, pe durata cărora reținerile părții poloneze s-au atenuat şi grație concesiilor economice şi politice acordate. Mai exact, *summi*tul de la Nisa a acordat țărilor de dimensiuni medii şi mari, precum Polonia şi Spania, un număr de eurodeputați proporțional cu populația lor. Astfel, opinia publică poloneză avea mai puține motive să creadă că Polonia avea să fie o țară de mâna a doua. Acest proces a fost secondat de o apropiere

[308] În 1992, Polonia formase Grupul de la Visegrád alături de Ungaria şi Cehoslovacia cu scopul de a adera în scurt timp, împreună, la Comunitatea Europeană, viitoarea Uniune Europeană. Cu acea ocazie a luat naştere CEFTA, Acordul Central-European de Liber Schimb, care s-a extins ulterior, cuprinzând şi alte state. În plus, Varşovia a aderat, în 1991, la Pentagonală, mai târziu Inițiativa Central-Europeană, dorită în primul rând de Italia încă din 1989, alături de Austria, Iugoslavia şi Ungaria.

semnificativă de partea germană, a cărei putere economică, combinată cu prezența minorității germane din Silezia (acum bine reprezentată în Seim), stârnise temeri legate de o colonizare a economiei poloneze. În 2002 s-au încheiat negocierile, iar în 2003 un referendum a aprobat aderarea, cu amplă majoritate de voturi, mai numeroase decât la precedentele şi ulterioarele consultări politice[309]; a intrat în vigoare – ca în cazul altor nouă state – la 1 mai 2004, chiar în momentul în care Miller era forțat să demisioneze (a ajuns apoi în rândurile *Samoobrona*) fiind înlocuit de Marek Belka. Intrarea în Uniunea Europeană a reprezentat un moment de cotitură în istoria Poloniei, pe care instabilitatea scenei politice din anii următori şi apariția tendințelor eurosceptice (de data aceasta mai mult la dreapta decât la stânga) nu au putut să o submineze în nici un fel. De altfel, în perioada 2007–2013 Polonia a fost țara căreia Uniunea Europeană i-a alocat cea mai mare parte a fondurilor structurale.

La alegerile parlamentare din 2005 (doar 40% dintre alegători), două noi formațiuni de dreapta, Lege şi Justiție (PiS) şi Platforma Civică (PO), moştenitoare ale Solidarității într-o oarecare măsură, au obținut o largă majoritate parlamentară, dar nu au format împreună un guvern, în timp ce partidele de stânga au ajuns la cel mai scăzut nivel din istorie, fiind depăşite de dreapta populistă a *Samoobrona*. În timp ce PiS a format un guvern minoritar, încă din octombrie 2005, cele două partide câştigătoare au concurat la alegerile prezidențiale în care conservatorul populist Lech Kaczyński l-a învins pe liberalul Donald Tusk. Din iulie 2006, guvernul a fost condus de Jarosław Kaczyński, fratele geamăn al preşedintelui, dar, în lipsa

[309] 58, 85% votanți şi 77, 4% de voturi în favoarea aderării.

sprijinului PO, acesta a fost nevoit să demisioneze şi să permită organizarea de alegeri anticipate în 2007, în care PiS a fost învins de fostul aliat PO, al cărui lider, Tusk, a preluat conducerea executivului.[310]

Între cele două cele mai înalte funcţii instituţionale a început o coabitare nu întotdeauna uşoară, care s-a încheiat dramatic la 10 aprilie 2010, când Lech Kaczyński, alături de alţi politicieni polonezi, a fost victima unui accident de avion deasupra oraşului Smolensk, din Rusia, în timp ce delegaţia poloneză se deplasa la un eveniment care comemora masacrul de la Katyń. Succesorul lui Lech Kaczyński a fost liberalul Bronisław Komorowski, care l-a învins pe Jarosław Kaczyński. Aceste evenimente par să fi consolidat orientarea pro-europeană din Polonia şi să fi slăbit puternicele tendinţe eurosceptice.

3. De la sfârşitul Cehoslovaciei până la intrarea Republicii Cehe şi a Slovaciei în Uniunea Europeană

Cu acordul protagoniştilor acelei perioade, cabinetul Čalfa (premierul a părăsit aproape imediat PC pentru a se înscrie în PNV) a rămas la putere timp de un an şi jumătate. Curând, caracterul eterogen al Forumului Civic a ieşit la iveală, iar la alegerile din iunie 1992 aripa sa liberală şi libertinistă (desprinsă sub forma Partidului Civic Democrat, ODS, condus de Václav Klaus) a obţinut majoritatea alături de aliaţii creştin-democraţi. Guvernul cehoslovac condus de Jan Stransky – membru ODS – ce se instalase în iulie 1992 – şi, în paralel, guvernul ceh condus de Klaus au preluat

[310] Tusk, singurul caz în istoria recentă a Poloniei, a obţinut un al doilea mandat de prim-ministru în 2011, dar în 2014 a fost ales preşedinte al Consiliului European şi i-a cedat locul Ewei Kopacz.

mandatul, iar transformarea economică a început rapid. Între timp, la Bratislava, puterea a fost preluată de Mişcarea pentru Slovacia Democrată a lui Vladimir Mečiar, care a luat naştere în urma scindării PNV. Importanta industrie locală de armament a fost redimensionată drastic, în cadrul unui proces amplu de restructurare generală a combinatelor industriale, însoțită de un amplu program de privatizare, care a vizat inițial restaurante, magazine şi alte întreprinderi mici, dar în cele din urmă şi companii mari care au fost predate publicului, prin vânzarea de acțiuni sau de cupoane. Cele mai competitive companii au fost cumpărate de antreprenori străini: cazul cel mai cunoscut este cel al companiei auto Škoda, achiziționată de compania germană Volkswagen. În cele din urmă, ori de câte ori a fost posibil, au fost retrocedate către foştii proprietari activele naționalizate după 1948. Aceste reforme radicale au fost susținute în special de Klaus, încă de pe vremea când era ministru de Finanțe în guvernul Čalfa, iar apoi ca prim-ministru (mai târziu a fost şi preşedinte al Republicii Cehe).

Transformarea economiei a favorizat, pe de o parte, dezvoltarea economică, dar, pe de altă parte, a avut ca preț creşterea şomajului, în special în Slovacia. În Slovacia, regimul comunist îşi dorise dezvoltarea industrială ridicată pe o fundație şubredă: existau multe întreprinderi mari şi învechite ce aveau nevoie de restructurări profunde pentru a fi competitive şi atractive. Ritmul diferit al transformărilor economice din Slovacia şi Boemia-Moravia a fost un stimulent pentru mişcarea separatistă slovacă, cu origini mult mai vechi. De partea cealaltă, în zona cehă, exista convingerea larg răspândită că teritoriile slovace reprezentau pentru economie o povară de care era mai bine să se

debaraseze.[311]

După doi ani de la Revoluția de Catifea, statul federal a luat sfârşit în mod paşnic, dând naştere celor două state independente, la data oficială de 1 ianuarie 1993. Procesul a fost, de fapt, lipsit de conflicte (spre deosebire de Iugoslavia) şi, într-adevăr, decizia de separare a celor două țări a fost luată de parlamentele respective şi aprobată de parlamentul federal, fără a fi supusă vreodată aprobării prin referendum. De fapt, mai multe sondaje au arătat că majoritatea populației nu era favorabilă separării, existând, mai curând, dorința de a revizui relațiile dintre cele două părți ale Cehoslovaciei.[312] Între timp, murise în urma unui accident de maşină Dubček care cu siguranță nu sprijinea separarea, la fel ca Havel, care a trebuit să accepte această decizie politică[313], dar care, la scurt timp după aceea, a preluat preşedinția Republicii Cehe, acum că nu mai exista statul al

---

311 La acea vreme, rata şomajului pe teritoriile ceheşti era foarte scăzută, dar situația Slovaciei era diferită: aici s-a simțit nevoia de a încetini ritmul privatizărilor, afluxul investițiilor străine fiind destul de redus. În definitiv, în ciuda faptului că evoluțiile ulterioare au căpătat o turnură foarte diferită de cea temută în prima parte a anilor '90, pentru slovaci „mândria de a avea propriul lor stat a fost un lux pe care l-au plătit destul de scump" (Antoine Marès, Histoire des Tchèques et des Slovaques, ed. cit., p. 444).

312 Stanislav J. Kirschbaum, A history of Slovakia. The struggle for survival, ed. cit., pp. 263–268. De altfel, o moțiune în favoarea independenței depline nu obținuse peste jumătate din voturi în parlamentul slovac.

313 Despre propunerile repetate ale lui Havel de a recurge la un referendum şi despre propunerile şi opiniile privind posibile noi relații federale sau confederale între cele două țări, a se vedea ibid., pp. 267–268.

cărui preşedinte fusese timp de doi ani. Havel avea o carismă intelectuală deosebită, demonstrase în perioada anterioară existența „puterii celor lipsiți de putere” şi era capabil de opțiuni şi gesturi curajoase şi împotriva curentului cultural, cum ar fi a cere iertare națiunii germane pentru suferințele provocate de poporul său germanilor sudeți: întrucât Germania nazistă fusese cea care pusese capăt primei Cehoslovacii între 1938 şi 1939, este uşor de înțeles ce a însemnat acel gest în ochii unei părți a populației. Dimpotrivă, Klaus s-a numărat printre cei mai mari susținători ai separării slovacilor de cehi.

Guvernele de la Praga s-au grăbit să reintroducă economia de piață şi s-au orientat fără ezitare către Occident. Din 1990, Cehoslovacia era membră a Pentagonalei patronate de Italia (ulterior Inițiativa Central-Europeană) şi a fost primită în Consiliul Europei încă din februarie 1991. În anul următor, în colaborare cu Varşovia şi Budapesta, Praga a creat aşa-numitul Acord de la Vişegrad (oraşul maghiar), care prevedea cooperarea acestor țări din Europa Centrală atât pentru a pune concret în aplicare transformarea economiilor lor, cât şi, mai ales, pentru a stabili relații cu economiile occidentale în vederea admiterii comune în Comunitatea Europeană de atunci. În anii care au urmat, caracterul acordului s-a schimbat, iar zona de liber schimb (CEFTA) nu a fost pe deplin operativă, deşi a fost extinsă cuprinzând şi alte țări; la început părea a dori să sublinieze că existau diferențe majore între Europa Centrală şi Balcani în ceea ce priveşte revenirea la economia de piață şi la o democrație comparabilă cu cele occidentale: aceste diferențe ar fi trebuit să cântărească în drumul spre ceea ce devenea Uniunea Europeană. În realitate, țările din sud-estul Europei nu au parcurs încă acest drum (Albania, republicile sudice ale fostei Iugoslavii) sau au fost primite în Uniunea Europeană (România, Bulgaria) mai târziu, în

2007, decât fostele țări comuniste situate geografic mai la nord.

Cehoslovacia a fost unul dintre puținele state în care toți cei implicați în aspectele cele mai odioase ale regimului comunist (servicii secrete, poliție politică) sau chiar ale regimului nazist au fost înlăturați prin lege din funcțiile publice (lustrație sau transparență). Inițial, legea adoptată în 1991 nu a fost semnată de Havel, dar ulterior a intrat în vigoare. De asemenea, Republica Cehă a recunoscut, printr-o lege din 2011, cea de-a treia rezistență împotriva regimului comunist, care a urmat rezistenței împotriva monarhiei austro-ungare în Primul Război Mondial şi rezistenței împotriva ocupației naziste. Într-o oarecare măsură, această decizie politică a fost însoțită de înființarea, în 1990, a unui Institut de Istorie Contemporană în cadrul Academiei de Ştiințe. Mulți ani mai târziu, în 2007, în Republica Cehă a fost înființat Institutul pentru Studiul Regimurilor Totalitare (nu mult diferit de cele similare din Polonia şi România), a cărui activitate a avut inevitabil ecouri politice, stârnind uneori controverse în rândul cercetătorilor şi publicului larg.

3.1. *Slovacia postcomunistă şi independentă*

Independența a îndeplinit un vechi deziderat al slovacilor, dar perioada inițială a fost marcată de dificultăți economice majore, din motivele deja menționate. În plus, pentru o lungă perioadă de timp cadrul politic a fost dominat de populism; prim reprezentant al acestuia a fost Vladimir Mečiar, expulzat din PC în timpul „normalizării”, fost militant al PNV, apoi fondator şi lider al Mişcării pentru Slovacia Democratică (HDZS) şi de mai multe ori şef al guvernului între 1990 şi 1998. Aceste tendințe populiste au fost dublate de recrudescența naționalismului datorată problemei minorității maghiare (aproximativ 600.000 de

persoane), care a condus la divergențe repetate cu Ungaria vecină. De asemenea, guvernele de la Bratislava şi Budapesta au polemizat pe tema exploatării şi canalizării apei din Dunăre prin barajul şi sistemul hidroelectric Gabčíkovo-Nagymaros.

După vizita lui Mečiar la Budapesta, în ianuarie 1995, şi odată cu semnarea tratatului la Paris de către cei doi prim-miniştri, la 19 martie 1995, cele două state au ajuns la un acord precar cu privire la interesele şi punctele lor de vedere. Cu această ocazie au fost recunoscute frontierele de stat şi drepturile „individuale", şi nu colective ale minorităților (de exemplu, ale maghiarilor din Slovacia). Cu toate acestea, acordul nu a fost aprobat nici de reprezentanții minorității maghiare, nici de *Slovenská Národná Strana* (SNS), partidul naționalist slovac al lui Ján Slota. Nu au întârziat să apară noi polemici privitoare la legea despre limbă, discriminatorie în privința minorităților, iar în anii care au urmat, tensiunile dintre guvernele de la Budapesta şi Bratislava au continuat să se amplifice şi s-au reaprins după ce Fidesz al lui Viktor Orbán a ajuns la putere la Budapesta, mai întâi între 1998 şi 2002, iar apoi în 2010. De asemenea, trebuie menționată problema rromilor, ce reprezintă de fapt a doua minoritate ca mărime din Slovacia (cifrele variază între 90.000 şi 380.000 de suflete), localizată mai ales în provinciile estice şi trăind în general fără un loc de muncă permanent, deoarece nu s-au adaptat deloc schimbărilor din noua economie.[314]

După alegerile generale din septembrie 1994, Mečiar, cu 35% din voturi şi 61 de locuri din 150, a guvernat cu sprijinul SNS şi al neocomuniştilor din Asociația Muncitorilor din Slovacia (ZRS). El a ştiut să interpreteze

[314] Antoine Marès, Histoire des Tchèques et des Slovaques, ed. cit., p. 457.

temerile oamenilor obişnuiţi cu privire la reformele liberale şi la cererile minorităţii maghiare. Privatizarea a bătut pasul pe loc, de aceea în Slovacia situaţia economică a populaţiei s-a ameliorat abia spre sfârşitul anilor ’90. Premierul a intrat în conflict şi cu episcopia catolică (Ioan Paul II a vizitat Slovacia în 1995) şi chiar cu membri din propriul partid, cum ar fi preşedintele republicii, Michal Kováč, împotriva căruia nu a ezitat să recurgă la metode de luptă neortodoxe. Abia după alegerile din 1998, partidele de opoziţie (creştin-democraţii, Uniunea Democrată, Partidul Stângii Democrate, Coaliţia Maghiară) au reuşit să depăşească HDZS, care deţinea, chiar şi în această situaţie, o majoritate relativă. Noul prim-ministru Mikulaš Dzurinda (1998–2006) a lansat nu numai o politică reformistă mai incisivă – a fost introdusă cota unică de 19% –, ci şi o orientare mai „europeană” decât cea a lui Mečiar, noutate de la care guvernele aflate la putere în anii următori nu s-au abătut. Spre surprinderea unora dintre observatorii internaţionali, Slovacia a ajuns astfel pe picior de egalitate cu celelalte state foste comuniste (şi cu Republica Cehă) atunci când Bruxelles a stabilit anul 2004 ca dată de aderare a noilor state membre la Uniunea Europeană. În acelaşi an, a aderat la NATO.

După executivele conduse de Dzurinda, primul guvern condus de social-democratul Robert Fico (2006–2010) s-a sprijinit pe o majoritate eterogenă la care, alături de social-democraţi (SMER), participau HDZS ŞI SNS. În ciuda structurii sale ciudate şi controversate, noul guvern din 2009 a rezistat până la intrarea în Uniunea Monetară Europeană. A urmat scurta paranteză a guvernului de centru-dreapta condus pentru prima dată de o femeie, sociologul Iveta Radičova: acest ultim executiv, care se lupta cu recesiunea economică, nu a reuşit să obţină încrederea chiar pentru legea de ratificare a aşa-numitului „fond de

salvare a statelor" al Uniunii Monetare, care a fost totuşi aprobată la scurt timp după aceea. Fico a revenit la guvernare în aprilie 2012 cu un cabinet monocolor; în absența unor partide importante de opoziție (zguduită de dezvăluirea unui scandal politic şi financiar grav), el a prezentat un program care prevedea o schimbare drastică a politicii economice.

3.2. *Republica Cehă, un partener european puternic?*

La sfârşitul anilor '90, se părea că Republica Cehă, mai bogată în resurse naturale şi, din toate punctele de vedere, orientată direct spre Occident, ar trebui să aibă mai puține probleme decât Slovacia în ceea ce priveşte aderarea la Uniunea Europeană. În realitate, pentru a ajunge acolo a fost necesară depăşirea crizei economice ce se acutiza din nou, precum şi adoptarea unui sistem politic fiabil şi democratic. De la alegerile generale din mai 1996, situația din Republica Cehă s-a schimbat treptat odată cu apariția unui al doilea pol, Partidul Social-Democrat (ČSSD), condus de Miloš Zeman, care fusese expulzat din PC după Primăvara de la Praga şi care, prin urmare, nu putea fi considerat un urmaş al vechiului regim. Cele două partide principale (ODS ŞI ČSSD), cu aproape acelaşi număr de voturi, au alternat la guvernare în anii următori, uneori cu sprijinul altor partide din parlament: comunişti, creştin-democrați, republicanii xenofobi ai lui Miroslav Sládek şi, mai recent, formațiunea Tradiție, Responsabilitate, Prosperitate (TOP 09), condusă de Karel Schwarzenberg[315],

[315] Acesta s-a putut întoarce în Cehoslovacia numai după încheierea regimului comunist. Are origini nobile, este şi cetățean elvețian şi a făcut politică în Austria, susținând din afară disidența cehoslovacă. A fost ministru de externe în guvernul Topolánek.

precum şi al altora, cum ar fi Acțiunea Cetățenilor Nemulțumiți (ANO 2011).

Având doar o majoritate limitată şi compozită, programele lor pentru fiecare executiv nu au putut fi puse în practică pe deplin, cele mai longevive guverne fiind conduse de social-democratul Zeman, 1998–2002, şi de liberalii Topolánek, 2006–2009, şi Nečas, 2010–2013. Cu toate acestea, Republica Cehă şi-a continuat transformarea profundă, după cum reiese din faptul că sectorul public joacă acum un rol marginal în economia țării: reintegrarea în „familia" europeană era destul de evidentă chiar şi înainte de intrarea oficială în Uniunea Europeană, care a avut loc în 2004, după cum au putut constata turiştii în număr foarte mare ce vizitau Praga în mod constant. La referendumul din 2003, 77, 33% dintre alegători optaseră pentru aderare, deşi s-au prezentat la urne doar 55, 21% din populația cu drept de vot.[316] Acest lucru nu a împiedicat atenuarea sentimentului proeuropean în anii mai recenți, Klaus însuşi numărându-se printre eurosceptici; acesta a ajuns în funcția de preşedinte al republicii în 2003[317] şi a fost multă vreme ostil promulgării Tratatului de la Lisabona. În 2013 i-a urmat în funcție Zeman, care l-a învins pe Schwarzenberg doar în turul al doilea de scrutin.

Multă vreme şi până în ziua de astăzi, politologii[318] au

---

316 Din 2007 Republica Cehă a intrat în zona Schengen de liberă circulație pentru cetățenii europeni.

317 Havel îl invitase pe secretarul de stat american Madeleine Albright, cu origini ceheşti, să candideze la preşedinție.

318 A se vedea Adéla Seidlová, Martin Vyšín, „New Czech political elite", în Democratization in post-communist transition processes in the 1990's. Lights and shadows, coord. Anna Krasteva şi Francesco Privitera, Longo, Ravenna, 2006, p. 60.

definit sistemul politic din Cehia ca fiind unul „*of two and half parties*” („cu două partide şi jumătate”): de fapt, partidelor ODS ŞI ČSSD li s-a alăturat o coaliție de patru partide mici de centru-dreapta (Pactul Sfântului *Václav*, din august 1999), în vreme ce Partidul Comunist a rămas izolat, cu toate că nu a obținut niciodată un număr de voturi mai mic de 10%, ajungând chiar la procentul maxim de 18% în 2002. În sfârşit, în ultimii ani, bipolaritatea instaurată de ČSSD ŞI ODS a fost depăşită odată cu criza gravă ce l-a afectat pe acesta din urmă şi cu apariția altor formațiuni politice capabile să obțină un sprijin considerabil şi a unor personaje carismatice din afara celor două partide. Prin aceste noi fenomene se manifestă nu doar dezaprobarea față de partidele ce se afirmaseră în perioada postcomunistă, ci şi euroscepticismul deja exprimat de Klaus.

4. Ungaria: interpretări ale democraţiei

Primele alegeri libere, desfăşurate în martie–aprilie 1990 pe baza unui sistem cu două tururi de scrutin, au fost marcate de victoria Forumului Democrat Moderat – MDF (de inspirație creştină şi populară) şi a Alianței Democraților Liberi. Vechiul partid de guvernământ s-a destrămat prin scindări succesive. Curentul reformist s-a prezentat sub noua denumire de Partidul Socialist, obținând un rezultat modest în ce priveşte numărul de voturi şi de locuri, în timp ce lista care a păstrat vechea denumire, POSU, nu a depăşit pragul de 4% necesar pentru a intra în parlament; în mod similar, a fost exclus Partidul Social Democrat reconstituit. Numărul de voturi obținut de formațiunea reînființată PPP a fost puțin mai mare decât al Partidului Socialist. Încă din vremea aceea, s-a remarcat un partid, Fidesz (*Fiatal Demokraták Szövetsége* sau Alianța Tinerilor Liberali), care

părea de inspirație liberală şi cu opțiuni politice foarte inovatoare. Fusese înființat în 1988 şi condus de un disident care a ieşit în evidență în ultimii ani şi care a avut ulterior un mare viitor politic, Viktor Orbán.[319]

În consecință, în fruntea guvernului s-a aflat József Antall de la MDF (care a format o majoritate cu micii proprietari şi cu creştin-democrații)[320], iar în funcția de preşedinte al republicii – Árpád Göncz, un liberal. Republica nu mai era numită „populară" de către noul parlament. Sistemul electoral de tip francez, cu două tururi de scrutin, a oferit stabilitate politică țării în timpul tranziției postcomuniste, chiar şi atunci când diferența la urne dintre coaliții nu era foarte mare, dar în curând populația s-a dovedit a fi agasată de alegerile sau referendumurile ce se succedau fără încetare, uneori numărul de votanți – mai ales în turul al doilea – era foarte mic, fenomen destul de ciudat pentru un popor privat de dreptul de a alege vreme de decenii. Faptul că societatea maghiară era pregătită de mult timp pentru tranziție a influențat, cu siguranță, traseul lin al acesteia: cum am menționat, transformarea avusese loc *de facto* înainte de a fi implementată oficial, la nivel politic. Din acest punct de vedere, Ungaria a beneficiat de un avans real față de celelalte state socialiste.

Cu toate acestea, nu au lipsit (şi nici nu putea fi altfel) problemele sociale care erau deja prezente în societate sau care au rezultat în urma transformării profunde şi radicale a acesteia, începând cu sectorul economic: introducerea rapidă, sau am putea spune chiar extinderea, modelului economiei de piață şi deschiderea către capitalul străin (cu

---

[319] Pasquale Fornaro, Ungheria, Unicopli, Milano, 2006, pp. 227–228.

[320] Cele trei partide însumau 40% în primul tur, dar un procent mult mai mare de locuri în parlament.

numeroase societăți mixte) nu s-au realizat cu uşurință. Deoarece aprovizionarea cu energie din Uniunea Sovietică a fost întreruptă, s-a înregistrat o creştere generalizată a prețurilor: 65% pentru benzină, ceea ce a dus la o confruntare dură între guvern şi şoferii de taxi chiar în octombrie 1990. În plus, majoritatea populației a trebuit să suporte sacrificii, mai cu seamă angajații cu venituri fixe şi pensionarii.

Tradiția de civilizație a Ungariei, faptul că în ultimele decenii regimul comunist fusese tolerabil şi „deschiderea" societății către schimbare, menționată mai sus, au ajutat ca anii de după 1989 să nu se transforme într-un soi de război civil în care toate armele polemice erau potrivite şi toate motivele ce veneau din trecut utile pentru comiterea de abuzuri în prezent. MDF a fost în favoarea unei tranziții lente şi treptate, orientate spre o economie mixtă; în acelaşi timp erau privatizate majoritatea proprietăților statului, demers de pe urma căruia aveau să beneficieze întreprinderile mici şi mijlocii. Pe lângă problema dificilă a privatizării (au fost necesare conceperea unei legislații ad-hoc şi crearea Agenției de Stat pentru Privatizare, APV), a fost abordată rapid şi chestiunea despăgubirii foştilor proprietari ai bunurilor expropriate de stat în trecut. Inevitabil, s-au accentuat inegalitățile sociale – îmbogățirea câtorva, uneori a unor oameni care jucaseră un rol în vechiul regim[321] – şi scăderea treptată a bunăstării. La sfârşitul primei legislaturi postcomuniste, în 1994, sectorul privat contribuia cu 55% la PIB, mai cu seamă în sectorul serviciilor, al comerțului şi al construcțiilor. O pondere şi mai mare (64, 3%) în această perioadă de patru ani a fost

[321] Gizella Nemeth Papo, Adriano Papo, L'Ungheria contemporanea: dalla monarchia dualista ai giorni nostri, Carocci, Roma, 2008, p. 134.

cea a investițiilor cu capital străin.[322]

În ce privește relațiile internaționale, trebuie amintit că Ungaria s-a bucurat de relații privilegiate cu Occidentul încă dinainte de sfârșitul regimului comunist, după cum o dovedesc împrumuturile considerabile și repetate acordate în special în perioada de tranziție 1988–1991. Ungaria, care aderase la Fondul Monetar Internațional încă din 1982, a fost primul stat fost comunist admis în Consiliul Europei, în noiembrie 1991. La scurtă vreme, Comunitatea Europeană (CE, succesoarea CEE și destinată să devină Uniunea Europeană) i-a acordat statutul de asociat. Drumul către statutul de membru cu drepturi depline a fost anevoios și s-a încheiat abia în 2004, Ungaria fiind primită *pleno iure* alături de alte nouă țări, dintre care majoritatea erau foste state comuniste, inclusiv cele trei republici baltice ce fuseseră incluse în Uniunea Sovietică. După ce guvernul condus de socialistul Gyula Horn, care a preluat conducerea executivului de centru-dreapta, a aderat fără ezitări la Parteneriatul pentru Pace lansat de președintele Clinton și după ce Budapesta găzduise în mai 1995 adunarea parlamentară a NATO, pentru prima dată organizată într-un stat nemembru[323], primului guvern Orbán i-a revenit sarcina să semneze intrarea Ungariei în NATO (martie 1999), confirmând orientarea sa net pro-occidentală: nu întâmplător, Budapesta aprobase acțiuni de sprijin pentru operațiunile atât din Bosnia (1995), cât și din Serbia și Kosovo (1999).

---

[322] Diego Belloni, La transizione post-socialista dell'economia ungherese, Rubbettino, Soveria Mannelli, 2002, pp. 135–136.

[323] În urma unui referendum organizat cu socialiștii la guvernare, 85% din cei 50% participanți la vot (cifră cu greu atinsă) au optat pentru intrarea în NATO.

Bineînțeles, guvernul maghiar se asigurase din timp obținând retragerea ultimelor trupe sovietice din țară, care a avut loc între 1990 şi 1991. Privind spre Vest ca spre un obiectiv de atins, Budapesta a încercat, tot din acest motiv, să dezvolte relații cu Polonia şi Cehoslovacia[324]: o piatră de hotar a fost acordul de la Vişegrad, care avea ca scop crearea unei zone de liber schimb (CEFTA), dar care pregătea şi intrarea celor trei state în CC. Trebuie spus că sub acest aspect succesul a fost limitat: aderarea la Uniunea Europeană a urmat, aşa cum s-a spus, un traseu mai complex conceput de autoritățile de la Bruxelles, în timp ce CEFTA a încorporat state care nu păreau să întrunească condițiile necesare pentru a face parte din ea, cum ar fi România şi Bulgaria. Relațiile cu România nu au fost uşoare din cauza problemei grave a minorității maghiare din Transilvania, ce nu fusese niciodată pe deplin rezolvată în anii comunismului şi care s-a reaprins chiar înainte de căderea regimului. Incidentele de la Târgu-Mureş (Marosvásárhely) din 1990, politica naționalistă a primarului din Cluj (Kolozsvár), Gheorghe Funar, şi declarațiile reprezentanților naționaliştilor maghiari au contribuit la acest climat: printre ei se numărau şi unii intelectuali, ce fuseseră disidenți în timpul regimului, care au părăsit MDF, cum ar fi cunoscutul poet Sándor Csoóri şi dramaturgul István Csurka, care în 1993 a format o grupare radicală de dreapta, Partidul Ungar al Dreptății şi Vieții, MIEP. Cu toate acestea, guvernul maghiar şi cel român au acceptat controlul aerian reciproc al bazelor militare,

[324] Într-adevăr, au apărut tensiuni cu Slovacia, ce se separase de Republica Cehă, din pricina problemei minorității maghiare, tensiuni ce nu au fost niciodată dezamorsate şi din pricina barajului Gábčikovo-Nagymaros. Acest dig producea efecte dăunătoare mediului pe teritoriul ungar, dar în cele din urmă cele două guverne au ajuns la un acord.

aderând la tratatul internațional „cer deschis”, iar în 1996 a fost semnat un tratat de prietenie, care a servit la dezamorsarea problemei grave a minorității maghiare din Transilvania, în ciuda tendințelor naționaliste ivite din nou în ambele țări.

Ca un tribut adus unei tranziții lipsite de traume, vechea gardă politică nu a plătit un preț exagerat de mare atunci când, încă din a doua legislatură, Partidul Socialist a reuşit să se alieze cu liberal-democrații şi să preia conducerea guvernului, în timp ce Forumul Democrat rămânea în opoziție alături de Fidesz şi de alte formațiuni, fără a provoca probleme politice serioase sau îngrijorări în rândul guvernelor occidentale. Era o dovadă în plus a maturității unei societăți civile variate. Cu toate acestea, trecutul nu a putut fi arhivat fără nici o consecință: o lege similară celei adoptate în Cehoslovacia prevedea că accesul la anumite funcții publice importante era condiționat de dovada faptului că persoana în cauză nu colaborase cu poliția politică a regimului (şi că nu fusese membru al Crucilor cu Săgeți). Ulterior, Curtea Constituțională a intervenit şi a aprobat o legislație mai puțin strictă decât cele din proiectul inițial.

Guvernul Antall a rămas la guvernare pe durata întregului mandat, cu excepția unei remanieri în februarie 1993 şi a înlocuirii premierului – care a murit prematur la data de 12 decembrie a aceluiaşi an – cu ministrul de interne Péter Boross. Cu toate acestea, MDF era o formațiune-umbrelă clasică şi, după scindările prin care a trecut, a fost învinsă decisiv la alegerile din 1994 (nedepăşind 12% din voturi) şi a sfârşit prin a-şi pierde identitatea politică[325], în timp ce electoratul său a căutat

[325] Din 2002 s-a prezentat pe aceleaşi liste cu Fidesz.

alte puncte de reper. Cu acea ocazie, socialiştii (33% în primul tur de scrutin) şi-au unit forţele cu cele ale Democraţilor Liberi (19, 7%), obţinând astfel o largă majoritate parlamentară.

De asemenea, guvernul liberal-socialist al lui Gyula Horn a rezistat de-a lungul întregului mandat, timp în care a pus sub semnul întrebării trecutul politic al multora dintre membrii săi, inclusiv pe al premierului: de fapt, a adoptat măsuri care să se plieze pe aşteptările puterilor occidentale şi de natură să apropie foarte rapid economia de standardele occidentale. Privatizarea şi deschiderea către capitalul străin au avansat într-un ritm atât de rapid încât opoziţia de dreapta a început să se îngrijoreze. Cu toate acestea, la următoarele alegeri, din 1998, o mare parte a electoratului a preferat să se îndrepte spre o altă forţă politică: tinerii liberali (Fidesz), conduşi de noul premier Viktor Orbán, care a format un guvern de coaliţie, împingându-i pe socialişti în opoziţie, în ciuda celor 32, 3% din voturi obţinute. „Întoarcerea foştilor" într-o ţară care nu era înapoiată nu a avut sorţi de izbândă. S-a înaintat o propunere pentru alegerea şefului statului prin sufragiu universal, dar Curtea Constituţională a refuzat să valideze un referendum în favoarea acestei inovaţii, care nu a avut succes nici ulterior. În iunie 1995, Göncz a fost reales ca preşedinte al republicii de către parlament, la fel ca succesorii săi în următoarele legislaturi. Primul guvern Orbán, asemeni celor care l-au precedat, a continuat politica de limitare a cheltuielilor publice, dar s-a concentrat şi pe reducerea taxelor, a inflaţiei şi a şomajului. Producţia industrială a crescut semnificativ în 2000 (cu 18, 1%), dar a sporit şi datoria externă, iar balanţa de plăţi a rămas

negativă.[326]

La alegerile parlamentare din 2002, coaliția formată din Partidul Socialist (178 de mandate) şi Alianța Democraților Liberi (19 mandate) a câştigat în fața celor 188 de mandate obținute de Uniunea Civică Maghiară (Fidesz, care includea veteranii din MDF). Guvernul de centru-stânga condus de Péter Medgyessy a aprobat măsuri ce aveau ca scop creşterea salariilor din sectorul bugetar şi a pensiilor, raționalizarea politicii fiscale şi reformarea sistemului de sănătate. În paralel, a vândut ultimele trei bănci rămase în proprietatea statului către sectorul privat şi a semnat Tratatul de aderare la Uniunea Europeană (16 aprilie 2003).[327] Majorarea cu 50% a salariilor din administrația publică a dus la o importantă sporire a deficitului bugetar, în vreme ce scădeau investițiile în industrie şi ritmul creşterii economice.[328] Pierderea credibilității executivului a fost inevitabilă, fapt dovedit de alegerile europarlamentare din iunie 2004, în care Partidul Socialist a obținut 9 locuri față de cele 12 ale formațiunii Fidesz. Ferenc Gyurcsány l-a înlocuit pe Medgyessy în funcția de prim-ministru, iar guvernul a revenit la politici mai liberale, favorizând redresarea economică şi reducerea datoriei publice. Rezultatul a fost creşterea şomajului şi lipsa investițiilor în locuințe sociale, scăzând totodată nivelul de trai al populației. PIB a crescut din nou, iar inflația s-a diminuat.

---

[326] Cf. Gizella Nemeth Papo, Adriano Papo, L'Ungheria contemporanea, ed. cit., p. 136.

[327] Un referendum organizat în acelaşi an a reflectat victoria electorilor care susțineau intrarea în Uniunea Europeană; Pasquale Fornaro, Ungheria, ed. cit., p. 249.

[328] Cf. Gizella Nemeth Papo, Adriano Papo, L'Ungheria contemporanea, ed. cit., p. 136.

Toate acestea l-au determinat pe liderul opoziției, Orbán, să opteze pentru măsuri din ce în ce mai puțin liberale (așa cum din capul locului părea să prefere Fidesz) și să se opună pozițiilor proeuropene ale Partidului Socialist: era convenabil să adopte o poziție care să îi asigure sprijinul populației, pe care altfel l-ar fi pierdut în favoarea dreptei ultranaționaliste și populiste, anticapitaliste și protecționiste, eurosceptice și antiamericane. Aceasta din urmă își fixase de acum un punct de reper în partidul *Jobbik* sau Mișcarea pentru o Ungarie mai bună. În ciuda acestui fapt, Partidul Socialist s-a impus la scrutinul din 2006, obținând 186 de mandate și, alături de aliații săi liberali, 210 (din 386). Gyurcsány a inițiat creșteri masive de taxe, privatizări suplimentare și o reducere substanțială a sistemului de ajutoare sociale: pentru a face față falimentului iminent al sistemului de sănătate, a introdus taxe de ambulatoriu. Opinia publică era mai ostilă și mai agitată, deschizându-se astfel calea pentru opoziție. La 23 octombrie 2006, în timpul comemorării a 50 de ani de la Revolta de la Budapesta, au avut loc ciocniri dure, provocate de grupuri de extremă dreapta. În ciuda situației generale dificile, guvernul a obținut votul parlamentului.

În 2008, la inițiativa opoziției, referendumul privind eliminarea coplății în ambulatorii a reprezentat o înfrângere grea pentru guvern. Acesta arăta limpede că Fidesz acumula sprijin social cerând reinstaurarea unor măsuri economice și sociale adoptate în anii comunismului. Cu toate că era pentru prima dată când o coaliție din epoca postcomunistă câștiga două alegeri consecutive, Gyurcsány, acuzat că a mințit electoratul cu privire la situația conturilor publice în urma difuzării unui discurs pe care îl ținuse la o ședință de partid cu ușile închise, a demisionat din funcția de prim-ministru în aprilie 2009 ca urmare a protestelor populației și a revoltelor care au urmat. Pierzând susținerea în cadrul

partidului şi fiind într-o scădere gravă de popularitate, a fost înlocuit cu Gordon Bajnai înainte de alegerile generale din 2010. În zadar noul guvern a salvat 100.000 de locuri de muncă cu fonduri ad-hoc, susținând, de asemenea, sistemul de pensii şi 100.000 de familii aflate în sărăcie, limitând datoria publică şi sporind încasările la bugetul statului.[329] Anii lui Gyurcsány nu se puteau uita uşor, iar în 2010 socialiştii şi liberalii au suferit o înfrângere grea.

Nu mai puțin de 269 de fotolii parlamentare au fost alocate partidului Fidesz, care obținea astfel majoritatea necesară pentru a introduce modificări constituționale. Partidul Socialist a obținut doar 59 de locuri, față de cele 47 ale partidului de extremă dreapta *Jobbik*, protagonistul ciocnirilor de stradă din legislatura precedentă, şi față de cele 16 ale mişcării ecologiste „Politica poate fi diferită". Acesta a fost începutul unei lungi perioade de guvernare a lui Orbán (rezultatele alegerilor generale şi europene din 2014 nu au fost foarte diferite), care a înregistrat mai multe succese pe plan economic, dar care a intrat în conflict cu Uniunea Europeană din cauza caracterului noii constituții pe care a adoptat-o şi diferitelor reglementări considerate contrare principiilor care au inspirat Uniunea. Este vorba, de exemplu, despre reglementările stricte privind mijloacele de comunicare în masă, dar şi despre cele ce țin de „exodul creierelor", care nu erau în concordanță cu stimulentele pentru mobilitatea lucrătorilor şi a cetățenilor europeni şi care aminteau de restricțiile în vigoare în regimurile comuniste.[330] De asemenea, unii observatori străini au

---

[329] Cf. György Dalos, Ungheria in un guscio di noce, ed. cit., pp. 168–169, 187.

[330] Cei care îşi încheie studiile cu ajutorul statului sunt obligați să rămână în țară cel puțin zece ani după obținerea licenței, cu excepția situației în care restituie suma bugetată.

considerat exagerate competențele de prevenție şi restricție acordate forțelor de ordine publică. Nu trebuie trecut cu vederea faptul că legislația menită să reducă beneficiile pentru sistemul bancar şi să uşureze povara datoriilor de plată pentru cetățeni, legislație populară în țară, nu a fost aprobată de comunitatea bancară internațională. De fapt, o mare parte a opiniei publice maghiare – din ce în ce mai puțin dispusă să accepte politicile dictate de Bruxelles – a sprijinit noua orientare politică şi, odată cu aceasta, şi Biserica Catolică, după cum arată unele luări de poziție din partea câtorva reprezentanți de seamă ai acesteia, printre care episcopul auxiliar de Esztergom-Budapesta, János Székely.[331] În fine, Budapesta a arătat o oarecare predispoziție de a menține relații bune cu Rusia, chiar şi atunci când Moscova a avut motive de conflict cu guvernele europene şi occidentale (criza ucraineană).

5. România, de la **ţară** exotic**ă** la partener european

După sfârşitul sângeros al comunismului, României i-a fost greu să se distanțeze de climatul de criză care a urmat după decembrie 1989 şi să transforme clasa politică, societatea şi

[331] Noua constituție începe cu numele lui Dumenzeu (Preambul), afirmă că viața fătului trebuie protejată încă de la concepție (Libertate şi responsabilitate, II), protejează instituția căsătoriei, înțeleasă ca alianță pe viață între un bărbat şi o femeie (Chestiuni fundamentale, L) şi familia ca fundament al supraviețuirii națiunii. În plus, o lege privitoare la Biserici a stabilit condițiile pe baza cărora o comunitate poate obține statutul de Biserică (cel puțin 1.000 de membri şi 20 de ani de prezență în Ungaria): în lipsa acestora, comunitățile religioase nu primesc susținere din partea statului, cu toate că sunt libere să îşi desfăşoare propriile activități.

structurile administrative şi economice dincolo de declaraţiile de principiu. În cea de-a doua legislatură, din 1992 până în 1996, s-au înregistrat schimbări mai semnificative, dar nu încă o schimbare radicală, aşa cum ar fi fost de aşteptat. Schimbarea s-a produs în cea de-a treia legislatură, dar rezultatele nu au fost atât de strălucite pe cât se dorea şi, la începutul primului deceniu al secolului, a fost necesară o nouă restructurare a politicii – şi o nouă constituţie –, a economiei şi a societăţii. Intrarea în Uniunea Europeană, în 2007, a dus la bun sfârşit procesul general de transformare, făcând din România un partener european solid, indiferent de problemele pe care ţara le are în diverse domenii şi de experienţele cu totul speciale prin care a trecut.[332]

Anii 1990–1992 au fost cei mai agitaţi. După fuga lui Ceauşescu, fiecare etapă a procesului care a dus la instaurarea precară a unei noi ordini politice a avut ca scenă sediul Televiziunii Naţionale. Noua ordine a luat forma unui Front al Salvării Naţionale, format atât din membri PCR, cât şi din persoane din alte medii, inclusiv disidenţi. Cei dintâi au preluat conducerea, mai ales în persoana preşedintelui Frontului Salvării Naţionale (FSN), Ion Iliescu, un lider comunist căzut în dizgraţie în ultimii ani (un fel de Gorbaciov la scară mai redusă şi poate mai conservator), şi a şefului guvernului, tânărul profesor universitar Petre Roman, mai puţin legat de trecutul partidului, deşi fiul unui alt lider cunoscut.[333] În realitate, cadrul politic era extrem

---

[332] Catherine Durandin, Zoe Petre, România post 1989, Institutul European, Iaşi, 2010.

[333] Valter Roman (născut Ernst Neuländer), care a încercat în zadar în 1956 să îl convingă pe Nagy să accepte schimbarea aplicată de Kádár din voinţa Kremlinului.

de variat, deoarece se înființaseră sau reînființaseră partide de toate felurile. În stradă protestau demonstranți care nu considerau legitimă direcția politică predominantă şi grupul de guvernământ care preluase puterea *de facto*.

Pentru a calma protestele nu a fost suficientă constituirea unui Consiliu Provizoriu de Uniune Națională, un fel de parlament în care jumătate din locuri au fost atribuite unor formațiuni diferite de FSN; în cele din urmă, în iunie, minerii din Valea Jiului au ajuns să evacueze violent Piața Universității: responsabilitatea politică pentru acest gest (numit prima mineriadă) nu putea să nu fie pusă pe seama lui Iliescu şi a anturajului său.[334] O soluție mai politică şi mai naturală au fost alegerile organizate în mai 1990. Acestea s-au desfăşurat într-un context aparte, deoarece, din pricina dificultăților şi greşelilor celorlalte partide, FSN a exercitat un control aproape exclusiv asupra comunicațiilor, iar Iliescu a avut ocazia să devină cel mai cunoscut om din țară. Au urmat un semiplebiscit pentru el, care şi-a asumat preşedinția republicii, şi un mare succes pentru FSN, care ajunsese astfel în măsură să guverneze şi să înceapă procesul constituțional. Democrația românească renăştea – unii au spus că se năştea pentru prima oară – nu fără umbre.

Carta constituțională era, cel puțin parțial, inspirată din cea franceză; Iliescu a continuat să aibă un rol dominant, înlăturându-l de la guvernare (tot cu ajutorul unei noi mineriade) chiar şi pe Roman, între ei existând diferențe de opinie deloc neglijabile. Forțând o simplificare, se poate spune că Roman dorea schimbări mai rapide şi mai incisive, inclusiv în domeniul economic, în vreme ce Iliescu îi reprezenta pe cei care se temeau de noutăți şi nu

[334] Mihnea Berindei, Ariadna Combes, Anne Planche, Mineriada 13–15 iunie 1990, Humanitas, Bucureşti, 2010³.

intenționau să arunce la gunoi tot ce se realizase în România din 1945 până în momentul respectiv. Să nu uităm că Uniunea Sovietică a continuat să existe până în 1991, deşi cu modificări evidente, iar Iliescu dorea să rămână în relații bune cu aceasta, semnând chiar şi un tratat de prietenie. Această opțiune a influențat hotărâtor chestiunea Moldovei, unde se activase o mişcare de independență, mai ales în rândurile majorității românofone, ce susținea deschis refacerea unirii cu România, existentă între cele două războaie mondiale. Istoria Moldovei nu va fi abordată în acest volum, este suficient să spunem că unirea nu a avut loc nici măcar atunci când Moldova a ajuns independentă şi că, dimpotrivă, regiunile estice ale acestui mic stat (Transnistria), locuite în principal de slavi şi cu vocație industrială, au ajuns să se separe *de facto* de guvernul moldovenesc. Cu toate acestea, opinia publică românească nu uită de existența acestei probleme, iar cele două state mențin relații strânse. Republica Moldova este membră a Comunității Statelor Independente, grupată în jurul Federației Ruse, astfel că aderarea sa la Uniunea Europeană nu poate fi luată în considerare în acest moment, ceea ce afectează, fără îndoială, relațiile dintre românii de pe cele două maluri ale Prutului, râul care marchează granița dintre România şi Republica Moldova.

Polarizarea din interiorul FSN, deşi însemnată, nu a fost suficientă pentru a-l împinge în opoziție în cea de-a doua legislatură. Alegerile din 1992 l-au confirmat pe Iliescu în funcția de preşedinte şi Frontul Democrat al Salvării Naționale (acesta era noul nume al Frontului Salvării Naționale) la guvernare, dar numai prin alianțe dificile şi contradictorii cu Uniunea Democrată a Maghiarilor din

România (UDMR)*[335], cu partide naționaliste şi cu mici formațiuni de extremă-stânga. În ciuda acestei eterogenități, guvernul Văcăroiu a rezistat pe toată durata mandatului, dar stânga condusă de Iliescu nu era în măsură să facă față unor noi alegeri cu aliați stabili. Astfel, anul 1996 a adus o schimbare foarte importantă. Partidele de centru-dreapta (liberalii şi național-țărăniştii), cu sprijinul democraților lui Roman, l-au susținut pe Emil Constantinescu şi au creat un executiv diferit de cele anterioare. Noua coaliție, deşi avea o largă majoritate, nu a dat dovadă de coeziune, fenomen care s-a repetat cu majoritățile formate în anii următori din mai multe facțiuni politice. În orice caz, au fost introduse câteva inovații importante: au fost puse în aplicare reforme economice şi sociale consistente şi a existat o mai mare apropiere de NATO şi de Uniunea Europeană. Totuşi, rezultatele nu s-au ridicat la nivelul aşteptărilor, iar în 2000 a avut loc o inversare dramatică de tendință. Partidele de dreapta, centru şi stânga moderată nu au reuşit să se unească, unele chiar rămânând în afara parlamentului; au lăsat astfel terenul liber Partidului Social-Democrat al eternului Iliescu şi dreptei naționaliste, bine reprezentate de Partidul România Mare, al cărui lider, Corneliu Vadim Tudor, fost poet de curte al lui Ceauşescu, a ajuns în turul doi al alegerilor prezidențiale alături de Iliescu, care a fost ales pentru a treia oară, tot cu voturile moderaților. Guvernul condus de Adrian Năstase a ales o linie politică mai reformistă şi mai pro-occidentală decât în trecut. Un simbol al transformării a fost faptul că în 2002 Iliescu a primit vizita preşedintelui american Bush într-o atmosferă de sărbătoare, după ce NATO decisese să accepte România ca stat membru, grație politicii Bucureştiului față de criza

[335] UDMR a ajuns la guvernare abia în urma alegerilor din 1996, în cadrul guvernului constituit în jurul Convenției Democrate (n.tr.).

din Kosovo. Revizuirea constituției (acum mai puțin prezidențialistă şi mai aliniată la *acquis*-ul comunitar) şi încheierea negocierilor pentru aderarea la Uniunea Europeană au marcat definitiv orientarea politicii externe româneşti. În 2003, un contingent românesc a participat în Irak, pentru a sprijini intervenția americană.[34][336]

Noua politică aleasă de social-democrați (ex-comunişti) nu a fost suficientă pentru a-i confirma la putere. În timp ce steaua dreptei naționaliste se stingea, formațiunile moderate, mai exact liberalii şi democrații, îşi recăpătau puterea, dând naştere unei situații de incertitudine numerică, care a oferit formațiunilor mici posibilitatea de a înclina balanța, schimbând cu uşurință alianțele. Deoarece centrul-dreapta, învins la alegerile generale din noiembrie 2004, a reuşit să dea preşedintele republicii, Traian Băsescu, acesta, grație incertitudinii menționate mai sus, a izbutit să formeze un guvern de centru-dreapta condus de liberalul Călin Popescu Tăriceanu, capabil să obțină majoritatea în parlament.

Şi de această dată, majoritatea s-a dovedit a fi lipsită de coeziune şi a apărut un nou fenomen grav: conflictul dintre guvern şi preşedintele republicii, care a dus în 2007 la suspendarea acestuia din urmă, votată de parlament, dar neconfirmată de votul popular, aşa cum prevede constituția. În 2008, datorită noii legi electorale, doar patru partide au intrat în parlament. Cele două partide cele mai votate, PSD şi nou-înființatul Partid Democrat Liberal (PDL), apropiat de preşedintele Băsescu, au format o coaliție fără precedent pentru a face față crizei economice care se profila şi în România; de altfel, ele erau afiliate la două curente politice

---

[336] Despre politica externă românească în epoca postcomunistă a se vedea Mihail Dobre, România la sfârşitul războiului rece, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2011.

europene: cel socialist şi cel popular. În ciuda faptului că doar liberalii şi UDMR rămăseseră în opoziţie, guvernul condus de Emil Boc (PDL) nu a a avut parte de o perioadă uşoară, atât din cauza crizei grave, cât şi din pricina faptului că, la scurt timp, majoritatea s-a scindat. Cu toate că social-democraţii au înaintat o moţiune de cenzură în 2009, guvernul a rămas în funcţie până în februarie 2012, când a demisionat pe fondul unor proteste de stradă intense. Câteva luni mai târziu, a preluat puterea un executiv condus de social-democratul Victor Ponta, care în toamna anului 2011 a obţinut o victorie confortabilă la urne, aliindu-se cu liberalii. Chiar şi această alianţă a fost de scurtă durată, iar Ponta a trebuit să caute o majoritate mai restrânsă în parlament pentru a nu întrerupe mandatul, prezentându-şi candidatura pentru cea mai înaltă funcţie în stat la alegerile din 2014.

Traian Băsescu, veritabil protagonist al politicii româneşti timp de aproape zece ani, a fost reales în funcţia de preşedinte al republicii în decembrie 2009, deşi cu o diferenţă mică faţă de candidatul social-democrat Mircea Geoană. În 2012, după ce a intrat în conflict cu noul executiv condus de Ponta, preşedintele a trecut din nou prin procedura de suspendare iniţiată de parlament, dar din nou referendumul nu a confirmat decizia parlamentară, de data aceasta din lipsă de cvorum. Abia în decembrie 2014 Băsescu a părăsit preşedinţia în favoarea unui liberal, foarte popularul primar al Sibiului, Klaus Iohannis, a cărui alegere, deşi a însemnat o „coabitare" cu Ponta, era o mare noutate, întrucât Iohannis provine din rândurile minorităţii germane săseşti.

După cum se poate observa, viaţa politică românească este de ani de zile foarte animată şi plină de răsturnări de

situație[33735], ca să nu mai vorbim despre corupția clasei politice şi administrative. Cu toate acestea, țara a continuat să evolueze, fiind influențată de apartenența sa la Uniunea Europeană începând din ianuarie 2007; economia s-a dezvoltat şi s-a relansat în ciuda crizei puternice care a început în 2008. În medie, rata de creştere economică a fost ridicată, desigur, şi ca urmare a unui punct de plecare slab şi în ciuda faptului că, timp de câțiva ani, investițiile străine nu s-au făcut simțite. Multe probleme care păreau îngrijorătoare au fost dezamorsate, începând cu numeroasa minoritate maghiară. Un cadru politic mai solid şi alianțe de partid mai stabile ar fi dus la obținerea unor rezultate mai bune, lucru deloc imposibil într-o țară cu resurse materiale considerabile. Unele transformări socio-economice sunt foarte evidente. În sectorul agricol, încă important, s-a înregistrat o scădere treptată a numărului de lucrători. Învățământul superior s-a extins, deşi în detrimentul calității garantate anterior de numărul limitat de studenți admişi. Alături de sectoarele industrial şi manufacturier, cel terțiar a cunoscut o dezvoltare accentuată. Schimburile comerciale s-au intensificat: unul dintre principalii parteneri este Italia. Fenomenul cel mai frapant este numărul foarte mare de emigranți dintr-o țară aflată în criză demografică din motive economice: se formează comunități foarte mari de români în Europa şi numai în Italia numărul lor depăşeşte un milion.[338] [36] Dincolo de consecințele financiare împovărătoare suportate de țara de baştină, rămâne

[337] Cristian Preda, Sorina Soare, Democratizzazione in Romania: regime, partiti e sistema di partiti, Aracne, Roma, 2012.

[338] Romeni: la minoranza comunitaria decisiva per l'Italia di domani, coord. Alina Harja şi Guido Melis, prefață de Luigi Manconi, Rubbettino, Soveria Mannelli, 2010.

întrebarea dacă fenomenul migrației este în ansamblu util sau dezavantajos pentru România.[37339]

6. Bulgaria: de la tranziţia lentă la aderarea la Uniunea Europeană

Dincolo de concesiile făcute „spiritului vremurilor" şi de dorința puternică de democrație, foştii lideri comunişti din Bulgaria intenționau să rămână în joc sub noi însemne şi cu noi programe. În ceea ce priveşte PCB, „lipsea în cadrul acestuia o tradiție a dialogului real"[340] [38] care să stimuleze transformarea sa rapidă într-un partid social-democrat. Membrii conducerii au schimbat denumirea în partid socialist, aşa cum s-a procedat şi în alte țări din zonă, şi au pregătit terenul pentru primele alegeri libere care au avut loc în iunie 1990 şi care au avut ca rezultat Adunarea Constituantă (*Veliko Narodno Săbranie*). Observatorii străini au considerat că votul a fost unul aproape corect: datorită sistemului electoral mixt (proporțional şi uninominal cu posibilitatea balotajului), Partidul Socialist a obținut majoritatea relativă a voturilor (39%) şi majoritatea absolută a locurilor (211 din 400). SDS a fost principalul partid de opoziție, cu un număr de voturi puțin mai scăzut (36% şi 144 de mandate), obținute mai ales în centrele urbane: mediul rural i-a susținut mai mult pe foştii comunişti. În

---

[339] Un aspect al acestuia a fost mobilitatea etniei rrome, care a avut probleme de integrare în țările-gazdă mult mai grave decât ceilalți români, provocând – trebuie să recunoaştem – confuzii şi daune de imagine.

[340] Armando Pitassio, Storia della Bulgaria contemporanea, ed. cit., p. 168.

afara celor doi poli se aflau UNAB, care nu mai era un aliat cu PCB, şi Mişcarea pentru Drepturi şi Libertăţi (DPS), care reprezenta minoritatea musulmană: cele două formaţiuni, fiecare cu câte 8% din voturi, puteau avea un cuvânt de spus atunci când era vorba de votarea unei legi în locul alteia. Compromisul dintre socialişti şi democraţi a fost inevitabil pentru a nu bloca lucrările Adunării Constituante: primii l-au menţinut pe Lukanov în fruntea guvernului, iar cei din urmă i-au încredinţat preşedinţia republicii lui Jeliu Jelev.

Lupta politică din Bulgaria postcomunistă a avut o trăsătură cu totul aparte: după ce un partid câştiga alegerile, forţele rămase în opoziţie reuşeau să treacă la contraatac în ciuda înfrângerii electorale, deoarece majoritatea nu a fost niciodată unită. Ca o regulă, mandatele nu au ajuns niciodată la termen, încă de la primul. De fapt, nu a durat mult până când guvernul Lukanov a aruncat prosopul în primăvara anului 1991 şi a cedat locul unui executiv condus de magistratul Dimităr Popov, în componenţa căruia erau şi socialişti, şi reprezentanţi ai altor partide, precum şi independenţi. Popov, care nu dispunea de o majoritate proprie, a avut sarcina de a organiza noi alegeri politice şi de a adopta cele mai urgente legi. În ciuda instabilităţii, Bulgaria a primit o nouă constituţie, mai apropiată de constituţia liberală din 1879 decât de cea comunistă din 1947; unele articole au acordat atenţie drepturilor minorităţii etnico-religioase, fără însă a face concesii în vederea unei eventuale autonomii.

Lucrările Adunării Constituante au fost atât de dificile, încât până la urmă s-au retras din aceasta aproximativ 100 de deputaţi. Cu toate că s-a ajuns, în cele din urmă, la un compromis şi constituţia a fost aprobată, aceste bătălii parlamentare şi-au pus amprenta mai ales asupra SDS, care s-a divizat în mai multe formaţiuni politice: cea mai

puțin dispusă să facă compromisuri cu trecutul, formată în mare parte din cei care părăsiseră lucrările parlamentare şi condusă de Filip Dimitrov, a ieşit învingătoare la noile alegeri (13 octombrie 1991). A reuşit să îi învingă pe socialişti cu o diferență mică, dar avea nevoie de voturile DPS pentru a guverna, toate celelalte partide fiind excluse din parlament prin pragul de 4%. Guvernul Dimitrov a durat aproximativ un an şi a fost urmat, în decembrie 1992, de unul condus de economistul Liuben Berov, la cererea preşedintelui republicii şi a DPS, dispus să colaboreze cu socialiştii şi cu alți deputați care se desprinseseră din SDS. De fapt, SDS s-a dovedit a fi prea eterogenă (ruptura dintre Jelev şi Dimitrov era evidentă), pierzând, în cele din urmă, sprijinul DPS. La rândul ei, experiența guvernului Berov (1992–1994) a fost limitată de lipsa unei majorități confortabile: reformele inițiate de guvernul Dimitrov au rămas parțial neimplementate şi nici nu au fost introduse inovații semnificative. În cele din urmă, după demisia lui Berov, următorul cabinet, care a preluat puterea în noiembrie 1994 şi care era condus pentru prima dată în Bulgaria de o femeie, Reneta Ingiova, fost ministru al privatizării, a avut doar sarcina de a organiza competiția electorală.

Alegerile generale, din nou anticipate, din decembrie 1994 au fost marcate de succesul coaliției formate din PSB, *Ekoglasnost* şi Partidul Țărănesc (Stamboliiski)[341] [39]. Între timp, socialiştii şi-au reînnoit rapid conducerea, marginalizându-i pe cei care îl înlăturaseră pe Jivkov şi înlocuindu-l din funcția de secretar pe Lilov, care părea să

[341] Existau două partide țărăneşti (UNAB) care se deosebeau deoarece aveau ca puncte de reper doi lideri istorici, Stamboliiski (era mai orientat spre stânga) şi Petkov (mai puțin dispus să dialogheze cu foştii comunişti).

reprezinte interesele vechii nomenclaturi, cu tânărul Jan Videnov, care în ianuarie 1995 a preluat conducerea executivului cu sprijinul a 124 din 240 de deputaţi. Sub conducerea sa, reînnoirea PSB (şi a unei părţi a ţării) s-a accelerat. Ortodoxia marxist-leninistă a fost lăsată în seama unor mici formaţiuni politice de nostalgici fără prea mulţi adepţi; nu s-a încercat ştergerea din istorie a îndelungatei experienţe comuniste, dar aceasta a fost considerată o paranteză nefericită (o abatere) în cadrul istoriei, de acum seculare, a Partidului Socialist. Cu toate acestea, a fost apărat cu îndârjire statul bunăstării (sănătate publică, educaţie şi asigurări sociale) şi nu a fost acceptată retrocedarea bunurilor naţionalizate de regimul comunist către foştii proprietari sau către moştenitorii acestora. Nu au fost permise epurările drastice (Dimitrov realizase câteva în rândurile administraţiei publice), ci doar câteva procese ale unor adepţi ai regimului. Jivkov a fost condamnat la cinci ani de închisoare pentru favorizarea unor persoane apropiate lui, dar a fost achitat în apel: responsabilităţile politice mult mai grave, care au marcat viaţa şi libertatea multor bulgari, nu au fost niciodată judecate în instanţe. Activitatea guvernului a intrat frecvent în conflict cu poziţia preşedintelui Jelev. Succesul electoral al stângii s-a repetat şi la următoarele alegeri locale, dar alegerile prezidenţiale din noiembrie 1996 au adus răsturnarea acestei tendinţe. După o campanie electorală marcată de asasinarea fostului prim-ministru Lukanov, deputat şi de acum important om de afaceri, demonstrând astfel ponderea lumii interlope în politica şi economia bulgare, candidatul socialist Ivan Marazov a fost învins (40% contra 60%) de candidatul SDS Petăr Stoianov, care îl învinsese deja pe Jelev în primul tur în stil american. Videnov a demisionat din funcţia de şef al guvernului şi de secretar al PSB, fiind înlocuit de Gheorghi Părvanov.

La inevitabilele alegeri parlamentare anticipate, care au avut loc în aprilie 1997, o nouă coaliție de centru-dreapta a obținut peste jumătate din voturi şi 137 de locuri, față de coaliția din jurul BSP, care s-a oprit la 22%. Stoianov a numit un guvern condus de Ivan Kostov, care a obținut încrederea nu numai a celor de centru-dreapta, ci şi a celorlalte grupuri parlamentare (DPS, Stânga europeană bulgară, Blocul oamenilor de afaceri), cu excepția grupului socialist. A urmat o perioadă de schimbări majore în politica externă şi internă, dar în primul rând în domeniul economic. Moneda a fost ancorată la marcă (şi mai târziu la euro), obținându-se astfel limitarea inflației; intrarea în cadrul CEFTA a fost realizată în 1998, pedeapsa cu moartea a fost abolită, forțele armate au fost reduse drastic (nu fără proteste din partea lumii militare şi politice) şi s-a făcut tot posibilul pentru a obține aderarea la NATO şi la Uniunea Europeană. Cu toate acestea, doi ani şi jumătate mai târziu alegerile locale din octombrie 1999 au arătat că socialiştii aproape că îi ajunseseră din urmă pe cei de centru-dreapta în ceea ce priveşte numărul de voturi, aceştia din urmă fiind încă o dată incapabili să-şi coaguleze forțele. În perioada următoare, sprijinul popular pentru politicile guvernamentale s-a diminuat, fără a aduce beneficii rivalilor tradiționali, socialiştii.

În iunie 2001, la final de mandat, au avut loc noi alegeri generale, iar cadrul politic s-a modificat radical. Ducând la bun sfârşit un efort îndelungat care a găsit sprijin în cercurile politice, administrative şi judiciare, renunțând la încercarea de a obține anularea referendumului instituțional din 1946 şi la ideea de a candida la preşedinția republicii (deoarece nu avea reşedința în Bulgaria), fostul rege Simeon Coburg-Gotha a reuşit să producă o schimbare radicală: grupul politic care i-a purtat numele a obținut o victorie răsunătoare la urne. Cu aproape 43% din voturi, puțin a

lipsit ca Mişcarea Națională Simeon II să obțină majoritatea mandatelor (120 în loc de 121), deoarece o listă perturbatoare (cu nume aproape identic) a reuşit să îi sustragă o parte din voturi. Simeon a trebuit să formeze o majoritate cu DPS, care îşi exprimase de mult timp dorința de a forma o coaliție de centru, o alternativă atât la SDS, cât şi la PSB. Pe lângă deputații din partea minorității turce musulmane, doi deputați socialişti s-au alăturat guvernului, ceea ce a asigurat abținerea PSB.

Astfel, electoratul bulgar a inventat prin vot o „a treia cale" în era postcomunistă. Totuşi, în ciuda dorinței de pace şi a abilității fostului monarh şi a unor membri ai guvernului, noul executiv a pierdut treptat sprijinul populației, fapt dovedit de alegerea socialistului Părvanov ca preşedinte al republicii în noiembrie 2001. Totuşi, apărând într-un context internațional foarte special (mai exact, caracterizat de noile opțiuni politice ale SUA după prăbuşirea Turnurilor Gemene), guvernul lui Simeon a reuşit să obțină primirea în NATO în 2004, grație unei discutabile susțineri acordate intervenției din Irak, fapt care a atras divergențe profunde pe plan intern şi în cadrul guvernului însuşi.[342] [40] În ciuda progresului economic mult mai lent decât cel preconizat după victoria electorală şi cu toate că societatea şi politica bulgară se dovediseră puternic influențate de corupție şi de lumea interlopă, cabinetul a reuşit să încheie chiar şi negocierile pentru aderarea la Uniunea Europeană, oficializând-o în 2007.

Încă o dată, nu s-a putut menține sprijinul tuturor

---

[342] Mai exact Sofia nu a dorit să accepte anularea datoriei Irakului în 2004, deoarece această măsură ar fi fost prea împovărătoare pentru bugetul de stat: era vorba despre 1, 7 miliarde de dolari, echivalentul a 12, 5% din PIB-ul Bulgariei. Datoria data din epoca comunistă şi consta mai ales în echipament militar.

curentelor politice care contribuiseră la acceptarea noului executiv şi nici rezultatele economice mediocre nu au contribuit la păstrarea acestuia în viaţă. În cele din urmă, slăbirea a avut ca ultim efect înfrângerea electorală din 2005. Învingătorii noii consultări au fost socialiştii (primiţi în Internaţionala Socialistă din 2003) şi aliaţii lor. Neîntrunind numărul de locuri necesar pentru a guverna, sub presiunea Uniunii Europene, s-a format un guvern sub conducerea socialistului Serghei Stanişev[34341], ce cuprindea miniştri din partea Mişcării Naţionale Simeon II şi a DPS. Trendul economic a continuat să fie pozitiv şi datorită unei politici a salariilor mici, cu excepţia scăderii PIB din 2009 ca urmare a recesiunii mondiale; cu toate acestea, Bulgaria era în continuare martora celor mai sângeroase şi mai spectaculoase reglări de conturi operate de infractori, care influenţau profund politica, aşa cum o arată acuzaţiile, condamnările şi chiar demisiile miniştrilor în exerciţiu. A continuat, de asemenea, un conflict surd între instituţii, magistraţii acţionând în vederea protejării propriilor competenţe împotriva celorlalte puteri ale statului. De la Bruxelles s-au făcut apeluri pentru ca aceste fenomene să fie ţinute sub control, precum şi pentru o integrare reală a minorităţilor, cu referire şi la rromi (ţigani). În cele din urmă, la 1 ianuarie 2007 s-a sărbătorit intrarea oficială a ţării în UE.

Politica ultimelor două executive, vădit pro-occidentale (deşi socialiştii întăriseră relaţiile cu Rusia în domeniul energetic), a favorizat dezvoltarea unei aripi populiste de dreapta, reunită în jurul formaţiunii *Ataka*, al cărei lider a reuşit să ajungă în turul doi al alegerilor prezidenţiale în urma cărora Părvanov a obţinut al doilea mandat cu un

---

343 Stanişev a fost ales în septembrie 2012 preşedinte al Partidului Socialist European.

avans confortabil (datorat neînțelegerilor dintre formațiunile moderate), dar şi în contextul unei prezențe foarte scăzute la vot. În acelaşi timp, strălucea tot mai tare o nouă stea în ascensiune în politica bulgară: Boiko Borisov, fostă gardă de corp în timpul regimului comunist, apoi şef al unui serviciu de securitate privat şi, în cele din urmă, secretar general al Ministerului de Interne. Din această funcție, a denunțat corupția şi lumea interlopă, câştigând treptat suficient sprijin pentru a fi ales primar al Sofiei la sfârşitul anului 2005.

Aceasta a fost o trambulină pentru noi succese: în 2007, partidul GERB (Cetățeni pentru dezvoltarea europeană a Bulgariei) al lui Borisov a fost primul partid la alegerile europene, aproape abandonate de alegători, devansându-i pe socialişti şi pe DPS. Acest succes a fost confirmat la noile alegeri europene din 2009 şi a devenit incontestabil la consultările generale care au avut loc doar o lună mai târziu, în iulie 2009. Partidului GERB îi lipseau doar câteva locuri pentru a forma o majoritate independentă, dar Borisov a preluat conducerea guvernului cu sprijinul celorlalte partide de dreapta (inclusiv al antieuropenilor din *Ataka*), în timp ce socialiştii şi DPS rămâneau în opoziție.

Aceasta a fost încă o noutate pe scena politică bulgară extrem de schimbătoare în cei 25 de ani de perioadă postcomunistă, ce s-au aflat sub semnul neîncrederii în politica tradițională şi al entuziasmului pentru un „om puternic". După patru ani, la alegerile generale din mai 2013 (care au urmat după un val de proteste şi după un referendum pentru deschiderea unei centrale nucleare, invalidat de prezența foarte scăzută la vot), voturile în favoarea lui Borisov şi a partidului său au înregistrat o scădere drastică, acesta fiind nevoit să cedeze locul unei coaliții formate din socialişti şi reprezentanți ai DPS, susținută de doar 120 din 240 de deputați şi condusă de

premierul Plamen Oreşarski. Un membru al GERB, Rosen Plevneliev, a rămas preşedinte al republicii, ales în 2011. Nu trecuse bine un an, că în septembrie 2014, la noile alegeri, GERB a înregistrat un succes limitat, insuficient pentru ca Borisov să revină la conducerea executivului, cu sprijinul unor partide mai mici de centru şi de dreapta. În ansamblu, situaţia politică bulgară continuă să fie incertă şi instabilă.

La fel ca alte state foste comuniste şi mai mult decât acestea, Bulgaria postcomunistă s-a confruntat curând cu o situaţie economică foarte dificilă. Parţial din cauza cadrului politic incert, activităţile de producţie au stagnat. Mai ales iarna 1990–1991 a fost cea mai grea din acest secol pentru populaţia bulgară, din pricina lipsei acute de bunuri, materii prime, produse de bază şi medicamente. Sprijinul economic din partea Uniunii Sovietice (şi mai târziu al statelor succesoare) a fost sistat, produsele acestora nemaifiind vândute la preţuri avantajoase; pieţele garantate ale CAER nu mai erau disponibile, iar economia bulgară nu era capabilă să pătrundă pe alte pieţe. Sistemul de cooperative agricole controlat de foştii comunişti nu s-a dovedit pregătit şi capabil să înlesnească tranziţia către economia de piaţă şi către privatizare. Scăderea drastică a producţiei a fost însoţită de o degradare a sistemului de distribuţie şi nu au lipsit nici fenomenele de înmagazinare sau stocare speculativă. Până în septembrie 1990, datoria externă ajunsese să depăşească zece miliarde de dolari.

În încercarea de a stabiliza economia, de a opri inflaţia şi de a crea o economie de piaţă inclusiv prin privatizare, s-a ajuns, inevitabil, la un acord cu Fondul Monetar Internaţional privitor la politica economică. Liberalizarea preţurilor în două etape, în 1991, a crescut oferta de bunuri şi a eliminat lichidităţile excesive de pe piaţă. În acelaşi an, a fost introdus un sistem de schimb mai apropiat de realitatea economică. Funcţia de redistribuire a bugetului

public a fost atenuată, în timp ce s-a încercat reducerea deficitului de stat şi a datoriei statului faţă de sectorul bancar (unde au început privatizările), precum şi, în general, a ponderii economiei de stat asupra PIB. De asemenea, a fost inclus un set de reglementări privind economia chiar în constituţie, anulând în mare măsură caracterul colectivist şi dirijist impus de regimul anterior. Datoria externă a fost reeşalonată cu acordul ţărilor occidentale din „clubul de la Paris”[344] [42]. Astfel s-au putut contracta noi împrumuturi şi, mai târziu (1996), a fost aprobată aderarea la GATT (Acordul General pentru Tarife şi Comerţ), mai târziu OMC. Guvernele care au urmat, în special cele de dreapta, dar uneori şi cele de stânga, au pus în aplicare numeroasele reforme ce mai trebuiau realizate pentru ca economia bulgară să se apropie de cea a ţărilor occidentale. Cu toate acestea, vreme de ani de zile a continuat dezbaterea cu privire la limitele care trebuie impuse privatizării, atât în sectorul agricol, cât şi în sectorul industrial şi al serviciilor. Un exemplu important este vânzarea *Bulgartabak*, o companie lider în sectorul strategic al producţiei de tutun, cu filiale în străinătate. Chiar şi socialiştii au acceptat în cele din urmă primatul pieţei, dar în interesul tuturor cetăţenilor. Continuă scăderea demografică accentuată de fond (populaţia numără 7.400.000 de locuitori faţă de 8.700.000 în 1975), afectată de emigraţia intensă de la începutul anilor ’90, dar care a continuat până în anii din urmă.[43][345]

În ceea ce priveşte politica externă, guvernele de la Sofia

---

[344] Este format din organizaţii financiare din 19 ţări dintre cele mai bogate din lume.

[345] Communities and identities in Bulgaria, coord. Anna Krasteva, Longo, Ravenna, 1998.

au parcurs un drum lung, care a dus la atingerea mai multor obiective: în 1994, Bulgaria a aderat la Parteneriatul pentru Pace, dorit de Washington (un prim pas spre aderarea la NATO), în 1996 a devenit membră a Inițiativei Central-Europene, condusă de Italia, precum şi a CEFTA. După sprijinul acordat mai multor acțiuni politice şi militare americane în Afganistan şi Irak (nu fără polemici în lumea politică), primirea în NATO, la 29 martie 2004, a fost un indiciu definitiv al plasării Bulgariei pe scena internațională. În aprilie 2006, pe baza unui acord de cooperare şi apărare reciprocă, Bulgaria a permis armatei americane să opereze pe teritoriul său, în anumite baze şi centre de pregătire (Bezmer, Graf Ignatievo etc.). Chiar mai importantă, deoarece a influențat în mod direct economia şi societatea, a fost intrarea Bulgariei în Uniunea Europeană, în 2007: în ciuda întârzierii în comparație cu aproape toți foştii sateliți ai Uniunii Sovietice, a fost un eveniment epocal.

În acelaşi an, puțin peste un sfert din alegătorii bulgari s-au prezentat la urne pentru a-şi alege reprezentanții în Parlamentul de la Strasbourg; participarea a fost mai mare în 2009 (37%). În prezent, destinul Bulgariei este legat în multe privințe de evenimentele din UE, din care este cel mai sărac stat şi față de care s-a angajat să reducă impactul corupției şi al lumii interlope, evitând orice discriminare împotriva comunităților minoritare (în special a rromilor). Unii reprezentanți de marcă ai instituțiilor europene sunt bulgari: între 2010 şi 2014, Kristalina Gheorghieva (fostă vicepreşedintă a Băncii Mondiale) a fost comisar european pentru cooperare, ajutor umanitar şi gestionarea crizelor[34644], după ce Rumiana Jeleva, ministrul bulgar de externe, a demisionat pe fondul unei controverse. Singurele

[346] În următoarea Comisie europeană condusă de Jean-Claude Juncker, Gheorghieva se ocupa de buget şi de resursele umane.

semne ale unei direcții diferite de cea sugerată de Bruxelles se referă la colaborarea actuală şi, mai ales, viitoare cu Rusia în domeniul aprovizionării cu energie, unde Gazprom este bine reprezentată: de asemenea, se discută despre participarea Bulgariei la proiectul *Southstream* (sponsorizat până de curând de Moscova) în locul proiectului *Nabucco*. Guvernul Borisov a trebuit să ia în considerare protestele noilor mişcări ecologiste la nivel local, renunțând de bunăvoie la angajamentul pe care şi-l asumase guvernul socialist Stanişev de a construi conducta petrolieră Alexandroupolis-Burgas, o expresie a politicii rusofile; de asemenea, a permis companiei Chevron să producă gaz prin fracționarea rocilor de şist (o concesie menită să reducă dependența energetică față de Rusia).[45][347]

Europa de sud-est a rămas, alături de Marea Neagră, aria regională de interes pentru guvernele bulgare. După dispariția Iugoslaviei, Sofia s-a grăbit în 1992 să recunoască independența Macedoniei (un stat mic care nu putea stârni temeri precum federația destrămată), dar nu şi națiunea macedoneană, fapt care nu este surprinzător dacă analizăm evenimentele din trecut, şi numai câțiva ani mai târziu bulgarii au acceptat existența unui popor macedonean. În vreme ce VMRO a devenit o forță politică de primă însemnătate în Macedonia, o mică formațiune cu acelaşi nume există şi în Bulgaria: ambele poartă numele vechii organizații revoluționare macedonene. Opinia publică bulgară a manifestat în continuare interes față de statul vecin cu care are afinități; atenția a sporit mai ales în timpul crizei politice şi etnice din 2001, iar posibila implozie a statului macedonean ar putea trezi vechi interese. În 1991 a fost semnat un acord militar cu Grecia, dar mai ales s-au

---

347 Armando Pitassio, Storia della Bulgaria contemporanea, ed. cit., pp. 254–255.

dezvoltat relații economice intense, cu numeroase şi importante investiții greceşti pe teritoriul Bulgariei. În cele din urmă, Bulgaria este membră a Organizației de Cooperare Economică a Mării Negre încă de la înființarea acesteia în 1992.

7. Războaiele iugoslave

În regiunea vizată de prezentul volum, dizolvarea Iugoslaviei a constituit cel mai dramatic şi complex eveniment (sau serie de evenimente) în care s-au îmbinat toate elementele problematice referitoare la popoarele care trăiau în interiorul granițelor federației, menționate în capitolele anterioare. Fiecare dintre republicile federale a cunoscut tranziția de la regimul comunist la cel pluralist, cu rezultate dintre cele mai variate.

Primele operațiuni militare din iulie 1991 au vizat o republică cu un grad ridicat de omogenitate etnică şi un număr mic de sârbi, Slovenia. Scânteia conflictului a fost controlul taxelor vamale, un adevărat simbol al puterii unui stat independent: Ljubljana a vrut să şi le însuşească, declanşând o reacție militară din partea federației, care a fost foarte slab pregătită, în timp ce ministrul apărării, Janez Janša, reuşise să alcătuiască o forță militară republicană destul de importantă şi capabilă să facă față contingentelor federale, cărora le-a provocat şi câteva pierderi. În esență, a fost un conflict scurt şi de mică amploare. Intervenția diplomației internaționale a convins părțile să negocieze: rezultatul a fost mai mult decât mulțumitor pentru sloveni, deoarece acordurile semnate la Brijuni au decis retragerea trupelor federale, încheiată la sfârşitul lunii octombrie, şi amânarea cu câteva luni a deciziei privind statutul Sloveniei în raport cu Iugoslavia

muribundă. De fapt, nu au mai avut loc negocieri, iar autoritățile de la Ljubljana puteau acționa din acel moment ca reprezentând un stat independent. Istoricii sunt de acord că factorul decisiv în acest rezultat a fost lipsa de interes a liderilor sârbi față de un teritoriu în care propriii lor compatrioți erau aproape absenți. La scurtă vreme, unul după altul, numeroase state au recunoscut independența Sloveniei.

Fosta Iugoslavie

Conflictul din Croaţia a fost mult mai grav: motivele au fost deja explicate. În Krajina, prezenţa puternică şi adesea majoritară a sârbilor a determinat politicienii de la Belgrad (mai mult autorităţile sârbe decât cele federale) şi statul-major al armatei să acţioneze cu mult mai multă determinare şi cu mijloace mult mai numeroase decât în Slovenia. În plus, intervenţia a fost înlesnită de faptul că, cel puţin la est, Croaţia se învecina cu Serbia. Oraşul multietnic Vukovar (nici sârbii, nici croaţii nu reprezentau majoritatea absolută a populaţiei) a ajuns în curând simbolul conflictului, şi pentru că acolo, mai mult decât în alte locuri, au fost văzute bande ilegale care operau alături de JNA, şi care se ocupau de „treburile murdare": masacre gratuite şi „epurare etnică" (*etničko čišćenje*), aşa cum a numit-o presa începând de atunci. Aceşti voluntari proveneau de obicei din cluburile de suporteri de fotbal şi erau de multe ori nişte veritabili puşcăriaşi. De această condiţie era capul grupării, care a ajuns faimos în scurt timp datorită gazetelor sub numele de comandantul Arkan (oamenii săi erau numiţi Tigrii), născut Željko Ražnatović. În ciuda faptului că diplomaţia internaţională a acţionat cu promptitudine, ajungându-se până la intervenţia căştilor albastre ale ONU (UNPROFOR, Forţa de Protecţie a Naţiunilor Unite) în baza Rezoluţiei 743, şi în ciuda faptului că guvernul croat a acceptat repetate încetări ale focului – care au servit şi la creşterea forţelor sale militare, slabe la începutul conflictului –, luptele au continuat fără întrerupere timp de mai multe luni, iar victimele au fost numeroase, până când, în prima parte a anului 1992, operaţiunile au încetat.

În acel moment, guvernul de la Zagreb nu controla mai mult de o treime din teritoriul naţional, care era administrat fie de guvernele separatiste sârbe, fie direct de forţele de ocupaţie sau de către forţele de menţinere a păcii ale ONU. Tudjman şi guvernul croat doreau să îşi facă simţită

influența în noul focar de război care urma să izbucnească în Bosnia-Herțegovina, dar mai ales să aştepte momentul potrivit pentru a se răzbuna pe separatiştii din Krajina.

Toți observatorii erau siguri că Bosnia-Herțegovina avea să fie cel mai sângeros câmp de luptă şi locul unei confruntări greu de înăbuşit. Toate acestea din pricina caracteristicilor sale etnice, care o făceau să fie o Iugoslavie de dimensiuni mai mici din punct de vedere etnic. Comunitatea cea mai însemnată (44%) era cea a musulmanilor bosniaci: s-a spus că însăşi legislația iugoslavă a favorizat identificarea acestui segment al populației mai degrabă prin convingerile sale religioase decât prin alte caracteristici, cu o naționalitate proprie, lipsită de tradiție istorică, cea a bosniacilor. Acest amestec straniu, format din 33% sârbi (de religie creştină ortodoxă) şi 17% croați (catolici şi concentrați în general în Herțegovina), avea sens în cadrul federației, dar ca stat independent ar fi avut nevoie de revizuirea temeinică a constituției pentru a nu face obiectul unei împărțiri, aşa cum pe bună dreptate existau temeri că s-ar putea întâmpla: Miloşević şi Tudjman îşi exprimaseră intenția de a acționa în această direcție în cadrul unei întâlniri la Karadjorgevo, ale cărei detalii constituie încă subiect de discuție.

De altfel, populațiile musulmană şi croată nu doreau nicidecum să rămână legate de ceea ce rămăsese din vechea federație. Riscul de a ajunge mai târziu o minoritate în cadrul unei Serbii Mari era evident. Noii lideri politici s-au orientat, inevitabil, spre proclamarea independenței, aprobată de parlament şi confirmată prin vot popular, afectat, însă, de faptul că sârbii (adică o treime din electorat) nu s-au prezentat la urne. Trebuie amintit faptul că, în climatul politic incendiar, elementele naționaliste au câştigat în fața politicienilor care, odată recuperat

pluralismul politic, înființaseră partide şi, mai ales, programe de cooperare pentru a găsi o soluție acceptată de toate părțile pentru această situație atât de complicată. La momentul respectiv, evenimentele au fost o surpriză pentru unii, dar în realitate teoriile naționaliste câştigau teren, mai ales că se bazau pe ideea de autoapărare adânc înrădăcinată în fiecare comunitate. Tripartiția ce nu a întârziat să apară în mass-media, în întregime legată de puterea politică, cu câteva excepții lăudabile (cum ar fi ziarul *Oslobodjenjie*), a contribuit la consolidarea acestor convingeri în rândul populației.[46][348]

În cele din urmă, musulmanul şi fostul disident Alija Izetbegović a preluat funcția de preşedinte al republicii. La conducerea sârbilor s-a afirmat psihiatrul Radovan Karadžić şi a luat naştere *Republika Srpska*, un stat de sine stătător, cu capitala la Pale din 21 decembrie 1991, urmând exemplul sârbilor croați. Consecința evidentă a acestor evenimente politice a fost încercarea sârbilor de a pune sub control o mare parte a Bosniei (nu a Herțegovinei), inclusiv capitala Sarajevo. În paralel, guvernul condus de musulmanul Haris Silajdžić, care ținea să se declare fără culoare etnică sau religioasă, a încercat să se mențină pe poziții, mai degrabă decât să ajungă să controleze întregul teritoriu al republicii: lipsa unei armate cu o capacitate deplină nu ar fi permis asta. În această privință, partea sârbă se afla într-o poziție avantajoasă, deoarece mulți membri ai JNA fuseseră lăsați să se întoarcă acasă cu arme, din Serbia sosind şi alte provizii militare. Acest lucru explică de ce, cel puțin timp de câțiva ani, sârbii au fost constant învingători pe teren, iar musulmanii în defensivă. Mii şi mii

---

[348] Nenad Pejic, „Jugoslavia. Se vuoi la guerra manipola i media. Il ruolo dell'informazione nel conflitto etnico", în Problemi dell'informazione, XVIII, 1, martie 1993, pp. 47–55.

de oameni au fost uciși și au fost comise atrocități deosebit de grave (cu Tigrii Arkan din nou în acțiune). Pentru a complica și mai mult situația, în Herțegovina au izbucnit conflicte între croați și musulmani: principala victimă au fost orașul Mostar și podul său simbolic, operă realizată în secolul al XVI-lea de arhitectul Hayruddin, elev al marelui Sinān.[349] [47] În acest caz, croații din Herțegovina au fost susținuți cu ajutoare sosite din Croația. Nu au lipsit micii baroni locali care și-au creat propriul domeniu, cum ar fi musulmanul Fikret Abdić, care a proclamat autonomia unei provincii din zona Bihać din nordul Bosniei.[48][350]

Evident, diplomația internațională s-a ocupat și ea de acest nou front, deschis la scurt timp după instituirea armistițiului în Croația. Rezultatele au fost cu totul dezamăgitoare. În special, trebuie subliniat faptul că Comunitatea Europeană, care tocmai atunci se transforma în Uniunea Europeană, s-a dovedit prea puțin în măsură să influențeze o criză care se desfășura la granițele sale (după cum s-a spus, în „propria noastră ogradă"). Marile capitale europene nu au acționat în perfectă concordanță, așa cum ar fi fost oportun, iar proiectele propuse de diversele misiuni diplomatice (nu doar ale UE, ci și ale SUA ȘI ONU) nu au fost acceptate de părțile implicate. Acestea se bazau, în esență, pe ideea împărțirii controlului asupra teritoriului

---

[349] Comunitatea internațională a dorit să finanțeze reconstruirea podului, considerat un simbol al convietuirii.

[350] Era directorul marelui combinat industrial alimentar Agrokomerc, care cu puțin înaintea conflictului fusese târât într-un mare scandal cu consecințe grave pentru populație. De fapt, Abdić le-a făcut jocul sârbilor până când trupele bosniace să reușească să îl expulzeze din Bihać. A se vedea Noel Malcolm, Storia della Bosnia dalle origini ai giorni nostri, Bompiani, Milano, 2000, pp. 277–278, 330, 333–334.

între diferitele grupuri etnice şi pe ipoteza constituirii unor cantoane în cadrul Bosniei-Herţegovina. Planul Vance-Owen, planul Stoltenberg şi altele au fost gândite în acest sens. Între timp, prezenţa căştilor albastre la faţa locului nu a reuşit nici în acest caz să evite înfăptuirea celei mai brutale epurări etnice, însoţită de construirea de lagăre de detenţie.

Între 1994 şi 1995 a existat un moment de cotitură: embargoul internaţional asupra livrărilor militare către toate statele din fosta Iugoslavie a fost încălcat pe scară largă, iar armata croată şi cea bosniacă (musulmană) au avut posibilitatea de a se consolida; concomitent au intrat în scenă voluntari, adesea veniţi din ţări îndepărtate, pregătiţi pentru cele mai sângeroase acţiuni. În Bosnia, au căpătat experienţă bărbaţi care s-au alăturat ulterior Al-Qaeda. Mai ales noul preşedinte american Bill Clinton a decis să intervină mai eficient în cadrul crizei. Poziţiile sârbilor bosniaci au fost supuse bombardamentelor aeriene, iar Milošević, care conducea o ţară greu încercată din pricina embargoului, a fost convins treptat să îşi limiteze sprijinul acordat sârbilor din Bosnia. Chiar atunci, aceştia din urmă au invadat una dintre „insulele" musulmane cărora ONU le acordase propria protecţie, iar liderul militar Ratko Mladić nu numai că a forţat batalionul de căşti albastre olandeze staţionat acolo să nu lupte – aşa cum ar fi trebuit – pentru a-i proteja pe locuitorii din Srebrenica, un orăşel plin de refugiaţi, dar a dat ordin să fie măcelăriţi cu sânge rece toţi oamenii, cu excepţia celor care au reuşit să fugă la timp în pădure. Numărul victimelor a fost de aproximativ 8.000; dincolo de acest număr, încă discutat, ceea ce a contat a fost modul cum a avut loc masacrul, care nu putea să nu

aibă un mare ecou.[351] [49] E suficient să spunem că, ani mai târziu, guvernul olandez a fost nevoit să demisioneze ca fiind responsabil politic pentru neintervenția militarilor olandezi.

Într-un context foarte defavorabil pentru ei, sârbii bosniaci au fost nevoiți să se supună negocierilor. A cântărit greu şi faptul că se spulberase visul unei Serbii Mari, deoarece puțin mai la nord, în Kninska Krajina, armata croată a desfăşurat operațiunea *Oluja* (Furtuna), care a readus acel teritoriu sub controlul Zagrebului, obligând câteva sute de mii de sârbi să părăsească locul în care se stabiliseră pentru a se refugia în Serbia. Lipsa de reacție de la Belgrad sugerează o înțelegere prealabilă între Tudjman şi Milošević. Evenimente similare au avut loc şi în Slavonia, astfel încât, la sfârşitul verii anului 1995, doar partea estică a acestei regiuni se mai afla încă în afara controlului croat: Zagreb a obținut-o pe canale diplomatice câțiva ani mai târziu. În schimb, provincia Posavina a fost cedată federației sârbo-muntenegrene. Între timp, croații şi musulmanii din Herțegovina au fost convinşi să pună capăt ostilităților şi să se organizeze într-un stat federal.[50][352]

În cele din urmă, toate părțile implicate au acceptat să ia parte la negocierile decisive care au avut loc la baza militară americană de la Dayton. Milošević a fost nevoit să insiste pe

---

[351] Astăzi în Srebrenica locuiesc numai 5.000 de oameni, fiind în general copii care au locuit acolo în anii '90 şi au revenit. Musulmanii din cartierul Osmace şi sârbii din Brežani au reluat colaborarea pentru muncile agricole, ca odinioară, la mică distanță de Memorialul de la Potočari cu peste 6.000 de stele funerare. Este încă deschisă una din cele trei facultăți ale universității, dar în zona industrială nu mai există activitate şi nu mai funcționează nici echipa de fotbal.

[352] Cea mai completă reconstrucție a evenimentelor din acei ani în Jože Pirjevec, Le guerre jugoslave 1991–1999, Einaudi, Torino, 2001.

lângă sârbii bosniaci, iar acordul a fost la un pas de eşec din pricina neînţelegerilor privind câţiva kilometri pătraţi, dar în cele din urmă toate părţile au semnat un act care a dat naştere unei Republici Federale Bosnia-Herţegovina, împărţită între o Federaţie Croato-Musulmană şi o Republică Sârbă, cărora li s-a repartizat 51% şi, respectiv, 49% din teritoriu. Federaţia croato-musulmană avea o subdiviziune suplimentară ce poate fi văzută cu uşurinţă drept un factor de slăbiciune a statului, condus de o preşedinţie colegială în care se remarca un *primus inter pares*, până acum provenind din componenta musulmană. Numai după mai mulţi ani structurile şi organele statului au căpătat credibilitate şi eficienţă: de exemplu, poliţia s-a aflat în această situaţie, deoarece cele două entităţi ce formau federaţia aveau tendinţa de a apela la propriile organe de poliţie; nici în şcoli situaţia nu a fost foarte diferită: au fost create clase şi programe separate (cel puţin pentru anumite activităţi didactice, cum ar fi predarea istoriei). De altfel, la diversele consultări electorale, contrar tuturor aşteptărilor, partidele etnice s-au impus aproape întotdeauna în faţa celor cu caracter pur ideologic. Totuşi, în aproximativ 20 de ani, tensiunile s-au atenuat, fără a dispărea vreodată.

Chiar şi după 1991, Slovenia a continuat să fie o excepţie printre statele care apăruseră în urma destrămării Iugoslaviei. Începând cu acel an, nimeni nu a mai pus sub semnul întrebării independenţa ei, în acelaşi timp fiind lansat un proces rapid de apropiere de ţările din Europa Centrală şi de desprindere de ţările balcanice, proces care ţintea decisiv spre aderarea la Uniunea Europeană. Noutăţi importante au privit constituţia: cele trei camere moştenite de la constituţia iugoslavă din 1974, care reprezentau mai degrabă interesele unor grupuri sau colective decât ale întregului corp electoral, au fost înlocuite de Adunarea Naţională şi de Consiliul Naţional, fără putere legislativă

reală, dar cu prerogative de veto pentru suspendarea legilor şi cu dreptul de a iniția referendumuri: fac parte din acesta reprezentanți ai regiunilor şi ai pieței muncii. A fost adoptat sistemul electoral proporțional corect, cu prag, garantând „dreptul de a lua cuvântul" pentru micile minorități maghiară şi italiană: câte un loc din cele 90 în adunarea națională. Preşedinția Republicii nu are doar funcții „notariale". Populația este destul de omogenă, deoarece ponderea minorităților, deşi numeroase, nu este semnificativă. Dintre cei 200.000 de foşti iugoslavi care au rămas în Slovenia, 160.000 au dobândit cetățenia slovenă. Deşi după 1992 au existat mulți refugiați din Bosnia, după încheierea păcii aceştia s-au întors în general în locurile de baştină.

Kučan – în ciuda trecutului său comunist – a rămas preşedinte al republicii timp de 12 ani, până în 2002. În mai 1992, Janez Drnovšek l-a înlocuit pe Peterle în fruntea guvernului, iar în urma alegerilor din luna decembrie a aceluiaşi an foştii comunişti, creştin-democrații şi liberal-democrații au format o largă coaliție. În ciuda conflictelor interne inevitabile într-o coaliție compozită, experimentul alianței dintre centrişti şi stângişti a continuat până în 2004. Drnovšek a condus aproape toate guvernele ce au urmat, până în 2002, când a preluat conducerea de la Kučan, lăsându-i locul său lui Tone Rop. Din 2004, axa politică s-a deplasat spre dreapta, iar Partidul Democrat Sloven a reuşit să conducă o coaliție diferită, în timp ce guvernul i-a fost încredințat lui Janez Janša. Continuitatea politicii slovene a fost astfel întreruptă, dar nu au existat schimbări radicale în principalele decizii asumate până în acel moment. În 2008, democrații au fost depăşiți în alegeri de social-democrații lui Borut Pahor, un fost activist

postcomunist, care a preluat guvernarea[35351] până când criza majorității sale l-a forțat să convoace alegeri anticipate în 2011. În urma acestora, Janša a revenit în fruntea guvernului, dar numai pentru scurt timp, deoarece aventurile sale juridice (însoțite de proteste frecvente de stradă, într-o perioadă cu dificultăți economice) au subminat majoritatea care îl susținea, ceea ce a dus la formarea, în ianuarie 2013, a unui guvern condus de Alenka Bratušek, din partea partidului Slovenia Pozitivă, prima femeie care a deținut această funcție[35452], în timp ce Borut Pahor fusese deja ales preşedinte al republicii în 2012.

Economia a suferit transformări rapide. Afluxul de capital străin nu s-a ridicat la nivelul aşteptărilor şi nici privatizarea companiilor publice nu a fost uşoară, anticipând scăderea bruscă inițială a producției (-30%) şi rata crescută a şomajului. A scăzut şi nivelul de trai, care era ridicat pentru o țară fostă comunistă (venit anual pe cap de locuitor de 6.200 de dolari). Perioada de sacrificiu a fost de scurtă durată şi, în scurt timp, economia a căpătat un trend pozitiv, punând bazele unei candidaturi solide a Sloveniei pentru aderarea la Uniunea Europeană, pe care a obținut-o în 2004, şi chiar la Uniunea Monetară Europeană, mai exclusivistă, la care a aderat în 2007. Slovenia a fost capabilă să facă față la 18% din expunerea fostei Iugoslavii față de băncile occidentale, în valoare de 4, 65 miliarde de dolari, aşa cum s-a stabilit la Conferința de la Geneva dedicată acestei probleme şi altor probleme similare privind statele succesoare ale Iugoslaviei. Încă din septembrie 1995, tolarul, moneda națională (înlocuită ulterior cu euro), a

---

353 Armando Pitassio, „Il tardo ritorno degli eredi degli ex comunisti alla guida della Slovenia", în Dopo la pioggia, ed. cit., pp. 187–203.

354 În septembrie 2014 a fost înlocuită de Miro Cerar.

devenit convertibil, iar în acelaşi an Ljubljana a aderat la CEFTA, Acordul de liber schimb al Europei Centrale, şi la OMC, Organizația Mondială a Comerțului. În 2004 Slovenia a devenit membră a NATO.

Desigur, Ljubljana a menținut relații şi cu celelalte state din fosta Iugoslavie şi a jucat un rol semnificativ în procesul de stabilizare a zonei după 1995 şi 1999. Odată cu încheierea lungului drum către integrarea în Uniunea Europeană, situația economică s-a înrăutățit, în contextul crizei globale care a început în 2008. Acest lucru a avut la nivel politic – după cum s-a menționat mai sus – repercusiuni deloc neglijabile şi a condiționat agenda executivelor din anii ce au urmat, toate căutând o cale de ieşire bazându-se pe formule şi propuneri diferite (austeritate financiară sau dezvoltare economică?).[355] [53] Totuşi, această etapă dificilă nu pare să fi umbrit vocația pentru Europa a unei populații care, în ciuda limitelor sale numerice, a votat cu entuziasm în 2003 pentru aderarea la Uniunea Europeană.

În drumul care a apropiat-o de Uniunea Europeană, Ljubljana a trebuit să depăşească obiecțiile Italiei, care cerea restituirea bunurilor confiscate de la italienii refugiați în străinătate după cel de-al Doilea Război Mondial. Dincolo de valoarea limitată a acestor bunuri, cântărea greu chestiunea de principiu. În cele din urmă, Ljubljana a fost de acord să permită străinilor să cumpere proprietăți imobiliare în Slovenia, ştiind că foştii proprietari sau moştenitorii acestora vor putea recupera casele pierdute. De-a lungul anilor, Ljubljana a găsit un compromis şi în ceea ce priveşte

[355] Stefano Lusa, „La Slovenia vent'anni dopo: uno sguardo retrospettivo e il ritorno del partigiano", în L'Europa del disincanto: dal '68 praghese alla crisi del neoliberismo, coord. Francesco Leoncini, Rubbettino, Soveria Mannelli, 2011, pp. 113–130.

disputa cu Croația, atât referitoare la definirea frontierelor maritime, cât şi la gestionarea centralei nucleare de la Krško şi a deşeurilor produse de aceasta, precum şi referitor la depozitele bancare ale cetățenilor croați în băncile slovene. Cel puțin în ceea ce priveşte prima dintre aceste probleme (necesitatea ca flota slovenă să aibă un canal de trecere liberă spre mare fără a traversa apele croate sau italiene), încă se caută o soluție satisfăcătoare.

După succesele militare din 1995 în Croația, HDZ a câştigat uşor alegerile parlamentare, cu 45% din voturi şi o majoritate parlamentară confortabilă, dar nu suficientă pentru a schimba constituția. În fruntea guvernului, Nikica Valentić a fost înlocuit de Zlatko Mateša. Nu au lipsit acuzațiile că regimul ar fi comis masacre împotriva sârbilor, nu foarte diferite de cele care avuseseră loc cu câțiva ani mai devreme, precum şi că ar fi conferit regimului un caracter autoritarist (consiliul municipal din Zagreb a fost dizolvat pentru că era împotriva HDZ) şi naționalist. Problema cea mai stringentă era cea a întoarcerii sârbilor care se refugiaseră în străinătate, dar existau şi polemici aprige cu Dieta Democratică din Istria: partidul, care se bucura de sprijinul minorității italiene (în unele localități primarii erau italieni), câştigase alegerile locale din 1993 în Istria cu 72%, şi pe aceeaşi listă cu Partidul Țărănesc (HSS) obținuse 18, 4% la nivel național. Au apărut noi polemici cu minoritatea italiană, cu acuzații nefondate de revizionism şi secesionism. În acei ani, în Italia, după o lungă perioadă de tăcere, se discuta din nou despre exodul italienilor din Iugoslavia în anii care au urmat celui de-al Doilea Război Mondial şi, mai ales, despre chestiunea *foibe*-lor*[356], în

[356] Este vorba de uciderea în masă pe care partizanii iugoslavi au comis-o împotriva etnicilor italieni în timpul celui de-al Doilea Război Mondial şi după acesta (n.tr.).

sfârşit recunoscută ca parte din patrimoniul istoric comun chiar şi de către partidele care nu erau de dreapta. Această chestiune a fost discutată mai sus, aici este suficient să reamintim că acele evenimente au avut caracteristicile „epurării etnice”, prezentă zilnic în paginile presei internaționale.

Treptat, dominația HDZ pe scena politică croată s-a atenuat. După moartea lui Tudjman, în 1999, a câştigat acel Mesić, care fusese ultimul preşedinte al Iugoslaviei federale şi care părăsise HDZ pentru a se alătura Partidului Țărănesc. El a stârnit o controversă cu preşedintele italian Napolitano în legătură cu *foibe*-le, care a fost din fericire soluționată; în 2011 i-a urmat Ivo Josipović. A început o nouă etapă, fapt dovedit de reformele constituționale din 2000–2001, care au diminuat puterile preşedintelui, etapă în care țara a exprimat opțiuni importante, ajungând să aibă o poziție internațională aşteptată şi bine definită şi, este de dorit, avantajoasă. Croația a aderat la NATO în aprilie 2009, iar la 1 iulie 2013 a devenit cel de-al 28-lea membru al UE, realizând astfel un obiectiv de mult râvnit, solicitarea guvernului de la Zagreb datând din 2002 şi începerea negocierilor din 2005, la zece ani după acordurile de la Dayton.

Pe plan politic intern, încă din 1998 social-democrații fostului comunist liberal Ivica Račan au reuşit să se impună şi să preia guvernul pentru liderul lor, dar din 2003 până în 2011 HDZ a revenit la putere cu guverne conduse de Ivo Sanader (implicat ulterior în afaceri ilegale care l-au dus la închisoare) şi Jadranka Kosor până când forțele (populari, social-democrați, liberali şi Dieta Democratică Istriană) care îşi disputaseră prin tradiție cu HDZ scena politică în perioada postcomunistă s-au reunit într-o coaliție cu numele straniu de Kukuriku (adică năut), obținând marea majoritate a mandatelor la alegerile din 2011, 306 cu 40%

din voturi față de 23, 5% pentru HDZ. Din decembrie 2011, guvernul a fost condus de social-democratul Zoran Milanović, care nu a obținut succesul scontat, influențând astfel rezultatul alegerilor prezidențiale din ianuarie 2015, în care Josipović a pierdut la o diferență de câteva de voturi în fața conservatoarei Kolinda Grabar-Kitarović. Dincolo de schimbarea cadrului politic, trebuie remarcat faptul că niciunul dintre partidele care au venit la putere nu a avut îndoieli serioase cu privire la alegerile importante de politică externă menționate mai sus.

În reconstituita Bosnia-Herțegovina, existența statului federal a fost garantată ani de zile prin prezența unui reprezentant al ONU şi a contingentelor internaționale. Dincolo de slăbiciunile structurale deja menționate, rămânea trecutul recent sângeros, care trebuia uitat sau, mai bine zis, transformat în memorie comună. Cu privire la Iugoslavia, Tribunalul Internațional şi-a început activitatea pentru a-i identifica şi pedepsi pe cei responsabili de atâtea masacre: printre aceştia se numărau personalități de prim rang precum preşedinții Milošević şi Tudjman, Karadžić şi Mladić, precum şi multe alte personalități militare şi politice. Anchetele şi procesele au fost foarte dificile, dar, de-a lungul anilor, actorii principali au fost arestați şi judecați. În cazul lui Tudjman, moartea a fost mai rapidă decât eventuala punere sub acuzare; în cazul lui Milošević însă, moartea l-a prins în închisoare şi a stârnit nu puține controverse, la fel ca arestarea sa ieşită din comun (a se vedea mai jos).

Un prim rezultat politic a fost îndepărtarea, deşi lentă şi treptată, a tuturor acestor personaje din funcțiile de conducere. În Bosnia, Karadžić a fost obligat să se ascundă de autorități timp de 13 ani, până când a fost capturat de poliția sârbă în iulie 2008 şi predat Tribunalului International pentru Iugoslavia, unde procesul lui a început

în 2011. El i-a lăsat preşedinţia Biljanei Plavšić, care a optat, de asemenea, pentru o linie nu foarte conciliantă. Karadžić l-a numit în guvern pe Gjoko Kilcković în locul lui Rajko Kasadžić, considerând că acesta era prea dispus să accepte regulile impuse la Dayton. Nici Plavšić nu s-a putut menţine în funcţie prea mult timp şi au avut loc alegerile din septembrie 1996, susţinute cu fermitate de comunitatea internaţională. Alegerile, probabil parţial trucate, au fost câştigate, după cum am menţionat mai sus, de partidele naţionaliste ale celor trei grupuri etnice. Musulmanul Izetbegović a devenit *primus inter pares* al preşedinţiei colective; i s-au alăturat sârbul Momčilo Krajišnik şi croatul Krešimir Zubak. Mulţi alegători sârbi, mai ales în Banja Luka, l-au preferat pe liderul social-democrat Mladen Ivanić (31%) în locul candidatului naţionalist sârb.

Şi-au început activitatea un parlament bosniac ales de toţi cetăţenii, un parlament al Federaţiei croato-musulmane (susţinut de adunări cantonale) şi un parlament al Republicii Sârbe. Evoluţia ulterioară a cadrului politic pe parcursul a aproape 20 de ani şi până în prezent nu a adus schimbări radicale în ceea ce priveşte relaţia dintre forţele de pe scena politică sau colaborarea instituţiilor care compun statul, în ciuda nerăbdării manifestate de populaţie, chiar şi vehement. Poate că numai atunci când Bosnia-Herţegovina va adera la Uniunea Europeană, aşa cum cere de mai multă vreme, vor exista condiţii pentru o convieţuire mai paşnică între cele trei grupuri etnice, libere să îşi cultive relaţiile cu conaţionalii din celelalte state (precum Serbia şi Croaţia). Vechiul proiect secesionist nu va fi realizat, dar sârbii şi croaţii se vor simţi mai aproape de compatrioţii lor de peste hotare în marea familie europeană.

În ciuda situaţiei interne instabile, Bosnia-Herţegovina are o relaţie privilegiată cu Uniunea Europeană şi este membră a Iniţiativei Central-Europene. Comunitatea

internațională a finanțat, de asemenea, reconstrucția economiei şi a infrastructurii distruse de război. Au fost investite câteva miliarde de euro, dar să nu uităm că la sfârşitul conflictului una din cinci case fusese distrusă (şi una din două avariată), rețeaua de drumuri era impracticabilă, venitul pe cap de locuitor scăzuse de la 1.900 de dolari (în 1990) la 500, iar producția era aproape nulă, ceea ce făcea extrem de dificilă viața celor rămaşi acasă, care cu greu îşi puteau relua activitățile normale, chiar şi numai pentru a se întreține singuri, fără a recurge la ajutor extern. Numărul bosniacilor care trăiesc în diferite țări europene a fost şi încă mai este, pe alocuri, uriaş.

Acordurile de la Dayton au garantat echilibrul doar în unele părți ale fostei Iugoslavii şi doar pentru câțiva ani. Eşecul proiectului Marii Serbii, ce avea în vedere şi Bosnia, a reaprins speranțele albanezilor din Kosovo, atât ale celor autonomi sau dispuşi să negocieze cu Belgradul, precum Ibrahim Rugova şi Liga Democrației[35754], cât şi ale celor care se gândeau să obțină independența şi pe căi mai puțin paşnice, poate cu scopul de a se reuni cu restul albanezilor, pentru a realiza o Albanie Mare. Nu putem urmări pas cu pas evenimentele dintre 1996 şi 1999, dar este suficient să ne amintim că, în acei câțiva ani, susținătorii liniei dure, bine reprezentați de Frontul de Eliberare a provinciei Kosovo (UÇK) al lui Hashim Thaçi, au ajuns în cele din urmă să domine scena politică. De fapt, acțiunile lor de gherilă şi represiunea dură a sârbilor care a urmat au determinat

---

[357] Aceasta ceruse şi ulterior proclamase constituirea celei de-a şaptea republici în cadrul Federației Iugoslave ce încă nu se destrămase. Fusese creată şi o administrație paralelă (învățământ, sănătate) cu cea oficială. Totuşi, această orientare pacifistă nu se bucurase de bunăvoință şi recunoaştere din partea autorităților de la Belgrad, care, dimpotrivă, se străduiau să anuleze autonomia clădită în epoca lui Tito.

Washingtonul să intervină pe cale diplomatică, cu acordul multor alte state, dar fără succes. Pentru guvernul american, Milošević n-a mai fost omul compromisului[35855], ci promotorul unei politici inacceptabile, aceea de a apăra integritatea statului sârb (oficial Iugoslavia) împotriva tuturor tendințelor separatiste. În speță, în martie 1999, au eşuat negocierile de la *summi*tul de la Rambouillet, din Franța: preşedintele Clinton era convins că liderul sârb va accepta în cele din urmă propunerea SUA (care submina însă suveranitatea sârbă)[359] [56], iar Milošević refuza să creadă că SUA vor recurge vreodată la forță.

Între timp, situația din Kosovo devenise deja foarte dificilă: populația albaneză încerca să treacă peste hotare în masă, împinsă sau cel puțin neîmpiedicată de forțele sârbe, iar la 24 martie, pe baza unui consimțământ îndoielnic al ONU, aviația NATO a început să bombardeze pozițiile militare sârbe din Kosovo (încurajând astfel exodul populației), dar şi din Serbia propriu-zisă. Cu toate că americanii renunțaseră la operațiunile terestre, după câteva săptămâni bombardamentele intense au obligat guvernul sârb să negocieze (acordul de la Kumanovo din 9 iunie), permițând trupelor internaționale să intre în Kosovo, în locul trupelor iugoslave care se retrăseseră. Moscova, destul

---

[358] Unii au scris că liderul sârb s-a transformat dintr-o resursă într-o problemă. Pentru fenomenul opus care l-a precedat a se vedea Francisco Veiga, „L'arte di trasformare un problema in una soluzione. Il ruolo di Slobodan Milošević a Dayton", în Dayton dieci anni dopo. Guerra e pace nella ex Jugoslavia, coord. Francesco Guida, Carocci, Roma, 2007, pp. 108–113.

[359] Belgradul ar fi trebuit să permită intrarea trupelor internaționale în Kosovo şi consultarea populației la trei ani distanță pentru a decide soarta provinciei.

de pasivă până atunci, în ciuda faptului că opinia publică rusă era alarmată deoarece îi simpatiza pe fraţii ei slavi din sud, s-a grăbit să trimită paraşutişti la Priştina, pentru ca problema Kosovo să nu fie numai o chestiune occidentală. În ciuda semnificaţiei politice şi spirituale a regiunii (Vechea Serbie, cum a fost numită multă vreme) pentru opinia publică sârbă, forţa militară, pe de o parte, şi forţa demografică, pe de altă parte, au fost decisive: treptat, albanezii din Kosovo au devenit din ce în ce mai stăpâni pe propriul destin, sub umbrela administraţiei internaţionale (UNMIK). În schimb, sârbii care au rămas în provincie (mulţi au preferat să se retragă) au devenit o minoritate (8-10%) cu mari dificultăţi în a-şi apăra drepturile. S-a declanşat astfel o problemă internaţională gravă, care nu şi-a găsit încă o soluţie general acceptată şi care, totuşi, la capătul unui deceniu, în 2008, a dus la naşterea unui nou stat independent, locuit în proporţie de peste 90% de albanezi, dar nu şi la constituirea unei Albanii Mari, deşi relaţiile dintre Priştina şi Tirana sunt intense.

Evenimentele din Serbia după războaiele din 1992–1995 şi 1999 au fost deosebit de complexe. Deşi Milošević ieşise de la Dayton cu o imagine destul de pozitivă, aproape ca un garant al păcii, aceasta a fost şifonată iremediabil de înfrângerea suferită în privinţa provinciei Kosovo. Desigur, adversarii omului puternic de la Belgrad au avut ocazia de a-l ataca ferm şi de a-l răsturna de la putere în 2000, când au avut loc alegeri prezidenţiale denunţate ca fiind fraudate. Victoria la limită a lui Milošević a fost anulată în favoarea naţionalistului moderat Vojislav Koštunica. Poziţiile s-au putut inversa deoarece forţele militare au acţionat în acest sens sau cel puţin nu l-au mai susţinut pe vechiul preşedinte. Situaţia politică din Serbia nu s-a limpezit numai graţie acestei schimbări. Rămânea problema relaţiilor cu Muntenegru şi Kosovo, în timp ce pe plan intern

continua confruntarea crâncenă dintre partide, în special dintre naţionalişti şi proeuropeni. În 2003 a fost ucis şeful guvernului, Zoran Đinđić, reprezentant al Partidului Democrat şi al celor care doreau ca Serbia să îşi recapete locul care i se cuvine în cadrul comunităţii internaţionale, îndreptându-se decisiv spre Uniunea Europeană. El a dispus arestarea lui Miloševi ć şi, ceva mai târziu, l-a predat tribunalului internaţional, care nu a putut finaliza procesul deoarece acesta a murit în detenţie, nu fără să stârnească controverse şi o avalanşă de ipoteze.

În ciuda acestui incident atât de grav, sistemul politic s-a dovedit a fi animat şi diferitele partide au continuat să se succeadă la conducerea ţării. În 2003, cea care fusese opoziţia democratică s-a destrămat şi, la scurt timp după aceea, Koštunica a preluat frâiele puterii până în 2008, dar cu majorităţi fluctuante, în timp ce Partidul Democrat a câştigat preşedinţia republicii cu Boris Tadić. Proclamarea independenţei Muntenegrului (2006) şi, mai ales, a Kosovo (2008) a dat apă la moară curentelor naţionaliste, care s-au impus în faţa curentelor mai occidentaliste la mai multe alegeri, dar, în cele din urmă, şi acestea au optat treptat pentru poziţii mai moderate, până la acceptarea situaţiei create în fosta provincie Kosovo. În ultimii ani, preşedintele Tomislav Nikolić a reprezentat această atitudine mai prudentă, recunoscând responsabilitatea sârbă în majoritatea evenimentelor din ultimii 20 de ani din fostele teritorii iugoslave şi obţinând în 2012 statutul de ţară candidată pentru admiterea în Uniunea Europeană.[57][360]

---

[360] Asupra nevoii de a „stabiliza definitiv şi integra pe deplin” regiunea balcanică, a se citi consideraţiile lui Luca Gori, L’Unione Europea e i Balcani occidentali. La prospettiva europea della regione (1996–2007), Rubbettino, Soveria Mannelli, 2007, şi ale lui Fernando Gentilini, Infiniti

Muntenegru şi Macedonia ar merita mai mult decât o menţiune, dar în aceste pagini nu putem face decât o scurtă prezentare a istoriei lor. Cel dintâi a rămas câţiva ani legat de Serbia în cadrul Federaţiei Iugoslave, numită ulterior Federaţia Serbia-Muntenegru. Schimbarea denumirii a fost preambulul independenţei, proclamată de o ţară mică, locuită în proporţie de 29% de sârbi (44% fiind vorbitori de sârbă). Unii[361][58] au sperat că cele două state federale, cu un Kosovo mai autonom, ar putea forma un fel de Benelux, dar referendumul din 2006 a decis independenţa Muntenegrului, pentru care au votat doar 55, 5% dintre cei care s-au prezentat la urne.[362] [59] Acest eveniment a influenţat parţial proclamarea independenţei Kosovo în 2008, menţionată anterior.

Macedonia, independentă din 1992, s-a confruntat cu problemele celorlalte foste republici iugoslave, dar a rămas în afara războaielor, cu excepţia câtorva episoade repetate de-a lungul anilor şi în mod deosebit de periculos în 2001, în care a fost implicată minoritatea albaneză numeroasă, aproximativ o treime din totalul populaţiei. Etapa cea mai intensă a fost, desigur, influenţată de evenimentele din Kosovo din 1999, cu atât mai mult cu cât un număr foarte mare de refugiaţi aşteptau în tabere la graniţa

---

Balcani: viaggio sentimentale da Priştina a Bruxelles, Pendragon, Bologna, 2007.

[361] A fost dezideratul preşedintelui Comisiei europene pentru Balcani, Giuliano Amato, în lucrarea sa „La commissione internazionale per i Balcani", în Dayton dieci anni dopo, ed. cit., p. 202.

[362] Mai multe informaţii despre aceste chestiuni şi despre Muntenegru în general se găsesc în Antun Sbutega, Storia del Montenegro dalle origini ai nostri giorni, Rubbettino, Soveria Mannelli, 2006.

macedoneană. Cu această ocazie, inițialele organizației combatante kosovare, UÇK, au fost exportate în afara granițelor. Starea de alertă a fost ridicată cu ajutorul unei intervenții internaționale corespunzătoare şi în 2003 au fost încheiate acorduri care garantau minorității albaneze o poziție de egalitate cu macedonenii de origine şi limbă slavă. În politica internă, partidele cu ideologii opuse au alternat la putere în mod paşnic, chiar dacă au existat momente în care s-a recurs la violență, ca în cazul atentatului împotriva primului preşedinte al republicii, Kiro Gligorov. Chiar în acei ani a început procesul de apropiere de Uniunea Europeană: în 2005, Macedonia a obținut statutul de țară candidată. Cea mai gravă problemă de politică externă se referea la recunoaşterea din partea Greciei, după cum vom vedea în cele ce urmează (§ 9).

8. Tranziţia şi epoca postcomunistă în Albania

Căderea treptată a regimurilor comuniste (de la formarea guvernului Mazowiecki în Polonia până la prăbuşirea Zidului Berlinului) şi protestele apărute în capitală şi în principalele oraşe l-au determinat pe Alia să lanseze reforme prudente. Proprietatea privată a fost parțial reinstaurată, a fost promisă libertatea de a alege între mai mulți candidați la alegerile politice, în paralel cu revizuirea codurilor. Guvernul şi partidul nu au acționat la unison: în iulie 1991 a avut loc o remaniere guvernamentală pentru a-i îndepărta pe cei care nu împărtăşeau noua linie politică. Aceste noutăți, oricât de timide, marcau deja sfârşitul regimului: soarta poporului şi a țării – se spunea – nu mai putea fi încredințată unei singure forțe politice şi conducerii acesteia, şi nici autodisciplinei unităților de producție, de la companiile industriale la cooperativele agricole şi la cele de

stat. Prin urmare, a fost recunoscută legalitatea partidelor alternative formate din membrii desprinşi din partidul unic sau din bruma de societate civilă existentă. La 31 martie 1991 au avut loc alegeri deschise mai multor liste, la care Partidul Socialist, noua formațiune de casă a vechiului Partid al Muncii (comunist) s-a clasat foarte bine, obținând 66% din voturi şi majoritate în parlament.

Partidul Democrat al medicului lui Hodja, Sali Berisha, originar din nordul Albaniei, la fel ca Alia, s-a calificat ca principal partid de opoziție cu 27%, un procent mult mai mare în oraşe, deoarece socialiştii au reuşit să mențină controlul asupra zonelor rurale şi a gospodăriilor agricole, unde populația era mai puțin receptivă la noutățile politice. Încă mai există dubii cu privire la corectitudinea rezultatului şi a campaniei electorale, despre care nu se ştie dacă a respectat drepturile tuturor. Declarația lui Berisha, fost şef al detaşamentului de tineret al partidului din cadrul Facultății de Medicină, ne dă de înțeles că în Albania a existat, mai degrabă decât o tranziție bine gestionată, o scindare profundă în cadrul grupului de la putere, o diviziune care a dus la crearea unor forțe politice opuse. În plus, lupta politică dintre partide lăsa deseori impresia că ar fi asimilat conflicte de natură non-ideologică cu origini mult mai îndepărtate, înrădăcinate în tradiție, adică legate de disputele dintre familii şi clanuri. Un fapt uimitor cu privire la schimbarea regimurilor din Albania este că a avut loc aproape o prăbuşire a statului, cu absenteism masiv de la locul de muncă, dar şi de vandalism generalizat şi grav asupra proprietății publice. Nu se poate spune cu certitudine dacă acest comportament spontan al atâtor oameni a fost stimulat de strategia sau de cuvintele vreunei personalități sau vreunei forțe politice.

Odată cu venirea la putere a socialiştilor (foşti comunişti), a fost aprobată privatizarea terenurilor, în general prin

distribuirea acestora fiecărei familii pe baza numărului de membri (*për frymë*) şi prin extracţie, cu excepţia teritoriilor mai nordice şi mai muntoase, unde existau încă dovezi ale proprietăţii anterioare. Având în vedere disputele dintre cei care primiseră terenurile şi foştii proprietari (precum şi dintre moştenitorii acestora din urmă), s-a decis despăgubirea foştilor proprietari prin titluri de stat. În 1994, un guvern cu o altă orientare a adoptat Legea privind înregistrarea proprietăţilor imobiliare, care a reglementat această chestiune. În acelaşi an au fost aprobate Codul civil şi, la scurt timp după aceea, Codul penal şi alte coduri: societatea se schimba din nou prin intermediul acestor instrumente juridice importante.

La presiunile celor învinşi, care considerau că votul din 1991 nu fusese corect, la 22 martie 1992 au avut loc noi consultări electorale. Rezultatul a fost surprinzător şi, de fapt, rolurile s-au inversat: Partidul Socialist (22, 6% şi 38 de locuri) a intrat în opoziţie, iar Partidul Democrat (65, 6% şi 92 de locuri) a obţinut executivul şi, în plus, liderul acestuia, Berisha l-a înlocuit pe Alia în funcţia de preşedinte al republicii. Alexander Meksi a fost numit prim-ministru. Minoritatea greacă a ales doi deputaţi (din partea partidului Uniunea pentru Drepturile Omului, fostul *Omonia*), dar relaţiile dintre Tirana şi Atena s-au deteriorat din cauza numărului mare de albanezi care trecuseră graniţa şi fuseseră repatriaţi cu forţa de către autorităţile elene. Totuşi, în 1995, situaţia se ameliorase, cele două guverne ajungând să semneze un acord militar.

În condiţiile în care populaţia se străduia să supravieţuiască de la o lună la alta, era firesc ca entuziasmul politic să scadă, la fel ca în alte ţări foste comuniste: fenomen evident încă de la alegerile locale din iulie 1992. De asemenea, era limpede că trendul politic nu se stabilizase: la alegerile locale, socialiştii au obţinut un

număr de voturi puțin mai redus decât democrații, alegând primari în multe localități mai mari sau mai mici. În timp ce Albania restabilea (sau introducea pentru prima dată) democrația, mii şi mii de albanezi fugeau în străinătate, pe uscat şi pe mare, în căutarea unui loc de muncă şi a unor condiții de viață mai bune: fenomenul bărcilor care se îndreptau spre coasta italiană a fost dramatic. Renunțarea treptată la vechiul model de politică economică a dus la probleme grave, deoarece societatea nu era pregătită pentru economia de piață, din mai multe puncte de vedere: lipsa de capital, lipsa culturii antreprenoriale, lipsa pregătirii tehnice a forței de muncă, infrastructura absolut insuficientă.[363] [60] În acelaşi timp – după ani de regim polițienesc – a apărut problema ordinii publice, pe care autoritățile nu reuşeau să o asigure. Nivelul de trai european visat de populație era departe şi avea să rămână aşa pentru multă vreme. Pentru ca revoluția politică să fie urmată de una economică erau necesare măsuri drastice, dar şi sprijinul țărilor mai bogate. Între timp, criza profundă din Iugoslavia nu putea să îi lase indiferenți pe albanezi, adăugând la celelalte probleme pe cea a relațiilor cu statele vecine din Balcani.

Fenomenul migrației a căpătat proporții impresionante, afectând mai bine de o zecime din populație, aproximativ o jumătate de milion de oameni. Migrația a avut loc şi pe plan intern: în doar câțiva ani, Tirana şi-a dublat populația, ajungând la jumătate de milion de locuitori. Scăderea resursei umane a țării a fost considerabilă, având în vedere că mulți tineri au plecat, Albania fiind țara cu cel mai mare procent de tineri din întreaga Europă. În paralel, odată ajunşi la putere, democrații au optat pentru reforme mai radicale, cum ar fi privatizarea activelor de stat, care s-a

[363] Un semn al lipsei infrastructurii şi al înapoierii țării era faptul că de pe străzile albaneze lipseau semafoarele aproape cu desăvârşire.

desfăşurat cu o viteză remarcabilă, şi deschiderea către investiţiile străine. În ciuda politicilor care le încurajau (scutiri de taxe şi exportul liber al profiturilor), Albania nu s-a putut apropia de rezultatele înregistrate de alte ţări excomuniste: în 1993, ponderea investiţiilor străine pe cap de locuitor era de numai 90 de dolari. În trei ani (1992–1995), inflaţia, care explodase la scurt timp după sfârşitul regimului, a scăzut de la 226% la 24%, la fel şi deficitul public, care se situa la 11, 3% din PIB. Deşi în scădere, şomajul, care a caracterizat tranziţia, a rămas ridicat în anii '90. A fost nevoie să se accepte substanţiale ajutoare din exterior: în special, Italia a pus în aplicare, în două etape şi pe parcursul a doi ani, importanta operaţiune Pelican (5.000 de oameni), o misiune umanitară şi de asistenţă pentru populaţia locală, în timp ce ţara ajungea treptat sub protecţie internaţională.[61][364]

Noul guvern a iniţiat un proces politic şi penal împotriva foştilor lideri într-un mod nemaiîntâlnit în alte ţări foste comuniste. Unii membri de rang înalt ai regimului trecut, cum ar fi preşedintele Înaltei Curţi, Aranit Cela, procurorul general Rrapi Mino şi şeful *Sigurimi*, Zylyitar Ranvizi, au primit pedeapsa cu moartea (care nu a fost niciodată executată), în timp ce alţii au fost condamnaţi la închisoare pe viaţă. Dar întreaga oligarhie comunistă a suferit un tratament similar: Alia însuşi şi fostul prim-ministru Fatos Nano, acuzat de corupţie, au fost arestaţi în aşteptarea sentinţei. S-a adoptat o lege care interzicea foştilor lideri comunişti să ocupe funcţii publice până în 2002. Acest

---

364 O descriere detaliată a operaţiunii Pelican în Franco Astuto, Albania 'Italfor Pellicano' 1991–1993, Sintagma, Torino, 1994; dar pentru o încadrare de factură istorico-politică a se vedea Luca Micheletta, Diplomazia e democrazia: il contributo dell'Italia alla transizione dell'Albania verso la libertà, Rubbettino, Soveria Mannelli, 2013.

lucru nu îl viza şi pe Berisha, deoarece acesta nu deținuse nici o funcție importantă în timpul regimului comunist.

Într-un climat politic atât de incendiar, PIB-ul şi-a reluat creşterea (15% în 1995) în comparație cu situația foarte dificilă din primii ani de după căderea regimului. Într-un context complet diferit de cel din trecut, importurile şi exporturile au fost stimulate (comerț intens cu Italia şi Grecia), dar condițiile economice ale țării au dus balanța comercială la un deficit foarte pronunțat. Albania a fost primită în GATT (OMC), în Inițiativa Central-Europeană, în Consiliul Europei, ratificând Convenția Europeană a Drepturilor Omului, în timp ce cu Uniunea Europeană a fost stipulat un acord de cooperare, premergător candidaturii sale la statutul de țară asociată, recunoscut abia în octombrie 2012, cu condiția finalizării unor reforme esențiale în domeniile juridic şi electoral.

În noiembrie 1994, democrații aflați la putere nu au reuşit să obțină aprobarea proiectului lor pentru o nouă constituție în cadrul unui referendum: a fost un semn de slăbiciune care l-a convins pe Berisha să recurgă la fraudă pentru a asigura succesul partidului său la următoarele alegeri din martie 1996. Ca urmare, nu mai puțin de şase partide din opoziție (printre care socialiştii, Alianța Democrată şi Partidul Social-Democrat) au decis să nu participe în turul doi, iar în 17 circumscripții procesul electoral a fost repetat. Rezultatul oficial le-a conferit 68 de locuri din 100 democraților (şi 65% din voturi); în primul moment comunitatea internațională a acceptat acest rezultat. Criza economică s-a manifestat şi printr-un tip de speculație frauduloasă *de facto*, întâlnită şi în alte țări (cum ar fi România şi Rusia): fenomenul aşa-numitelor jocuri piramidale constând în cumpărarea în lanț de titluri cu valoare şi cu randament foarte ridicat. Absolut imposibil de susținut pe termen lung, sistemul a dus la nerestituirea

investiției către numeroase persoane care contribuiseră, care au considerat că guvernul era responsabil de fraudă, dacă nu în calitate de complice, măcar din perspectiva *culpa in vigilando*.

Protestele violente care au urmat au fost un preambul pentru demonstrații violente, în special în partea de sud a țării, pe care poliția nu a reuşit întotdeauna să le țină sub control: de fapt, părea că se instaurase un climat de război civil. Rolul ambasadorului italian, Foresti, a fost important în prevenirea acestuia, deoarece a reuşit să îi reunească pe liderii revoltei din Vlora pe nava San Giorgio şi să pătrundă în sediul Partidului Socialist din acest oraş, care se afla sub asediul forțelor guvernamentale. Premierul italian, Romano Prodi, a putut, de asemenea, să viziteze acel oraş, cel mai important din sudul Albaniei, iar guvernul său, cu sprijinul ONU şi al OSCE şi cu colaborarea mai multor state, a lansat operațiunea militară Alba, care a fost un succes deplin, nu în ultimul rând pentru a-i opri pe refugiații care se îndreptau spre coastele Italiei. Criza, care s-a soldat cu aproximativ 4.000 de vieți omeneşti, în fond, le-a oferit socialiştilor şansa de a conduce din nou țara, de data aceasta cu aprobarea puterilor economice occidentale, care au făcut presiuni asupra lui Berisha pentru a demisiona. El a fost înlocuit de Fatos Nano, dar executivul socialist a trebuit să aştepte noile alegeri ca să primească legitimitate deplină.

Constituția noului stat s-a aprobat în cele din urmă în noiembrie 1998 şi a fost redactată cu participarea, mai bine zis sub stricta supraveghere a comunității internaționale şi, în special, a aşa-numitei Comisii de la Veneția şi a Comisiei pentru afaceri juridice şi drepturile omului a Parlamentului European. Unii au vorbit despre „colonizare legală”[365] [62].

[365] Donato Martucci, Le istituzioni giuridiche albanesi, ed. cit., p. 157.

Aceasta putea părea o linie de sosire pentru Albania postcomunistă, dar nu a fost aşa, deşi situaţia din anii următori nu a fost atât de gravă ca la începutul anilor ’90 sau ca în 1996–1997. Încă din 1999, guvernul de la Tirana a trebuit să facă faţă foarte gravei crize din Kosovo. În primul rând, la graniţă a fost pusă la încercare de o masă uriaşă de refugiaţi pe care autorităţile sârbe i-au lăsat să iasă din Kosovo, înainte şi după ce au început bombardamentele NATO asupra acestei regiuni lipsite de noroc şi asupra restului Serbiei. Bineînţeles, albanezii kosovari nu puteau fi împiedicaţi să se refugieze în Albania şi, de fapt, timp de câteva luni, nordul ţării a găzduit numeroşi refugiaţi, susţinuţi de ajutoare internaţionale. Odată ce regiunea disputată a intrat sub control internaţional, impus guvernului sârb, aşadar odată încheiată criza, problema a fost rezolvată rapid prin întoarcerea refugiaţilor la casele lor. Deşi sentimentele albanezilor erau evidente, autorităţile guvernamentale de la Tirana au continuat să se abţină de la orice iniţiativă politică sau militară care ar fi putut crea tensiuni suplimentare în zonă. Ideea unei Albanii Mari, deşi prezentă în mintea albanezilor şi deşi constituia o temere a opiniei publice internaţionale, a fost eliminată şi nu a fost niciodată propusă ca proiect politic. La fel s-au petrecut lucrurile şi în 2001, când tensiunile au izbucnit în Macedonia de vest şi în unele zone de graniţă sârbeşti, tot din cauza activităţilor politice şi militare ale localnicilor albanezi. Prudenţa Tiranei a contribuit la implementarea soluţiei susţinute de organizaţiile internaţionale, bine reprezentată de acordurile de la Ohrid din 2003. Nici măcar declaraţia de independenţă a provinciei Kosovo (2008) nu a dus la schimbarea atitudinii prudente a guvernelor albaneze, indiferent de culoarea lor politică: acestea au preferat să intervină asupra unor aspecte mai concrete, cum ar fi infrastructura (drumuri) care să apropie cele două state

locuite de albanezi. Au rămas câteva temeri în ceea ce priveşte relaţiile cu Grecia. În 2011 a avut loc recensământul populaţiei, în care era prevăzută şi declararea apartenenţei religioase. 52 de intelectuali, printre care foştii preşedinţi Alfred Moisiu şi Rexhep Maidani, au semnat o petiţie care se opunea declaraţiei de apartenenţă religioasă, considerând-o neconstituţională. În realitate, exista temerea că va ieşi la iveală o minoritate ortodoxă prea numeroasă, ceea ce ar fi stimulat tendinţe iredentiste greceşti.

Primul deceniu al noului secol a adus şi alte schimbări importante în istoria recentă a Albaniei. În primul rând, la jumătatea anului 2005, cu sprijin larg din partea populaţiei, democraţii şi Berisha însuşi au revenit la guvernare. Cu toate acestea, după alegerile trucate din 2009, următorul său mandat a fost marcat de o coaliţie cu Mişcarea Socialistă pentru Integrare a fostului prim-ministru Ilir Meta (care părăsise Partidul Socialist), de dimensiuni reduse, dar decisivă, şi de o majoritate restrânsă. În 2011 au avut loc câteva incidente grave soldate cu victime în timpul demonstraţiilor opoziţiei. După rezultatele bune obţinute anterior în alegerile locale, aceasta a câştigat cu o diferenţă mare (53% din voturi şi 84 de locuri din 140) alegerile generale din iunie 2013, prim-ministru ajungând socialistul Edi Rama, fost primar al Tiranei. Poate că cel mai important fapt politic din acest al doilea deceniu al erei postcomuniste a fost aceela că scena politică s-a stabilizat la doi poli de putere, cu o adaptare treptată a populaţiei şi a mentalităţilor la jocul liber al forţelor aflate în competiţie, în limitele impuse de regulile constituţionale: excepţiile care existau în continuare nu puteau anula acest progres semnificativ.

Stabilizarea politică a fost însoţită de o importantă dezvoltare economică, socială şi urbană, în ciuda dificultăţilor legate de urbanizarea agresivă şi de

răspândirea rapidă a criminalității. Cei care au văzut Tirana şi alte oraşe albaneze la sfârşitul regimului comunist nu le mai recunosc: nu numai că au dispărut buncărele militare caracteristice, dar clădirile şi culorile s-au schimbat (la Tirana, când era primar, Rama a lansat, nu întâmplător, aşa-numitul „plan de culori"), la fel ca străzile şi traficul ce le străbate. Într-o țară care nu cunoştea turismul, cu excepția celui controlat politic, hotelurile şi restaurantele reprezintă încă un indiciu al schimbării profunde care a avut loc; la fel şi îmbrăcămintea şi atitudinea populației, în special ale celei urbane. Intelectualii au avut posibilitatea de a regândi cultura națională într-un context internațional, iar istoricii, în special, au fost în măsură să rescrie istoria albaneză, uneori în mod mecanic şi naiv, răsturnând clişeele regimului căzut, alteori punând la contribuție mai eficient propriile abilități interpretative. În acest context, trupul lui Zog a fost readus în patrie şi primit cu onoruri, iar palatul său din centrul Tiranei a revenit în posesia nepotului său Leka II.

Într-o perspectivă mai amplă şi pe termen mai lung, au avut loc şi alte evoluții importante. În aprilie 2009 Albania a obținut aderarea la NATO, şi datorită influenței puternice pe care SUA o exercitau acum asupra sa, iar în aceeaşi lună a intrat în vigoare Acordul de stabilizare şi asociere, semnat cu Uniunea Europeană în 2006, după negocieri începute în 2003. La scurt timp după aceea, guvernul albanez a depus oficial cererea de aderare la UE, după ce obținuse deja mai multe concesii în domeniul vizelor, al comerțului, precum şi ajutor economic. În ziua în care toate statele din Balcanii de Vest vor adera la Uniunea Europeană, inclusiv Serbia, țară în care majoritatea opiniei publice nu sprijină acest demers, albanezii din Albania şi Kosovo (de la Tirana se poate ajunge la Priştina în două-trei ore cu maşina, față de aproximativ zece ore în urmă cu câțiva ani), dar şi cei din Macedonia şi

din Muntenegru, vor putea stabili relații mai ușor și mai stabil. Nu ar mai fi un eveniment un turneu internațional cu patru echipe albaneze (Drač, Tetovo, Ulcinj, Vlaznimi) din patru țări diferite: Albania, Macedonia, Muntenegru și Kosovo. Marea Albanie ar putea avea atunci o dimensiune spirituală, și nu una politico-teritorială în cadrul unei mari Uniuni continentale, fără frontiere reale.[63366]

9. Grecia, de la redresarea democratică la criza economică

După căderea dictaturii, la începutul anilor '70, climatul politic din Grecia s-a ameliorat rapid, pe măsură ce se instaura un regim bazat pe alternanța dintre un partid socialist puternic (*Pasok*), condus de Andreas Papandreou și ulterior de Kostas Simitis, și o dreaptă democratică foarte numeroasă (*Nea Demokratìa*, ND), reprezentată timp de câțiva ani de Karamanlis. Sub guvernul condus de acesta din urmă, în decembrie 1974 a avut loc un referendum instituțional cu ocazia căruia 69% dintre greci au ales republica în detrimentul monarhiei: aceasta a fost probabil ultima ocazie decisivă în care cele două idei s-au confruntat în secolul XX în Grecia. Noii democrați au deținut puterea din 1974 până în 1981 și din nou din 1989 (la început în cadrul unor coaliții fără culoare politică netă) până în 1993. În primul rând la inițiativa lor, Grecia a fost primită în Comunitatea Economică Europeană în 1981; după încă 20 de ani, în 2002, un guvern socialist a aderat la Uniunea Monetară Europeană, inițiativă ce s-a dovedit a fi hazardată.

---

[366] Despre acest subiect a se citi opiniile lui Fabio Bego, „La storia dell'Albania dal 1997 e l'identità albanese del post-comunismo", în Storicamente.org. Laboratorio di storia, 10, 2014, pp. 1–26.

Doi ani mai târziu, în 2004, Jocurile Olimpice s-au ținut pentru a doua oară la Atena (după Jocurile Olimpice din 1896) şi au constituit prilejul de a pune în practică proiecte majore de infrastructură; cât priveşte impactul acestora asupra economiei, părerile sunt încă împărțite.

După ce în 2000 ratase la limită victoria în fața adversarului ei socialist, alegerile din 2004 au încredințat din nou conducerea Noii Democrații. Prin urmare, Kostas Karamanlis, nepotul fondatorului partidului, a condus noul executiv pe durata întregului mandat. În 2009 a avut loc o altă schimbare de putere, odată cu formarea guvernului *Pasok*, condus de fiul lui Andreas Papandreou, Georgios. Guvernul socialist s-a confruntat cu o criză economică fără precedent, cauzată atât de cadrul economic şi financiar internațional profund deteriorat, cât şi de greşelile guvernelor elene şi de opacitatea situațiilor financiare lăsate de guvernul precedent. Cele două forțe politice principale au fost, fără îndoială, răspunzătoare pentru că nu au prevăzut criza şi nu au luat la timp măsurile necesare pentru a o limita; totuşi, acestea au avut în vedere şi societatea şi opinia publică din Grecia, care nu erau dispuse să accepte sacrificii după o epocă de relativă prosperitate (romancierul şi dramaturgul Petros Markaris a scris „ne-a ruinat un lift care a mers prea repede"), sacrificii care au fost apoi impuse în ultimii ani, cu prețuri foarte mari pentru populație.

După ce au încercat calea austerității, socialiştii au acceptat să formeze un executiv condus de Loukas Papademos, fost guvernator al Băncii Greciei, cu sprijinul celor două forțe politice. Odată eşuată această tentativă, în câteva luni, decizia a revenit în mâinile alegătorilor, de două ori în două luni. Socialiştii au fost învinşi detaşat, dat fiind că mare parte din electoratul lor trecuse în tabăra unei noi alianțe de stânga, *Syriza*, în care se integrase şi mai vechiul *Synaspismos*, moştenitorul Partidului Comunist (zis „de

interior"). În ceea ce îl priveşte, ND a rezistat bine, în ciuda ascensiunii noilor partide la dreapta sa, inclusiv a unor formaţiuni radicale. Liderul ND Samaras a preluat frâiele guvernului, aliindu-se cu *Pasok* şi cu un alt partid de stânga moderat, *Dimar*, care a părăsit apoi majoritatea în urma închiderii radioului şi televiziunii publice.[367] [64] De fapt, guvernul reprezenta jumătate din electorat, un procent cu care se poate guverna fără probleme în ţările cu democraţii vechi şi cu alte sisteme electorale.

Momentul a fost dramatic, ţara fiind zguduită de criza economică şi ajungând dependentă de ajutorul Uniunii Europene, al BCE şi al FMI, cele trei organisme (troica) care au pus efectiv sub control politica economică a Greciei. Populaţia a fost supusă unor grele sacrificii, cu reacţii inevitabile atât în viaţa de zi cu zi, cât şi în termeni politici. Criza, sosirea masivă a emigranţilor din Albania, Africa şi Asia, precum şi politicile guvernului au favorizat ascensiunea unei mişcări de extremă dreapta: Zorii Aurii (*Chrysí Avgî*) şi opoziţia noii stângi, reprezentată de liderul *Syriza*, Alexis Tsipras, care a eclipsat chiar şi mai tradiţionalul Partid Comunist (zis „de afară"), candidând la conducerea ţării. După ce majoritatea şi parlamentul au fost incapabile să aleagă un nou preşedinte al republicii, aşa cum prevede constituţia, în urma alegerilor generale din ianuarie 2015 *Syriza* a ajuns la putere aliindu-se cu un mic partid antieuropean de centru-dreapta. Mai bine de o treime din electorat s-a pronunţat în favoarea partidului lui Tsipras, în ciuda unui absenteism neobişnuit pentru Grecia. Noua schimbare (*allagì*) a trezit mai mult entuziasm decât venirea la putere a socialiştilor la începutul anilor '80 şi a deschis un nou canal de comunicare cu Uniunea Europeană

[367] De aceea, majoritatea, care conta pe 179 de locuri din 300, s-a redus.

(în special cel monetar) care ar putea fi afectată la nivel de politici generale.

Viitorul ne va spune dacă şi cum va ieşi Grecia dintr-o astfel de tranziție atât de dificilă, dar nu trebuie să uităm ceea ce țara a realizat anterior. Ca şi cum şi-ar fi interpretat propriul nume, ND a instaurat un sistem politic democratic, punând capăt regimului coloneilor, dar şi schimbând în bine cutumele politice din perioada interbelică şi din anii '50–'60, cel puțin în ceea ce priveşte legitimitatea puterii. Acest lucru nu înseamnă că a realizat o democrație perfectă, deoarece din politică nu lipsesc nici corupția, nici privilegiile şi nici nepotismul evident. La rândul lor, atenuând treptat tendințele antiamericane şi antieuropene ale programului lor, socialiştii s-au aflat la guvernare din 1981 până în 1989 şi din 1993 până în 1996 (conduşi tot de Andreas Papandreou), din 1996 până în 2004 (Kostas Simitis) şi din 2009 până în 2012 (Georgios Papandreou). În pofida câtorva modificări de program inspirate de exemplul laburismului lui Blair, venirea la putere a unui partid socialist a introdus o serie de inovații în legislația elenă şi în viața de zi cu zi a grecilor, ce au avut ca scop creşterea însemnată a nivelului de viață şi redistribuirea parțială a bogăției.[65][368]

După ce s-a retras în august 1974 din organizația militară a NATO (a continuat să fie membră a Alianței) în 1980, Grecia democrată a revenit şi a fost considerată un partener de încredere de către Comunitatea Europeană, după cum o dovedeşte aderarea aprobată în 1981, care a stârnit o seamă de polemici pe plan intern, deoarece nu a fost aprobată prin referendum. În centrul politicii externe a Atenei a rămas chestiunea cipriotă, care se traduce în relații complicate cu Ankara. Acestea au vizat, de asemenea,

---

[368] Despre economia reală, nu financiară a Greciei, a se vedea La Grèce inconnue d'aujourd'hui, de l'autre coté du miroir, ed. cit.

platoul continental al peninsulei Anatolia şi spaţiul aerian; în 1995 a existat o dispută privind controlul asupra unor insulițe nelocuite din apropierea insulei Kalimnos, care a fost rezolvată cu medierea SUA. Problema insulei mediteraneene a găsit doar o soluție parțială odată cu aderarea Ciprului la Uniunea Europeană în 2004. Contrar speranțelor multora, aceasta nu a dus la reunificarea celor două entități politice existente pe insulă (cea orientală este recunoscută doar de Turcia). Totuşi, relațiile dintre ele au devenit mai puțin tensionate, iar populația se poate deplasa dintr-o parte în alta fără dificultăți. Problema este în legătură şi cu cererea avansată de Ankara pentru aderarea la Uniunea Europeană şi de negocierile relativ dificile.

Odată cu căderea Iugoslaviei, în anii ’90 chestiunea macedoneană a ajuns din nou în atenția grecilor: Atena nu a recunoscut Macedonia independentă, deoarece mare parte din regiunea geografică care poartă acest nume este inclusă în statul elen. Mai mult, guvernul grec a proclamat un embargo comercial (1994) împotriva țării vecine, opunându-se recunoaşterii sale de către CE, nelipsind în acelaşi timp manifestații populare de amploare, în special la Salonic. În speță, nu era acceptată utilizarea numelui Macedonia şi a stelei cu 16 vârfuri găsite în mormântul lui Filip II de la Vergina, în Tesalia. Desigur, este greu de crezut că micul stat macedonean independent ar putea constitui – aşa cum se temea în anii ’40 – un pericol major pentru Grecia sau un pol de atracție pentru cetățenii greci de origine slavă, foarte puțini în prezent. Abia în 1995, Atena a recunoscut statul macedonean, care a adoptat numele de FYROM (Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei).

În pofida obiecțiilor formale sau nominale ale Greciei, în realitate cele două țări mențin de câțiva ani relații destul de

bune, în special comerciale.[369] [66] În zona balcanică, Atena nu a susținut cu entuziasm embargoul internațional împotriva Serbiei, menținând relații bune cu Belgradul. În 1999 guvernul grec nu a sprijinit operațiunile NATO din Kosovo şi nici nu a privit cu simpatie formarea unui al doilea stat albanez, în condițiile în care existau deja câteva probleme în relațiile cu Tirana din cauza prezenței minorității elene pe teritoriul albanez. Prin urmare, Atena nu a recunoscut independența Kosovo, parțial pentru că se temea că acest gest ar crea un precedent pentru situații precum cea a Republicii Turce din Ciprul de Nord.

EPILOG
Din nou o altă Europă?

Aici se încheie lunga călătorie pe parcursul unui secol, de la Primul Război Mondial până la ultimele extinderi ale Uniunii Europene. În țările din Europa central-răsăriteană am asistat la schimbări mult mai importante decât în perioadele anterioare, chiar şi decât în veacul al XIX-lea, când s-au format o parte din statele naționale din Europa de Sud-Est. Accelerarea se datorează faptului că inovațiile nu au influențat doar instituțiile şi politica sau o clasă conducătoare puțin numeroasă, aşa cum se petrecuse în veacurile anterioare, ci întreaga populație. În acest volum, în

[369] Richard Clogg, Storia della Grecia, ed. cit., p. 229.

mod deliberat, istoria politică a fost predominantă în comparație cu istoria socială şi economică, dar nu cred că cititorul nu a remarcat datele referitoare la implicarea cetățenilor fiecărui stat în transformările care au avut loc, atât în cele pozitive, cum ar fi învățământul generalizat şi garantarea libertăților civile şi politice, cât şi în cele mai negative: căutarea identității naționale şi aspirația la dreptate socială au fost denaturate prin direcționarea lor spre intoleranța aducătoare de conflict şi, respectiv, spre totalitarism. Aşa cum menționam în primele pagini, succesul general al modelului politic, social şi economic occidental a venit la pachet cu o serie de probleme tipice societăților occidentale care afectează, din nou, întreaga populație: este suficient să observăm evoluția mijloacelor de comunicare în masă, inclusiv a rețelelor de socializare, care a transformat radical relația dintre cetățeni şi politică, nu fără a stârni serioase îngrijorări. Aceste fenomene sunt deosebit de grave în cazul țărilor care au trăit multe experiențe dificile în ultimul secol, trecând prin democrații „mimate", autoritarism, totalitarism imperfect, precum şi prin războaie şi alte drame sângeroase. O anumită dezamăgire față de vot, mai pronunțată în cazul alegerilor pentru Parlamentul European, nu poate să nu îi îngrijoreze măcar şi numai pe cei care cred că democrația trebuie să fie participativă, în măsura posibilităților oferite de societățile mari şi complexe.

Aderarea la Uniunea Europeană a marii majorități a acestor țări este un simbol nu numai al acceptării unui model, aşa cum s-a arătat mai sus, şi al plasării în cadrul politicii internaționale (confirmată de rolul pe care îl are în continuare NATO, despre care am discutat), ci şi al depăşirii tuturor problemelor cu care aceste state s-au confruntat în secolul XX şi al înapoierii tradiționale şi aproape omniprezente în comparație cu alte regiuni ale Europei. E

important să înțelegem dacă există o realitate palpabilă în spatele simbolului şi în ce măsură simbolul corespunde acesteia. Cel puțin în cazul unora dintre țările despre care am vorbit aici, e clar că există în continuare diferențe, la mai multe capitole, în comparaţie cu marile state europene, dar e important să înțelegem dacă aceste diferențe sunt mai accentuate decât în trecut sau, dimpotrivă, s-au diminuat, aşa cum credem noi. Astfel am putea înțelege şi dacă vechiul clişeu al „celeilalte Europe" este parțial depăşit şi dacă cetățenia europeană comună este înscrisă nu doar în documentele publice sau personale, ci şi în ADN-ul popoarelor şi al oamenilor.

Cuprins

Prefaţă la ediţia românească
Prefaţă
I. DE LA UN RĂZBOI MONDIAL LA CELĂLALT
1. Amurgul imperiilor şi triumful statului naţional. Războiul mondial
2. Polonia, marele obiect al dorinţei
3. Popoarele baltice
4. Cehoslovacia, o democraţie solidă
5. Ungaria lui Horthy
6. România mare
7. „Pariul" iugoslav
8. Schisma titoistă, războiul civil din Grecia şi chestiunea macedoneană
9. Bulgaria de la un război la altul
10. Albania, un stat virtual
11. Grecia, de la „catastrofa asiatică" la războiul civil
II. ÎN SPATELE CORTINEI DE FIER
1. Problema germană şi „socialismul în jumătate de țară":

Republica Democrată Germană
2. Ţările baltice după cel de-Al Doilea Război Mondial
3. Prizonierul rebel: Polonia din perioada postbelică până în epoca revizionismului
4. Vitrina blocului sovietic: Cehoslovacia, de la anii întunecaţi până la Primăvara de la Praga
5. Ungaria: stalinism, revoltă, normalizare
6. România, de la aliniere la erezie
7. Satelitul credincios: Bulgaria de la stalinism la revizionism
8. Cel mai ambiţios experiment: modelul Iugoslaviei
9. Regimul comunist din Albania între Tito, Stalin şi Hruşciov
10. În afara blocului: Grecia în a doua jumătate a secolului XX
III. SFÂRŞITUL UNEI EPOCI
1. Republica Democrată Germană de la stabilizare până la căderea Zidului
2. Mişcarea „Solidarność” din Polonia şi sfârşitul regimului comunist
3. Cehoslovacia, de la normalizare la Revoluţia de Catifea
4. Ungaria, de la represiune la „socialismul gulaşului” şi la tranziţia anunţată
5. România: de la consens la o dictatură sfârşită în sânge
6. Bulgaria: drumul nesigur spre democraţie
7. Iugoslavia pe drumul spre destrămare
8. Albania „omului nou” şi sfârşitul regimului comunist (1978–1992)
IV. CĂTRE EUROPA UNITĂ
1. Statele baltice după 1991
2. Polonia după comunism
3. De la sfârşitul Cehoslovaciei până la intrarea Republicii Cehe şi a Slovaciei în Uniunea Europeană
4. Ungaria: interpretări ale democraţiei

5. România, de la ţară exotică la partener european
6. Bulgaria: de la tranziția lentă la aderarea la Uniunea Europeană
7. Războaiele iugoslave
8. Tranziţia şi epoca postcomunistă în Albania
9. Grecia, de la redresarea democratică la criza economică
Epilog